

ISSN 1392–8295

mokslo darbai transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2007 Nr. 12 (17)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr.12(17)

MOKSLINIS TĘSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir
Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademijos Humanitarinis fakultetas Kielcuose

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie i
Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego –
Wydział Humanistyczny w Kielcach

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and
Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanovski Faculty of Humanities in Kielce

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial office:

Žurnalas „Respectus Philologicus“
Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8
Kaunas LT-44280, Lietuva
Tel.: (370–37) 42 26 04
El. paštas / E-mail: respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage:

<http://filologija.vukhf.lt>

Redagavo / Redakcja / Edited by:

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / the Lithuanian language),
Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / the Polish language),
Jurga Cibulskienė (anglų kalba / język angielski / the English language),
Larisa Lavrinec (rusų kalba / język rosyjski / the Russian language)

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor:

Viktorija Makarova

ISSN 1392-8295

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2007

© Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach – Wydział Humanistyczny, 2007

REDAKCINĖ KOLEGIJA – KOLEGIUM REDAKCYJNE

Eleonora Lissan	VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, <i>vyriausioji redaktorė</i> Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), <i>redaktor naczelny</i> , Litwa
Kazimierz Luciński	Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademijos Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, <i>vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas</i> Profesor Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), <i>zastępcza redaktora naczelnego</i> , Polska
Irina Uchvanova-Shmygova	Baltarusijos lingvistikos universiteto profesorė (04H), Baltarusija, <i>vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja</i> Profesor (04H) Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku, Białoruś, <i>zastępcza redaktora naczelnego</i>
Gabija Bankauskaitė- Sereikienė	VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva, <i>atsakingoji sekretorė</i> Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa, <i>sekretarz kolegium</i>
Danutė Balšaitytė	VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa
Lija Bondarko	Sankt-Peterburgo universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Rusija Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
Wiesław Caban	Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademijos Kielcuose profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija Profesor zw. Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (05H), Polska
Aloyzas Gudavičius	Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa
Juris Kastinš	Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
Saulius Keturakis	Kauno technologijos universiteto docentas, dr. (04H), Lietuva Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
Jurij Kleiner	Sankt-Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Rusija Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
Aleksandras Krasnovas	VU KHF docentas, dr. (04H), Lietuva

- Irina Külmoja** Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego –
Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Irina Külmoja** Tartu universiteto profesorè, habil. dr. (04H), Estija
Profesor Uniwersytetu Dorpackiego, dr hab. (04H), Estonia
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius (04H), JAV
Profesor (04H) Uniwersytetu w Kansas, USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor, dr hab. (04H) Uniwersytetu Wileńskiego –
Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Marek Ruskowski** Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademijos Kielcuose
profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w
Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Michailas Vinogradovas** VU KHF docentas, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego –
Wydział Humanistyczny w Kownie, Litwa

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Uchvanova-Shmygova	Professor (04H), Belorussian University of Linguistics, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Danutė Balšaitytė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Lija Bondarko	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Wiesław Caban	Professor (05H), Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce, Poland
Alozas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), Latvian University, Latvia
Saulius Keturakis	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Irina Külmoja	Professor (04H), Tartu University, Estonia
Gerald E. Mikkelsen	Professor (04H), The University of Kansas, USA
Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruszkowski	Professor (04H), Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce, Poland
Michailas Vinogradovas	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Роман Л. Красильников (Rusija / Rosja). Семиотика воды и водного пространства в творчестве Ларса фон Триера	10
Eglė Keturakienė (Lietuva / Litwa). Istorinės savimonės kaip istorinio pasakojimo stiliaus samprata hermeneutikos ir naujojo istorizmo kontekste	19
Janusz Skodlarski (Lenkija / Polska). Reformy ekonomiczne Bony Sforzy na Litwie.....	28

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Эдуард В. Будаев, Анатолий П. Чудинов (Rusija / Rosja). Лингвистическая советология в США и Великобритании	34
Татьяна Г. Скребцова (Rusija / Rosja). Оппозиция «центр – периферия» в лингвистических учениях	47
Елена Олейник (Baltarusija / Białoruś). Просодические модели телевизионных жанров	53
Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Lenkija / Polska). Tadeusz Hollender – enfant terrible de Léopol	64
Tatyana Shekhovtsova (Ukraina /Ukraina). Reflections on the Mature World of William Golding.....	77
Indrė Šležaitė (Lietuva / Litwa). The Movement of Language in James Joyce’s <i>Dubliners</i>	90
Фридерик Листван (Lenkija / Polska). Мастер слова – комментарий рассказчика в художественных произведениях Леонида Леонова	100
Vaiva Narušienė (Lietuva / Litwa). Kultūros, meno ir literatūros problemos lenkiškuose Krokuvos laikotarpiu J. A. Herbačiausko raštuose.....	108
Anastasia Khudyakova (Rusija / Rosja). Metaphors Following the Model ‘N of N’	125
Rasa Baranauskienė (Lietuva / Litwa). Keltų kultūros įtakos atspindžiai Meno salos runakmenuose	139
Александр Киклевич (Lenkija / Polska). Семантическая vs. синтаксическая деривация.....	150
Александр С. Цой (Kirgizija / Kirgizja). Способы образования служебных слов в русском языке.....	165
Dorota Polowniak-Wawrzonek (Lenkija / Polska). Frazeologizmy współczesnej polszczyzny o motywacji symbolicznej, związane pierwotnie z sytuacją walki zbrojnej	174
Stanisław Wiech (Lenkija / Polska). Memoriał wileńskiego generała-gubernatora z 9/21 grudnia 1879 roku w sprawie zniesienia kontrybucji (podatku procentowego) nałożonej na ziemiaństwo polskie.....	186

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Saulė Juzelėnienė, Skirmantė Šarkauskienė (Lietuva / Litwa). Vaizdinė metafora spausdintoje reklamoje	200
Marek Weber (Lenkija / Polska). Peculiarities of the Language Used in Chatroom Interactions	210

IV. MŪŠŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Fernando Leal, Rene Saran (Didžioji Britanija / Wielka Brytania). Dialogas apie Sokrato dialogą. Pirma dalis. <i>Vertė / Tlum. Jurga Cibulskienė</i>	217
---	-----

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijos / Konferencje. Jurga Cibulskienė (Lietuva / Litwa). Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back.....	225
Jadvyga Krūminienė (Lietuva / Litwa). The American Drama of Carlos Morton – in his own Words	230
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lietuva / Litwa). Juozo Jasaičio knygos aptarimas-mokslinis seminaras.....	234
Daiva Aliūkaitė (Lietuva / Litwa). Seminarų ciklas Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete	235
Knygų recenzijos / Recenzje książek	
Wiesław Caban (Lenkija / Polska). GREENBLATT, S., 2006. Poetyka kulturowa. Pisma wybrane.....	236
Инна Кажуро (Lietuva / Litwa). О некоторых итогах изучения балтийского староверия. ПОТАШЕНКО, Г., 2006. Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.	238
Tomasz Chinciński (Lenkija / Polska). KIENIEWICZ, S.; ZAHORSKI, A.; ZAJEWSKI, W., 2006. Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe.	243
Anonsai / Zapowiedzi	246

VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS /

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI	248
--	-----

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Roman L. Krasilnikov (Russia). Semiotics of Water and Water Area in the Films by Lars von Trier	10
Eglė Keturakienė (Lithuania). Historical Self-Awareness as a Style Conception of Historical Narrative in the Context of Hermeneutics and New Historicism.....	19
Janusz Skodlarski (Poland). Economic Reforms of Bona Sforza in Lithuania.....	28

II. FACTS AND REFLECTIONS

Edward V. Budaev, Anatoly P. Chudinov (Russia). Linguistic Sovietology in the USA and the UK.....	34
Tatyana G. Skrebtsova (Russia). The Opposition “Centre – Periphery” in Linguistics.....	47
Helen Oleinik (Belarus). Prosodic Model of Television Genre.....	53
Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Poland). Tadeusz Hollender – <i>Enfant Terrible de Léopol</i>	64
Tatyana Shekhovtsova (Ukraine). Reflections on the Mature World of William Golding.....	77
Indrė Šležaitė (Lithuania). The Movement of Language in James Joyce’s <i>Dubliners</i>	90
Fryderyk Listwan (Poland). Master of Words – Narrator’s Commentary in Leonid Leonov’s Fiction.....	100
Vaiva Narušienė (Lithuania). The Problems of Culture, Art and Literature in J. A. Herbaczewsky’s Polish Works of the Cracowian Period.....	108
Anastasia Khudyakova (Russia). Metaphors Following the Model ‘N of N’	125
Rasa Baranauskienė (Lithuania). Reflections of Celtic Cultural Influence in Manx Rune Stones.....	139
Aleksander Kiklewicz (Poland). Semantic vs. Syntactic Derivation.....	150
Alexander S. Tsoy (Kyrgyzstan). Ways of Formation of Conjunctives in the Russian Language	165
Dorota Połowniak-Wawrzonek (Poland). Present Polish Idioms with Symbolic Motivation Primarily Connected with Armed Struggle Situation	174
Stanisław Wiech (Poland). Vilnius Governor General’s Memorial on Annulment of the Contribution (the Proportional Tax) Put on Polish Gentry on 9-21 December 1879	186

III. OPINION

Saulė Juzelėnienė, Skirmantė Šarkauskienė (Lithuania). Visual Metaphors in Printed Advertisements	200
Marek Weber (Poland). Peculiarities of the Language Used in Chatroom Interactions	210

IV. OUR TRANSLATIONS

Fernando Leal, Rene Saran (The UK). Dialogue on Socratic Dialogue. Part I. <i>Translated by Jurga Cibulskienė</i>	217
---	-----

V. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Conferences. Jurga Cibulskienė (Lithuania). Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back.....	225
Jadvyga Krūminienė (Lithuania). The American Drama of Carlos Morton – in his own Words	230
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lithuania). Scientific Seminar on Juozas Jasaitis's Book.....	234
Daiva Aliūkaitė (Lithuania). Seminars in Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities	235
Books reviews	
Wiesław Caban (Poland). GREENBLATT, S., 2006. Poetyka kulturowa. Pisma wybrane.....	236
Inna Kazhuro (Lithuania). On the Results of Researching the Baltic Old Believers. ПОТАШЕНКО, Г., 2006. Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.	238
Tomasz Chinciński (Poland). KIENIEWICZ, S.; ZAHORSKI, A.; ZAJEWSKI, W., 2006. Trzy powstania narodowe Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe.....	243
Announce	246

VI. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION	248
---	-----

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Роман Л. Красильников

Вологодский государственный педагогический университет

ул. Сергея Орлова 6, 160035 Вологда, Россия

Тел.: (8172) 71 97 36

E-mail: Krasil2000@mail.ru

Область научных интересов автора: гуманитарная танатология, русская и западноевропейская литература XIX-XX вв., интеллектуальный кинематограф, структурный и семиотический методы.

СЕМИОТИКА ВОДЫ И ВОДНОГО ПРОСТРАНСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ ЛАРСА ФОН ТРИЕРА

Статья посвящена семиотическому исследованию одного из релевантных образов в творческой системе датского кинематографиста Ларса фон Триера – образа воды и водного пространства. Материалом для анализа стало большинство произведений режиссера, особое внимание уделяется фильму «Рассекая волны». Опираясь на работы по психоанализу, мифологии, мы выявили круг глубинных смыслов, связанных с образом воды и водного пространства. Эти смыслы выражаются Триером через ряд конкретных мотивов (повторяющихся микротем): дождя, моста, чужестранца, приехавшего из-за моря, смерти от воды (эсхатологических мотивов), архетипа Великой Матери, возвращения в материнское лоно. Отмечается также использование режиссером визуальных эффектов, созданных с помощью изображения воды и водного пространства. Этот образ участвует в действии механизмов, которые привлекают внимание к фильмам Триера со стороны как интеллектуального, так и простого зрителя.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: семиотика, архетип, образ воды и водного пространства, интеллектуальный кинематограф, Ларс фон Триер.

Творчество Ларса фон Триера представляет собой пример авторского кинематографа, находящегося на грани с массовой культурой. С одной стороны, перед нами интеллектуал, художественные принципы которого выразились в манифестах авангардного объединения «Догма», с

другой – успешный режиссер, чьи проекты привлекают голливудских «звезд» и не всегда лишены коммерческих задач. Триер умело балансирует между этими двумя ролями не только как личность, но и как художник, используя определенные механизмы воздействия на зрителей раз-

ного уровня. Одним из таких механизмов является апеллирование к архетипам, сознательно или бессознательно воспринимаемым реципиентом и актуализирующим смыслы, закрепленные в культуре.

Цель данной статьи – «вскрыть» структуру образа, который, на наш взгляд, стал одним из ключевых в творчестве Триера. В методологическом плане анализ материала проходил в рамках семиотического подхода, при котором, как известно, исследуются механизмы создания смысла. Таким образом, мы постоянно и неизменно будем апеллировать к идее произведения, формирования и раскрытия которой осуществляется за счет повторяющихся и акцентированных аудиовизуальных объектов.

Почему возникает гипотеза о том, что датский режиссер вообще обращает внимание на образ воды и водное пространство? На наш взгляд, интеллектуальное кино Триера осознанно имеет дело с определенными аудиовизуальными объектами, считая их релевантными. Это показывает анализ частоты и моментов использования данных объектов, в нашем случае – воды и водного пространства. Даже если интересующие нас образы в некоторых фильмах могли быть предложены сценаристами или сорежиссерами Триера (например, Нильсом Форселом («Эпидемия»), Карлом Дрейером («Медея»), Мортеном Арнфредом («Королевство») или Йоргеном Летом («Пять препятствий»)), последний все равно осуществлял выбор при съемке и монтаже.

Наше внимание будет обращено на образ воды и водного пространства. Нет необходимости доказывать их важность

и повторяемость в фильмах Триера, таких как «Элемент преступления» (1984), «Эпидемия» (1987), «Медея» (1988), «Европа» (1991), «Королевство» (1994), «Рассекая волны» (1996), «Идиоты» (1998), «Танцующая в темноте» (2000), «Догвилль» (2003), «Пять препятствий» (2003), «Мандерлэй» (2005). Конечно, присутствие и значение образа воды и водного пространства в этих картинах различно: от доминирования в визуальном ряде до мимолетного появления в нем. В данной статье мы постараемся обрисовать комплекс значений и культурных отсылок, присущих этим означающим.

Прежде всего следует напомнить о смысловой нагруженности образа воды и водного пространства, сложившейся в веках.

1. Вода как субстанция издревле привлекала к себе пристальное внимание. Вода считалась первоначалом мира, и эта концепция, сформулированная в рамках античной Милетской школы, стала результатом долгих наблюдений над мифологическими системами различных народов (Мотрошилова 2000, с. 42-43).
2. Амбивалентность водной стихии есть одна из ее основных характеристик. В фольклоре это качество выражается в идее «живой-мертвой» воды. В мифологии – в двуполости воды, объединении в ней и мужского, и женского начала (соответственно семени и материнского лона) (Токарев 1997, т. 1, с. 240).
3. Вода обретает присущие ей смыслы в связи с установлением границ, в связи с возникновением водного пространства. В мифологии этот процесс можно увидеть в появлении суши

из хаоса водной стихии. Обратной стороной космогонии являются эсхатологические мотивы, обусловленные обычно нарушением установленных ранее границ (Токарев 1997, т. 2, с. 249). Таким образом, в человеческой культуре, культуре суши, взгляд на водное пространство происходит, как правило, извне, как на Другое, причем Другое, несущее разрушение. Отсюда важность мотивов перехода через водную преграду, о-берег-ательная функция берега. Отсюда взгляд на воду в рамках некоего топоса – реки, моря, океана (Теребихин 1993, с. 11). Отсюда, наконец, танатологическая подоплека водного пространства, выраженная даже через родственность слов «смерть» и «море» (Иванов, Топоров 1974, с. 230).

4. Вследствие повышенного внимания исследователей XX века к мифологии и установления связей между системой мифологических образов и структурой человеческого бессознательного можно отметить большую роль образа воды и ее топосов в различных гуманитарных теориях.

Так, в психоанализе существует понятие «океанического чувства», вызываемого колыхательно-колебательными движениями любого происхождения¹. По мнению

В. Топорова, данное «океаническое чувство» может быть уточнено в свете идей современной «трансперсональной» психологии и соотнесено с памятью о «пренатальном состоянии» человека (Топоров 1995, с. 582-583). Топоров выявляет этот феномен в литературе, исходя из семантико-ритмического облика словосочетаний, строк, стихотворений, рассматривая тексты Б. Пастернака, А. Мицкевича и др. В кино же любой образ олицетворен, а потому отсылка к «пренатальному состоянию» осуществляется за счет аудиовизуального ряда.

Важное значение имеет образ воды и ее топосов в архетипике К. Юнга. В частности он пишет: «Путь души, ищущей потерянного отца, ведет к водам, к этому темному зеркалу, лежащему в основании души. Вода – жизненный символ пребывающей во тьме души» (Юнг 1991, с. 108). Термин З. Фрейда «океаническое чувство» здесь связывается с архетипом Великой Матери, вслед за утверждением амбивалентности которого утверждается и амбивалентность водного пространства. При этом вновь отмечается танатологическая окраска данных топосов.

Наконец, самым значительным трудом, посвященным образу воды, стала книга Г. Башляра «Вода и грезы». Концепции Башляра и Топорова в чем-то близки: они обе стимулируют переживание материи,

¹ Oceanic Feeling. Первоначально заимствованный Фрейдом у Ромена Роллана для описания гипотетического мистического источника благотворно действующей энергии, этот термин стал относиться к невыразимому переживанию, включающему в себя ощущение выхода за пределы обычных пространственных и временных границ. Первое часто описывается как слияние, второе – как безвременность. Считается, что это чувство связано с психическим состоянием раннего младенческого возраста, когда нарциссический младенец воспринимает все пространство и время слитно со своим Я. Переживание океанического чувства взрослым является выражением крайней регрессии, обычно возникающей вслед за ощущением одиночества.

возникновение смутных ощущений от визуального или аудиального столкновения с нею. Но связанные с водной стихией комплексы или качества (так, Башляр выявляет комплексы Харона и Офелии, характеризует воду с точки зрения ее текучести, прозрачности, женственности, мертвости, материнскости и т.д.) все-таки свидетельствуют, на наш взгляд, о поиске учеными архетипических смыслов даже в непосредственном переживании. И тогда онтология воды, непосредственные ощущения от нее имеют своей конечной целью непрерывное порождение, непрерывное сообщение смысла, воображение и означивание материи (Башляр 1998, с. 16-17).

Таково краткое описание комплекса смыслов и исследовательских стратегий, с которыми мы приступаем к анализу образа воды в творчестве Триера.

* * *

Большое значение имеет географическое расположение родины датского режиссера. Она находится на острове и полуострове, жизнедеятельность которых всегда была очень тесно связана с морем. Большое влияние на культурное сознание датчан оказала скандинавская мифология.

Действительно, в трех работах Триера («Медая», «Королевство», «Рассекая волны») акцентируется географическое расположение страны с точки зрения ее приближенности к морю. И если в «Королевстве» данный аспект затронут все-таки имплицитно, то система образов и идей «Медей» и «Рассекая волны» явно опирается на семантику водного пространства.

Рассмотрим эту семантику на примере последнего фильма.

В основе сюжета «Рассекая волны» (обратим внимание на связь с водой даже названия) лежит рассказ о любви Бесс и Яна. Ян – «неместный», «чужестранец», работающий на буровой в море. Каждое его отправление на нефтяную вышку воспринимается как опасное предприятие. Через весь фильм проходит напоминание о танатологической сущности моря – это внесюжетный образ погибшего брата Бесс. В конце концов, именно авария на искусственном острове посреди водного пространства (образ острова мертвых) едва не приводит Яна к гибели. Авария обрисована в фильме как прорыв глубин моря, прорыв хаотических сил водной стихии. В связи со случившимся оказывается знаковым тот факт, что последний крик о невозможности жить без любимого (эпизод перед аварией) Бесс бросает в ударяющие о берег волны.

Мотив переправы через водное пространство используется в фильме «Рассекая волны» не только относительно образа Яна. Так, жертва Бесс происходит на большом корабле в порту. Туда ее два раза доставляет на катере перевозчик, причем во втором случае его функция явно сродни функции Харона.

Дублирование мотива переправы на остров мертвых в лодке Харона происходит в последней части фильма, когда Ян везет тело Бесс на буровую. Там выполняется языческий обряд: тело укрывается деревом, по Башляру имеющим охранительную материнскую функцию (Башляр 1998, с. 109), и сбрасывается в

море. Таким образом усиливается мифологический мотив возвращения в материнское лоно человека, о святости которого в финале говорят колокола.

Вода появляется в фильме и в другом состоянии – в виде дождя. Дождь как знак очищения возникает после первого греха Бесс ради Яна (эпизод в автобусе).

Важное место занимает вода и в заставках к главам фильма. Так, эпиграфом к части «Жизнь с Яном» служит пейзаж, на котором изображен берег моря как знак границы между жизнью-любовью и смертью. В двух заставках используется образ моста. Перед четвертой частью «Болезнь Яна» появляется радуга (мифологический небесный мост) как знак надежды, а перед «Эпилогом» на ее месте возникает прочный виадук, под которым текут прозрачные, чистые воды.

Фильм «Рассекая волны», созданный в 1996 году, наиболее ярко отражает интерес Триера к использованию мифологических мотивов и архетипических образов, связанных с водой и водным пространством. Они обнаруживаются также как в более ранних, так и в последующих работах режиссера.

На основании наблюдений за данным кругом визуальных объектов в творчестве Триера мы выделили из них ряд наиболее частотных. При этом, вслед за режиссером, не будем говорить «просто о воде», просто о реке, море, океане, болоте, острове – все они в аудиовизуальном ряду валентны другим образам, составляя некие «динамические микромодели», что и составляет отличительное свойство кинематографа как искусства.

1. *Мотив дождя* («Элемент преступления», «Эпидемия», «Медее», «Европа», «Рассекая волны», «Догвилль», «Мандерлэй»). В «Элементе преступления» дождь идет практически на протяжении всего фильма. Здесь, как и в одном из эпизодов в «Эпидемии» (чтение молитвы), он приводит к потопу, нагрывшему на погрязшую во зле Европу. Также дождь «попадает в кадр» в ключевые моменты развития сюжета: детектив Фишер размышляет на плоту в затопленном архиве; отправляется по маршруту предполагаемого убийцы Гарри Грэя; забирает с собой Ким; окончательно решает испробовать метод Осборна – пытается вжиться в психологию Грэя; обнаруживает следующее место преступления; узнает, что Ким была любовницей Грэя. Заключительная часть фильма вся проходит под дождем: группа молодых людей «ныряет» с крана, полицейские проводят очередную бессмысленную операцию, Осборн повесился, Фишер, только что «слишком» вжившийся в роль Грэя и убивший девочку, находит забившегося в трубу лемура и просит закончить сеанс гипноза. В других фильмах Триер продолжает «отмечать дождем» важные эпизоды. В «Медее» ливень идет во время разговора главной героини с предавшим Ясоном. В «Европе» повторяется связь дождя с темой измены: он является романтическим фоном для контраста между миром Леопольда Кеслера и предательством Катарины Хартман. В «Догвилле» гроза становится предвест-

ником встречи Грэйс и Тома, Грэйс и Догвилля, то есть предшествует завязке драматических событий в городке. Примечательно, что перед развязкой в фильме идет снег – очевидный «вариант» дождя. В «Мандерлэе» о грядущем дожде говорит одна из бывших рабынь, когда Грэйс прочитала «Закон Мэм», с которым будет безуспешно бороться.

Итак, дождь – предвестник и знак ключевых сцен в произведениях Триера. Он также тесно связан с эсхатологическими мотивами, о которых пойдет речь чуть позже.

2. *Мотив моста* («Европа», «Рассекая волны», «Танцующая в темноте»).

Мост у Триера имеет мифологическое звучание и обозначает переход или невозможность перехода в другой мир. Такова функция моста в «Европе». Объяснение в любви Лео и Кэт происходит именно на мосту; в финале конфликт разрешается только через крушение железнодорожного моста.

В фильме «Танцующая в темноте» клип перед убийством² поставлен именно на мосту, причем переход через мост акцентированный музыкальной вставкой, показывает изменение внутреннего состояния героини, решившей как раз в этот день закончить дело всей ее жизни. В клипе после убийства сын уезжает от Сельмы также за мост, обозначая невозможность возвращения в прежнее, пусть трудное, но счастье.

3. *Мотив «чужого» человека, приехавшего из-за моря* («Элемент преступления», «Эпидемия», «Медеея», «Европа», «Королевство», «Рассекая волны», «Танцующая в темноте», «Догвилль», «Пять препятствий», «Мандерлэй»).

В «Элементе преступления» детектив Фишер приплывает из Египта (в начале фильма через затопленную Европу к дому криминолога Озборна его доставляют на лодке). В «Эпидемии» доктор Месмер направляется в зараженные районы на вертолете через заводы. В «Медее» главная героиня прибывает в Коринф из Колхиды, в «Европе» герр Кеслер – из Нью-Йорка на пароход. В «Королевстве» такой характеристикой обладает шведский врач Хелмар, в «Танцующей» – Сельма и ее сын. В «Догвилле» Грэйс бежит из Джорджтауна в городок, тоже окруженный водой – болотами. В начале кинокартины «Мандерлэй» (втором фильме «американской» трилогии режиссера) Грэйс выражает свое чувство вины перед африканцами, используя опять-таки мотив переправы через водное пространство: «Это мы привезли их в Америку». Первое творческое, пожалуй, самое трудное испытание Йоргена Лета в киноленте «Пять препятствий» Триер проводит на Кубе.

Практически во всех произведениях Триера центральные действующие лица за кадром пересекли водное пространство, попав в чуждый им мир, конфликт с которым и определяет сюжет картины.

² В фильме «Танцующая в темноте» съемки на видеокамеру перемежаются новаторской клиповой методикой, изобретенной фон Триером.

4. *Мотив смерти от воды. Эсхатологические мотивы* («Элемент преступления», «Эпидемия», «Медея», «Европа», «Королевство», «Рассекая волны»). Особенно явно эти мотивы находят отражение в так называемой «Е-трилогии» Триера, реализуясь прежде всего в *мотиве потона*. В «Элементе преступления» вся Европа погружается в воду, «ныряет» в нее (детектив Фишер говорит: «Вода, везде вода»). В «Эпидемии» коллега по кафедре предупреждает доктора Месмера: «И вода будет разрушать Вас». В «Европе» в реке тонет герр Кеслер. По сути, он тонет в образе Европы, так как финал фильма перекликается с его метафорическим началом: «Ваше тело начинает медленно тонуть. Вы погружаетесь все глубже и глубже. Течение подхватывает вас...»

В «Королевстве» вода также прорывается в организованный мир – в первую очередь в мир науки, и этому посвящен отдельный эпизод со словами: «Вода смывает все дерьмо».

По сути Триер выстраивает оппозицию «цивилизация – хаос» в духе Руссо, Фрейда и Юнга, напоминая рациональным европейцам о скрытых силах природы.

5. *Архетип Великой Матери. Мотив возвращения в материнское лоно* («Эпидемия», «Европа», «Рассекая волны», «Идиоты», «Танцующая в темноте»). Данный мотив тесно связан с предыдущим. Во всяком случае «ныряние» с крана в «Элементе преступления» и смерть герра Кеслера в «Европе» можно трактовать и в этом ключе.

В «Эпидемии» с этим мотивом связано несколько эпизодов. Ларс ложится в ванну, когда зритель слышит рассказ о чуме в виноградниках – он, очевидно, находится в творческом поиске; и с этого момента начинается активное действие в сценарии о докторе Месмере. Мотив творческого поиска можно заметить и в киноленте «Пять препятствий»: Лет плавает в бассейне на Кубе и, радуясь решению проблемы (он только что нашел способ выполнить очень жесткие условия Ларса, касающиеся съемок короткометражки), говорит: «Все под контролем». Примечательно, что в последней части фильма, смонтированной самим Триером, этот эпизод повторен.

С мотивом возвращения в материнское лоно в «Эпидемии» связан также рассказ Удо. Умиравшая мать актера делится с сыном самым страшным воспоминанием: во время бомбежки Кельна люди пытались укрываться в реке, плавая по шее в воде. Этот рассказ становится частью сценария Нильса и Ларса, символизируя одновременно смерть и жизнь в соответствии с амбивалентным архетипом Великой Матери. Данный эпизод встречается также в «Элементе преступления»: «ныряльщики» наблюдают за прыжком своего товарища, стоя по шее в воде.

Это единственный мотив, связанный с водным пространством в «Идиотах». Именно в бассейн приводят Карен, после того как в ней открывается ее «внутренний идиот». Только надувной жилет удерживает ее на поверхности. Она плачет, освобождаясь от условностей

цивилизованного мира, а Эппе и Сьюзан успокаивают ее, помогая своеобразному второму «рождению» человека.

Сельма в «Танцующей» после убийства входит в реку. С одной стороны, вода, журчащая, женственная, спокойная, должна дать ей силы для завершения дела. С другой стороны, вход в воду – мифологический мотив, обычно предваряющий подвиг героя. Связь картины с архетипом Великой Матери косвенно подчеркивал и сам режиссер, отмечая, что Сельма «в чем-то похожа на Деву Марию» (фильм К.Ф. Петерсен «Сто глаз Ларса фон Триера»)

Погружение в воду, касание воды – как правило, рационально необъяснимые, абсурдистские приемы Триера. Они призваны не только показать аффективную сущность человека, но и актуализировать архетипические реминисценции зрителя.

6. *Использование эффектов воды.*

Триер часто использует переживание воды как аудиовизуального объекта. Камера опускается под воду, снимает из-под воды, на уровне воды, ловит капли, интересные отражения и световые эффекты. В целом минималистские по звуку фильмы режиссера захватывают зрителя всплеском волн, падением капель, шелестом дождя. Вода становится организатором не только смыслового, но и аудиовизуального ряда, пробуждая те непосредственные ощущения, то онтологическое воображение, о которых писали Башляр и Топоров.

Вода как средство выражения или вода как переживаемая материя – это проблемы, требующие отдельного исследования. Завершая статью, следует отметить, что заявленная тема, благодаря обилию обнаруживаемых фактов, является достаточно объемным объектом, предполагающим дальнейшие исследования – образа острова, который показался нам не столь акцентированным в проанализированных произведениях, семиотики напитков, колодца (в «Мандерлэе» – колодец Люцифера (!)) и т.д. Каждый фильм Триера – это лабиринт форм и смыслов, не последнее место в котором занимают образы природных стихий.

Пока же мы предложили трактовку одного из них – образа воды и водного пространства. Он играет важную роль в оформлении и раскрытии идей триеровских фильмов, способствуя реконструкции мифологических структур в сознании и подсознании зрителя, обуславливая не только смысловую нагрузку картины, но и ее энергетическую наполненность.

Литература

БАШЛЯР, Г., 1998. *Вода и грезы: Опыт о воображении материи*. Москва.

ИВАНОВ, В. В.; ТОПОРОВ, В. Н., 1974. *Исследования в области славянских древностей*. Москва.

МОТРОШИЛОВА, Н. В., ред. 2000. *История философии: Запад - Россия - Восток*. Кн. 1. Москва.

ТЕРЕБИХИН, Н. М., 1993. *Сакральная география Русского Севера*. Архангельск.

ТОКАРЕВ, С. А., ред. 1997. *Мифы народов мира*. В 2 ст. Москва.

ТОПОРОВ, В. Н., 1995. *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*. Москва.

ЮНГ, К. Г., 1991. *Архетип и символ*. Москва.

Roman L. Krasilnikov

Vologda State Pedagogical University

Research interests: thanatology of humanities, Russian and Western European literature of the 19-20th centuries, intellectual cinematography, structural and semiotic methods.

SEMIOTICS OF WATER AND WATER AREA IN THE FILMS BY LARS VON TRIER

Summary

The article is devoted to semiotic investigation of a relevant image in the creativity of the Danish director Lars von Trier – the image of water and water area.

The majority of works by the director became material for the analysis; special attention was paid to the film “Breaking the Waves”. A set of meanings, connected with the image of water and water area, is explored on the basis of books on philosophy and mythology. Trier expresses these meanings through a circle of concrete motifs (repeated micro-themes): rain, a bridge, an alien, who arrived from behind the sea, death because of water (eschatological motifs), the archetype of the Great Mother, returning into a mother’s bosom. The director also uses audiovisual effects, created with the help of water and water area. This image participates in action of mechanisms, which attract attention of both an intellectual and an ordinary spectator to the films by Trier.

KEY WORDS: semiotics, archetype, image of water and water area, intellectual cinematograph, Lars von Trier.

Gauta 2007 06 15

Priimta publikuoti 2007 07 23

Eglė Keturakiene

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel.: (370–37) 42 26 04

E-mail: egle_klimaite@yahoo.com

Moksliniai interesai: literatūros teorijos ir estetika, XIX a. lietuvių literatūra, romantizmo ir modernizmo estetika, krikščioniškoji problematika literatūroje.

ISTORINĖS SAVIMONĖS KAIP ISTORINIO PASAKOJIMO STILIAUS SAMPRATA HERMENEUTIKOS IR NAUJOJO ISTORIZMO KONTEKSTE

Straipsnyje nagrinėjama istorinės savimonės samprata hermeneutinės filosofijos (M. Heideggerio, H. G. Gadamerio, P. Ricoeuro), naratologinio istorizmo (P. White'o, St. Greenblatto, L. Montrose'o) ir kultūros semiotikos (J. Lotmano) metodikų akiračiuose. Analizuojamos skirtingų teorijų derybų galimybės, dialoginiai literatūros kūrinių ir socioistorinio konteksto mainai, naratyviosios asmens tapatybės samprata hermeneutikos ir naujojo istorizmo požiūriu. Remiantis naujojo istorizmo patirtimi, parodoma, jog asmens istorinė savimonė yra tiek istoriškas, tiek ir estetinis reiškinys, sąmonės procesas, tam tikra savikūros forma, perteikianti tradicijos akiratyje surastą individualų laiko patirties poetinį sprendimą, atsiskleidžiantį skirtingais istorinio pasakojimo stiliais, siužeto tipais (epu, herojiniu romanu, tragedija, komedija, satyra). Skirtingos siužetų struktūros, įprasminančios laiko patirties ir žmonių gyvenimo formas, atveria skirtingą pasakotojo santykį su vaizduojama tikrove. Tropologinis (metaforos, metonimijos, sinekdochos, ironijos) istorinio pasaulio aiškinimas reprezentuoja asmens ir bendruomenės saviinterpretacijos ir istorijos suvokimo būdą

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: hermeneutika, naujasis istorizmas, istorinė savimonė, diskursas, naratyvioji asmens tapatybė, pasakojimo stilius ir siužetų tipai.

Dialoginis literatūros teksto ir socioistorinio konteksto santykis

Istorinės savimonės sąvoka yra susijusi su daugialybiais ir daugiabriauniais literatūros kūrinių ir socioistorinio konteksto santykiais, kuriuos apmąsto tiek hermeneutika, tiek

naujasis istorizmas, dažnai besiremiantis kultūros semiotikos teikiama metodika. Skirtingų teorijų derybos, įvertinant jų netapačią kilmę bei terminologiją, grindžiamos bendra pažiūra į įvairialypį dialoginį teksto ir konteksto / tikrovės santykį kaip reiškian-

čias diskurso praktikas, interpretuojančias viena kitą. Tad hermeneutinę filosofiją, naująjį (naratologinį) istorizmą ir kultūros semiotiką kaip reikšmių sistemos teoriją vienija dinaminė diskurso samprata, įvairiai apibrėžiama, tačiau išlaikanti tipologiškai bendrą metodologinį prasminį centrą, kurį tiksliausiai būtų galima nusakyti P. Ricoeuro žodžiais: „diskursas yra hermėneia, nes sakymas yra tikrovės sučiuopimas reikšminėmis ištaromis, o ne vadinamųjų išpūdžių, kylančių iš pačių daiktų, kopijavimas“ (2001, p. 5). Hermeneutinę diskurso interpretaciją papildo naujasis istorizmas. H. White'o teigimu, diskursas yra „sąmonės, siekiančios supratimo, apsireiškimas, užimantis [...] tarpinę žemę“ tarp patyrimo sferos ir *poesis* mechanizmų (1996, p. 151).

Kelių metodikų pasirinkimą lėmė P. Ricoeuro darbuose įtvirtinta hermeneutinė mąstysena, ieškanti sutarimo tarp skirtingų mokslo disciplinų remiantis dialogo paieškomis ir papildomumo principu, ir teigianti, jog „bendrosios hermeneutikos, tai yra bendrosios interpretacijos teorijos, bendro egzėgezės kanono iš esmės negali būti“ (2001, p. 74).

Naujasis istorizmas, artikuliuodamas intertekstualų sinchroninį socialinio ir literatūrinio tekstų perimamumo ryšį, pripažįsta (nors tiesiogiai ir nedeklaruoja) hermeneutinės meno ir tikrovės principą, kalbėdamas apie socialinį ar istorinį veiksma kaip reiškiantį diskursą. Hermeneutika arba interpretacijos teorija sutelkia dėmesį ne tik į imanentinę poetinio teksto erdvę, bet ir į jo istorines, politines, sociokultūrinės suvokimo prielaidas. Ieškodama sutarimo su kitomis literatūros kūrinį ir socialinį / kultūrinį tekstą aiškinan-

čiomis diskurso disciplinomis, hermeneutika eina ilgu interpretacijos (poetinių, kultūrinių, istorinių) ženklų keliu (beje, nurodytu dar Šv. Augustino kalbos teorijos), kuriame išreiškiamas ir parodomas, pasak P. Ricoeuro, „mus sukuriantis ir apibrėžiantis konstitutyviniis geismas ir pastanga būti“ (Рикер 1995a, c. 412). Kita vertus, hermeneutinio galvojimo laikysena, jog viskas yra suvokiama tik konkrečiame istoriniame kontekste, jog bet koks supratimas įmanomas tik kontekste, liudija savo pačios nepakankamumą. Pasak A. Mickūno, laikomasi nuostatos, jog hermeneutinės mąstysenos horizonte abstrakti duotis neegzistuoja, tačiau sutinkama, jog kontekstas yra iš anksto duotas, t. y. savaime suprantamas (Mickūnas, Sverdiolas 2004, p. 66).

Būtent naujasis istorizmas, įtvirtinęs socialinio, politinio ar kultūrinio konteksto interpretavimo būtinybę, išplečia ir papildo daugialypių literatūrinio teksto ir konteksto santykių kaip *derybų ir mainų* (Greenblatt 1992, p. 154) analizę. Remiantis naujųjų istoristų logika, tarp literatūros diskurso ir istorijos teksto vyksta abipusis dvikryptis reikšmių apytakos procesas (*circulation*) (Greenblatt 1992, p. 154): literatūros kūriniai gali būti suprantami tik analizuojant jų ryšį su istoriniu kontekstu ar kontekstais, kurie nėra apriorinė duotybė. Naujojo istorizmo požiūriu, istorinio konteksto prigimtį sudaro literatūros tekstų „funkcija, arba artikuliacija“ (Уайт), tačiau suprantama, jog istorinis kontekstas nėra tik poetinio diskurso atspindys. Kita vertus, literatūros tekstai irgi nėra vien tik simbolinės istorinio konteksto reprezentacijos. H. White'as, analizuodamas ambivalentišką literatūros ir konteksto santykį, pasiremia

L. Montrose'o teiginiu, jog literatūros tekstų ypatingas statusas grindžiamas tuo, jog jie išreiškia žmogiškąją galimybę atsakyti, o ne vien tik reaguoti į socialines ir kultūrinės erdvės ir laiko prielaidas (Вайт). Remiantis naujojo istorizmo logika, socialinė funkcija kyla iš kultūrinės, o kultūrinė savimone realizuojama literatūriniame diskurse.

Istorinės savimone samprata

Hermeneutikos teigimu, žmogaus būties esmė apibrėžia ir įtvirtina radikalus jo istoriškumas, skiriantis jį nuo gamtos pasaulio. M. Heideggerio *Dasein* analitikoje ir H. G. Gadamerio ontologinėje hermeneutikoje tvirtinama, jog istoriškumas įkūnija buvimo būdą, suponuojantį žmogaus dvasinio pasaulio struktūrą. Pasak H. G. Gadamerio, „istoriškumas yra esminė žmogaus dvasios sąranga“ (Gadamer 1999, p. 210).

Kita vertus, žmogus, pasak hermeneutinės filosofijos, yra centrinė istorijos vyksmo figūra. M. Heideggerio suvokimu, istorija įprasmina asmens sąmoningumo kaitą. Asmuo ne tik projektuoja ateitį, bet ir interpretuoja praeities kalbinio pasaulio struktūras, tad istorijos suvokimas randasi kartu su savo interpretacijos būdais, nulemiančiais žmogaus savimone formas, t.y. savęs suvokimo ir būties supratimo variantus: „Istoriskumo struktūra turi savižinos struktūrą“ (Gadamer 1999, p. 210).

Hermeneutinė filosofija, remdamasi F. Nietzsche's ir S. Freudo suformuluotu įtarumo principu, dekonstruoja pirmąją sąmonės pažinimo principą ir įtvirtina *netiesioginį tarpinę savimone* konceptą. Hermeneutika radikaliai atnaujina sąmonės prasmę: ji atmeta

abstrakčią klasikinio racionalizmo teigiamą sąmonės kaip būties ir mąstymo, R. Descarteso *cogito*, privilegijuotos pirminės duotybės, suverenios ir konstruojančios save pačią, sampratą, absoliutų pradinį mąstymo tašką, nereikalaujantį išankstinių prielaidų. Pasak P. Ricoeuro, tariamai tiesioginė savimone yra „melaginga“ sąmonė, sąmonės iliuzija (2001, p. 81). R. Descarteso racionalus mąstymas ženklina savęs ir pasaulio supriešinimą ir perskyrą, kur mąstantysis „aš“ nedalyvauja pasaulyje – tokia *ratio* nuostata prieštarauja hermeneutinei žmogaus būčiai. Sąmonė nėra betarpiška, t.y. tiesiogiai duota, ji negali būti pirminiu asmens ir bendruomenės istorijos prasmų šaltiniu, kadangi „sąmonė yra ta tikrovė, kurią mes pažįstame ne pirma, o paskiausiai“ (Ricoeur 2001, p. 81). P. Ricoeuro supratimu, „sąmonė – ne betarpiška, bet tarpiška, ji yra ne šaltinis, bet uždavinys tapti sąmojingesniu“ (2001, p. 82). M. Heideggerio teigimu, sąmonė yra žmogaus kaip istorinės ir baigtinės būtybės pirmąjį būties supratimas, kylantis iš jo buvimo pasaulyje būdo (Хайдеггер 1993). Pradinis supratimas, suponuojantis išankstines prielaidas, yra bet kokio pažintinio veiksmo, taip pat ir savęs pažinimo, prielaida.

Hermeneutikos požiūriu istorinės savimone samprata gali būti suprasta tik hermeneutiniame rate, interpretacijų aplinkkelio, per literatūrinės, kultūrinės, istorinės ir socialinės reikšmės, per jos veiklos išraiškas ir pavidalus, t.y. per konstituavimą tų prasmės sferų, su kuriomis ji susiduria: „konkretus *cogito*, reali, gyvenanti ir veikianti savimone, gali būti atskleistas tik aplinkiniu būdu – per gyvenimo dokumentų, kuriuose užfiksuota

jo egzistencija, interpretacija“ (Sverdiolas 1984, p. 65). Tad hermeneutika teigia, jog istorinę savimonę įsteigia istorijos vyksmo supratimas, įmanomas tradicijos egzegezės akiratyje kaip istorinės žmogiškosios konkretybės interpretacija, regima „institucijų, paminklų, meno ir kultūros kūrinių objektyvioje sąrangoje“ (Ricoeur 2001, p. 84).

Hermeneutinę, t.y. literatūrinę istorinės savipratos sampratą atliepia ir naujojo (naratologinio) istorizmo epistemologinė nuostata (H. White'o, St. Greenblatto), jog istorinio suvokimo procesas yra estetinis suvokimas (White 2003, p. 144). Istorinės savimonės artikuliacija skleidžiasi literatūrinės savimonės diskursu, kuris, pasak H. White'o, „yra sąmonės procesų modelis“ (1996, p. 130). Naujojo istorizmo ir hermeneutinės naratologijos (P. Ricoeuro) požiūriu, istorinę savimonę steigia interpretacinio pasakojimo poetika. H. White'o supratimu, poetinį istorijos arba istorinės literatūros pobūdį atskleidžia tropų teorija: „tropavimas yra diskurso siela [...]“ (1996, p. 127). Tropologinis (metaforos, metonimijos, sinekdochos, ironijos) istorinio pasaulio aiškinimas reprezentuoja asmens ir bendruomenės istorijos suvokimo būdą: „Metafora iš esmės *atstovauja*, metonimija *redukuoja*, sinekdocha *integruoja*, o ironija *neigia*“ (White 2003, p. 41).

Istorinio pasakojimo stilius ir tipai

Literatūrinis istorijos konceptas, apimantis tekstų istoriškumo ir istorijos tekstualumo derybas (St. Greenblatto sąvoka), naikina dualistinę patirties ir refleksijos (savivokos), istorinės būties ir pasakojimo perskyrą. Remiantis P. Ricoeuro aiškinimu, istorinį

pasakojimą kuria ir įprasmina žmogiškojo laiko išgyvenimas. H. White'o požiūriu, pasakojimas yra laiko patyrimo įpoetinimas. Laiko ir erdvės interpretavimo suvokimas sudaro galimybę išsiaiškinti metaforinį realybės diskursą, kuriame įkūnijama asmens ir bendruomenės tapatybės ir istorinės savimonės interpretacija. Pasak P. Ricoeuro, „bet kokio naratyvo konfigūracija iš esmės konstruojama kaip laikiškumo patyrimo refigūracija“ (1988, p. 3). Pasakojimo turinį konstituoja laiko konfigūracija naratyve ir laiko refigūracija naratyvu. Istorinis pasakojimas išreiškia pasakotojo santykį su laiku, atsiskleidžiančiu naratyvios vaizduotės variacijomis. Laiko konfigūracijos pasakojime reiškiamos fenomenologinėmis, istorinėmis ir kosmologinio laiko aporijų bei skirtingų laiko savimonių sąryšio dominantėmis, aiškinančiomis pasakotojo savivoką (Ricoeur 1988, p. 127).

Naujojo istorizmo (naratologinio) (H. White'as) teigimu, istorinę savimonę įsteigia ir istorinio pasakojimo stilius. Analitinis H. White'o literatūrinės istorijos / diskurso *stiliaus* metodas leidžia poetinį istorijos diskursą aiškinti įvairiais skirtingo lygmens turiniais – epistemologiniu, estetiniu, etiniu ir kalbiniu – ir tiksliau apibūdinti, kaip pasakojimo struktūros konfigūracijose pasireiškia pasakotojo literatūrinė bei istorinė savivoka. Pasak H. White'o, istorijos pasakojimo stilių „sudaro tam tikra siužeto pateikimo, argumentacijos ir ideologinės potekstės pateikimo būdų kombinacija“ (2003, p. 35). Kitaip tariant, kiekvienas istorijos pasakotojas savajai istorijos interpretacijai suteikia individualų, H. White'o teigimu, aiškinimo pobūdį. Kiekvienas istorinis pasakojimas /

istorija įprasminama pasirinktu *siužeto tipu*. Jis lemia istorijos, kurioje slypi tam tikra žmogiškosios būties refleksija, motyvuojanti filosofinę, etinę ir / ar estetinę pasakotojo koncepciją, tipą. H. White'o žodžiais tariant, „siužeto suteikimas – tai būdas, kai istorijos pavidalo įvykių grandinė palaipsniui atskleidžiama kaip tam tikro tipo istorija“ (2003, p. 10). Kultūros semiotikos požiūriu (J. Lotmanas), „siužetas yra galinga gyvenimo apmąstymo priemonė“ (Lotman 2004, p. 292). Interpretacinio pasakojimo diskurso formos padeda istorinei bendruomenei „įžiūrėti siužetinių realybės aspektą [...], nediskretų įvykių srautą dalyti į tam tikrus diskrečius vienetus, susieti juos su kokiomis nors reikšmėmis (tai yra aiškinti semantiškai) ir jungti juos į tvarkingas virtines (aiškinti sintagmiškai)“ (Lotman 2004, p. 292).

Pasak H. White'o, istoriniam procesui, t.y. „bet kokiam konkrečiam įvykių kompleksui“, pagrįstam tam tikru verbaliniu modeliu, turi būti suteiktas dominuojantis *epo* (kronikos), *herojinio romano* (Michelet istorija), *komedijos* (Ranke istorija), *tragedijos* (Tocqueville'io istorija) *ar satyros* (Burekhardto istorija) siužeto tipas (2003, p. 10, p. 36, p. 63). Skirtingos siužetų struktūros atveria skirtingą pasakotojo santykį su vaizduojama tikrove. Epinė siužeto struktūra būdingiausia kronikoms. Herojinio romano istorija yra herojaus tapatybės nustatymo drama, kelianti asociacijas su Gralio legenda ar Kristaus prisikėlimo istorija, tai ir išganymo drama, gėrio prieš blogį, dorybės prieš ydą triumfas (White 2003, p. 11). Komedijos ir tragedijos siužetai „vaizduoja romantinio pasaulio proceso suvokimo ribotumą“, jėgas, kurios trukdo

„bandymui žmogų išganyti“ (White 2003, p. 13). Komedijos siužeto tipas „išvaduoja iš Nuopuolio situacijos“ (White 2003, p. 11) ir siūlo susitaikymą su visuomene ir pasauliu, dramatiškus įvykius keičia šventiniai įvykiai, simbolizuojantys susitaikymą. Tragedijoje nėra jokio iliuzinio susitaikymo: vaizduojama protagonisto kova prieš pasaulį, konfliktas baigiasi „žmogui priešiškų jėgų prigimties atskleidimu“ (White 2003, p. 13). Satyra ironiškai atskleidžia „romantiško pasaulio suvokimo kvailybę“, išryškina žmogaus egzistencijos galimybių ir tiesų ribotumą, atmeta „visas rafinuotas pasaulio conceptualizacijas ir numato grįžimą prie mitinio pasaulio ir jo procesų suvokimo“ (White 2003, p. 12, p. 13). Pasak H. White'o, satyra ženklina „aukščiausią literatūrinio epochos jautrumo pasiekimą“ (2003, p. 64).

Istorijos *vaizdinį*, jos *prasmę* ir istorijos *filosofiją* kuria istorijos *pasakojimo poetika ir rašymo stilius*. Interpretacinio pasakojimo siužeto ir argumentacijos bei ideologinės potekstės pasirinkimo ryšiai, t.y. istorijos poetikos stilius, artikuliuoja istorijos prasmę bei suponuoja jos filosofinę sampratą. Pasak H. White'o, „[...] *prasmę* istorija įgyja tam tikru būdu suteikiant jai siužetą, pasirinktą istorijai paversti tam tikro tipo istorija. [...] pasirenkant siužeto suteikimo būdą pasiduodama istorijos *filosofijai* [...]“ (išskirta – E. K.) (2003, p. 165).

Istorinio pasakojimo stilių lemia ir pasakotojo istorinės savivokos tipas bei reiškiamą tam tikrą žmonių gyvenimo formą. H. G. Gadameris išskiria tris pamatinius istorinės savivokos tipus, tris istorinės patirties įprasminimo būdus, pateikiančius *tradicinį*,

pavyzdinį ir *kritinį* pasakojimus¹: „istorinė savimone galinti būti labai skirtingo pobūdžio: sauganti, formuojanti pavyzdį ar nujaucianti žlugimą. Tikroje šių skirtingų būdų rašyti istoriją pusiausvyroje turinti išlikti plastiška jėga, kuri vienintelė daro kultūrą gyvybingą. Jai reikia mitų apsupto akiračio, taigi kaip tik istorinės apšvietos apribojimo“ (Gadamer 1999, p. 6).

H. White'as pateikia trijų tipų istorijas, skirtingai aiškinančias laiko patyrimo ir žmonių gyvenimo formas, – antikvarinę, monumentaliąją ir kritinę. Antikvarinis pasakojimas sutelkia dėmesį į bekompromisišką praeities saugą, į visa, kas sena. Monumentalioji istorija pateikia tik didingus, herojiškus žmogaus poelgių ar „kūrybinės galios pakeisti ar transformuoti savąjį pasaulį“ pavyzdžius, tad „ji yra orientuota į ateitį ir griaua antikvarinį pagarbumą bei praktinius dabarties rūpesčius“ (2003, p. 80). Kritinis istorinis pasakojimas kreipia dėmesį į dabarties poreikius, kritikuoja „tiek prisirišimą prie paveldo, tiek ir utopines ateities svajones“ (2003, p. 80).

Naratyvosios asmens tapatybės samprata

Kaip paaiškėjo, hermeneutikos ir naujojo istorizmo požiūriu istorinė savimone glūdi literatūrinės realybės figūratyviame modelyje, kylančiame iš naratyvos subjekto / pasakotojo sąmoningumo istorijos, reiškiamos skirtingu poetinio diskurso tipu.

Hermeneutika, naujasis istorizmas, kurio teorinį aparatą sudaro kultūros semiotikos meto-

dika, įtvirtina *dinamišką* (kintančią) asmens tapatybės sampratą. Filosofinės hermeneutikos (M. Heideggerio) požiūriu, „tapatybės reikalavimas kyla iš esinio būties“ (Heideggeris 1992, p. 333), t. y. tapatybė kaip esminė būties ypatybė sudaro esinio (tiek žmogaus, tiek gamtos) pagrindą. Tapatybė suvoktina ne kaip tautologija, bet kaip vienybė su savimi, kuri neįmanoma, pasak M. Heideggerio, be intarpų: „[...] mąstymui nebeleidžiama tapatybės vienybę pateikti kaip grynąją monotoniją ir nebematyti vienybėje vyraujančio intarpų“ (1992, p. 332). M. Heideggerio teigimu, pati žmogaus egzistencija lemia tapatybės kaip buvimo būties sąlygų paiešką, kurios epicentre glūdi esinio *santykis* su kitu esiniu: „Visur, kur tik mes sueiname į santykį su esiniu, mes jau esame angažuojami tapatybės. Jeigu nebūtų šio angažavimo, tada esinys niekada negalėtų pasireikšti savo būtimi“ (Heideggeris 1992, p. 333). Tad asmens tapatybės įprasminimas yra įmanomas tik santykyje su Kitu.

Kita vertus, prisimenant garsųjį Leibnizo *individuum est ineffabile* („*individas yra neišreiškiamas*“), atrodytų, nėra prasmės kalbėti apie asmens tapatybę. Suprantama, jog neįmanu mąstyti tapatybės kaip asmens vienybės su pačiu savimi (kaip parodė M. Heideggeris ir P. Ricoeuras), tačiau asmens tapatybė atsiskleidžia istorijoje. Naratyvinę asmens tapatybę (P. Ricoeuro sąvoka) įsteigia pasakojimas ir tik kalboje. Todėl tik kultūrinėje rašto atmintyje įmanu įprasminėti savąjį tapatumą. Naratyvioji asmens tapatybė nėra artikuliuota duotis – ji atsiskleidžia ir pasirodo interpretaciniame pasakojime. P. Ricoeuro teigimu,

¹ Šiuos tipus J. Rūsen (2007) įvardija kaip tradicinį, pavyzdinį ir kritinį pasakojimus.

žmogus savo tapatumą gali suvokti tik per pasakojimą (Рикер 1995b, c. 10).

Hermeneutikos ir naujojo istorizmo tapatybės aiškinimus paremia kultūros semiotikos (J. M. Lotmano) teiginys, jog bet kokio lygmens tekstas suvoktinas kaip semiotinė asmenybė, o asmenybė bet kokiam sociokultūriniame lygmenyje vertintina kaip tekstas (Lotman 2004, p. 126). Naratologinė hermeneutika irgi laikosi panašios nuostatos, jog ne tik naratyvioji asmens tapatybė atsiskleidžia literatūros kūrinyje, bet ir pats tekstas suvokiamas kaip literatūrinė asmenybė: „interpretuoti tekstą reiškia interpretuoti jį kaip individą“ (Ricoeur 2000, p. 91).

Pabrėžtina, jog literatūros kūrinyje aptinkama pasakotojo tapatybė nėra vien estetinis fenomenas. Naujasis istorizmas (L. Montrose'as, St. Greenblattas) subjektą apibūdina ir „gramatiškai, ir politiškai“ (Мороз). Anot L. Montrose'o, „abipusiai subjektyvizacijos ir struktūrizacijos procesai visada yra ir socialiniai, ir istoriniai“ (Мороз). Tad literatūros kūriniuose figūratyviu būdu glūdi žmogaus socialinės, istorinės bei kultūrinės tapatybės atpažinimo ženklai, socialinių santykių pėdsakai.

Literatūros tekstuose atsiskleidžia naratyviosios asmens tapatybės ir kaip „aš“ savikūros procesas, kurį St. Greenblattas sieja su įvairialypėmis „savikūros figūromis“: socialine, politine ar istorine elgsena ir jausena, su Dievu, šventuoju tekstu, su Kitu (Гринблатт).

Apibendrinant galima teigti, kad asmens istorinė savimonė yra tiek istoriškas, tiek ir estetinis reiškiny, perteikiantis tradicijos akiratyje surastą individualų laiko patirties poetinį sprendimą, atsiskleidžiantis skirtingais istorinio pasakojimo stiliais, siužeto tipais (epu, herojiniu romanu, tragedija, komedija, satyra). Individuali istorinė savivoka ne kopi-

juoja, bet išreiškia socioistorinės ar politinės realybės ženklus, ji susijusi ir su tam tikra ideologijos forma. Istorinė savimonė apibūdinama ir kaip tam tikra saviinterpretacijos forma, naratyviosios asmens tapatybės steigtis, „aš“ savikūros procesas, kuris gali būti susijęs su istorine ar religine jausena, politinėmis ir religinėmis institucijomis, su Kitu – kitais žmonėmis, gamta, Dievu.

Literatūra

GADAMER, H. G., 1999. Istorijos problema naujojoje vokiečių filosofijoje. In: H. G. GADAMER. *Istorija, Menas, Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1-10.

HEIDEGGERIS, M., 1992. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

LOTMAN, J., 2004. Siužeto kilmė tipologiniu požiūriu. In: J. LOTMAN, *Kultūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos, 267-295.

MICKŪNAS, A., SVERDIOLAS, A., 2004. Filosofijos pateisinimas. Kalba ir kas toliau. In: *Visa aprėpianti dabartis. Algį Mickūną kalbina Arūnas Sverdiolas*. Vilnius: Baltos lankos, 57-69.

RICOEUR, P., 2001. *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*. Vilnius: Baltos lankos.

RICOEUR, P., 2000. *Interpretacijos teorija*. Vilnius: Baltos lankos.

RICOEUR, P., 1988. *Time and Narrative*. Vol. 3. Chicago and London: The University of Chicago Press.

RŪSEN, J., 2007. *Istorika*. Vilnius: Margi raštai.

SVERDIOLAS, A., 1984. Savimonės ir istorijos santykis hermeneutinėje filosofijoje. In: *Žmogus ir istorija*. Vilnius: Mintis, 65-88.

WHITE, H., 1996. Įvadas: topologija, diskursas ir žmogaus sąmonės modusai. In: *Kultūra ir istorija*. Vilnius: Gervėlė, 125-153.

WHITE, H., 2003. *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*. Vilnius: Baltos lankos.

GREENBLATT, ST. J., 1992. Towards a poetics of culture. In: ST. J. GREENBLATT, *Learning to*

Curse: Essays in Early Modern Culture. New York. London: Routledge, 146-161.

ГРИНБЛАТТ, С. *Формирование «я» в эпоху Ренессанса: от Мора до Шекспира*. Prieiga: <http://www.magazines.russ.ru/nlo/1999/35/grinblat.html> [Žiūr. 2007-05-15].

МОРОЗ, Л. А. *Изучение Ренессанса: поэтика и политика культуры*. Prieiga: <http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/inostr/4.html> [Žiūr. 2007-05-15].

РИКЕР, П., 1995a. *Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике*. Москва: Academia – Центр.

РИКЕР, П., 1995b. *Герменевтика, этика и политика*. Москва: Academia.

УАЙТ, Х. *По поводу нового историзма*. Prieiga: <http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/inostr/5.html> [Žiūr. 2007-05-15].

ХАЙДЕГГЕР, М., 1993. *Время и бытие*. Москва: Республика.

Eglė Keturakienė

Vilnius University

Research interests: theories of literature and aesthetics, Lithuanian Literature of the 19th century, aesthetics of romanticism and modernism, Christian problems in literature.

HISTORICAL SELF-AWARENESS AS A STYLE CONCEPTION OF HISTORICAL NARRATIVE IN THE CONTEXT OF HERMENEUTICS AND NEW HISTORICISM

Summary

The article focuses on the conception of historical self-awareness from the methodological perspectives of hermeneutical philosophy (Heideger, Gadamer, Ricoeur), narratological historicism (White, Greenblatt, Montrose) and semiotics of culture (Lotman). The negotiation of different theories, taking into account their different terminology, is prefigured by dialogical literary and socio-historical context/text interchange. According to the referred methodologies, historical self-awareness is not an abstract entity, in fact, it is related to multiple

socio-historical and cultural contexts. Individual historical self-awareness does not attempt at copying; however, it expresses the message of socio-historical or political reality. Moreover, it is connected with a certain form of ideology. Individual historical self-awareness is both a historical and aesthetical phenomenon, a process of consciousness, which expresses an individual poetical solution of time experience, which unfolds through different styles of historical narration and plot types (epic, heroic novel, tragedy, comedy, satire). Diverse plot structures, which give sense to time experience and to forms of personal life, disclose a different narrator's relation to the depicted reality. Tropological (metaphor, metonymy, synecdoche, irony) interpretation of the historical world represents the way how a person and community conceive themselves and history.

According to hermeneutics and new historicism, historical self-awareness is a certain form of self-creation which is related to historical or religious sense, political or religious institutions, to Other – other people, nature, God, thus, it can be marked and fulfilled just in the cultural memory of writing and narrative.

KEY WORDS: hermeneutics, new historicism, historical self-awareness, discourse, narrative personal identity, style of narrative, types of plots.

Eglė Keturakienė

Uniwersytet Wileński

Zainteresowania naukowe: teoria literatury i estetyka, literatura litewska XIX w., estetyka romantyzmu i modernizmu, problematyka chrześcijańska w literaturze.

POJĘCIE ŚWIADOMOŚCI HISTORYCZNEJ JAKO STYLU NARRACJI HISTORYCZNEJ W KONTEKŚCIE HERMENEUTYKI I NOWEGO HISTORYZMU

Streszczenie

W artykule omówiono pojęcie świadomości historycznej na tle metodyk filozofii hermeneutycznej (M. Heideger, H. G. Gadamer, P. Ricoeur), historyzmu narratologicznego (P. White, St. Greenblatt, L. Montrose) i semiotyki kultury (J. Lotman).

Przeanalizowano możliwości pogodzenia różnych teorii, dialogowe relacje między utworem literackim a kontekstem społeczno-historycznym, pojęcie tożsamości narracyjnej osoby z punktu widzenia hermeneutyki i nowego historyzmu. Opierając się na doświadczeniu nowego historyzmu pokazano, że świadomość historyczna osoby jest zjawiskiem zarówno historycznym, jak estetycznym, procesem świadomości, pewną formą autokreacji, przekazującą odnalezione w ramach tradycji indywidualne poetyckie rozwiązanie doświadczenia czasu, wyrażające się w różnych stylach narracji historycznej oraz typach

fabuły (eposu, powieści heroicznej, tragedii, komedii, satyry). Różne struktury fabuł, ukazujące formy doświadczenia czasu i życia ludzi, odsłaniają różny stosunek narratora do opisywanej rzeczywistości. Tropologiczna (metafory, metonimie, synekdochy, ironie) interpretacja świata historycznego przedstawia sposób autointerpretacji osoby i społeczeństwa oraz pojmowania historii.

SŁOWA KLUCZE: hermeneutyka, nowy historyzm, świadomość historyczna, dyskurs, tożsamość narracyjna osoby, styl narracji oraz typy fabuły.

Gauta 2007 06 29

Priimta publikuoti 2007 07 23

Janusz Skodlarski

Uniwersytet Łódzki

Katedra Historii Myśli Ekonomicznej i Historii Gospodarczej

ul. Rewolucji 1905 r. 41, 90-214 Łódź, Polska

Tel.: (48-42) 635 51 60

E-mail: kathek@uni.lodz.pl

Zainteresowania naukowe: historia gospodarcza, historia międzynarodowych stosunków ekonomicznych.

REFORMY EKONOMICZNE BONY SFORZY NA LITWIE

Bonie Sforzy d'Aragona (1494-1557) poświęcono wiele książek, artykułów oraz utworów literackich. Podnoszono w nich jej liczne zasługi, ukazywano też ciemne strony jej charakteru. W przekonaniu autora, w literaturze przedmiotu niedoceniana jest nadal aktywność reformatorsko-ekonomiczna królowej Bony na Litwie. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na misję ekonomiczną Bony oczyma współczesnego historyka gospodarczego. Bona wniosła osobisty wkład w rozwój ekonomiczno-cywilizacyjny Litwy. Zasadą królowej było też zorganizowanie i wyszkolenie zespołu młodych, zdolnych ludzi różnej narodowości (polskiej, litewskiej, białoruskiej i żydowskiej), którzy realizowali jej reformy. Badania dotyczące działalności ekonomicznej Bony Sforzy dowodzą, że niektóre zjawiska ekonomiczne występują od dawna oraz że mechanizmy i instrumenty rynkowe były stosowane w praktyce, choć nie były one klasyfikowane i definiowane, tj. nie zostały nazwane.

SŁOWA KLUCZE: Bona, Litwa, gospodarka, reformy, dochody.

Na początku rządów Zygmunta I (1506-1548) państwo polskie znajdowało się w trudnej sytuacji. Lekkożylna polityka szafowania pieniędzmi królewskimi spowodowała, że skarbiec królewski świecił pustkami, co gorzej – ciążyło na nim blisko 100 tys. dukatów długu (Gierowski 1978, s. 162).

W XVI wieku Rzeczypospolita wymagała istotnych reform wewnętrznych dotyczących zwłaszcza zasad ustrojowych państwa. Najpilniejszym zadaniem było przeprowadzenie reform politycznych, skarbowych i wojskowych.

Zygmunt I dążył do zwiększenia dochodów z dóbr królewskich (nowe umowy dzierżawne, wykup starych zastawów). Podjął też próbę reform podatkowych, aby stworzyć podstawy utrzymania stałego wojska zaciężnego. Skarba państwa ratował się uchwaleniem podatków nadzwyczajnych (Wyczański 1980, s. 182).

Od 1518 roku do „wielkiej polityki” włączyła się małżonka Zygmunta I, królowa Polski Bona Sforza. Była ona potomkiem dawnych władców Mediolanu oraz krewną cesarza Maksymiliana I.

Bona Sforza otrzymała bardzo staranne wychowanie i wykształcenie. Pobierała nauki u wybitnych uczonych (Pociecha 1936, s. 288), którzy zachęcali ją do studiów, dostrzegając wybitne zdolności i niepospolite cechy charakteru u młodej Bony, rozbudzali w niej aspiracje polityczne. Niewątpliwie duży wpływ na jej wykształcenie wywarła matka, która miała szerokie zainteresowania humanistyczne. Dzięki niej Bona zapoznała się na wzorach neapolitańskich z zasadami administrowania państwem. Z zamiłowaniem studiowała historię, prawo, przyrodę, a nawet teologię. Zapoznała się z historią Polski. Poszukiwała autora, który mógłby opracować nową historię Polski. Królowa Bona nauczyła się mówić po polsku; popierała też rodzimą twórczość. Władza biegła klasyczną łaciną i językiem hiszpańskim. Z jej polecenia przygotowano zbiór przywilejów i ustaw Wielkiego Księstwa Litewskiego (Pociecha 1936, s. 288-289 i 293).

Umiejętności ekonomiczne i administracyjne królowa Bona rozwinęła w całej pełni w swych posiadłościach litewskich. Należy zdawać sobie sprawę, że na Litwie istniały większe możliwości przeprowadzania reform ekonomiczno-skarbowych niż w Koronie. Władza gospodarska nie była tam tak bardzo ograniczona przez możnowładców, jak królewska w Koronie. Natomiast w dużo gorszym położeniu była średnia i drobna szlachta, którą uciskali panowie litewscy. Bona wzięła ją w obronę, co doprowadziło w końcu do zrównania w prawach ze szlachtą polską (Pałucki 1974, s. 132).

Na Litwie królowa zapoczątkowała reformę agrarną, tzw. pomiareń włochną, którą

kontynuował Zygmunt August. Realizowała ją w następujących etapach: 1) regulacja podstaw prawnych władania ziemią (rewizja przywilejów); 2) komasacja gruntów i ich podział we włóki o powierzchni 30 morgów po 30 prętów (pręt 7,5 łokcia); 3) nowe rozplanowanie wsi w kształcie ulicówki; łączenie szeregu wsi w jedno wójtostwo jako najniższą jednostkę administracyjną (Bona przyjmowała 100-150 łanów na wójtostwo, Zygmunt August – 400); 5) zakładanie miast jako ośrodków wymiany towarów rolnych i leśnych; 6) kolonizacja pustek. Powinności chłopskie zostały ujednoczone, a daniny w naturze przeważnie zastąpione czynszem (według ustalonych norm).

Zachowując dawne daniny z gospodarstwa rolnego składane w naturze jak diałko (przychód z gospodarstwa wiejskiego poza bydłem) i miezlew (danina wywodząca się z powinności stacyjnych, płacona w bydło), ustawa nakazywała płacić za nie pieniędzmi według ustalonej taryfy, co ułatwiało dzierżawcy pobór danin, niewątpliwie jednak było mniej wygodne dla włościan, zmuszonych teraz do wywożenia towaru na rynek i wymiany go na pieniądze. Inne daniny płynące z przemysłu leśnego i łowiectwa (miód, bobry, kuny) szły do skarbu w naturze jako produkt dający się łatwo spieniężyć. Wszelkie dochody pieniężne z ceł, myt rzecznych, przewozów, kapszczyzny, kunicznego itp. miały odtąd wpływać wyłącznie na rzecz skarbu, tylko targowe i inne podatki miejskie pośrednie przyznano dzierżawcom. Na koniec ustawa zawierała szereg postanowień, mających na celu ochronę ludności przed eksploatacją ze strony dzierżawców i innych urzędników

administracyjno-gospodarczych. Dzierżawcy nie wolno było zmuszać poddanych dworów do prac w swoim majątku prywatnym lub posyłać ich „na podwoły w rzeczach swoich”. Dla ukrócenia nadużyć przy poborze opłat sądowych i różnego rodzaju kar pieniężnych ustawa określała dokładnie rodzaje i wysokość tych opłat, zabraniając pobierać więcej aniżeli przepisano (Pociecha 1949, s. 73).

Wraz z pomiara włóczęną królowa realizowała reformy towarzyszące, takie jak: rewindykację dóbr państwowych, reformę systemu ceł i administracji skarbowej, sądownictwa ziemskiego, regulacje przepisów handlowych. W przedsięwzięciach tych opierała się na wzorach neapolitańskich. Reformy, które objęły wsie, miasta i dwory wielkopsiązące, rozpoczęła Bona w 1533 roku i prowadziła aż do wyjazdu z Polski (Barycz 1965, s. 148).

Reforma została zakończona w jej włościach północnych w powiecie grodzieńskim oraz na Podlasiu i Polesiu. Na Polesiu pińskim i oleckim przemierzono i odebrano około 7400 ha ziemi właścicielom bezprawnie ją posiadającym. Królowa Bona zorganizowała liczny sztab ludzi rekrutujących się z niezamożnej szlachty polskiej, którzy przygotowali, realizowali i kontrolowali konkretne projekty. Szczególną rolę odegrali rewizorzy, starostowie, rachmistrzowie i geometryści. Królowa sownie wynagradzała za wierną służbę i solidną pracę. Najbardziej zasłużeni dorobili się dużych majątków, stanowisk, a nawet godności senatorskich i biskupich (Kosman 1971, s. 304-313).

Reforma agrarna Bony Sforzy była najśmielszym eksperymentem gospodarczym w dotychczasowej historii Polski. Jerzy

Ochmański słusznie uważa, że dzieło królowej było ewenementem w skali europejskiej (Ochmański 1990, s. 120-124). Doprowadziła ona do prawdziwej rewolucji w stosunkach ekonomicznych na obszarze opóźnionym gospodarczo i cywilizacyjnie, gdzie wszelkie przemiany dokonywały się zawsze bardzo powoli. Skutki pomiaru włóczęnej na Litwie można porównywać z efektami osadnictwa na prawie niemieckim na ziemiach polskich, kiedy to wprowadzono wewnętrzną organizację wsi i wójtostwa i zamieniono rentę naturalną na czynsz. Reforma Bony, kontynuowana przez Zygmunta Augusta, spowodowała przejście od dominacji gospodarki naturalnej do rozwoju gospodarki towarowo-pięiężnej. Na rozległych obszarach Podlasia i Polesia pojawił się pieniądz i towar. W wyniku budowania nowych miast i wsi rósł popyt na różne towary. Palącym problemem było uregulowanie prawne i administracyjne skarbowości na terytorium Litwy.

Dochody z domen państwowych w Wielkim Księstwie Litewskim były przejmowane przez dwory hospodarskie. Zygmunt I, przygotowując się do wojny z Moskwą, w obliczu katastrofalnego stanu skarbu, chwycił się początkowo półśrodków. Dopiero na walnym sejmie wileńskim (1528/29 r.) przedstawiono projekt reformy, który obejmował całokształt systemu skarbowo-wojskowego państwa litewskiego. Podstawą planu był kataster gruntowy (spis urzędowy gruntów) połączony z rewizją praw i przywilejów poszczególnych właścicieli (Pociecha 1949, s. 59).

Doniosłe projekty reform były dziełem królowej Bony, która już wcześniej przeprowadziła kataster gruntowy wraz z rewizją

przywilejów w swoich dobrach na Litwie. Kierowała ona tym wielkim przedsięwzięciem, w jej rękach znajdowały się główne rejestry skarbowe, do niej napływały sprawozdania rewidentów, rozstrzygała też wątpliwości i nadzorowała realizację reform.

Zmagania o uchwalenie reformy na sejmie wileńskim trwały 10 miesięcy. Rozpoczęła je uchwała o popisie wojskowym. „Popis” miał ustalić majątność każdego właściciela i jego podstawę prawną, co miało służyć celom służby wojskowej i sprawiedliwemu rozdziałowi podatków. „Popis” przeprowadzono w drugiej połowie 1528 roku mimo silnego oporu możnowładców litewskich. W wyniku tej akcji skasowano i unieważniono wiele przywilejów dożywotnich na starostwa, zamki i dzierżawy. Był to akt rewolucyjny. W. Pociecha pisze, że na taki krok nigdy nie zdobyłby się Zygmunt I, który nie był w stanie pozyskać sobie panów i zależną od nich litewską klientelę szlachecką (Pociecha 1949, s. 63).

Polityka finansowo-skarbowa podjęta i uchwalona z inicjatywy Bony opierała się na 5 podstawowych zasadach: 1) rejestracji dóbr i znajdującego się w nich majątku ruchomego; 2) rejestracji praw dominialnych i wszelkich źródeł dochodów; 3) ustaleniu wysokości dochodów urzędniczych; 4) ścisłej rejestracji podatków i powinności ludności osiadłej w dobrach państwowych; 5) wprowadzeniu jednolitych norm administracji gospodarczej i poddania jej pod kontrolę władzy centralnej (Pociecha 1949, s. 69).

Nowe ustawy miały głównie na celu powiększenie dochodów z dóbr państwowych,

co umożliwiała stosowanie wyżej przytoczonych zasad katastru. Królowa Bona uzyskała w sierpniu 1528 roku ustne upoważnienie Zygmunta Starego do wykupywania i objęcia w posiadanie wszystkich dóbr zastawionych komukolwiek zarówno w Koronie, jak i na Litwie. Osiem lat później król wydał małżonce pisemne pełnomocnictwo zatwierdzające powyższe upoważnienie (Pociecha 1949, s. 68).

Mając w ręku ustawy sejmowe, upoważnienia królewskie oraz poparcie stronnictwa dworskiego, mogła Bona prowadzić bardziej skuteczną politykę podatkowo-skarbową w Koronie i na Litwie. Efekty były wymierne. Dochody na Litwie wzrosły przeszło dwukrotnie. Nie tylko zwiększyły się dochody państwowe, ale także szlachty i włościan. Wiedza i doświadczenie nabyte w Italii wydały na gruncie polskim obfity plon.

Niektórzy historycy twierdzą, że reformy agrarne zwiększyły obciążenia fiskalne, które nałożono na chłopów. Wprawdzie opłaty na rzecz właścicieli wzrosły od 30 do 50%, ale jednocześnie, przy racjonalnym gospodarowaniu, część z nich bogaciła się. Nie ulega natomiast wątpliwości, iż wzrosły ogromnie dochody skarbu wielkopsiążącego na Litwie; w niektórych włościach był to wzrost dwu-, a nawet czterokrotny (Bogucka 2004, s. 222-223).

Część dochodów przeznaczyła królowa Bona na inwestycje. Budowała na Litwie i Podlasiu mosty, drogi, kanały, np. most na Niemnie pod miejscowością Mosty, kanał pod Pińskiem, fortyfikacje na kresach; rozwijała przemysł leśny. Na Mazowszu rozbudowała infrastrukturę, budowała młyny, tartaki, folusze, studnie itp. (Bogucka 2004, s. 224 i 229-230).

Dzięki polityce króla Zygmunta i aktywności Bony zwiększyło się na obszarze Litwy zaludnienie, znaczna część gruntów została zagospodarowana. Rozwinęły się miasta, powstały nowe osady i wsie. Królowa racjonalnie eksploatowała lasy, zakładając własne wytwórnie przetworów drzewnych. Rozwinęła handel lokalny. Dzięki niej Pińsk stał się głównym centrum handlowym na zachodnim Polesiu. Fundowała też parafie i zakładała szpitale. W sprawach gospodarczych królowa Bona działała „z genialną wprost intuicją” (Święcicki 1881, s. 120-122).

Przez cały okres panowania Bona gromadziła posiadłości ziemskie. W wyniku nadań otrzymała księstwo pińskie i kobryńskie oraz ogromne przestrzenie (kilkaset km²) na Litwie. Na północ rozszerzyła swe posiadłości do wybrzeży Bałtyku (Połąga, Płotele), zajmując równocześnie nad Niemnem najważniejsze ośrodki gospodarcze, tj. starostwa kowieńskie i grodzieńskie. Dalej na południe wykupiła część dóbr na Polesiu i Podlasiu. Do wymienionych majątności dołączyła dwa starostwa w Wielkopolsce, jedno w Prusach oraz starostwa wieluńskie, leżajskie, ojcowskie, samborskie, rawskie (nazwane przez nią barskiym). Brała nawet w dzierżawę włości prywatne.

Bibliografia

- BARYCZ, M., 1965. *Spojrzenie w przeszłość polsko-włoską*. Wrocław: Ossolineum.
- BOGUCKA, M., 2004. *Bona Sforza*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- GIEROWSKI, A., 1978. *Historia Polski 1505-1864*. Cz. I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

KOSMAN, M., 1971. *Królowa Bona*. Warszawa: Książka i Wiedza.

OCHMAŃSKI, J., 1990. *Historia Litwy*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.

PAŁUCKI, W., 1974. *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum.

POCIECHA, W., 1936. *Polski słownik biograficzny*. T. II. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

POCIECHA, W., 1949. *Królowa Bona (1494-1557)*. T. IV. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

ŚWIĘCICKI, T., 1881. *Opis starożytnej Polski*. „Czas”. Kraków.

WYCZAŃSKI, A., 1980. *Epoka Odrodzenia*. In: *Zarys historii Polski*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Janusz Skodlarski

University of Lodz

Research interests: economic history, history of international economic relations.

ECONOMIC REFORMS OF BONA SFORZA IN LITHUANIA

Summary

Queen Bona Sforza took the reformatory-economic activity on a wide scale in Lithuania in the 16th century. Her main achievement was agrarian reform which was continued by Zygmunt August. Furthermore, she introduced the tariffs' system, modern tax administration and trade regulation. The effects of her activity were notable. The incomes doubled in Lithuania that time. Queen Bona decided to allocate part of the incomes on the investments. She initiated to build a big number of bridges, roads, canals, traditional mills, sawmills, clothes' mills, and wells in Lithuania and Podlasie.

KEY WORDS: Bona, Lithuania, economics, reforms, incomes.

Janusz Skodlarski

Lodzės universitetas

Moksliniai interesai: ekonomikos istorija, tarptautinių ekonominių santykių istorija.

BONOS SFORCOS EKONOMINĖS REFORMOS LIETUVOJE**Santrauka**

Karalienė Bona Sforca XVI a. Lietuvoje ėmėsi plačios ekonomikos reformos. Svarbiausia buvo jos pradėta agrarinė reforma, kurią vėliau tęsė Žygimantas Augustas.

Be to, karalienė įvedė įkainių sistemą, modernų mokesčių administravimą ir prekybos taisykles. Jos veiklos pasekmės buvo akivaizdžios – pajamos Lietuvoje padvigubėjo. Tad karalienė Bona nusprendė skirti dalį pajamų investicijoms. Ji inicijavo tiltų, kelių, kanalų, tradicinių malūnų, lentpjūvių, drabužių siuvyklų ir šulinių statymą Lietuvoje bei Podlasėje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Bona, Lietuva, ekonomika, reformos, pajamos.

Gauta 2007 03 27

Priimta publikuoti 2007 07 23

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / ФАКТЫ И РОЗВАЖАНИЯ\

Эдуард В. Будаев, Анатолий П. Чудинов

Уральский государственный педагогический университет

ул. Космонавтов 26, 620017 Екатеринбург, Россия

Тел.: (343) 212 33 85

E-mail: aedw@rambler.ru, ap_chudinov@mail.ru

Область научных интересов авторов: политическая лингвистика, когнитивная лингвистика, медиалингвистика, риторика, межкультурная коммуникация.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СОВЕТОЛОГИЯ В США И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

В статье рассматривается история становления и развития англоязычной лингвистической советологии и выделяются три основных этапа ее эволюции. Первый из них – этап становления – относится к периоду от Октябрьской революции до конца Второй Мировой войны. Особенности этого периода связаны с тем, что практически одновременно создавались и политическая лингвистика, и политическая советология, а левые идеи были весьма популярны в США и Великобритании. Второй этап приходится на период холодной войны и последующей разрядки, когда идеологическое противостояние было максимально обостренным. Третий этап относится к периоду перестройки и распада СССР.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: советология, советский политический дискурс, политическая лингвистика

Советология – это обобщенное наименование научного направления, посвященного изучению политики, экономики, культуры, науки и иных сторон жизни Советского Союза. Термин «советология» получил широкое распространение в англо-американской историографии в 1960-е гг. Оксфордский словарь отмечает его первое употребление 3 января 1958 г. в лондонском еженедельнике “Observer”. В академических кругах термин поначалу

был воспринят достаточно осторожно. На рубеже 1950-60-х гг., как писал Д. Армстронг, «основатели американского изучения СССР все еще отвергали определение «советология», отдавая предпочтение более банальному «изучению российского региона». А. Улам отмечал в середине 1960-х гг., что «советология» – ужасное слово, но как можно его не использовать?» К такой позиции был близок и С. Коэн, для которого «советология – незелегантное,

но полезное слово». М. Малиа описывал советологию как «академическую дисциплину, известную сначала под скромным определением «изучение региона», а затем под более амбициозным и научно звучащим понятием «советология» (Меньковский 2002). Различают политическую, экономическую, социологическую и иные виды советологии. В этом ряду важное место занимает лингвистическая советология, предметом исследования которой служат языковая политика в СССР, особенности советского тоталитарного дискурса, функционирование, взаимодействие и эволюция языков народов Советского Союза. Вполне закономерно, что основное внимание советологи уделяли русскому языку как языку «международного общения», который никогда не признавался государственным, но реально был таковым все годы существования советской власти.

Как представляется, можно говорить о трех этапах существования лингвистической советологии. Первый – этап становления – относится к периоду с 20-х гг. до конца второй мировой войны. Особенности этого периода связаны с тем, что практически одновременно создавались и политическая лингвистика, и политическая советология, а левые идеи были весьма популярны в США и Великобритании. Следующий этап приходится на период холодной войны и последующей разрядки, когда идеологическое противостояние было максимально обостренным (до сере-

дины 80-х гг.). Третий этап относится к периоду перестройки и демонтажа советской системы, когда политические разногласия обострились уже внутри советской страны, а зарубежные консультанты все чаще начали выступать как эксперты и даже консультанты по вопросам строительства новой политической системы в России.

В Советском Союзе долгие годы считалось, что советология основана на клевете на социалистическое государство, а советологи – малограмотные лжецы, клеветники и агенты вражеской разведки, изначально ненавидящие все русское и советское. Разумеется, среди советологов было немало людей ослепленных ненавистью или сознательно зарабатывающих себе на жизнь заказными разоблачениями и страшилками. Вместе с тем среди советологов были и талантливые ученые, которые стремились к объективности и смогли зафиксировать то, что оставалось скрытым для политически ангажированных авторов по обе стороны границы. Именно такие исследователи и заслуживают подлинной благодарности потомков. Следует, однако, подчеркнуть, что при обращении к публикациям западных специалистов практически всегда можно «вычислить» политическую пристрастность / беспристрастность авторов, которая в одних случаях проявляется в непосредственных обвинениях и оценках, а в других – характеризуется исследованием своего объекта с помощью объективных научных методов, используемых в целом в гуманитарных науках.

1. Становление лингвистической советологии

К числу основоположников лингвистической советологии и политической коммуникативистики в целом справедливо относят Уолтера Липпманна (1889-1974), который в годы Первой мировой войны писал пропагандистские листовки для армии союзников во Франции, а затем занялся изучением проблемы эффективности политической агитации и пропаганды. Многие его идеи уже давно воспринимаются как аксиомы и прописные истины, соответствующие исследования стали своего рода базой для формирования понятийно-терминологического аппарата политической лингвистики. Например, в современной науке активно используется предложенное У. Липпманном понятие «процесса определения повестки дня» (agenda-setting process), т.е. высвечивания в политической коммуникации одних вопросов и замалчивания других. Таким образом, ученый разграничил такие явления, как реальная актуальность той или иной проблемы и ее «значимость» в восприятии общества, а также охарактеризовал определение повестки дня как важный прием манипулирования политическим сознанием.

У. Липпманн разработал эффективную методику применения контент-анализа как инструмента для исследования общественных представлений о политической картине мира. В частности, еще в 1920 году У. Липпманн совместно с Ч. Мерцем опубликовали исследование корпуса текстов газеты "The New York Times", которые были посвящены Октябрь-

ской революции 1917 г. Анализ показал, что среднему американцу невозможно было составить сколько-нибудь объективного мнения о происходящих событиях ввиду антибольшевистской предвзятости публикуемых текстов (Lippmann, Merz 1920).

Теоретические выводы У. Липпманн совмещал с практической политической деятельностью и оказывал влияние на принятие решений на самом высоком уровне. Так, будучи советником президента В. Вильсона, исследователь участвовал в составлении знаменитых «14 тезисов», в корне изменивших внешнеполитический курс США.

Важную роль в становлении политической лингвистики, оказавшей влияние и на собственно советологию, сыграл Пол Лазарсфельд (1901-1976), активно занимавшийся изучением пропаганды в Колумбийском университете. В конце 30-х гг. он руководил «Бюро прикладных социальных исследований» – исследовательским институтом, который сделал фокусом своих исследований политическую и массовую коммуникацию. П. Лазарсфельд вместе со своим коллегой Р. Мертоном разработал метод опроса фокус-группы, который применялся для сбора данных об отношении рядовых американцев к различным политическим проблемам, среди которых важное место занимало отношение к коммунистической России, нацистской Германии и фашистской Италии. Впоследствии П. Лазарсфельд и другие исследователи разработали модель двухуровневой коммуникации, согласно которой в любом обществе существуют восприимчивые к воздействию политической про-

паганды «лидеры общественного мнения» (opinion leaders), передающие политическую информацию по каналам межличностного общения менее активным гражданам.

Среди ведущих американских советологов называют также профессора Гарольда Лассвелла (1902–1978), которому принадлежит заслуга значительного развития методики контент-анализа и ее эффективного применения к изучению языка политики. С помощью контент-анализа Г. Лассвеллу удалось продемонстрировать связь между стилем политического языка и политическим режимом, в котором этот язык используется. По мнению исследователя, дискурс политиков-демократов очень близок дискурсу избирателей, к которым они обращаются, в то время как недемократические элиты стремятся к превосходству и дистанцированию от рядовых членов общества, что неизбежно находит отражение в стилистических особенностях языка власти. Языковые инновации предшествуют общественным преобразованиям, поэтому изменения в стиле политического языка служат индикатором приближающейся демократизации общества или кризиса демократии. Использование этой методики позволило сделать вывод о том, что политический язык советской элиты на протяжении двадцатых-сороковых годов все дальше и дальше уходил от демократических традиций.

2. Лингвистическая советология в период холодной войны и разрядки

Отношения Советского Союза со странами Западной Европы и США резко изменились после Второй мировой войны. На смену военному союзу объединенных наций

пришли холодная война, железный занавес, равновесие страха и охота на ведьм. Новые отношения были тщательно рассмотрены патриархом американской политической лингвистики У. Липпманном в книге, которая была метафорически озаглавлена «Холодная война» (“Cold War”) и имела подзаголовок “A Study in U.S. Foreign Policy” (Lippmann 1947).

Во второй половине сороковых годов продолжает активную научную деятельность и Гарольд Лассвелл, который по-прежнему стремится использовать исследовательский потенциал методов квантитативной семантики. В 1949 году была опубликована коллективная монография «Язык власти: Исследования по квантитативной семантике» (Language of Power 1949), значительная часть которой была посвящена политической коммуникации в Советском Союзе. Г. Лассвелл, Н. Лейтес, С. Якобсон и другие исследователи на основе анализа коммуникативной практики коммунистов и иного подобного речевого материала выявляли различные взаимозависимости между семантикой языковых единиц, их частотностью и политическими процессами. Так, в совместном исследовании Сержа Якобсона и Гарольда Лассвелла «Первомайские призывы в Советской России (1918-1943)» было выделено 11 категорий ключевых символов (обозначение «своих» и «чужих»), использование национальной и интернациональной символики, обращение к внутренней и внешней политике и др.), а затем проведено исследование их частотности на различных этапах развития СССР. Авторы показывают, что такое исследование позволяет лучше понять динамические процессы в господствующей идеологии и нюансы советской политики.

По мере того как военное сотрудничество между СССР и странами Запада переросло в холодную войну, зарубежные исследователи стали обращать самое пристальное внимание на внутри- и внешнеполитические средства советской пропаганды. В это время появляется одна из первых крупных работ по советской политической коммуникации – книга Алекса Инкелеса “Public Opinion in Soviet Russia: A Study in Mass Persuasion” («Общественное мнение в Советской России: Исследование массового убеждения») (Inkeles 1950). Помимо рассмотрения советской информационной политики она содержала анализ интервью с бывшими гражданами СССР. А. Инкелес пришел к выводу об «абсолютном» контроле СМИ советскими властями. Вместе с тем автор резюмировал, что «система советской коммуникации далека от того, чтобы обеспечивать тотальное убеждение населения, ее эффективность гораздо ниже того уровня, которого советские лидеры хотели бы достигнуть» (Inkeles 1950, p. 319).

Продолжением исследований А. Инкелеса стала книга Д. Холландера “Soviet Political Indoctrination: Developments in Mass Media and Propaganda Since Stalin” («Советское политическое внушение: изменения в СМИ и пропаганде со времен Сталина») (Hollander 1972). Автор констатировал, что на смену сталинской системе тотального контроля над массами пришла более гибкая и свободная система управления общественным сознанием, которая характеризуется относительно благоприятными возможностями для диалога и

выражения различных точек зрения, в том числе и в официальных СМИ. Вместе с тем исследователи отмечали, что даже в период оттепели советские СМИ во многом придерживались традиций пропаганды, сложившихся при Сталине (Keckskemeti 1956).

Среди публикаций, авторы которых максимально полно демонстрируют неприятие советской власти и всего, что с ней связано (в том числе и изменений в русском языке), особой непримиримостью выделяется книга Андрея и Татьяны Фесенко «Русский язык при советах», изданная в Нью-Йорке (Фесенко А., Фесенко Т. 1955). Один из основных факторов, формирующих советский дискурс, по мнению авторов, заключается в следующем: «Неприглядность советской жизни, расхождение многообещающей пропаганды и невеселой, подчас трагической действительности вызвали у властей необходимость в словесном одурманивании, правда, часто разоблачавшемся в народе. Самолюбование и самовосхваление являются ширмой, прикрывающей безотрадное существование советских республик, за которыми установились восторженные эпитеты: цветущая Украина, солнечная Грузия и т. п.» (Фесенко А., Фесенко Т. 1955, с. 30). Вместе с тем в рассматриваемой книге можно обнаружить весьма интересный обзор публикаций (особенно созданных вне Советского Союза) и немало конкретных замечаний об экспансии заимствований, а также просторечных, жаргонных и диалектных слов, о неумеренном использовании сложносокращенных слов и необоснованном отказе от

множества традиционных для русского языка лексических единиц.

Отдельное внимание исследователей было направлено на изучение прагматики советской политической коммуникации: эффективности советской политической пропаганды, лингвистических и концептуальных средств убеждения, используемых в советских СМИ (Lendvai 1981; i 1981; Mickiewicz 1981; White 1980 и др.).

Политическая лингвистика часто оказывается значительно более инертной, чем живая политическая история. Уже М. С. Горбачев был избран лидером советских коммунистов, а многие советологи продолжали свои прежние исследования советского политического языка. Их изыскания варьируются от изучения общественно-политической терминологии (Bruchis 1988) и исследования коммунистических нарративов (Bourmeyster 1988) до детального анализа новостной политики в конкретных советских СМИ (Roxburgh 1987) и структуры сигнификации в обращениях генеральных секретарей КПСС (Urban 1987). Но новая политическая ситуация и нарастающий общественный интерес к происходящим в Советском Союзе изменениям все настойчивее требовали принципиально новых подходов к изучению советской политической коммуникации.

3. Лингвистическая советология на переломе политической эпохи (от перестройки к постсоветскому периоду)

Отношения между Советским Союзом и западными странами резко изменились в середине 80-х гг., что в значительной степени обусловило наступление нового

этапа в развитии как общей, так и лингвистической советологии. В новых условиях все чаще появляются исследования явлений, связанных с новыми политическими процессами. В этот период американские и западноевропейские специалисты по советской политической коммуникации все чаще выступают в зарубежных изданиях в качестве экспертов по новым процессам в советской (и российской) политической коммуникации. Эти же специалисты нередко выступают в советских СМИ как своего рода консультанты по демократизации языка и общества в целом.

Наибольшее внимание в середине и конце 80-х гг. привлекает дискурс М. С. Горбачева и формирующийся дискурс перестройки (Benn 1987; Downing 1988; Goban-Klas 1989; McNair 1989; Urban 1988; Woodruff 1989). На фоне особого внимания к социально-политическим процессам, проходящим в СССР, возникла потребность в исследованиях, позволяющих объяснить дискурсивные новообразования в советской политической коммуникации. Активно используемая в период перестройки политическая лексика нередко сбивала с толку западного читателя. Так, в СССР *консерваторами* называли коммунистов, в то время как на Западе консерваторы были традиционными противниками коммунизма. В СССР словосочетание *черный рынок* содержало мелиоративные коннотации, потому что черный рынок был единственным эффективно действующим экономическим механизмом, основывающимся на законе спроса и предложения. Специалисты отмечают, что слова *российский* (*Russian*) и *советский* (*Soviet*), традиционно воспринимаемые на Западе как синонимы, уже не являются взаимозаменяе-

мыми и нередко употребляются в СССР для выражения антитезы между приверженцами советского режима и сторонниками демократических перспектив развития страны.

Интерес к дискурсу перестройки сохранился и в последующие десятилетия (DeLuca 1998; Erol 1993; Gibbs 1999; Mossman 1991; Walker 2003). Так, в монографии профессора калифорнийского университета в Беркли Э. Уолкера (Walker 2003) были рассмотрены семантические трансформации ключевых символов советского политического дискурса в период перестройки: «суверенитет», «союз», «федерация», «конфедерация», «независимость». По мнению автора, активное употребление этих понятий привело к неожиданным для идеологов нового мышления результатам, потому что под одну и ту же форму выражения подводились самые различные и даже противоположные смыслы. Например, центральным партийным руководством «независимость» понималась как новое и привлекательное название для автономности, тогда как демократические (а также сепаратистские и националистические силы в союзных и автономных республиках) понимали независимость как подлинное самоопределение. Подобные «коммуникативные недоразумения» сыграли существенную роль в дезинтеграционных процессах и становлении постсоветских государств.

А. Р. ДеЛюка (DeLuca 1998) проследил, как смена риторики М. С. Горбачева влияла на внутривнутриполитическую ситуацию в СССР и взаимоотношения Советского Союза с остальным миром. Автор последовательно демонстрирует, что новый политический

и медийный дискурс, пропаганда политических символов *перестройки*, *гласности* и *нового мышления* меняли общественное мнение и привели не к реформированию, а к развалу системы.

Многие западные исследователи сходятся во мнении, что, изменяя советский политический дискурс, М. С. Горбачев надеялся ослабить тоталитарную дискурсивную практику, но не подозревал (или не до конца осознавал), что изменение краеугольных для политического дискурса концептов приведет к фундаментальному преобразованию самой действительности.

Не меньший интерес среди советологов вызвали проблемы функционирования политического языка начала 90-х гг., в период последнего кризиса советской государственности (Belin 2002; Downing 2002; Dunn 1999; Urban 1993). Исчезновение Советского Союза несколько не уменьшило интерес ученых к советскому политическому дискурсу. Более того, для советологов открылись новые перспективы. Демократические преобразования на постсоветском пространстве позволили объединить усилия отечественных и зарубежных специалистов, что привело к появлению совместных исследований (см. коллективную монографию *Political Discourse* 1998). В последнее время все чаще появляются переводы зарубежных исследований советского политического дискурса на русский язык (Лассвелл, Якобсон 2007; Лейтес 2007; Серио 2002 и др.).

Среди других особенностей современной советологии следует отметить возросший интерес к сопоставительному

анализу. В частности, были проведены исследования советского политического дискурса переходного периода в сравнении с политической коммуникацией других стран, в которых протекали схожие политические процессы (Downing 1996; Jones 2002; Political Discourse 1998). Появились исследования, посвященные диахроническому сопоставлению. Так, М. Дьюирст предпринял попытку сопоставить цензурные ограничения в дискурсе советских и российских СМИ 1991 и 2001 гг. (Dewhirst 2002), Дж. Терпин сопоставила содержание советских СМИ при Л. И. Брежнев и М. С. Горбачеве (Turpin 1995), а в монографии Дж. Меррея проанализирован медийный дискурс от эпохи Л. И. Брежнева до президентства Б. Н. Ельцина (Murphy 1994).

Отдельного внимания заслуживает многоаспектная исследовательская программа Р. Д. Андерсона, направленная на сопоставление тоталитарного советского и демократического российского дискурсов. Основываясь на идеях, высказанных Г. Лассвеллом, Р. Д. Андерсон предпринял попытку найти практическое обоснование положению о том, что процесс коммуникации служит индикатором, позволяющим определить, разделено ли общество на управляющих и управляемых или представляет собой единое гражданское общество, в котором избиратели поддерживают тех или иных претендентов на власть. Излагая дискурсивную теорию демократизации (Anderson 2001a), исследователь пишет о том, что истоки

демократических преобразований в обществе следует искать в дискурсивных инновациях, а не в изменении социальных или экономических условий. По Р. Д. Андерсону, при смене авторитарного дискурса власти демократическим дискурсом в массовом сознании разрушается представление о кастовом единстве политиков и их «отделенности» от народа. Дискурс новой политической элиты элиминирует характерное для авторитарного дискурса наделение власти положительными признаками, сближается с «языком народа», но проявляет значительную вариативность, отражающую вариативность политических идей в демократическом обществе. Всякий текст (демократический или авторитарный) обладает информативным и «соотносительным» значением. Когда люди воспринимают тексты политической элиты, они не только узнают о том, что политики хотят им сообщить о мире, но и о том, как элита соотносит себя с народом (включает себя в социальную общность с населением или отдаляется от народа).

Для подтверждения своей теории Р. Д. Андерсон обращается к сопоставительному анализу советско-российских политических метафор (Anderson 2001b; 2005). Материалом для анализа послужили тексты политических выступлений членов Политбюро 1966-1985 гг. (авторитарный период), выступления членов Политбюро в год первых общенародных выборов (1989 г.) (переходный период) и тексты, принадлежащие известным политикам различной политической ориентации

периода 1991-1993 гг. (демократический период). Среди наиболее частотных в советском политическом дискурсе были метафоры размера (*большой, крупный, широкий, высокий, великий, титанический*), метафоры личного превосходства и субординации (партия и ее лидер – это *воспитатель, армия, мозг*, а граждане страны – это *ученики, солдаты, отдающие партии свои знания, сердца, руки и саму жизнь*). В постсоветский период активизировались метафоры равенства (участники политической жизни – это *стороны, ветви, правые и левые, сторонники и противники*), метафоры общности и диалогичности. На основе детальных статистических подсчетов Р. Д. Андерсон приходит к выводу, что частотность указанных выше метафор изменяется по мере того, как население начинает самостоятельно выбирать представителей власти и активизирует другие формы политической деятельности.

Другим направлением исследовательской программы Р. Д. Андерсона стали психолингвистические исследования, в ходе которых анализировалась способность рядовых российских граждан видеть различия между разнохарактерными политическими текстами. К примеру, в одном из исследований изучались реакции россиян на текст политического выступления, относящегося к одному из трех этапов коммунистической эпохи, или текст постсоветского периода, который предъявлялся случайно отобранным жителям Москвы, Воронежа и Пскова. Тексты постсоветского периода принадлежали или «демократам» и центристам, или на-

ционалистам. В каждом городе респонденты легко определяли принадлежность текста постсоветского периода к одному из двух типов, в то время как с определением текста коммунистического периода возникали трудности (Anderson 1997). Эксперимент показал, что одно из различий между демократическим и авторитарным дискурсами состоит в способности граждан дифференцировать языковые особенности политических лидеров.

В круг интересов современных советологов входит не только политический дискурс в СССР, но и средства манипуляции общественным сознанием при формировании образа СССР в политическом дискурсе других стран. Так, Р. Айви продемонстрировал, что в период холодной войны в США регулярно использовался эффект размывания границы между буквальными и метафорическими выражениями. Как пишет исследователь, в американском политическом дискурсе сложилась такая ситуация, при которой «мы перестаем говорить об одной сущности в понятиях другой сущности и начинаем воспринимать различные понятия (например, «дикарь» и «советский человек») как одно целое... Мы руководствуемся фигуральными выражениями, но действуем так, как будто они буквальные, не понимая, что две различные смысловые сферы сплелись в единое целое» (Ivie 1997, p. 72). Подобное исследование провел Дж. Беккер, но предметом его анализа стал образ США в советской и российской прессе (Becker 2002). Сопоставление исследований советского дискурса и публикаций

по изучению образа СССР в западных государствах показывает, что некоторые явления, традиционно приписываемые тоталитарному дискурсу, были характерны и для формирования образа врага в политической коммуникации демократических стран. Чрезвычайно далеко от реальности навязываемое противопоставление благородных героев, распространяющих правду и воспевающих идеалы свободы, гнусным лжецам, которые заботятся только о собственной выгоде. В условиях острой политической борьбы невозможно было всегда оставаться правдивыми и объективными, и это относится к практикам политической коммуникации, находящимся как по одну, так и по другую сторону идеологических баррикад.

Исследования коммуникативной практики в официальном политическом дискурсе Советского Союза продолжают до настоящего времени. Специалисты выделили характерные черты тоталитарного дискурса, для которого, как правило, свойственны централизация пропагандистской деятельности, претензии на абсолютную истину, идеологизация всех сторон жизни, лозунговость и пристрастие к заклинаниям. Среди признаков тоталитаризма выделяют также ритуальность политической коммуникации, превалирование монолога

«вождей» над диалогичными формами коммуникации, пропагандистский триумфализм, резкую дифференциацию СВОИХ и ЧУЖИХ, пропаганду простых и в то же время крайне эффективных путей решения проблем. Сюда же следует отнести кардинальные различия между дискурсом господствующей партии и дискурсом оппозиции, существование наряду с официальным дискурсом (новоязом) еще и «языкового сопротивления», «антитоталитарного дискурса».

Вместе с тем можно заметить, что большинство зарубежных «советологов» оказалось не в силах обнаружить какие-либо достоинства в советском политическом языке. Читая подобные исследования, иногда невозможно понять, почему коммунистическая пропаганда добилась столь впечатляющих успехов во всем мире, чем можно объяснить чрезвычайную прагматическую эффективность советской политической коммуникации¹. Враждебность к коммунистической идеологии у некоторых советологов оборачивалась неприятием и острой критикой едва ли не всех аспектов соответствующей политической коммуникации и даже собственно языковых инноваций. Выступая в Колумбийском университете 26 сентября 2003 года, президент России В. В. Путин призвал упразднить

¹ От редакции. На наш взгляд, уместнее говорить не об успехах советской пропаганды, а о ее эффективности, заключающейся в том, что общество не возражало против отсутствия альтернативных источников информации. Думается, что «успехи» пропаганды крылись не столько в лингвистических особенностях ее текстов, сколько в экстралингвистических условиях ее деятельности. На страже ее эффективности стояли силовые структуры, устранявшие несогласных известными способами. С другой стороны, в стране с населением, которое приобрело образование в школах ликбеза, письменное слово было высшей истиной, а лозунговая форма пропаганды с использованием побудительного наклонения и эллиптических предложений («Все на выборы!») была ориентирована на выработку рефлекса, не оставляя места для рефлексии.

«советологию», поскольку «больше нет Советского Союза, а «советология» до сих пор существует». Очевидно, что президент имел в виду только такую науку, которая была чрезмерно политизирована и служила «инструментом, чтобы нанести друг другу как можно больше ударов, уколов и всяческого вреда» (Путин 2003).

Остается надеяться, что в будущем как российские, так и зарубежные исследователи советского политического дискурса смогут объединить усилия и дать объективную характеристику лингвистических причин успехов и поражений советской пропаганды. По-прежнему остается актуальной задача разграничения общих закономерностей политической коммуникации, специфики тоталитарного дискурса и особенностей политической коммуникации в Советском Союзе. Но это будет уже совершенно новый этап развития политической лингвистики.

Литература

- ANDERSON, R. D., 1996. 'Look at All Those Nouns in a Row': Authoritarianism, Democracy, and the Iconicity of Political Russian. *Political Communication*, vol. 13, № 2, 145-164.
- ANDERSON, R. D., 1997. Speech and Democracy in Russia: Responses to Political Texts in Three Russian Cities. *British Journal of Political Science*, vol. 27, 23-45.
- ANDERSON, R. D., 2001a. The Discursive Origins of Russian Democratic Politics. In: *Postcommunism and the Theory of Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 96-125.
- ANDERSON, R. D., 2001b. Metaphors of Dictatorship and Democracy: Change in the Russian Political Lexicon and the Transformation of Russian Politics. *Slavic Review*, Summer, 312-335.
- ANDERSON, R. D., 2005. The Causal Power of Metaphor: Cueing Democratic Identities in Russia and Beyond. In: *Metaphorical World Politics: Rhetorics of Democracy, War and Globalization*. East Lansing: Michigan State University, 91-110.
- BELIN, L., 2002. The Russian Media in the 1990s. *Journal of Communist Studies and Transition Policies*, vol. 18, № 1, 139-160.
- BENN, D., 1987. Glasnost in the Soviet Media: Liberalization or Public Relations? *Journal of Communist Studies*, vol. 3, № 3, 267-276.
- BOURMEYSTER, A., 1988. Soviet political discourse, narrative program and the Skaz theory. In: Ed. by P.J. POTICHNYJ. *The Soviet Union: Party and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRUCHIS, M., 1988. The nationality policy of the CPSU and its reflection in Soviet socio-political terminology. In: Ed. by P.J. POTICHNYJ. *The Soviet Union: Party and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DELUCA, A. R., 1998. *Politics, Diplomacy, and the Media: Gorbachev's Legacy in the West*. Westport; London: Praeger Publishers.
- DEWHIRST, M., 2002. Censorship in Russia, 1991 and 2001. *Journal of Communist Studies and Transition Policies*, vol. 18, № 1, 21-34.
- DOWNING, J., 2002. Issues for media theory in Russia's transition from dictatorship. *Media Development*, vol. 1., 7-12.
- DOWNING, J., 1996. *Internationalizing Media Theory. Transition, Power, Culture. Reflections on Media in Russia, Poland and Hungary 1980-95*. London: Sage Publications.
- DOWNING, J., 1988. Trouble in the Backyard: Soviet Media Reporting on the Afghanistan Conflict. *Journal of Communication*, vol. 2, 5-32.
- DUNN, J., 1999. The Transformation of Russian from a Language of the Soviet Type to a Language of the Western Type. In: *Language and Society in Post-Communist Europe: Selected Papers from the Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*. Basingstoke: Macmillan Press, 3-22.

- EROL, N., 1993. *Ideology as political discourse: a case study of print media discourses on Glasnost and Perestroika*. East Lansing: Michigan State University.
- GIBBS, J., 1999. *Gorbachev's Glasnost. The Soviet Media in the First Phase of Perestroika*. College Station: Texas A & M University Press.
- GOBAN-KLAS, T., 1989. Gorbachev's Glasnost: A Concept in Need of Theory and Research. *European Journal of Communication*, vol. 4, № 3, 247-254.
- HOLLANDER, D., 1972. *Soviet Political Indoctrination: Developments in Mass Media and Propaganda Since Stalin*. New York: Praeger Publisher.
- INKELES, A., 1950. *Public Opinion in Soviet Russia. A Study in Mass Persuasion*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- IVIE, R. L., 1997. Cold War Motives and the Rhetorical Metaphor: A Framework of Criticism. In: *Cold War Rhetoric: Strategy, Metaphor, and Ideology*. East Lansing: Michigan State University Press, 71-79.
- JONES, A., 2002. *The Press in Transition: A Comparative Study of Nicaragua, South Africa, Jordan, and Russia*. Hamburg: Deutsches Übersetz-Institut.
- KECSKEMETI, P., 1956. The Soviet Approach to International Political Communication. *The Public Opinion Quarterly*, vol. 20, № 1 (Special Issue on Studies in Political Communication), 299-308.
- Language of Power: Studies in Quantitative Semantics*. 1949. Ed. by H. D. LASSWELL, N. LEITES. New York: George W. Stewart.
- LENDVAI, P., 1981. *The Bureaucracy of Truth. How Communist Governments Manage the News*. London: Burnett Books.
- LIPPMANN, W., 1947. *The Cold War: A Study in U.S. Foreign Policy*. New York: Harper.
- LIPPMANN, W.; Merz, Ch., 1920. A Test of the News. *The New Republic*, vol. 33(2), 1-42.
- MCNAIR, B., 1989. Glasnost, Restructuring and the Soviet Media. *Media, Culture and Society*, vol. 11, № 3, 327-350.
- MCNAIR, B., 1991. *Glasnost, perestroika, and the Soviet media*. London; New York: Routledge.
- MICKIEWICZ, E., 1981. *Media and the Russian Public*. New York: Praeger.
- MOSSMAN, E., 1991. *Changing Patterns of Russian Political Discourse: A Dictionary of Russian Politics 1985-Present*. Washington: National Council for Soviet and East European Research.
- MURRAY, J., 1994. *The Russian Press from Brezhnev to Yeltsin*. Aldershot: Edward Elgar.
- Political Discourse in Transition in Europe 1989-1991*, 1998. Ed. by P. CHILTON, M. V. ILYIN, J. L. MEY. Amsterdam; Philadelphia, PA: John Benjamins Pub.
- ROXBURGH, A., 1987. *Pravda, Inside the Soviet News Machine*. London: Victor Gollancz.
- SCHRAMM, W., 1956. The Soviet Communist Theory. In: F. S. SIEBERT, T. PETERSON, W. SCHRAMM. *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press, 105-146.
- TURPIN, J., 1995. *Reinventing the Soviet Self. Media and Social Change in the Former Soviet Union*. Westport: Praeger.
- URBAN, M., 1988. Political language and political change in the USSR: notes on the Gorbachev leadership. In: Ed. by P.J. POTICHNYJ. *The Soviet Union: Party and Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 87-106.
- URBAN, M., 1993. The Russian Free Press in the Transition to a Post-Communist Society. *The Journal of Communist Studies*. vol. 9, № 2, 20-40.
- URBAN, M., 1987. The Structure of Signification in the General Secretaries Address: A Semiotic Approach to Soviet Political Discourse. *Coexistence*, vol. 24, № 3, 187-210.
- WALKER, E. W., 2003. *Dissolution: Sovereignty and the Breakup of the Soviet Union*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- WHITE, S., 1980. The Effectiveness of Political Propaganda in the USSR. *Soviet Studies*, vol. 32, № 3, 323-348.
- АНДЕРСОН, Р. Д., 2006. Каузальная сила политической метафоры. In: БУДАЕВ, Э. В.; ЧУДИНОВ, А. П. *Современная политическая лингвистика*. Екатеринбург: УрГПУ, 70-89.

ЛАССВЕЛЛ, Г.; ЯКОБСОН, С., 2007. Первомайские лозунги в Советской России (1918-1943). *Политическая лингвистика*, № 1 (21), 123-142.

ЛЕЙТЕС, Н., 2007. Третий Интернационал об изменениях политического курса. *Политическая лингвистика*, № 1 (21), 116-123.

МЕНЬКОВСКИЙ, Вячеслав, 2002. *Англо-американская советология в системе гуманитарных и социальных наук*. Режим доступа: <http://newsletter.iatp.by/ctr3-4.htm> [См. 03.08.2007].

ПУТИН, В., 2003. *Выступление и ответы на вопросы в Колумбийском университете. Нью-Йорк. 26 сентября 2003 года*. Режим доступа: <http://2004.kremlin.ru/text/appears/2003/09/52826.shtml> [См. 03.08.2007].

СЕРИО, П., 2002. Русский язык и анализ советского политического дискурса: анализ номинализаций. *In: Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 337-383.

ФЕСЕНКО, А.; ФЕСЕНКО, Т., 1955. *Русский язык при советах*. Нью-Йорк.

ЧУДИНОВ, А. П., 2006. *Политическая лингвистика*. Москва: Флинта; Наука.

Edward V. Budaev, Anatoly P. Chudinov

Ural State Pedagogical University

Research interests: political linguistics, cognitive linguistics, media linguistics, rhetoric, intercultural communication.

LINGUISTIC SOVIETOLOGY IN THE USA AND THE UK

Summary

In this article the genesis and development of linguistic sovietology in the USA and the UK are reviewed and three stages of their evolution are delineated. The first stage is bounded by the time interval stretching from the October Revolution to World War II. The peculiarities of this stage are linked to a simultaneous formation of political communication research against the background of popularity of left ideology in the USA and the UK. The next stage covers the years of the Cold War, when ideological struggle was especially tensed. Finally, the article surveys the period embracing perestroika and the break-up of the Soviet Union.

KEY WORDS: sovietology, Soviet political discourse, political linguistics.

Gauta 2007 06 28

Priimta publikuoti 2007 07 23

Татьяна Г. Скребцова*Санкт-Петербургский государственный университет**Филологический факультет**Университетская набережная, 11**199034 Санкт-Петербург, Россия**Тел.: (812) 328 95 19**E-mail: tanyaskr@TS7676.spb.edu**Область научных интересов автора: когнитивная лингвистика, анализ дискурса, лингвистическая семантика.***ОППОЗИЦИЯ «ЦЕНТР – ПЕРИФЕРИЯ» В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ УЧЕНИЯХ**

Статья посвящена истории вхождения в лингвистический дискурс понятий центра и периферии и их интерпретации. Выделяются две независимые традиции использования этих понятий, связанные со сложившимися приблизительно в одно и то же время теорией поля и концепцией Пражского лингвистического кружка. В обеих традициях интерпретация данных понятий отчетливо связана с концептуальной метафорой: в теории поля – это метафора ограниченной территории, у чешских лингвистов – метафора баланса, а также гравитационная метафора. Возникшая в 1970-е гг. теория прототипов Э. Рош предложила новый ракурс в осмыслении понятий центра и периферии и дала возможность эмпирического (а не метафорического) обоснования использования данных понятий при описании языкового материала.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: центр, периферия, теория поля, Пражский лингвистический кружок, категоризация, когнитивная лингвистика.

На протяжении последних десятилетий понятия центра и периферии столь широко встречаются в лингвистической литературе, что стали чем-то само собой разумеющимся. Обычно они используются для дифференциации языковых феноменов с точки зрения типичности, регулярности,

распространенности. Как правило, считается, что центральные члены того или иного класса явлений обладают наибольшим числом характерных свойств, в то время как у периферийных этих свойств меньше. Кроме того, у периферийных членов обычно присутствуют дополнительные особен-

ности, не свойственные данному классу в целом и сближающие их с феноменами, лежащими за его пределами.

Сразу замечу, что такой подход неслучайно «прижился» в лингвистике: языковые явления плохо поддаются объяснению и описанию с позиций естественнонаучной логики. Применительно к языку редко можно высказать абсолютное и однозначное утверждение, не допускающее множественности трактовок, уверенно констатировать разбиение на непересекающиеся классы, наблюдать независимость фактов от контекста и интерпретации и т. д. В этой ситуации понятия центра и периферии оказываются весьма удобными, так как дают возможность отступить от идеала естественнонаучного исследования и в то же время сохранить требуемое жанром наукообразие.

Дополнительное немаловажное достоинство данных понятий – это интуитивная самоочевидность, обусловленная лежащей в их основе пространственной метафорой. В современных когнитивных исследованиях оппозицию «центр – периферия» причисляют к базовым ориентационным метафорам, организующим наше восприятие действительности (Lakoff, Johnson 1980, p. 14), рассматривают ее как одну из онтогенетически первичных структур опыта – так называемых кинестетических схем образов, предшествующих формированию понятий (Lakoff 1987; Johnson 1987).

В свете вышесказанного неудивительно, что уже первое применение терминов «центр» и «периферия» к описанию языкового материала было связано с метафорой, а именно, с метафорой поля как некой

ограниченной территории. Достаточно вспомнить, в каких словах формулировали теорию поля ее основоположники Г. Ипсен и Й. Трир. Поле представлялось им как непрерывное целое со строго очерченными внешними границами, отделяющими его от других полей, так что тот или иной элемент находится либо внутри поля (является его компонентом, или членом), либо вне его. Компоненты поля плотно пригнаны друг к другу и полностью, без лакун, покрывают территорию поля, подобно камешкам мозаики (*in einem Mosaik fügt hier Wort am Wort...*). Это позволяет говорить о месте того или иного компонента в поле, его соседях (*Feldnachbarn*), а также об организации поля в целом: о его центре (ядре), об участках, отстоящих от ядра, и о зонах, расположенных вблизи границ данного поля и, следовательно, примыкающих к соседним полям (так называемой периферии).

Определяя термин «поле» как сокращенное и удобное наименование для «фрагмента структуры языкового содержания» (*eine abkürzende und bequeme Formel für "Stück der Gliederung des Sprachinhalts"*), Трир в то же время осознавал его метафоричность, ср.: “Der Ausdruck Feld ist immer eine Metapher”. Однако, по его словам, эта метафора полезна с точки зрения описания и анализа языкового материала, и вообще метафорический процесс глубоко укоренен в самой сути языка (*der metaphorische Prozeß liegt tief im Wesen der Sprache*) (цит. по: Щур 1974, с. 24).

Иная традиция использования понятий «центр» и «периферия» связана с дея-

тельностью Пражского лингвистического кружка. Начиная с конца 1920-х гг. чешские лингвисты последовательно отстаивали свой взгляд на устройство языка, согласно которому язык не есть четко упорядоченное и фиксированное образование, где каждая единица закреплена за конкретной категорией, а та, в свою очередь, приписана к определенному структурному уровню. Язык – это открытая подвижная система, утверждали пражцы, и на каждом этапе его развития можно обнаружить элементы, в разной степени в нее интегрированные. Асимметрию между устойчивыми и неустойчивыми фрагментами языковой системы они обычно описывали в терминах оппозиции центра и периферии. Впоследствии неустойчивость, несбалансированность языковой системы, отмеченная также крупными американскими лингвистами Ч. Хоккетом и Ч. Фергюсоном, выдвигалась пражцами в качестве претендента на статус языковой универсалии (Daneš 1966; Vachek 1966).

По мысли чешских лингвистов, оппозиция «центр – периферия» по отношению к языку является поистине всеобъемлющей: она характеризует как систему языка, так и его функционирование, как синхронное состояние языка, так и его историческое развитие, пронизывает все уровни языковой структуры, затрагивает парадигматические и синтагматические связи языковых единиц и может быть описана в качественном и количественном аспектах (Travaux... 1966). Лингвистические категории лишены четких границ: в них можно выделить ядро (центр) и диффузную периферию, которая постепенно «перетекает» в

периферию другой («соседней») категории. При этом само деление на центр и периферию признается достаточно условным: наряду с явно центральными и отчетливо периферийными явлениями существуют такие, которые квалифицируются как «скорее центральные» или «скорее периферийные». Принадлежность элемента к категории – это также нередко вопрос степени, а не обязательного наличия необходимых свойств. (Забегая вперед, заметим, как современно, вполне в духе достижений когнитивной психологии, звучат эти утверждения.) Для иллюстрации этих представлений Ф. Данеш предложил следующую физическую метафору: обладающий гравитационным полем центр (центральные элементы) и расположенные вокруг него на разном отдалении прочие элементы категории. Чем больше у элемента общих свойств с центром, тем больше он «тяготеет» к центру и ближе к нему расположен (Daneš 1966, p. 12).

Поскольку становление теории поля и оформление идей Пражского лингвистического кружка относится к периоду между мировыми войнами, метафорическое понимание центра и периферии применительно к языковым категориям на сегодняшний день стало привычным делом. В современной литературе часто можно встретить утверждения о том, что некий предмет исследования (допустим, политический дискурс – см. публикации Е. И. Шейгал) имеет полевое строение, *пересекается* или *соприкасается* с другими классами явлений, а отдельные его разновидности *сближаются* или *тяготеют* к «соседним» языковым феноменам. По мере укоренения этих метафор в научной литературе их образ-

ность стиралась, так что авторы все реже отдавали себе отчет в том, что подобные описания насквозь метафоричны.

Тем более в тени оставался тот факт, что они откровенно противоречат принципам естественнонаучного исследования (принятого в западной традиции за идеал научного исследования вообще, в том числе в гуманитарных и общественных дисциплинах), согласно которому класс явлений должен иметь четкие и однозначные границы, а его члены – равный статус. По-видимому, удобнее было закрывать глаза на внутренний методологический конфликт, чем обнажать противоречие, не имея способа его разрешить. Впервые широкое внимание к этой ситуации было привлечено в связи с обсуждением опытных данных, полученных американским когнитивным психологом Э. Рош при изучении особенностей категоризации мира человеком.

Как известно, в 1970-е гг. Э. Рош сформулировала новый взгляд на устройство категорий – взгляд, альтернативный традиционному, классическому, связанному с именем Аристотеля. Опираясь на данные психологических экспериментов, она опровергла представление о том, что категории непременно являются закрытыми, членство в них определяется набором необходимых и достаточных условий, а члены обладают равным статусом. Согласно сформулированной ею теории прототипов (подробнее см. Lakoff 1987), категории имеют свой центр и периферию. В центре располагается прототип категории – тот ее член, который признан информантами в качестве «лучше-

го примера» данной категории. От него на разном расстоянии находятся другие члены категории – менее «удачные» ее представители; наименее репрезентативные члены категории располагаются на периферии.

Последующие исследования расширили представления о том, как могут быть устроены разные категории (вспомним, что Рош ограничивалась изучением предметных категорий, таких как птица, мебель, оружие и т. п.). Так, выяснилось, что некоторые категории обладают четкими границами (например, категория *птица*), а другие – нет (например, не существует однозначной границы между элементами класса, обозначаемого словом *чашка* и элементами класса, обозначаемого словом *кружка* (Лабов 1983)).

Наличие общих свойств у всех членов категории не является обязательным: в некоторых из них все члены, в том числе и периферийные, имеют ряд общих черт, но существуют также категории, построенные по принципу «семейного сходства» (Ungerer, Schmid 1996). (Людвиг Витгенштейн в свое время показал, что у слова *игра*, применяемого к разным видам человеческой деятельности, нет во всех случаях употребления четкого семантического инварианта – игры объединяются в одну категорию на основе так называемого «фамильного сходства»).

Еще одно существенное дополнение связано с тем, что прототип не всегда располагается в «геометрическом центре»: так, категорию *tall* («высокого роста») можно представить в виде шкалы, вдоль которой ранжируются конкретные люди в зависимости от их роста, причем про-

тотип расположен не посередине нее, а на одном из концов (Dirven, Taylor 1988).

Данные, полученные психологами при исследовании категоризации, были впоследствии спроецированы на языковые феномены. Действительно, если человеческое сознание вырабатывает категории по прототипическому принципу, то и лингвистические категории должны быть устроены так же. Суммируя результаты соответствующих исследований (Lakoff 1987; Taylor 1995), можно констатировать, что неравенство членов категории, наличие «лучших» и «худших» примеров было обнаружено на всех уровнях языковой структуры – от фонологии до синтаксиса, а также в лингвистической семантике, прагматике и ряде смежных дисциплин, таких как социолингвистика, анализ дискурса и др. Во всех случаях (будь то оппозиция глухих и звонких согласных, понятия частей речи, членов предложения, синтаксические конструкции, глубинные семантические падежи, синонимия, типы речевых актов и т. д.) в языковых категориях наблюдается так называемый «прототипический эффект» – асимметрия между центральными и периферийными членами.

Таким образом, в проекции на область языкознания, прототипическая теория категоризации позволяет разрешить конфликт, связанный с неадекватностью традиционной методологии (неотъемлемой частью которой является классический взгляд на категории) при описании языкового материала. Теория Рош позволяет «узаконить» применение терминов «центр» и «периферия», уже

давно де-факто использовавшихся в лингвистических описаниях, но имевших фактически лишь метафорическое обоснование (плюс ссылки на заслуженных авторов и почитаемые лингвистические школы). Развитие когнитивной науки и становление когнитивной лингвистики предложило новый, более широкий ракурс для этих понятий: асимметрия между центром и периферией в языковых категориях рассматривается как закономерное следствие прототипического эффекта, возникающего при категоризации человеком окружающего мира.

Литература

ЛАБОВ, У., 1983. Структура денотативных значений. In: *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 14. Москва: Прогресс.

ЩУР, Г. С., 1974. *Теория поля в лингвистике*. Москва: Наука.

DANEŠ, F., 1966. The relation of centre and periphery as a language universal. In: *Travaux linguistiques de Prague*. Vol. 2. Prague.

DIRVEN, R., TAYLOR, J., 1988. The conceptualization of vertical space in English: The case of tall. In: *Topics in cognitive linguistics*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins.

JOHNSON, M., 1987. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago; London: The University of Chicago Press.

LAKOFF, G., 1987. *Women, fire, and dangerous things*. Chicago; London: The University of Chicago Press.

LAKOFF, G., JOHNSON, M., 1980. *Metaphors we live by*. Chicago; London: The University of Chicago Press.

TAYLOR, J. R., 1995. *Linguistic categorization*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.

Travaux linguistiques de Prague. 1966. Vol. 2. Prague.

UNGERER, F., SCHMID, H.-J., 1996. *An introduction to cognitive linguistics*. Cambridge.

VACHEK, J., 1966. On the integration of the peripheral elements into the system of language. *In: Travaux linguistiques de Prague*. Vol. 2. Prague.

Tatyana G. Skrebtsova

Saint-Petersburg State University

Research interests: cognitive linguistics, discourse analysis, linguistic semantics.

THE OPPOSITION “CENTRE – PERIPHERY” IN LINGUISTICS

Summary

Throughout the last decades, the notions of centre and periphery have become so deeply entrenched in linguistics that are normally taken for granted.

The paper traces their origins back to field theory as laid down by the prominent German linguists G. Ipsen and J. Trier and works of Prague linguistic circle. Underlying space and force-dynamics metaphors are revealed.

An alternative justification of the use of these notions in linguistics came up with cognitive research into the structure of categories as perceived by humans. E. Rosch’s insights into prototypical organization of categories have been carried out to linguistics and proved valid for linguistic phenomena.

Thus, the intuitively self-evident notions of centre and periphery have in fact a solid background in linguistics represented by three different scholarly traditions.

KEY WORDS: centre, periphery, field theory, Prague linguistic circle, categorization, cognitive linguistics.

Gauta 2007 06 02

Priimta publikuoti 2007 07 23

Елена Олейник

Институт современных знаний

ул. Филимонова 69, 220023 Минск, Беларусь

E-mail: ole-helen@yandex.ru

Область научных интересов автора: экспериментальная фонетика, психолингвистика, дискурс средств массовой коммуникации.

ПРОСОДИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ЖАНРОВ

Основное внимание в статье уделяется интонации в телевизионном дискурсе.

В статье телевизионные жанры рассматриваются с позиций их просодической составляющей, главным образом мелодики, темпа, ритма и сегментации речевого потока. На основании проведенного анализа фонетических признаков речи выявляются просодические модели телевизионных жанров новостей, комментария и интервью.

Как показало исследование, конфигурация тона и его диапазон, особенности сегментации речи и ее делимитация на интонационные группы, репертуар ядерных тонов и их дистрибуция, паузация и ее характер, ритмический рисунок и плотность ударений достаточно ярко демонстрируют жанровую принадлежность медийного текста.

Материалом исследования явились новости, репортажи, комментарии, интервью корреспондентов ведущих Российских телевизионных каналов.

В данной статье просодия трактуется как модифицирующий фактор телевизионного дискурса и раскрывается ее формообразующая роль в реализации телевизионных жанров, каждый телевизионный жанр характеризуется определенной комбинацией просодических признаков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: телевизионная речь, тележанры, интервью, комментарий, просодия как жанрообразующий элемент.

Средства массовой коммуникации представляют собой важнейшую разновидность социально-речевой деятельности современного общества.

В лингвистической науке проведен целый ряд значительных исследований, посвященных социолингвистическим аспектам речевой деятельности, пробле-

мам газетно-публицистического стиля, устным формам речи – монологу, диалогу, языку кино и телевидения, которые могут служить надежной основой для дальнейших разработок, обобщений и практических рекомендаций. Вместе с тем совершенно очевидно, что существует далеко не полное и равномерное освещение

специфики различных видов массовой коммуникации. Так, фонетические особенности речи в различных телевизионных жанрах не являлись предметом специального исследования.

При анализе речевой специфики телевидения необходимо исходить из того, что коммуникативно-общественные функции и задачи общения в определенной сфере обуславливают выбор и мотивацию использованных средств выражения. В результате удается проследить, как в зависимости от ситуации общения меняются конкретные речевые средства, «как они сочетаются, в какую систему организуются, то есть каковы принципы отбора и сочетания языковых единиц, закономерности их функционирования, отношение их к выражаемой мысли, к содержанию» (Кожина 1968).

Процессы, реально происходящие в речевой сфере телевидения, фиксируются в результате наблюдений за применением конкретных языковых средств. Экстралингвистические явления, влияющие на структуру речи на телевидении, дают возможность объяснить особенности употребления тех или иных языковых единиц, отличные от употребления тех же единиц на фоне экстралингвистической специфики других средств массовой информации.

При учете специфической сферы и формы общения можно обнаружить характерные черты разных жанров телевизионных выступлений. При этом исходным и решающим фактором является то, что телевизионное выступление строится

с учетом законов звучащей речи, а это означает, что для телевизионного выступления решающими становятся общие критерии, с которыми обычно подходят к анализу любого устного выступления.

Язык телевидения является уникальной комбинацией характерных черт как письменной, так и устной речи. Здесь, как и при непосредственном устном общении, используется голос, краткость фраз и слов, их удобопроизносимость, расчленение фразы посредством интонации. С другой стороны, телевизионная речь, ориентируется в определенной степени на письменный текст, является коммуникативно-функциональной разновидностью устной литературной речи. Степень этой ориентации, а значит, и степень спонтанности речевого поведения на телевидении весьма различны в определенных ситуациях. Отсюда вытекает, что телевизионная речь сама неоднородна по своим языковым особенностям и предполагает возможное членение на подвиды. Это понятно, так как телевизионная речь представляет собой некоторую весьма сложно организованную совокупность различных жанров, которые также можно рассматривать как некий континуум с полярными и промежуточными членами. Жанры же, как известно, имеют не только структурно-композиционную, но и собственно языковую специфику (Лаптева 1989).

Подтелевизионным жанром журналистского произведения мы понимаем устойчивые особенности его содержательно-тематических характеристик, типа отображаемой действительности, композиции, стилистики.

Целью настоящего исследования явилось изучение просодии как жанрообразующей составляющей телевизионных жанров, а также описание жанрово дифференцирующего аспекта просодии.

Материалом исследования послужили записанные речевые образцы телевизионных передач различной жанровой принадлежности российских каналов – НТВ, ОРТ, РТР; время звучания записанных образцов составило 10 часов.

Жанровая телевизионная система формируется под воздействием ряда факторов, к ним относятся тип канала, особенности его целевой аудитории. Процесс формирования этой системы продолжается и в настоящее время, приводя к возникновению новых жанровых форм.

Как известно, выбор языковых средств говорящим осуществляется в системе, т.е. каждый элемент языка ощущается не изолированно, а в его взаимосвязи с другими элементами, со всей структурой дискурса, в единстве формы и содержания. Просодические средства – это средства, которые не имеют собственной закрепленной только за ними формы (так как соотносятся с более крупными, чем фонема единицами), а наслаиваются на значимые языковые единицы (морфемы, лексемы, предложения), конструируя либо модифицируя их форму и значения. Они образуют самостоятельную зону передачи информации - с одной стороны, они способны, наслаиваясь на значимые языковые единицы, конституировать и модифицировать их форму и значение, с другой стороны, просодические средства могут передавать импликации смысла, которые содержательно

не закреплены за используемой совокупностью языковых средств и не являются обязательным компонентом их формы.

Все перечисленные факты мотивируют необходимость исследовать телевизионные жанры на просодическом уровне. Из жанровой телевизионной системы для исследования мы отобрали жанры информационного характера – новости, информационно-аналитический комментарий и интервью, как наиболее характерные и типичные для современного телеэфира. Для получения достоверных данных материал исследования был подвергнут аудитивному и акустическому анализу.

В жанре новостной программы просодическими средствами реализации дикторского дискурса явились параметры, характерные для речи с минимальной степенью спонтанности. Однако в данном жанре выявлен и ряд специальных характеристик. Остановимся на выявленных особенностях просодических средств новостных программ.

Поскольку речевой образец представляет собой информацию, считываемую диктором с монитора, то он обладает просодическими признаками, характерными для читаемого текста. Речевой поток сегментируется на длинные синтагмы, состоящие в среднем из девяти слов. Паузы, реализуемые в речи, являются физиологическими, и имеют небольшую долготу. В силу этих причин длительность фонации значительно превосходит (в пять раз) длительность паузации.

Речь реализована в широком тональном диапазоне, а динамический диапазон, напротив, – узкий. Для исследуемых

образцов характерны сильноначальные синтагмы, максимальные значения тона и интенсивности локализованы на первом ударном слоге (100 %), и присутствует однонаправленность тонального и динамического движения.

Предтерминальная часть частотной конфигурации представлена как плавно нисходящая линия. Высокая предшкала употребляется в 100% случаев. В речи наблюдается наличие постепенно нисходящей шкалы и иногда нисходящей шкалы с нарушенной постепенностью (90 %, 10 %), которые завершаются ядерным восходяще-нисходящим тоном (80 %) или восходяще-нисходяще-восходящим тоном (20 %). Ядерный тон всегда локализован на последнем ударном слоге синтагмы без смещения влево (100 %), поскольку новая информация помещается, как правило, в конце фразы:

Час назад мировые 'агенства передали срочное сообщение из 'Мексики / 'здесь произошло мощное землетрясение.

Ядерный слог сильно контрастирует по параметрам частоты основного тона (ч.о.т.), интенсивности и длительности с предъядерным, а особенно заядерным слогом, так как на заядерном слоге наблюдается значительное падение уровня тона и интенсивности (столь значительное изменение тона обычно не является характерным для русского языка), а длительность ядерного слога больше длительности предъядерного в 1,9 раз, а заядерного – лишь в 1,8 раз.

Существенный признак речи – увеличение интенсивности финального сонанта в лексической единице, придающий ему особую отчетливость в звучании. На сонанте *м* в слове *Рустам* наблюдается динамическое усиление, что делает четким произнесение конечных согласных:

Из Дагестана был Рустам Гусаров.

Речевые образцы произносятся в быстром темпе (среднеслоговая длительность равна 102 мс). Это подтверждается акцентогенностью (отношением длительности ударных к безударным слогам) – длительность неударных слогов превышает аналогичный параметр ударных слогов, более чем в полтора раза – и акцентной структурой, которая реализуется посредством многосложных ритмогрупп – трехсложных (45 %), четырехсложных (27 %), пятисложных (10 %), шестисложных (9 %), девятисложных (9 %). Выделенность акцентного ядра происходит преимущественно посредством увеличения интенсивности, однако, степень выделенности ударных слогов (за исключением ядерных) в лексических единицах – небольшая, она отмечена частичным ударением.

Лингвистически интерпретируя полученные фонетические факты, можно утверждать, что в новостном дикторском дискурсе проявляются характерные просодические признаки. Информационный поток реализуется в быстром темпе для увеличения количества информации в единицу времени. Речь делимитирована на значительные по протяженности отрезки посредством кратких физиологических пауз, либо изменением направления тона, она обладает малой степенью и плотностью ударений, что обеспечивает низкую частотность выделенных лексических единиц в речевом потоке. В речи акцентируются только значимые семантически элементы, и это делает речь слаборасчлененной. Семантические центры находятся в

конце фраз – к ним привлекается внимание слушателей просодическими средствами – резким падением тона, замедлением темпа и увеличением интенсивности.

В речи данного жанра конфигурация тона представляет собой нисходящую линию, со значительной разницей начального и конечного уровней во фразе, т.е. мелодика реализована в широком диапазоне. Нисходящее направление мелодики сделало бы речь монотонной, если бы не завершилось сложными восходяще-нисходящими либо восходяще-нисходяще-восходящими тонами, которые оживляют однообразие упомянутой интонационной организации, обеспечивают ее экспрессивностью и имплицативными значениями. Изменения уровня громкости внутри фразы незначительны, о чем свидетельствует узкий динамический диапазон. Описанная просодическая структура эффективно реализует функциональную задачу жанра – информирование аудитории, что технически выполняется посредством чтения диктором текста с телепромтера.

Следующим жанром, речевые образцы которого подверглись исследованию, является жанр комментария в информационно-аналитической программе, цель которого заключается не столько в информировании зрительской аудитории о событии, сколько в выражении отношения журналиста к нему, его анализе и оценке. В этом жанре реализуется иллюкутивная цель убеждения: ведущий стремится внушить зрителю свою точку зрения, аргументировать свое отношение к тому, о чем сообщает.

Фонетические признаки речи оценивались по схеме, аналогичной той, которая применялась при проведении анализа предыдущего жанра.

Четкое синтагматическое членение фраз, совпадающее с грамматическим, достигается посредством использования паузации и резкого изменения высоты тона. Употребляются длинные фразы, состоящие из коротких синтагм (одного слова в 53 % случаев, из двух – 19 %, из трех – 13 %, четырех – 12 %), осложненные уточнениями, обособлениями:

Во вторник / у стен Кремля / в самом центре Российской столицы / на Манежной площади / взорвалась бомба.

Для дальнейшего построения фразы и обдумывания стратегии коммуникации употребляется медленный темп (среднеслоговая длительность составляет 180 мс), большое количество длинных пауз-хезитаций, а также используются паузы для придания значимости высказыванию и привлечения внимания слушателей. Об этом свидетельствует соотношение длительности пауз к длительности фонации в анализируемых образцах, которое составляет 1,0, т.е. длительность паузации равна длительности фонации:

И еще одна криминальная история минувшей недели.

Речевые образцы реализованы в широком тональном и динамическом диапазоне. Высокая предшкала реализуется в 75 % случаев, и делает речь эмоционально насыщенной и экспрессивной. Характерным признаком речевых образцов этого жанра является высокая степень

вариативности употребления кинетических тонов в пределах шкалы, а также использование разнообразных ядерных тонов. В результате сочетания последовательных кинетических тонов конфигурация частоты основного тона приобретает волнообразный характер:

На ^манежной ^площади, в ^самом ^центре ^Российской ^столицы...

Вследствие смещения ядерного тона влево локализация семантического центра в середине синтагм наблюдается в 80 %, а в конце синтагмы – лишь в 20 % случаев. Семантический центр сильно выделен в результате использования эмфатического тона, который характеризуется резким увеличением интенсивности и частоты основного тона, а также увеличением длительности. В неконечных синтагмах ядерный тон реализуется восходящей (44 %), а в конечных – нисходяще-восходящей (28%), нисходящей (25 %) и восходяще-нисходящей (4 %) разновидностью. Ядерный слог контрастирует с околядерными по всем просодическим параметрам.

Общая долгота ударных и неударных слогов в исследуемом комментарии имеет одинаковую длительность. Дистрибуция ударений имеет достаточно высокую плотность: количество коротких двусложных ритмогрупп составляет 36 %, трехсложных – 47 %.

В качестве примера распределения акцентных моделей рассмотрим следующий комментарий Е. Киселева. В нем последовательность акцентных моделей определяет акцентный рисунок фоноабзаца. В первой фразе наблюдается уве-

личение количества неударных слогов в ритмогруппах, которое можно выразить схемой 1,-1,-2-3-3-2, где цифры указывают на количество неударных слогов перед ударными:

Е`ще / од`на / крими`нальная ис`тория ми`нувшей не`дели.

В начальной синтагме следующей фразы количество неударных слогов перед ударными уменьшается 2-2-1:

Во `вторник у `стен Крем`ля...

Во второй синтагме этой фразы количество неударных слогов наблюдается увеличение ряда неударных слогов 1-2-2:

В `самом `центре Рос`сийско столицы...

Конечная синтагма этой фразы характеризуются наличием контраста, выражающегося в чередовании количества неударных слогов – 1-1-4-1-4-0:

В тор`говом `комплексе на ма`нежной` площади взорва`лась `бомба.

В третьей фразе наблюдается постоянное количество неударных слогов перед ударными – 1-2-1:

К `счастью по`гибших `нет.

В финальной фразе две синтагмы имеют контрастное количество неударных слогов – 1-4-1,4; конечная синтагма имеет одинаковое количество неударных слогов перед ударными – 2-2:

Ра`нение в том чис`ле тя`желые / полу`чил / `сорок один чело`век.

Две инициальные синтагмы первой фразы фоноабзаца имеют по одному неударному и ударному 1-1. Две конечные синтагмы финальной фразы характеризуются наличием двух неударных

слогов перед ударными 2-2. Такая ритмическая структура способствует привлечению внимания слушателей, поскольку разнообразит мелодический и ритмический рисунок речи, нарушает ее монотонность.

Выполненный экспериментальный анализ комментария как тележанра выявил ряд его просодических особенностей. Использование ведущими программы разнообразных просодических моделей позволяет избавить речь от монотонности, а также нагрузить ее различными импликациями. Наиболее эффективными для выполнения этих задач являются просодические структуры, включающие в себя нисходяще-восходящий и восходяще-нисходящий тоны.

Темпоральные характеристики и ритмическая структура речи – медленный темп, высокая плотность ударений, выделение ударных слогов посредством понижения тона и увеличения интенсивности, высокая частотность употребления пауз и их длительность – придают аргументации весомость. Членение фраз на короткие синтагмы, с помощью рекуррентных долгих пауз, делает речь легко воспринимаемой на перцептивном уровне.

Экспрессивность речи достигается использованием широкого диапазона, разнообразного набора просодических тонов, значительной степени интенсивности, медленного темпа и паузации, высокой предшкалы. В волнообразной шкале происходит последовательное выделение каждого отдельного слова посредством подъема и спада голоса.

Речевые образцы демонстрируют комбинированные признаки подготовленной и спонтанной речи. Меньшее соотношение длительности ударных к заударным, чем ударных к предударным свидетельствует о подготовленности речи. Вместе с тем короткие синтагмы и высокая частотность и длительность пауз-хезитаций свидетельствуют о спонтанности речи. Просодическая организация речи выполняет задачи жанра – способствует формированию убеждающей речи, для достижения чего реализуются экспрессивные, придающие речи весомость и делающие ее легко воспринимаемой просодические модели.

Просодическому анализу подверглись не только комментарии ведущих, но и интервью. Назначением интервью и предметом его отображения являются не только события, но и мнения людей об этих событиях, представленные через непосредственное общение интервьюера и интервьюируемого. Главная роль при этом отводится интервьюируемому, чье мнение об определенных фактах помещается в фокус текста.

Лексика и грамматические структуры, используемые журналистами в интервью, являются разговорными, отмечается употребление перебивов, уточнений, повторов, неадекватного членения речи. На фонетическом уровне наблюдается наличие пауз-хезитаций, которые имеют небольшую частотность и длительность, некоторые из них локализируются внутри синтагмы. Лексико-количественный состав синтагм варьирует от одной до пяти лексических единиц, наибольшую частот-

ность употребления имеют синтагмы из двух-трех слов, они составляют половину их общего количества.

Тональный и динамический диапазон подвержены высокой степени вариативности. Для исследуемых образцов характерным признаком является сильноначальный частотный контур, его конфигурация плавная, уровень не претерпевает резких изменений. Тип предшкалы меняется и обуславливается степенью экспрессивности речи. Нисходящая шкала реализуется в 60 % случаев, в сочетании с последующими простыми ядерными восходящими, либо нисходящими тонами (25 %; 50 %). Постепенно восходящая шкала встречается в 20 % случаев с последующим ядерным нисходяще-восходящим тоном, причем во вводных синтагмах, а нисходяще-восходящая шкала с ядерным нисходящим тоном встречается в 20 % случаев:

Ска'жите по'жалуйста

'что 'была за опе'рация.

Ядерные тоны представлены различными типами, преимущественно низким неглубоким нисходящим тоном, восходящим и нисходяще-восходящим. Контрастность ядерного слога имеет среднюю степень выделенности на фоне околоядерных слогов. Ядерный и предъядерный слоги имеют идентичную длительность, но длительность ядерного больше, чем заядерного в полтора раза. Отношение длительности ядерного к заядерному слогу превышает отношение длительности ядерного и предъядерного, что характерно для спонтанной речи.

Степень плотности ударений – средняя, так как акцентная структура преимущественно представлена двусложными и трехсложными ритмическими группами, ударность в которых реализуется посредством повышения тона или увеличения длительности.

Обобщая представленные факты, необходимо отметить, что жанр интервью отличают специфические просодические признаки, отображающие диалогический характер жанра. Основной коммуникативный тип высказываний в речи журналиста – это вопрос, поэтому тональное строение фраз включает восходящий и нисходяще-восходящий тоны. В процессе коммуникации в основном соблюдается нейтральный тон. Средней длины синтагмы и средний темп речи предполагают диалогичность, ответные высказывания собеседника, облегчают коммуникацию. Роль просодических средств как способа передачи импликаций и модификаций смысла в этом жанре возрастает.

Однако, как показало экспериментально-фонетическое исследование, описанный просодический тип речи подвергается не только межвидовому, но и внутривидовому изменению. Анализу подверглись речевые образцы журналистов, проводящих беседу с различными по социальному положению интервьюируемыми. Просодические характеристики речи журналиста менялись в зависимости от типа собеседника. При проведении интервью с людьми менее социально значимыми диапазон тона и интенсивности увеличивается, в этом случае регистр журналиста не «подстраивается» под регистр интервьюируемого.

При низком статусе собеседника среди характерных признаков речи журналистов наблюдается замедление темпа, увеличение акцентогенности, и соответственно растет расчлененность и выделенность лексических единиц высказывания, а также повышается степень выделенности семантического центра. Увеличивается вариативность употребляемых тонов и разнообразие используемого мелодического контура, растет частотность употребления сложных тонов, реализуется высокая предшкала, наблюдается четкость членения синтагм, более свободное использование паузации и лексики. Таким образом, увеличивается весомость и экспрессивность речи, ее воздействующий эффект усиливается.

При рассмотрении просодии в интервью с собеседником, обладающим высоким социальным статусом, речь журналиста звучит с меньшей степенью уверенности, чем в интервью с собеседником более низкого социального статуса. Употребляемая лексика – разговорная, отсутствует четкая сегментация речевого потока в соответствии с грамматической структурой фразы. Употребляемые типы шкал и отсутствие предшкалы делают речь менее экспрессивной. Уменьшается общий уровень интенсивности, наблюдается сужение тонального и динамического диапазона, значительно ограничивается репертуар используемых тонов. Наблюдается использование восходящего тона, меньшая плотность ударений, отсутствие пауз перед семантическим центром и его собственно незначительная выделенность

вследствие небольшой контрастности ядерных и неядерных соположенных слогов. Все перечисленные фонетические факторы снижают «весомость» речи. Значимые изменения наблюдаются в области регистра. Речь журналиста «подстраивается» под регистр интервьюируемого, создавая свидетельство более высокого статуса собеседника.

Статусом интервьюируемого также детерминирована длительность синтагм в речи интервьюера: чем выше статус интервьюируемого, тем меньше длительность речевых отрезков журналиста. Так, анализ четырех интервью, ранжированных по степени уменьшения статуса собеседника, показал, что общая длительность речи журналиста во время проведения *интервью 1* составляет 8 837, *интервью 2* – 10 722, *интервью 3* – 16 423, *интервью 4* – 25 324 мс.

От статуса интервьюируемого зависит также длительность пауз, разделяющих вопрос диктора и ответ интервьюируемого. Между журналистом и интервьюируемым 1 паузы отсутствуют, более того интервьюируемый 1 начинает отвечать, в то время как диктор озвучивает окончание своей фразы. Длительность пауз, которые необходимы интервьюируемому 2 для ответной реплики, составляет 417, интервьюируемому 3 – 910, интервьюируемому 4 – 10 722 мс.

Приведенные данные приводят нас к выводу, что статус собеседника является существенным фактором вариативности просодической организации речи журналиста, иными словами, внутрижанровая

вариативность просодических параметров детерминируется статусом собеседника, в зависимости от статуса интервьюируемого меняются и речевые параметры интервьюера.

Завершая анализ просодии телевизионных жанров, суммируя и систематизируя полученные результаты, мы можем сделать следующие выводы:

1. Просодическая организация речи подвергается вариативности вследствие ее реализации в различных телевизионных жанрах. В новостных программах, информационно-аналитических комментариях, в интервью просодические реализации различаются комплексом просодических признаков как жанровые инвариантные структуры. Репрезентативными признаками жанровых различий на фонетическом уровне являются: характер и частота сегментации речевого потока, его акцентогенность, акцентная структура речи, темп и его стабильность, диапазон, уровень, конфигурация тона и интенсивности.
2. Просодия является равноправным жанрообразующим средством наряду с лексико-грамматическими средствами, от которого во многом зависит протяженность синтагм, выделенность семантических центров, экспрессивность, весомость, и который свидетельствует о степени подготовленности речи.
3. Наряду с межжанровой вариативностью существует внутрижанровая просодическая вариативность. В жанре интервью существенным фактором вариативности становится статус интервьюируемого, в зависимости от

него изменяются просодические параметры речи интервьюера: делимитация речи на синтагмы и, соответственно, их лексико-количественный состав, диапазон мелодический и динамический, репертуар ядерных тонов, общая мелодика и громкость речи, т.е. просодические факторы которые и определяют звучание речи: уверенное, весомое, убедительное, оживленное, спонтанное, либо противоположное – неуверенное, подготовленное, неубедительное, нейтральное и т.д.

4. Роль просодии и сами просодические модели различаются при представлении телевизионным говорящим новостного текста и при осуществлении им комментаторской деятельности либо проведении интервью, т.е. в авторской телеречи. Всю телевизионную речь можно разделить на собственно дикторскую и авторскую, чему в полной мере отвечают два принципиально различных типа сценария: с полностью готовым текстом или обозначением основной темы и вопросов.

Итак, проведенное исследование позволило уточнить статус просодии как жанрообразующего фактора, выявить просодические жанровые модели и установить жанрово-дифференцирующую роль просодии.

Реализация телетекста имеет ряд особенностей, его слушают, а не читают. Нельзя не учитывать, что эффективность процесса коммуникации зависит от слов на 7%, от звуков и интонации – на 38%, а на невербальную коммуникацию приходится до 55% эффекта, произведенного

говорящим. Изучение просодии в массовой коммуникации, к которой относится и телевизионная речь, поможет сделать ее более эффективной в качестве элемента массовой информации и покажет ее роль потребителям информации.

Литература

КОЖИНА, М., 1968. *К основаниям функциональной стилистики*. Пермь: Перм. кн. изд.

ЛАПТЕВА, О. А., 1989. Соотношение спонтанной и телевизионной речи. *Ип: Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза*. Москва. Вып. 332, 56-60.

Helen Oleinik

Institute of Modern Knowledge

Research interests: experimental phonetics, psycholinguistics, discourse of mass media communication.

PROSODIC MODEL OF TELEVISION GENRE

Summary

This paper considers television discourse as a variety of genres. In spite of centrality of the visual image in television, this medium uniquely combines visuality with both oral and written varieties of language. Television thus distinguished from print media by its predominantly aural-oral mode of language use. Therefore, it is natural to make emphasis in the envisaged article on the underestimated aspect of television speech – its intonation.

The present research was directed at ascertaining of the linguistic status of prosody in the broadcast and describing speech prosodic organization of the genres under study.

Theoretically, this article draws on the works of D. Crystal and D. Davy, J. Kenyon, L. Shcherba, scholars who laid basis for a phonological school of styles – phonostyles, and whose important theoretical works were a ground for further detailed examination of phonetic styles of spoken speech.

The material for research comprises news reading, comments, interviews of the reporters and correspondents, television journalists and newscasters of the leading Russian television channels RTR, NTV and ORT. The bulk of the experimental analysis constituted the recorded samples of broadcast discourse produced by 30 TV journalists in different genres. The amount of experimental material makes up 10 hours of recorded speech.

In view of the aims of the investigation, the experimental material was liable to proven methods of prosodic study: auditive and acoustic analysis. It is expedient to outline the specifics of the television genres by means of the listening analyses of the phoneticians. The valid findings can be gained through the further acoustic analyses undertaken of the recorded sampling, highlighting trustworthy facts.

The experimental investigation elicited that prosodic parameters are significant forming means of television genres. It appears that a genre is characterized by a specific combination of the definite prosodic features, which are not typical of the other ones.

The melody configuration and its range, loudness, speech tempo, segmentation into short or long intonation groups, sort of pauses, their occurrence and duration, choice of nuclear tones and their location – all these prosodic properties signal genres differences.

KEY WORDS: television discourse, prosodic model as an element of television genre, interview, commentary.

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Humanistyczny

Instytut Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

Tel.: (48–41) 349 71 42

E-mail: chwastyk@pu.kielce.pl

Zainteresowania naukowe: literatura, polska prasa emigracyjna, prasoznawstwo.

TADEUSZ HOLLENDER – ENFANT TERRIBLE DE LÉOPOL¹

Artykuł prezentuje przekrój twórczości lwowskiego poety, redaktora, satyryka, tłumacza literatury ukraińskiej Tadeusza Hollendra, głównego animatora życia literackiego w mieście na początku lat trzydziestych, urodzonego 30 maja 1910 roku w Leżajsku, rozstrzelanego 31 maja 1943 roku przez gestapo w Warszawie.

Omawia główne wątki jego wierszy, satyr i fraszek: Lwów, Pełtwię, upodobanie do scenerii brzydota miejskiej (poeta wprowadza udziwnioną florę i faunę, fantastyczne, mroczne widziadła, irracjonalne skojarzenia, zjawy i zjawiska), motyw kawiarni (wyrażający krytykę obyczajowości i ciętą satyrę na inteligencję, obnażając jej gnuśność, ospałość, snobizm oraz drętwe, bezowocne dyskusje), endecję, ruchy radykalno-narodowe, Akademię Literatury, feudalizm, mieszczaństwo, obóz legionowy, sanację, frazesy państwowotwórcze, mocarstwowe, kołtuństwo, niski poziom kulturalny społeczeństwa, zaniedbanie prowincji, międzywojenne „dobrosąsiedzkie” stosunki polsko-niemieckie, sanacyjną cenzurę prewencyjną, politykę „wiejską” rządu, szerzącą się biurokrację, frazeologię polityczną, donosicielstwo, dyskryminację mniejszości narodowych, Hitlera, Mussoliniego, Franco, antyhitlerowskie satyry. Satyrę zaangażowaną politycznie poprzedziła ostra krytyka życia obyczajowego, gdzie drwił z mieszczańskiego marazmu i kołtunerii, bebraizmu, małostkowości, tępoty duchowej, społecznej bierności. Okupacyjna poezja Hollendra przesyciona jest tragicznym, wisielczym humorem, relacjonowała klęski i cierpienia.

Współwięźniowie z Pawiaka dali świadectwo jego niezłomnej postawie, podkreślali, że pomimo nieszczęść i bólu wzniecał ducha walki, optymizm, nadzieję, kpil z wroga, że był pogodny, chętny do żartów, kalamburów, do recytacji wierszy i opowieści o świecie, zdarzeniach i ludziach.

SŁOWA KLUCZE: Tadeusz Hollender, dwudziestolecie międzywojenne, Lwów, II wojna światowa, Warszawa, Armia Krajowa, czasopisma konspiracyjne, poezja, literatura polska.

¹ W wolnym tłumaczeniu: kłopotliwe dziecko Lwowa.

W 2007 roku mija 64. rocznica tragicznej śmierci mało znanego szerszej publiczności literackiej Tadeusza Hollendra – redaktora, poety, satyryka, tłumacza literatury ukraińskiej, urodzonego 30 maja 1910 roku w Leżajsku koło Łańcuta, rozstrzelanego 31 maja 1943 roku przez gestapo na terenie warszawskiego getta. Do gimnazjum uczęszczał w Stanisławowie i w Tłumaczu, należał do ZHP (zasilał swoimi utworami czasopismo „Skaut”, na zamówienie Komendy AK napisał broszurę o harcerstwie). Po zdaniu matury w 1928 roku studiował prawo i polonistykę na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (studiów nie ukończył). Debiutował w 1929 roku wierszem pt. *Święty Mikołaj*, opublikowanym w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” (Hollender 1929, s. 4). Czynnikiem uczestniczył w działalności akademickiego środowiska literackiego. Od lutego do sierpnia 1933 roku był wraz z Haliną Górską, Karolem Kurylukiem i Aleksandrem Baumgardtenem redaktorem miesięcznika literackiego „Wczoraj-Dziś-Jutro”. Jesienią 1933 roku był inicjatorem założenia literackiego miesięcznika „Sygnały”, którego funkcję redaktora naczelnego pełnił do lipca 1934 roku (od kwietnia wspólnie z Karolem Kurylukiem). Pismo wychodziło aż do wybuchu II wojny światowej, ale Hollender wycofał się z niego, kiedy część zespołu redakcyjnego z Kurylukiem na czele zaczęła zmierzać ku komunizmowi.

Wspomnieniami z pierwszego spotkania w tym czasie z poetą oraz z późniejszej współpracy podzielił się z czytelnikami „Współczesności” Jan Brzoza, współorganizator oddziału lwowskiego warszawskiej grupy

literackiej „Przedmieście” (Brzoza 1969, s. 6). Zapamiętał Hollendra jako „szczupłego, niskiego młodzieńca o pociągłej, ciekawej twarzy i nerwowych ruchach”, który wraz z grupą młodych absolwentów uniwersytetu miał zamiar utworzyć grupę literacką „Sygnały” i pismo o tej samej nazwie. Program grupy jak na owe czasy był zaskakujący – radykalizm społeczny, walka o prawa ludzi pracy, równouprawnienie mniejszości narodowych, walka z faszyzmem i grozą wojny. Hollender odparowywał wszelkie racjonalne argumenty Brzozy przemawiające za zaniechaniem pomysłu – trudności z cenzurą policyjną, kłopoty materialne, „nagonki ze strony mieszczchańskiego kołtuństwa”. Efektem spotkania było nawiązanie współpracy literackiej w tygodniku „Sygnały”. Brzoza uważa, że pismo okazało się „nad wyraz ciekawe i żywe, przewyższało wartością wszystkie efemerydalne i snobistyczne czasopisma w ówczesnej Polsce z osławionymi „Wiadomościami Literackimi” na czele. Odważnie poruszało bolączki życia społecznego, zamieszczało utwory literackie nie tylko polskich, lecz również ukraińskich, białoruskich i żydowskich pisarzy; było nowością szokującą, gdyż młodzi nie mieli przedtem możliwości wypowiedzania się. Pismo chwyciło od razu. Następne numery osiągnęły nakład, jak na owe czasy duży, około 5 000 egzemplarzy” (Brzoza 1969, s. 6). Brzoza odnotował wobec tygodnika narastające represje administracyjne i finansowe. Cenzura szalała, pismo ukazywało się z opóźnieniami i białymi plamami. Grupa „Sygnałów” rozpadła się, tworząc przeciwstawną grupę „Rybałtów”, która znalazła schronienie w „Kurierze Lwowskim”, jego nowo powsta-

łym dodatku literackim. T. Hollender odszedł, a redaktorem naczelnym „Sygnałów” został Karol Kuryluk.

Brzoza spotykał się dosyć często z Hollendrem, który kipiał pomysłami. Poeta zamierzał utworzyć nowe, bardziej radykalne pismo – „Czarno na białym”. Zaproponował Brzozie funkcję redaktora odpowiedzialnego, do którego obowiązków należało stałe odsiadanie w areszcie różnych kar, jakimi prześladowały ówczesne władze pisma lewicowe. Wspomina Hollendra jako „zawsze zabieganego, z plikiem gazet pod pachą, ujadającego się z cenzurą i członkami grupy”. Brzoza wyraził przekonanie, że rozpad grupy „Sygnałów” był spowodowany działalnością dywersyjną wtyczki policji politycznej, która rozsadziła grupę od wewnątrz. Wysoko ocenił pełne zjadliwości satyry Hollendra, „znamionujące tęgie pióro”, uderzające w kołtuństwo, ciemnotę i egoizm, zamieszczane w różnych czasopismach literackich.

Poeta otrzymał kilka nagród, między innymi za wiersz zatytułowany *Stulecie*, w Turnieju Młodych Poetów, zorganizowanym przez „Wiadomości Literackie” (1934), czy za wiersz *Płyta Nieznanego Żołnierza* w konkursie poetyckim Polskiego Radia (1934). W następnym roku wygrał konkurs „Wiadomości Literackich” wierszem *Stulecie* – o rocznicy *Pana Tadeusza*. Współpracował z satyrycznym tygodnikiem „Szpilki” (od 1934), „Kameną” (1935-1937), „Skamandrem” (1935-1938), „Lewarem” (1936), „Albo” (1937), „Czarno na białym” (1938-1939). Wydał kilka tomików poetyckich: *Osiem*

opowieści anatomicznych (1934), *Czas, który minął i inne wiersze* (1936), *Ludzie i pomniki. Książka wierszem* (1938), *Śpiewy dla Ewy [Wiersze dla dzieci]* (1942), *Satyry i fraszki* (1943); powieść satyryczną *Polska bez Żydów* (1938); reportaże *Żydzi emigrują z Europy* (1939); bajkę dla dzieci *O kotku Albinie* (1942). W 1938 roku odwiedził Palestynę, Grecję, Turcję i Rumunię, nadsyłając do kraju reportaże. Swoje przekłady wierszy ukraińskich ogłaszał głównie w „Sygnałach”², zebrane ukazały się w 1938 roku pod tytułem *50 z tej i tamtej strony Zbrucza. Antologia przekładów poetów ukraińskich*.

W ciągu swego krótkiego życia lwowski poeta przeszedł kilka radykalnych zmian w swoich przekonaniach polityczno-społecznych od skrajnej prawicy poprzez lewicę do aktywnej walki podziemnej w szeregach AK. Drogie mu były ideały wolności i praw człowieka, wrogie wszelkie totalizmy. W środowisku akademickim działał w Kole Polonistów i w „Bratniej Pomocy”, przystał początkowo do ekstermistycznych bojówek nacjonalistycznych, ale szybko się z tego wycofał i osądził w wierszu *Młodość*:

Jak mi tych lat dwadzieścia i kilka pomieścić
w owym Lwowie centusiów, radców i endeków,
w tym wiecznie śpiewającym, w tym zielonym mieście.
Jakże młodość mą górną a durną przeczekam.
[...]

gdym z młodością i laską za Żydami latał,
zaczadzony jak wszyscy okrzykami głupców.

Tak mi się wtedy zbudzisz – już nie w bucie znaków
narodowych, jak dotąd, na Mariackim placu,
nie poznam w tłumie Żydów, nie dojrzę Polaków,
nie Ukraińców – ludzi nareszcie zobaczę.

² Por. dane biobibliograficzne (*Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, 1994, s. 264-265; *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, 1988, s. 82).

Dlatego nie ustane – i niech sobie warczą,
niech grożą, plują, wyklną, wyświecą z narodu,
niech mi już tylko miłość do ciebie wystarczy,
miasto marzeń i zdarzeń, pieśni i ogrodów.

[...]

– Ja – dziś enfant terrible, enfant terrible de Léopol.

W roku 1936, opowiadając się po stronie lewicowej inteligencji, był współorganizatorem Zjazdu Pracowników Kultury we Lwowie.

Przyjaciółka poety, Halina Martinowa uważała, że Hollender zawsze „chodził jak dziki kot, własnymi drogami”, wpadał często niezapowiedziany do jej rodzinnego majątku, do Pawłowic – dzisiejsza Ukraina (Martinowa 1971, s. 4). Jak przyjeżdżał, to był tak długo, jak chciał. Nikt go o nic nie pytał. Kłopotu nie sprawiał. „Często pisał wśród gwaru, skrobiąc ułamkiem ołówka na byle skrawku papieru. Gdy gadał wierszem, trzeba było błagać, by pozwolił zapisać. Nie zawsze umiał powtórzyć. Nieraz zirytowany, co objawiał całym sobą, odsyłał w przeszłość – *Stary wiersz*. A raz, runął na trawnik przed domem i otoczony różami, rzucał słowami w wierzchołki świerków” (Martinowa 1971, s. 4):

I tak szumem przykryty, pozdrowiony
cieniem.

W słońcu cały, i cały w zieleni i złocie
upadłem na wachlarze wilgotnych paproci,
wpełzałem się, oddechem w las,
w zapachy, w szumy
aż zapłonąłem z ludzkiej, nie – zwierzęcej dumy:
poznałem cierpliwość liści usty płonącymi,
czułem się sednem życia, czujnym dzieckiem ziemi.
Znałem imiona drzewnych i liściastych

bliźnich,
Biłem twym sercem, – ziemio. Tu
byłem – w Ojczyźnie.

Martinowa zapamiętała, że ostatnie słowa wykrzyczał z siebie, wbijając zaciśniętą pięść

w ziemię, na której leżał. Był to *Stary wiersz – W Lasach Serdecznowa*. Napisał go w 1936 roku, kiedy do lasu uciekał z bólu i biedy. Nie można go było pytać, co czuje i myśli, gdy z przedwojennego pacyfisty przemienił się w żołnierza Armii Krajowej. Unikał bezpośredniego kontaktu z dziećmi, choć te w zaprzyjaźnionych dworach bacznie obserwował. Choć nie był wliczany w „szlachtę” brydżową, lubił obserwować, jak grają inni, ale zawsze z dystansu.

Na początku 1937 roku przeniósł się do Warszawy w celu objęcia redakcji działu literackiego w radykalnym „Głosie Powszechnym” (luty-maj 1937). W czasie II wojny światowej przebywał początkowo we Lwowie, zajętym przez Sowieców. W końcu listopada 1939 roku w jedynym dzienniku wydawanym we Lwowie w języku polskim od 17 września 1939 roku – „Czerwonym Sztandarze” – władze sowieckie zamieściły ogłoszenie wzywające polskich literatów do zarejestrowania się w lokalu Związku Pisarzy Polskich we Lwowie. Dnia 19 listopada odbył się wiec, na którym uchwalono wiernopoddańczą deklarację, że polscy pisarze radośnie witają zjednoczenie Ukrainy. Tadeusz Hollender „namiętnie przemawiał przeciw jej podpisaniu, nie wierzył w zapewnienia komunistów, że zapewniają wolność słowa i nauki oraz walkę z dyskryminacją rasową i narodowościową” (Winkłowa 1992, s. 27). Było to przyczyną sporu z Tadeuszem Boyem-Żeleńskim, który niebawem przyznał, że: „Pomyliliśmy się wszyscy. Oszukali nas. (...) Prawdą jest tylko, że w tym systemie nie może żyć człowiek, który by chciał choćby w najniklejszym stopniu wyrazić jakiś pogląd

krytyczny. To najstraszniejsza niewola myśli, jaką znają dzieje” (Winklowska 1992, s. 27). Martinowa po wielu latach w londyńskich „Wiadomościach” wspominała, jak Leon Pasternak żądał od poety, by ten zapisał się do Związku Pisarzy w bolszewickim Lwowie, co spotkało się z jednoznaczną odmową: „Ręce mu się trzęsły! Krzyczał: Duszę mu dać, moje pióro, moją pieśń!” (Martinowa 1971, s. 4).

Tadeusz Hollender był też niezrównanym satyrykiem i fraszkopisarzem. Ignacy Szenfeld przypomniał epizod z 1939 roku, kiedy bolszewicy zajęli Lwów, pocie groził areszt, oskarżono go bowiem o obrazoburstwo (Szenfeld 1987, s. 3). Opublikował w „Sygnałach” satyrę zaczynającą się od słów: „Dziś rano dzwonił do mnie Stalin – ten facet wielbi mnie tajemnie – strasznie mnie lubi i hołubi – nie może obejść się beze mnie”.

Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Lwowa, Hollender wyjechał w sierpniu 1941 roku do Warszawy, gdzie podjął działalność konspiracyjną; redagował i kolportował tajne czasopisma, organizował imprezy artystyczne, brał udział w Akcji N (Nowak Jeziorański 2000, s. 47-103; Łojek 1984, s. 65-70). Współpracował z referatem literackim Działu B Podwydziału „Rój” w Biurze Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK. Swoją twórczość ogłaszał anonimowo i pod pseudonimami (jako Tomasz Wiatraczny) w konspiracyjnej antologii *Słowo prawdziwe* (1942) oraz w czasopiśmie „Demokrata” (Dobroszycki 1962, s. 55-56)³, „Kultura Jutra”

(Dobroszycki 1962, s. 112)⁴, „Moskit” (Dobroszycki 1962, s. 123)⁵. W Wigilię 1942 roku zadedykował dwanaście wierszy Ewie, córce swoich przyjaciół (były to między innymi: *Kołysanka*, *Lekcja angielskiego*, *O chłopcyku z bardzo długą ręką*, *Ojczyzna*). Uzyskał pierwszą nagrodę w konspiracyjnym konkursie poetyckim im. Józefa Czechowicza za wiersz pt. *Wspomnienie z Grecji* (1942). W 1943 roku zdobył nagrodę w konkursie konspiracyjnym „Kultura Jutra” wierszem *Warszawa*:

...ty, co przeżyłaś wszystko i
wszystko pamiętasz,
wytrwasz, polski Paryżu, doczekasz
godziny,
wyślesz nowych Kilińskich na stare
ruiny
z granatem w jednej ręce, w drugiej
z wódki szklanką
zanieziesz się pod niebo nową
Warszawianką
Z znowu zatkniesz sztandar na
odbitej Woli...
Wolna, pierwsza wśród wszystkich
pognębionych stolic.

Brał udział w opracowaniu konspiracyjnie wydanej antologii *Anegdota i dowcip wojenny* (1943).

Został aresztowany przez gestapo 19 maja 1943 roku, w kilka dni po wiecu w hali fabrycznej na Grochowie, gdzie przemawiał do dwóch tysięcy ludzi jako Tomasz Wiatraczny. „Rozśmieszał, rozgrzewał, cieszył się brawami, a jednocześnie brał rozbrat

³ „Demokrata. Codzienne Pismo Ilustrowane”. Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa” (Kryptonim grupy dziennikarzy, socjalistów, ludowców oraz bezpartyjnych; Warszawa VIII 1943 – VII 1944; dziennik, powielany).

⁴ „Kultura Jutra. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Nauki, Sztuki i Wychowania”; Unia; Warszawa I 1943 – VI 1944; nieregularny; drukowany.

⁵ „Moskit. Tygodnik Satyryczny”. Wydawnictwo Spółdzielni „Prasa”; Warszawa IX 1943 - 4 numery; tygodnik; nieregularny; powielany; początkowo ukazywał się jako dodatek na ostatniej stronie pisma „Demokrata”.

z konspiracją. Przyszli po niego; wygarnęli z szuflad rękopisy; wiedział, że każdy papier to wyrok śmierci. Przyjmował go z uśmiechem. Na Pawiaku trzymali go dwadzieścia dni, [...] był ładunkiem wiary i siły dla całej grupy ludzi” (Martinowa 1971, s. 4). Po aresztowaniu „współtowarzysze Hollendra z celi na Pawiaku opowiadali, że po przybyciu do więzienia Tadeusz zawsze był pogodny, chętny do żartów, kalamburów, do recytacji wierszy i opowieści o świecie, zdarzeniach i ludziach” (Hollender 1949, s. 5). Na podstawie relacji współwięźniów potwierdza to także na łamach „Nowin Literackich” Jerzy Zagórski: „Był w swej celi kimś, kto stanowi o mężnej postawie współtowarzyszy, umiał dodawać otuchy i ubarwiać straszne bytowanie. Prosty, twardym robotnikom opowiadał o greckiej mitologii. Jak prawdziwy humanista do ostatniego dnia walczył o barwę i piękno świata, każąc pięknu i barwie przenikać do strasznej i zbiorowej celi skazańców” (Zagórski 1948, s. 4).

O tej barwnej postaci polskiego życia literackiego w niepodległej Polsce oraz czasów okupacji hitlerowskiej nie zapomniano również na emigracji. Ignacy Szenfeld, snujący lwowskie legendy na łamach londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”, omówił ściśle związki Hollendra – „najbardziej obiecującego poety międzywojennego pokolenia” – ze Lwowem (Szenfeld 1987, s. 8). Młodemu poecie przypisuje reanimację życia literackiego w mieście na początku lat trzydziestych, z którego wyemigrowali Jan Kasprówicz, Leopold Staff, Jan Parandowski, Kornel Makuszyński, Marian Hemar. Hollender obdarzony zmysłem organizacyjnym, po-

mysłowością i zapałem stał się duszą nowego środowiska młodych poetów, duszą cyganerii gromadzącej się „U Atlasa” – restauracji mieszczącej się w Rynku pod numerem 45, która zasłynęła tym, że „każdy z bywalców mógł uwiecznić swój pobyt jakimś malowidłem na ścianie, wierszykiem lub piosenką w księdze pamiątkowej” (Habela, Kurzowa 1989, s. 28). Zaczęły powstawać nowe czasopisma i grupy literackie. Za najciekawszy zespół poetycki Szenfeld uznał „Rybaltów”. Wspomnił ich pierwszą wspólną publiczną prezentację literacką jesienią 1933 roku w sali Towarzystwa Szkoły Ludowej przy ulicy Czarnieckiego:

„Na estradę wyszedł teoretyk zespołu Lew Kaltenberg i zaczął mówić o tym, że zebrani poeci nie stanowią ani prawicy, ani lewicy, ani żadnego społecznego «złotego środka», nie są sanacją, ani endecją, ani masonerią. Oni chcą być po prostu ludźmi i szukają tylko rzeczy z talentem napisanych. Zakończył słowami: «Jeśli spotkacie Rybaltów, szeroką drogą idących, proszę, nie zaprzęčajcie ich do żadnego wozu...» Potem recytowali swoje wiersze Stanisław Rogowski, Maciej Freudman, Aleksander Baumgardt i, wreszcie Tadeusz Hollender. [...] Pierwsze wrażenie było epatujące, ale już pierwszy wiersz kazał o wszystkim zapomnieć, urzekając urokiem wiosny i klimatem Lwowa. Było to *Przedwiosnie we Lwowie*” (Szenfeld 1987, s. 8).

Przypomnijmy strofy, które zapadły w pamięć polskich tułaczy na emigracji:

Kiedy z daleka wieje wiatrami,
wcześniejszym słońcem spływa różowo,
wtedy pocieszam się ulicami –
Polną, Zieloną i Czereśniową.

Chmurki wieczorne kwitną jak bukiet
pełny liliowo-zółtych kolorów,
dziewczęta śpią z szelestem sukien
zapachy kwiatów, bżów i wieczorów.

Dymy nad miastem – uliczka pusta
za miastem – w Leśnej czy w Ogrodowej...
– Pani ma dziwnie pachnące usta,
lepkie, jak krągłe pęki wierzbowe.

Płynie i śpiewa park nad głowami,
nad parkiem płyną cieniście chmury...
– nim korek słońca pryśnie do góry
sprężona wiosna musuje – nami!

Pierwsze utwory Hollendera były pod wyraźnym wpływem wierszy Kazimierza Wierzyńskiego, ale już *Pomnik Jana III* ukazał poetę, dla którego ulubiony przez Lwowian pomnik staje się symbolem konfrontacji buńczucznej przeszłości ze smętną teraźniejszością:

Stanął, zastygł w kamieniu, krzepki i wspaniały,
już się kopie żelaznym płotem nie pochyla,
po wiedeńskich przewagach dziś jedyną chwałą
na święta narodowe krzepki krok defilad.

A bywało – w obozach – poszumy nad głową,
chadzało się z magnacka, a z piersią wypiętą,
szumiało z jaśniepańska, krašno, kontuszowo,
a dziś – łyki w kontuszach na kurkowe święto.

Gromiło się Tatarzy i Kozaki z pańska,
po piersiach się jeździło, z husarska, na ścieżaj,
piło się zamazyście, z polska, z trzeciojańska,
[...]

Lada gołowąs dzisiaj naszydza się z wąsa
i z tego, że ze stołka król konia dosiadał.
Z historycznych perspektywy oglądany nieład
spod pomnika nieświetnie się dzisiaj odznacza:
perspektywą w rzęście oświetlony teatr,
i w drugą – rzędem latarń – na Mariackim placu.

Król w inną zapatrzony, tak przez nocę zastygł,
nad miastem niespokojnie ku niebu się sprężył,
bo ujrzał: – Zńów jak krzywa szabla zawisł nad miastem
teraz już autentyczny, pogański półksiężyc.

Obchodzono właśnie 250-lecie wiktorii wiedeńskiej i na tle rocznicowych tromtadacji

w prasie wiersz Hollendera ukazywał wcho-
dzącą wówczas w modę nutę odbrażawiania.

Obsesyjnie wyobraźnią poety zawładnęła rzeka Lwowa, Pełtvia, zepchnięta w podziemie, skazana na rolę wielkowiejskiego ścieku. Ten leitmotiv wielką metaforą przewija się przez jego wiersze o Lwowie. Podążmy zatem tropem strof *Rzeki mojego miasta*:

Miasto moje nocnego nie zażywa ruchu.
Zamiera po dziesiątej. W bawelnianym puchu
ciepłych mgieł, wpiętych w ostrość kominów i wieżyc
piersiami swych pagórków w czarne niebo mierzy,
jak patrycjuszów miasta nieprzystojna córka ciepłych
mgieł, wpiętych w ostrość kominów i wieżyc
jak w biodrach. W tę noc letnią pod piorunów warkot
przeciąga się, aż trzeszczą grzeszne drzewa parków.

Są wędrówki w te nocę. Od końca po kraniec,
ogrodów i zaułków zawisły różaniec,
kamienny kwadrat rynku, a potem z kwadratu
pętla, gwiazdy, rozgwiazdy, mrok ssie treść plakatów,
stado cieni przemyka do starego rynku
i mrok zachrapie głucho harmoniami szynków.
Brzmi piosenka przedmieścia...

Znamy swój sens nieważny. Wczesnym świtem rano,
pod pogodą niebiosów i burzą kasztanów,
jest Bernardyński kościół, przy którym w sukience
duchowej Jan ku niebu wciąż podnosi ręce,
by spotkać się nad nami w rozmodlonej wierze
z Ormiańskiego kościoła dwuiglicą wieżyc
wysoko.

I jest rzeka głęboko pod ziemią,
w rzece zmarłe odpadki, szkło, papiery drzemią
i biją w czarne kraty błyszczące i białe.
Rzeczkę wiercą głęboko rurami kanały,
spływają w tańcu nocy oszalałe szczury.
Rzeczkę ujęto mocno w betonowe mury,
W cieniach wiecznych i mroku pod miastem przepływa.
– Tu żyje moje miasto wielkie i – prawdziwe.

Aż wytoczysz się wolna, srebrzysta i biała,
połyskliwa i wartka, młoda i wężowa,
rzeko, prawdziwa rzeko, prawdziwego Lwowa.

Tak wyznałem ci, miasto, miłość niedorzeczną.
Ale nie ty, dzisiejsze, przyjmiesz moją spowiedź,
lecz ty, jutrzejszy znowu uwolniony Lwowie.
Jak grynszpan na twych dachach śpią wczorajsze wieki,
Aż DO DNIA WYZWOLENIA UWIEŹIONEJ
RZEKI.

Po zakończeniu II wojny światowej uka-
zało się w prasie krajowej kilka artykułów
na temat twórczości T. Hollendra. Pierwsze
głosy zainicjowały wydane w 1949 roku w
Warszawie przez „Książkę i Wiedzę” *Wier-
sze. Satyry. Fraszki* poety. Za nadużycie
interpretacyjne, „przeceniające zbytnio tzw.
akcenty rewolucyjne” w wierszach Hollendra
(*Ojczyzna, Stulecie, W teatrze Fredry*), a
będące w rzeczywistości „tylko szukaniem
drogi wyjścia z poetyckiego impasu”, uznał
Jan Śpiewak analizę twórczości poety doko-
naną przez Janinę Preger w „Nowej Kulturze”
(Preger 1950, s. 4, Śpiewak 1950, s. 151-153).
Trudno zgodzić się ze stwierdzeniem Preger,
że „dopiero problematyka rewolucyjna uczyni-
ła z Hollendra indywidualność poetycką”
(Preger 1950, s. 4), bowiem z perspektywy
dzisiejszego czytelnika, nie obciążonego
ideologiczną (komunistyczną) poprawnością,
indywidualną i szczerą nutą brzmią wszystkie
utwory poza tą problematyką właśnie. Naiwna
wiarą poety w czystość walki politycznej i
społecznej może tylko dziwić.

Recenzja wspomnianego tomu wierszy (w
wyborze i ze wstępem Aleksandra Maliszew-
skiego, wspomnieniem o poecie Jerzego Za-
górskiego i dodatkiem krytycznym Juliusza
W. Gomulickiego) J. Śpiewaka zamieszczona
w „Twórczości” odwoływała się do wpływów

Mickiewicza i Skamandrytów, podkreślała
ostrość widzenia satyrycznego, chwaliła anty-
kołtuńskie, antyendeckie, antysemityczne oraz
antyhitlerowskie satyry, osobiste, dowcipne,
zjadliwe zaczepki i fraszki.

Interesującą, wnoszącą wiele ciekawych
wątków interpretacyjnych i porządkują-
cych bibliograficznie jest publikacja Ste-
fanii Skwarczyńskiej omawiająca utwory
T. Hollendra zamieszczone w lwowskich
antologiach konspiracyjnych oraz o jego
rękopiśmiennym zbiorze 17 wierszy (*Elegia
na śmierć 60-ciu kapitanów francuskich, któ-
rzy zatopili się w Tulonie, Wizja przyszłości,
Blaski Guberni, Wspomnienie o Zygmuncie,
Nekrolog, Patriota, Hellada mówi do Ger-
manii, Do Anglii, Trzech Volksdeutscheów,
Partia, Na Krecie (liryczne intermezzo), Do
Himmlera, Volksdeutsch, Der Sieg um jeden
Preis, Die Räder rollen zum Sieg* – w dwóch
wersjach: polskiej i niemieckiej, *Krokody-
le, Deutschland wieder frei*), oddanym jej
do dyspozycji późnym latem 1941 roku, w
chwili, gdy poeta porzucił Lwów dla War-
szawy (Skwarczyńska 1957, s. 6, 11). Autorka
przypomniała następujące lwowskie wydaw-
nictwa poetyckie: *Katechizm wojenny* – 1942;
wiersze T. Hollendra: *Obrazek więzienny,
Chleb, Bursztyn*; antologie poetów lwowskich
wydane staraniem AK: *Wierne płomienie* – w
1943 roku; wiersz T. Hollendra *Elegia o 60-
ciu kapitanach* (odbita w tłoczni dr. Apaka we
Lwowie), *Śpiew wojny* – w 1944 roku; wiersze
T. Hollendra: *Hellada mówi do Germanii,
Na Krecie (liryczne intermezzo)* – (odbita w
tajnych lwowskich drukarniach wojskowych
w ilości 1100 egz., luksusowe wydanie na
kredowym papierze).

Kolejny tomik T. Hollendra pt. *Liryka
i satyra* wydany w 1963 roku przez „Wy-

dawnictwo Literackie” w Krakowie został omówiony przez Artura Międzyrzeckiego w „Nowych Książkach” i Jacka Łukasiewicza w „Tygodniku Powszechnym” (Międzyrzecki 1963, s. 818-819; Łukasiewicz 1963, s. 6). Obaj recenzenci podkreślali znakomity szkic wstępny Stefanii Skwarczyńskiej, który jest „kompetentnym wprowadzeniem w geografię literacką międzywojennego Lwowa”. Wybór składał się z utworów zamieszczonych niegdyś w tomach *Czas, który minął* (1936), *Pomniki i ludzie* (1938), *Satyry i wiersze* (1943); tom konspiracyjny wydany pod pseudonimem Tomasz Wiatraczny), *Śpiewy dla Ewy* (z roku 1942, o którym wspomniała w 1971 roku Martinowa w londyńskich „Wiadomościach”) oraz z utworów rozproszonych po czasopiśmie. J. Łukasiewicz stwierdził, że wiersze T. Hollendra „są żywe, całe przeniknięte życiem jego czasu”.

Najciekawszą holistyczną interpretacją poezji T. Hollendra, twórcy o wszechstronnych możliwościach i zainteresowaniach, jest publikacja Zbigniewa Andersa w „Ruchu Literackim” (Anders 1977, s. 366). Autor omówił młodzieńcze wiersze „zapatrzone w lirykę Leopolda Staffa” (Łukasiewicz 1963, s. 8), wyraźne zbliżenie do poezji Skamandrytów – szczególnie Juliana Tuwima i Kazimierza Wierzyńskiego oraz związki z poezją Bolesława Leśmiana. Hollender swój debiutancki tomik *Czas, który przeminął i inne wiersze* (Lwów 1936) zaopatrzył dedykacją: „Julianowi Tuwimowi i Kazimierzowi Wierzyńskiemu największym poetom, jakich znałem, mistrzom mojej młodości ten skromny tomik poświęcam, pełen wdzięczności” (Hollender 1963, s. 6).

W latach późniejszych satyra formułowała stosunek poety do rzeczywistości. Anders

wykazał związki z satyrą polityczną Edwar-
da Szymańskiego, Juliana Tuwima, Leona
Pasternaka, Kamila Weintrauba, Zuzanny
Ginczanki, Teodora Bujnickiego i Franciszka
Pareckiego. Przyjaciele i znajomi określali
go jako człowieka o beztroskim usposobie-
niu, optymistę z dużym poczuciem humoru.
Anders przytoczył słowa Aleksandra Mali-
szewskiego ze *Wstępu* do: Tadeusz Hollender,
Wiersze. Satyry. Fraszki (Warszawa 1949):
„Wszyscy którzyśmy go znali pamiętamy ten
uśmiech – niekiedy był maską wzruszenia, ale
najczęściej odbłaskiem najgłębszego poczucia
komizmu, które Hollendra nie opuszczało ni-
gdy”. Podobnie wspomina swoje lwowskie spo-
tkania z poetą Jan Śpiewak i długoletni redaktor
„Kamieny” – Kazimierz Andrzej Jaworski
(Śpiewak 1965, s. 27; Jaworski 1965, s. 56).

Anders opisał wielką afirmację życia
Hollendra, jego optymizm, niezwykłą swo-
bodę w operowaniu słowem, wyobraźnię
poetycką, łatwość przetwarzania prozaicznej
codzienności na język satyry, co stanowiło
o jego oryginalności. Satyrę zaangażowaną
politycznie poprzedziła ostra krytyka życia
obyczajowego, gdzie drwił z mieszczańskiego
marazmu i kołtunerii, bebraizmu, małostko-
wości, tępoty duchowej, społecznej bierności.
Anders wyróżnił motywy twórczości, do któ-
rych należała „noc straszliwa” (*Do Kali list o
nocy straszliwej, Jedna noc, Noce straszliwe*)
z tomu *Ludzie i pomniki* (Warszawa 1938).
Poeta, deformując satyrycznie rzeczywistość,
do utworów o świecie mieszczańskim wprowadza
elementy „humoru na pograniczu nonsensu i
groteski poprzez zamieszczanie w poetyckim
obrazie świata nieprawdopodobnych rekwi-
zytów, abstrakcyjnych skojarzeń, zadziwiają-

cych sytuacji. Tworzy atmosferę lęku i grozy, pustki duchowej, marazmu i otępienia, operuje patologią psychiki ludzkiej, zacieraniem się granic pamięci, poczuciem bezsilności woli” (Anders 1977, s. 370).

Kolejnym motywem jest upodobanie do scenerii brzydoty miejskiej – poeta wprowadza uduchowioną florę i faunę, fantastyczne, mroczne widziadła, irracjonalne skojarzenia, zjawy i zjawiska: „kosmate ramiona, zbudzeni umarli, nagi miedziany wódz, deszcz chlapiący półnagie kobiety, śmierć wiekopomna, blask koszmarny, niedosięgå łuna, noc wyjąca pomocy, kosmate ptactwo mroku”. Hollender daje obraz ginącego świata, pogrążonego w stadium wewnętrznego rozkładu, obumierania, np. w wierszu pt. *Jedna noc (z tomu Liryka i satyra)*:

Uciekające niebo zęgały kominy,
Z płuc pieców w noc rzucając zatrute płomienie,
I nad spłoszonym stadem żyjących kamienic
Szedł apokaliptyczny śwąd ludzkiej padliny.

Sam czułem czas niezwykły – krążyła po wiele
Zimność przeszła i straszna zaniedbanych godzin,
Że gdy traci się wszystko – nie traci się wiele.

W tej konwencji mieści się atmosfera niezwykłości, kosmaru, niepokoju – np. wiersze o Pełtwi: *Wiersz o czarnej wodzie*, *Rzeka mego miasta*.

Występuje też motyw kawiarni, który wyraża krytykę obyczajowości i ciętą satyrę na inteligencję, obnażając jej gnuśność, ospałość, snobizm oraz drętwe, bezowocne dyskusje toczone godzinami w oparach dymu papierosowego i alkoholu (*Znajome z kawiarenki*, *W kawiarni*, *Kawiarnia Blagierów* – ten wiersz przypomina *Bal w operze* J. Tuwima). Tuwim stworzył wizję hiperboliczną sza-

leńczego, doprowadzonego do absurdu balu elity sanacyjnej, wróżącego katastrofę. Obraz Hollendra jest bardziej realistyczny, nasycony konkretem, akcentujący jałowość środowiska, „bezsens obowiązujących konwenansów i nieprzydatność społeczną ludzi kreowanego środowiska” (Anders 1977, s. 374).

Hollender satyrą polityczną potępił faszyzację życia i pogłębiającą się nędzę najniższych warstw społeczeństwa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Demaskując polską rzeczywistość, posługiwał się tonem żartobliwym, drwiąc z tradycji historycznych otoczonych nimbem narodowej legendy. Atakował endecję, ruchy radykalno-narodowe, Akademię Literatury, feudalizm, mieszczaństwo, obóz legionowy, sanację, frazesy państwowotwórcze, mocarstwowe, kołtuństwo, niski poziom kulturalny społeczeństwa, zaniedbywanie prowincji, Hitlera, Mussoliniego, Franco (Hollender 1963, s. 31), międzywojenne „dobrosąsiedzkie” stosunki polsko-niemieckie, sanacyjną cenzurę prewencyjną, politykę „wiejską” rządu, szerzącą się biurokrację, frazeologię polityczną, donosicielstwo, dyskryminację mniejszości narodowych (Hollender 1963, s. 31-32).

Satyra poety wyraża się „w bogactwie jej artystycznych form. Sypią się epigramy i fraszki, w wiersz ujęte kpiarskie dialogi, satyryczne nagrobki i zagadki, żartobliwe ody i landy, heroikomiczne epiliony i fragmenty, parodie i trawestacje, szydliwe wizje i proctwa: kształci się groteska i wierszowana humoreska; zadziwiał twór nowy – ballada satyryczna, potracająca to o romantyczną balladę upiorną, to o kunszt wersyfikacyjny pro-wansalskiej ballady” (Anders 1977, s. 378).

Wiersze antysanacyjne i antyrządowe demaskowały polską politykę zagraniczną i krajową, odznaczały się szczególną ostrością, zjadliwą kpina i ironią – np. *Ojczyzna*, w której poeta protestuje przeciwko przemocy i szerzącej się nędzy warstw najuboższych. Hollender szydził z polskiej polityki mocarstwowej, np. w wierszu *Polskie kolonie*. Fraszka pt. *Od morza do morza* porusza ten sam problem:

Znów od morza do morza na skutek zabiegów
Mocarstwowych narasta się nam Polska święta:
Od Morza Bałtyckiego
Do morza – atramentu (Hollender 1963, s. 248).

Hollender o roli dziejowej Piłsudskiego napisał:
Tak za Tobą minione umarłe odeszło.
Nie widział nikt, że razem grzebaliśmy Przeszłość,
że nie tylko za Tobą zatrzaśnięto wieko,
że zamknięto tu razem kilka strasznych wieków.

Nareszcie opóźnionej pozwolono śmierci
położyć się Przeszłości Wawelem na piersi,
A na marach zawiesić i kir, i aksamit
Żałobny. – Tak nareszcie zostaliśmy sami
(Hollender 1963, s. 248).

Anders słusznie zauważył, że poezja T. Hollendra odegrała szczególną rolę w czasie okupacji hitlerowskiej, kiedy poeta zaangażowany w pracę konspiracyjną zamieszczał w prasie podziemnej swoje utwory satyryczne – fraszki, wiersze okolicznościowo-publicystyczne (Anders 1977, s. 379). Dodawał też ducha cierpiącej i walczącej Warszawie, jak np. w wierszu pt. *Uśmiech Warszawy*, w którym kazał się śmiać pomimo nieszczęść i bólu, wzniecał ducha walki, optymizm, nadzieję, kpił z wroga, piętnował kolaborantów, Hitlera. Okupacyjna poezja Hollendra przesycona jest tragicznym, wisielczym humorem, relacjonowała klęski i cierpienia narodu w prostej

formie nawiązującej do folkloru przedmieść, pieśni ulicznej, anegdoty miejskiej, wykorzystującej mowę potoczną. Błyskotliwe fraszki zachęcały również do ofiar i wyrzeczeń dla nieszczęśliwej ojczyzny.

Poezja T. Hollendra uległa zapomnieniu, nie jest on autorem znanym z lektur szkolnych. Czas weryfikuje mody literackie. Czy kolejne pokolenia w wolnej już Polsce skażą tę barwną postać wyrosłą z różnorodnej-wielokulturowej tradycji literackiej na zapomnienie?

Bibliografia

- ANDERS, Zbigniew, 1977. Poezja Tadeusza Hollendra. *Ruch Literacki*, 5, 365-380.
- BRZOZA, Jan, 1969. Ze wspomnień o Tadeuszu Hollendrze. *Współczesność*, 25, 6.
- DOBROŠZYCKI, Lucjan, red., 1962. *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej: 1939-1945*. Warszawa, 55-56.
- HABELA, Jerzy; KURZOWA, Zofia, 1989. *Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku*. Kraków, 28.
- HOLLENDER, Tadeusz, 1929. Święty Mikołaj. *Ilustrowany Kurier Codzienny*, 335, 4.
- HOLLENDER, Tadeusz, 1938. *Polska bez Żydów*. Lwów.
- HOLLENDER, Tadeusz, 1949. *Wiersze. Satyry. Fraszki*. Warszawa.
- HOLLENDER, Tadeusz, 1963. *Liryka i satyra*. Kraków.
- JAWORSKI, Kazimierz, Andrzej, 1965. *W kręgu „Kamieny”*. Lublin, 56.
- ŁOJEK, Jerzy, red., 1984. *Historia prasy polskiej*. T. 4. Warszawa, 65-70.
- ŁUKASIEWICZ, Jacek, 1963. Tadeusz Hollender: Liryka i satyra. *Tygodnik Powszechny*, 24, 6.
- MARTINOWA, Halina, 1971. Jeden egzemplarz na papierze wyczerpanym. *Wiadomości* [Londyn], 40, 4.
- MIĘDZYRZECKI, Artur, 1963. Czas, który minął... *Nowe Książki*, 16 (323), 818-819.

NOWAK JEZIORAŃSKI, Jan, 2000. *Kurier z Warszawy*. Kraków, 47-103;

Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. 1988. Seria 6, t. 4. Warszawa, 82

PREGER, Janina, 1950. Wiersze Tadeusza Hollendra. *Nowa Kultura*, 7, 4.

SKWARCZYŃSKA, Stefania, 1957. Wiersze Tadeusza Hollendra. *Kierunki*, 25, 6, 11.

ZENFELD, Ignacy, 1987. Tadeusz Hollender – l'enfant terrible de Léopol. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* [Londyn], 257, 9.

ŚPIEWAK, Jan, 1950. Tadeusz Hollender: Wiersze. Satyry. Fraszki. *Twórczość*, 7, 151-153.

ŚPIEWAK, Jan, 1965. *Przyjaźnie i animozje*. Warszawa, 27.

WINKLOWA, Barbara, 1992. *Boy we Lwowie 1939-1941. Antologia tekstów o pobycie Tadeusza Żeleńskiego (Boya) we Lwowie*. Warszawa, 27.

Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny. 1994. T. 3 G-J. Warszawa, 264-265.

ZAGÓRSKI, Jerzy, 1948. Zabito człowieka. *Nowiny Literackie*, 23, 4.

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce

Research interests: literature, emigratory Polish press, press research.

TADEUSZ HOLLENDER – ENFANT TERRIBLE DE LÉOPOL

Summary

The article presents a cross section of the works of a poet, editor-in-chief, satirist, translator of the Ukrainian literature Tadeusz Hollender. Hollender, being the main organizer of cultural activities and literary life in Lvov at the beginning of the 1930s, was born on 30th May in 1910 in Leżajsk and he was killed by the Gestapo on 31st May in 1943 in Warsaw.

The publication discusses the main trends of his poems, satires and epigrams: Lvov, Pełtwia, showing their urban ugliness (the poet introduces bizarre fauna and flora, fantastic, gloomy ghoulis,

apparitions, irrational associations and supernatural phenomena); the leitmotiv of the café (revealing its indolence, languidness, snobbism, boredom, and fruitless discussion), the National Democratic Party, the radical-nationalistic movement, the Polish Academy of Literature, feudalism, burgesses, Piłsudski's legions, Sanacja (adherents of Piłsudski and the period of Piłsudski's rule), empty platitudes of the government, narrow-minded morality, low cultural level of the Polish people, neglect of the provinces, foreign and internal economic and social policy, bureaucracy, preventive censorship, giving false information, racial discrimination, Hitler, Mussolini, Franco, anti-Nazi-satires.

Hollender's poetry is saturated with anti-German activity which manifests in tragic and grim mood and humour; it gives an account of defeats and sufferings. Co-prisoners from Pawiak give evidence of his invincible and heroic conduct. Hollender aroused fighting spirit, unwavering optimism and hope while mocking his enemies to their faces. He was cheerful and eager for jokes, puns, recitation of poems and stories about the world, events and people.

KEY WORDS: Tadeusz Hollender, the period of twenty years between the World Wars, Lvov, World War II, Warsaw, Home Army, underground magazines, Polish literature.

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademija Kielcuose

Moksliniai interesai: literatūra, lenkų emigracinė spauda, spaudos tyrimas.

TADEUSZAS HOLLENDERIS – ENFANT TERRIBLE DE LÉOPOL

Santrauka

Straipsnyje analizuojami poeto, redaktoriaus, satyriko, ukrainiečių literatūros vertėjo Tadeuszo Hollenderio darbai. Hollenderis, svarbus XX a. ketvirto dešimtmečio kultūrinės veiklos ir literatūrinio gyvenimo Lvoje organizatorius, gimė 1910 m. gegužės 30 d. Ležajске ir 1943 m. gegužės 31 d. Varšuvoje buvo nužudytas gestapo.

Straipsnyje analizuojamos pagrindinės jo eilėraščių, satyrų ir epigramų temos: Lvovas, Pełtwa. Parodomas šių miestų bjaurumas – poetas įveda keistą florą ir fauną, fantastinius, niūrius, šėtoniškus vaiduoklius, iracionalias asociacijas ir antgamtinius reiškinius. Dažnas kavinės leitmotyvas – jos vengimo, apatiškumo, snobizmo, nuobodulio ir bevaisių diskusijų atskleidimas. Autorių taip pat domina Nacionalinė demokratinė partija, radikalus nacionalistinis judėjimas, Lenkijos literatūros akademija, feodalizmas, miestiečiai, Pilsudskio legionai, Sanacja (Pilsudskio pasekėjai ir jo valdymo laikotarpis), tuščios vyriausybės kalbos, siaura moralės samprata, žemas lenkų kultūrinis lygis, provincijų apleistumas, užsienio ir vidaus ekonominė bei socialinė politika, biurokratija, apsisaugojamoji cenzūra, klaidingos

informacijos teikimas, rasinė diskriminacija, Hitleris, Musolinis, Frankas ir antinacistinės satyros. Hollenderio poezija persmelkta niūrių ir tragiškų antivokiškos veiklos nuotaikų bei humoro. Kalbama apie pralaimėjimus ir kančias. Kartu su Hollenderiu Pawiake kalėję žmonės pateikia jo nepalenkiamo ir herojiško elgesio įrodymus: Hollenderis palaikė kovos dvasią, neslūgstantį optimizmą ir viltį atvirai šaipydamsis iš priešų, dažnai žaidė žodžiais, deklamavo eilėraščius ir pasakojo istorijas apie pasaulį, įvykius bei žmones.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Tadeuszas Hollenderis, dvidešimties metų laikotarpis tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų, Lvovas, Antrasis pasaulinis karas, Varšuva, krašto kariuomenė, pagrindiniai žurnalai, lenkų literatūra.

Gauta 2007 06 15

Priimta publikuoti 2007 07 23

Tatyana Shekhovtsova

Zaporozhye State University

Zhukovskogo str. 66, Zaporozhye 330600

Ukraine

Tel.: (38–0612) 226 83 07

E-mail: shekhotsova_tv@hotmail.com, noati23@hotmail.com

Research interests: comparative literary and linguistic theory.

REFLECTIONS ON THE MATURE WORLD OF WILLIAM GOLDING

W. Golding uses such literary tools and effective means of representation of his figurative system as imagery, symbols, metaphors, specific narrative structure, irony (ironic devices), analogy, argument presentation, humour, detail as to create a deep, sinister style in portraying his personal views through the neutral language. Such linguistic phenomenon as lexical ambiguity is also present in the synchronic linguistic study of the writer's language.

The aesthetic and philosophical concepts, creative ideas of Golding, the importance of his literary inheritance for the development of the English and world literature are determined in such a rational linguistic analysis of mine (moreover, the rhetorical epistemology based on intertextuality is explored through translation into Ukrainian by me as well). Besides, the translator's attention to the representation of truth and reality is hereby taken into account.

The structural distinctiveness of the work and the special objective in representation of the main events are connected with the very descriptive language of the novel, which to some extent makes the very perception of the work hard to grasp. Here Golding creates tension, and at the same time supports his leitmotif of the work and the style intensifying this state with the use of words. The author masters and practically uses the rules of combining these words, the elements of inventory, and captures the process of reworking the repeated, more or less unvarying lexical units organizing lexical information of the plot of the novel (theory of rhetoric-as-epistemic and theory of intertextual reality and knowledge are developed). Here we see the levels, lexical functions of characters' speech in the novel that constitute and identify the language description of William Golding in the framework of MTT (Meaning-Text Theory). We see that the translator refers to the processes of interlingual perception, a fundamental issue, which concerns the type of relation established between the original text and the translated text. The texts are ultimately relative to each other, as this also means ambiguity, the property of words, terms and concepts within a context.

The paper also concerns the problems of the novel's translation into Ukrainian and the relation between the original text and the translated text.

KEY WORDS: *conceptual mastery, cultural map, figurative system, lexical ambiguity, psycholinguistics, communicative structure, narration, language.*

One of the many reasons for the bewildering and tragic character of human existence is the fact that social organization is at once necessary and fatal. Men are forever creating such organizations for their own convenience and forever finding themselves the victims of their home-made monsters.
(Aldous Huxley)

It's with bad sentiments that one makes good novels.
(Aldous Huxley)

In the novel *Lord of the Flies* (1954) one can observe some distinctive features of descriptions of the world of the author, his own visualization of concepts, which, however, always refers to a human being, his life and his knowledge. When John Campbell says that consciousness of the world explains our ability to think about the world and our ability to think about objects we can see (Campbell 2002, p. 280) I can interpret this as saying that Golding's capacity for conscious visual attention to those things is concerned with classical problems about thought, reference and experience, and deals with underlying psychological mechanisms on which conscious attention depends. Dominant motives of creativity of the writer shown in his novel, namely deep and rather pessimistic reflections on human nature, on its inconsistent essence connect kindness and evil, realistic views and ideas. Thus, aesthetic and philosophical concepts, creative ideas of Golding, the importance of his literary inheritance for the development of the English and world literature are determined.

The collisions considered in the novel are generalized and are concerned with the concept of myth to the utmost degree, universality. In *Lord of the Flies* the history

of civilization is apparently revealed in the opposite direction and the essence of the person is deeply hidden inside of it, the evil side of its soul is evident. In extraordinary circumstances, the mind is found out insolvent before evil – the writer comes to such an unfavourable conclusion. Dualism of ratio and some “mystical propensities”, sanctity, which helps to penetrate into the essence of things, is an unchangeable dichotomizing constant of the novel.

Golding can simply develop any of his ideas using many linguistic means, thus the value of the language descriptions amazes the reader, makes him plunge himself in unbelievable world of events on the spot. Such linguistic phenomenon as lexical ambiguity, for example, arises when context is insufficient to determine the sense of a single word that has more than one meaning.

Wondering at the natural world and at the same time grieving at its destruction let you, of course, forget about everyday life and then only revel in the surrounding world of imaginable time; the scenery and the setting are frequently shown through imagery and we are fully involved into it: “There was a strip of weed-strewn beach that was almost as firm as a road. A kind of glamour was

spread over them and the scene and they were conscious of the glamour and made happy by it". The life of any individual hero in the novel *Lord of the Flies* is enhanced through the neutral language and is supposed to be perceived by the reader in many ways as the narrative is presented to him: that is in a plain and unpretentious way of writing. The characters express themselves differently and they are often discussed in the literary world of present time.

Everyone must obey the rules of the disturbing supervision of politics and thus create the atmosphere of a clean state, a small society without any evidence of perfection, like it was in the years the novel was written. The History tells its tale, and the creative writing sets us for the way the utopian views of the authors are recreated in its own way. Authority, its power and its representatives – Jack and the twins – they are the most active “disciplines” on the island, a never ending and meaningful war among the children, which proves to be an opposition to a socially silent underworld of the other characters, Ralph and Piggy. Rightly so, as I would not mind to presume that such analogies are compared by the author with the totalitarian world of the time the children lived, and how they resisted it, hoped for the rescue and better motives of their new life. Thus, it creates the idea of the people’s will to speak in public that is how a term “allegory” is understood in its Greek translation. An elusive interpretation of the novel itself, the title of it are quite ordinary things on behalf of its creator. We see that the principal characters perform their real functions, and make us the mere observers of the play – the three heroes

are like the three Archangels of the Old Testament: Ralph equates to St Michael, the general of the Armies of the Lord, Jack to Lucifer the fallen angel who takes a hoard of lesser angels with him turning them into demons opposed to God in the process, and Piggy to Gabriel whose trumpet call announces Judgment Day. The beginnings of a new philosophy underline the views of Golding when he includes his own critique of the transit (that is, current) notion of the historical thread, when things are all connected with each other, and people claim to be especially sensitive to the social progress, which can hardly imitate the human ways of thinking.

Therefore, one can perceive that Golding is heavily influenced by the evil authoritative regime of his time, but nevertheless, he manages to recreate his own vision of a better way of living, he is open to personal judgments and expresses sympathetic attitude to the past. He tunes everyone into a general and specific interpretation of the present (i.e. past, post war) time and shows his characterization of a dominant rule of the government in creating one’s lives in its own ways.

Apparently, such clamour of different and strange things tortures us again and again. How can one find the better land not to feel oppressed by someone he has to obey? That is the question of the discussions of the writer with his readers and an ideal way to improve its distinct meaning. Postmodern philosophy just stresses the importance of reviewing the recurrence of events and find comparative terms to it, like progress and regress. That is not to be forgotten by someone. Now we can discover for ourselves that postmodern

philosophy is generally viewed as openness to meaning and authority from unexpected places, so that the ultimate source of authority is the “play” of the discourse itself.

The novel is regarded by Golding throughout history and “across the world”, as there are so many things he intends to discuss and gives his own observation, interpretation of some philosophic and aesthetic ideas of good, evil, future, humanism and death. All his characters use language when they sing songs, worship gods, insult enemies, make deals, remember the past – such activities seem to be intrinsic to human life on the island alone, and therefore, they illustrate the man’s abilities which correspond to their own requirements of a definite activity in their lives (the concept of survival), and they also provide some high achievements in life. Their will, feelings, speech, thinking and past experience reflect the whole real perception of the world – their inner world, their beliefs in love of life. One would be necessitated to assume the author’s wit, joyful prudence, chaste and agile imputation of the morals. Here we can see, to my mind, loose morals and men without morals, being closely attached to each other during some period of time. We are always kept on a look – out, pell-mell and many situations imply unassuming and appertaining decision. Sometimes we are simply unaware of the fatuous deeds of the children, as they all try to behave in a different way and buck against each other. They demand answers to numerous questions, thus presenting us the opportunity to understand the unconscious way of their thinking when they can only obey their own wills and find their own ways

in life. I would call them “Enchanted people”, as we can survey it in the following passage: “The three boys walked briskly on the sand. The tide was low and there was a strip of weed-strewn beach that was almost as firm as a road. A kind of glamour was spread over them and the scene and they were conscious of the glamour and made happy by it. They turned to each other, laughing excitedly, talking, not listening. The air was bright. Ralph, forced by the task of translating all this into an explanation, stood on his head and fell over. When they had done laughing, Simon stroked Ralph’s arm shyly; and they had to laugh again.”

For me the main cause of Golding’s literary portrayal of the group of young boys who are stranded on a desert island and who subsequently attempt to govern themselves lies in an attempt to perform nothing but a metaphor of England, which is also the major theme of the allegorical novel and a site for a contest of values, lifestyles and generations, the inborn evil and good will in a particular place. In fact, the terror of the “beastie” is not an external threat, but an inborn evil with the children themselves – a struggle against a moral paragon, resistance to exoticism and misalliances. Here we can also rediscover the same idea in Aldous Huxley’s novel *Crome Yellow* (1921): “Among the accumulations of ten generations the living had left but few traces”. Or, for example, the novel *Ann Veronica* by H. G. Wells has its own realization of this relevant idea too: “What nonsense is this? What raving! My dear child, you DO live, you DO exist! You have this home. You have friends, acquaintances, social standing, brothers and

sisters, every advantage! Instead of which, you want to go to some mixed classes or other and cut up rabbits and dance about at nights in wild costumes with casual art student friends and God knows who. That-that isn't living! You are beside yourself".

However, this place of a "natural evil" in the novel *Lord of the Flies* is a certain spot of refuge for small children during the hard times of World War II. With regard to this claim, I would point out that children's orgies are especially valuable for Golding, as I would presume that it is the embodiment of a peculiar children's nostalgia or the symbol of their cry for peace, comfort and the way they suffer and long for an unexpected survival in the long run. Their search within themselves for the roots of happiness, total idyll and insurmountable enjoyment leads us to believe in nothing else than the children's search of new revelations, new time – a paradise, which is not quite lost, but at least crumbling beneath the feet on the deserted land: the land full of new emotions, impressions, experience of adult life, restraints, danger – such a cradle of welfare state and a nostalgia rampant at the same time. Thus, nature and its warring forces also reflect the "beastie" of life, the very nature of evil without any reference to any past authorities (past governments, religion). I will presuppose the dominant reflection of the children is hidden in the image of different traces of culture, behaviour and way of living, so that we can observe the natural like development of the whole world on the island, a secluded point of their "wild habitat", which however difficult it seemed to be, led to a happy ending: it really reminds us

a reminiscent kind of the temptation of Jesus in the wilderness without its well-governed forces in the society and free will of all of its members. Simon presents speeches full of controversial meaning about religion and well-being of humans, and his controversial speeches reflect his own view of the perfect world for the people in the world, a kind of a simile and a comparison to an ideal life, as well as an inside action of the character.

I would really like to emphasize the ability of the writer to sense many things in his own way, create an illusion like of a new philosophy of a new world, new life and compare himself to it, like an opposition to an ordinary mode of living: finding out new dimensions and being a true "dandy" of his time all together. Therefore, it is not so romantic and easy to trace the true feelings and play the most innocent game before the real mask of his time – a postmodern philosophy makes it a critique of Western philosophy. Nothing is worth a play with candles. The literature in the postmodern world is a new literary art to defend itself against the deconstruction or just structure its way to a beautiful picture of the country. It is clearly seen that like a true Parisian Golding's attention is appealed to the men who make all possible to save their lives. Michel Foucault, the most influential early postmodern philosopher, considered how knowledge is defined and changed by the operation of power. *The Lord of the Flies* is an accepted story or "metanarrative" about knowledge and the world - what a logician Ludwig Wittgenstein termed as "language-games". Though, it will occur to your mind that, like a genuine philosopher of his time,

Golding sought a grain of truth in his narrative about people's lives on a deserted island, far from the civilization and the touch of reality. To my mind, all the theories about the true fashion of his writing, which never ceases to attract us to his novels, suggest the truth of never changing relationships, and therefore, it is a distinct contradiction to Wittgenstein's supposition about the development of one's own games and claims on the severity of the world. However, it is still possible to criticize him and show a new note of a "language-game" between the people and the strict laws of the "postindustrial" society. But, as for me, the children are mere players in this game, driven by true feelings to each other, showing off their individuality and the image of fighters against the deconstruction – the so-called form of textual criticism in literature. Like Jacques Derrida, the father of deconstruction, Golding practices a new feature in the philosophy of his time. He can argue with the people around him, his atmosphere and society. It does determine the presence of a new form of idealism, perfection and substitution of the evil forces on his way towards reformalization of human culture, nature and mind. Moreover, it can be noticed that the characters in his novel are presented like a "friendly circle" and not like a "dis-joint network" as Derrida put it. The author is not absent, as he puts all his ideas straight before us and they are not suspended in the air, they mean much more for the reader and the writer too. The novel is fundamentally issued in the postmodern literature, which differs from the post-structuralism in some points. It is not a hyper reality and the natu-

ral philosophy will be an interpretation like of the truth of life during the period of time the novel was written. Aesthetics, ethics, logic, political philosophy – all those things matter much for the modern society, and we cannot but include our own personality into a decisive overview of new temptations and discoveries before us.

As for me, William Golding reveals himself as an acute observer of the contemporary world. Why? It is just the need to follow its rapid and radical changes, many of which take on a new significance and seem more pressing than they are in the past. To answer them, it seems reasonable that we should set out to investigate and understand the linguistic facts of the language use of the writer in the past, to organize and formalize what we already know about the English literature and to subject our knowledge to rational consideration and critical analysis. That is the way to explain the fact that viewing truth and knowledge as intertextual phenomena, the theory of rhetoric-as-epistemic presented in the novel defines the consensus model as unanimity and the "discourse community" model as involving primary text (rather than people). A theory of intertextual reality and knowledge is developed, based on five major assertions: (1) Even if truth and reality exist independently, humans have no direct access to it. (2) The meaning or truth of anything is extrinsic; i.e. things, events or words in translation are dependent upon and defined by context. (3) Meaning or truth is always dynamic and ambiguous (exhibiting constructional homonymity). (4) Knowledge is metaphor. And (5) Rhetoric-as-epistemic ought to be

more concerned with theories of writing and reading than with theories of speaking and listening. The following three implications of rhetorical epistemology (a branch of philosophy that investigates the origin, nature, methods, and limits of human knowledge) based on intertextuality are explored through translation into Ukrainian by me as well: that translation itself is “radicalized”, and that if grammarology “erases” truth and the “logos”, it will also erase any traditional concept of the human. Each implication in translation suggests ways in which our concept of and relationship to writing should change or is already changing (P. Hunter) or we must clearly take into account the translator’s attention to the representation of truth and reality.

The person and the history, the person and morals are the constants of Golding’s novel-parable, novel-antiutopia which are presented in translation of the novel by Solomiya Pavlichko, the Ukrainian translator.

The Lord of the Flies is not only cloudy morals and a dark myth about evil and treacherous, destructive forces, but it is also an interesting adventure story which can be read for the sake of satisfaction. In the original of the novel the expressive potential of interaction of stylistic means – metaphors, personification, allegories, irony, symbols, alienation, polysemy, generalization (hyponymic renaming) are revealed by the writer. Thus, the translation into Ukrainian clearly ensures the reproduction of its inner expressive, evaluative and aesthetic information together with the object – logic contents of the original text too. Stylistic structure of the language of the novel is closely connected with the individual

style of the writer which tried to express himself in the historical plan.

My investigation of adjectives in the translation of the novel may raise major theoretical challenges for linguistic theories, which tend to be centered on the verb and the noun.

Now I will point out some conceptual categories of *adjectives* which seem to be limited in their usage by the translator in the narrative depending on the context in the original. For example, the adjectives “good” and “dark”, which are somehow classified according to some language system, use of a definite systematic vocabulary. We see a number of sentences in which these adjectives are frequent as being one of the main codes for the formation of a linguistic gradation of the narrative: sentences and pairs of words still bearing a certain cultural denotation. Let us trace it in the following sentences: “Ralph lifted the conch again and his *good humour* came back as he thought of what he had to say next.”, “They accepted the pleasures of morning, the bright sun, the whelming sea and sweet air, as a time when play was *good* and life so full that hope was not necessary and therefore forgotten.”, “Out there, perhaps a mile away, the white surf flinked on a coral reef, and beyond that the open sea was *dark blue*”, “There, too, a legendary beast has emerged from the *dark wood*, come from the sea, or fallen from the sky; ...”, “Behind this was the *darkness* of the forest proper and the open space of the scar”, “A *dark* little boy, not much younger than Piggy, parted a tangle of undergrowth,...”. In this regard, the translator is not confused by simple blending of different shades of meaning of the words in the sentences of the

original, by the multi-word expressions. It is a kind of an example of *evidentiality* which implies the translator's intention to claim and identify the setting, atmosphere of the main characters or "recipients" in the novel ("While we're waiting we can have a *good time* on this island.", "But this is a *good island*. We – Jack, Simon and me – we climbed the mountain. It's wizard. There's food and drink, and..."). Thus, it is like a "speaker intended context for a given utterance" and at the same time, a sample of self-expression of the translator through contextual information. We should interpret it right and it is needed for the better acceptance of remote sources of the language of the novel, some cognitive point of views of Golding. Nevertheless, there may be another examples of introduction of a complex set of newly "dimensional" groups or categories of *adjectives* which are not diffused in their conceptual influence on the preceding words, but they are somewhat stressed and produced in a new cognitive conceptualization of the translator: "feeble", "torrid sun", "dark", "broken", "coarse", "splintered", "peacock (blue) water". Thus, the sentences with implied generic conceptual and sensible structural output in the translation (the so-called, hyperonymic renaming) provide the language of the novel with highly essential perspective for the creation of a new situation and a reflection of some cognitive process of understanding the given individual realistic inadvertent "mirror". The language of the translator interacts with specific image conceptualization: the characters – the author – the place – the generalization of views – the focus, which are still in the discourse between the people

involved into it. I can call it a controversial paradigm of the author's language creation with the help of definitely arranged adjectives. It allows me to define the purpose of the effect of the translation produced on the reader by naturalistic language creation and the fundamental properties of reproduction of the situation in the narrative. However, I will refer to Golding's ability to illustrate the alternatives for free and unbound comparison of lexis, adjectival comparison, as we are dealing with some goal of its language creator. The result of it is indestructible and is completely natural. The lexical variability of Golding is formally improved by the whole arrangement of a paradigm of words within a context or more specifically within the whole sentence model. The cells of a sentence paradigm are filled in by receptive and closely related words of an individual class. For example, "What are we? Humans? Or animals? Or savages?", "I do not believe in the beast of course. As Piggy says, life's scientific, but we don't know, do we? Not certainly...", "...for the end of innocence, the darkness of man's heart (Ralph)", "when the war's over they'll be travelling to Mars and back" (Piggy).

The representation of the original of the novel in the translation relates to the function of meaning, plot development, the method of transliteration on the lexico-semantic level. (Влахов; Флорин 1986, p. 260) Here we see the levels, lexical functions of characters' speech in the novel that constitute and identify the language description of Golding in the framework of MTT (Meaning-Text Theory). Stylistic structure of the language of the novel is closely connected with the individual style

of the writer which tried to express himself in the historical plan. Through the prism of the Victorian optimism and terrors of the XX century Golding dared to express his antiutopian (dystopian) views on humanity – man's nature, qualities, humanism – in the novel: "Life became a race with the fire and the boys scattered through the upper forest. To keep a clean flag of flame flying on the mountain was the immediate end and no one looked further". In fact, Golding organizes skillfully the structure of the narrative as to convey his philosophical vision of the world and "man's essential sickness".

The rival of easy decisions, cheap hackneyed optimism in a kind of the bourgeois-liberal philosophy and morals, Golding was included in the English literature in the middle of the previous century as a writer, a talented and thinking artist, deeply annoyed by the past state of affairs and future of the mankind. He is in search of truth in his own way, on the ways, that every other time stump him or lead him to an abyss. "Reflecting on the world which is ruled by the science, I become a pessimist. Nevertheless, I am the optimist when I remember about a spiritual world from which the science tries to turn me away...We need more love, more humanity, more care" – those were the words of Golding, the creator of the highest art, that is why the creator of the work of art nowadays.

Golding with extreme power expressed time and himself, and the style of the novel and a literary method united numerous figurative means, that is literary creative proofs of a special and individual way of expression of the reality. Style of the novel includes all means,

receptions of ideas and effective means of representation of figurative system of the author: figurativeness, imagery, tropes, oxymoron, details, the method of transliteration, structure of the narrative. This constitutes a complex of means for the most complete manifestation of the idea of the writer and translator, the representation of the essential through passion of an artist. Such reality becomes clear through consciousness of the author and it preserves the complex set of contextual issues and motivations which lie behind the text and they are regarded by me as 'prescriptive'. The prevailing ideology of the writer makes it possible to understand the prevailing historicism of the time.

Some scholars argue as to the use of metaphor in the written work, thus keeping in mind that the metaphor of writing as a tool is still used because the ideas of Kenneth Burke have not been applied comprehensively. It is argued further that Burke's *A Grammar of Motives* implies a radical change in what it means to teach a reader to analyze and produce a text – a change leading up to and beyond Freireian pedagogy (Hunter 1990, p. 11), which fully appreciates the relationships between education, imperialism and liberation and its innovative and revolutionary ideas of "politics of liberation" towards a generation much in need. Therefore, Golding could be regarded as an activist and educator for the whole generation, thus, presenting us the possibility to understand it as the Project for the New Millennium – time code ambiguity like referring to a certain measurement of time, measurement of problems and successive repetitions of the same time code values. I be-

lieve that the writer is dealing with some time constant generating the fundamental concepts of frequency response of a person through actions and demonstration of a step response to reach its final aim – a positive decay or decay constant. My strategic approach to a text analysis in translation is compared with some principles of control systems in physics and engineering, which characterize and describe the rise and fall of the action potential like it is observed on the basis of a dynamic model of the original text and the production of it in translation highlighting the global coherence of a timeline movement.

I reckon it simply to be the rule of a rational linguistic analysis, which simply coincides with the main aim of the creative piece of writing of Golding. It is preordained by the options of actions and reasoning to attain a certain purpose in describing the life and people in one place, while the writer is debating the alternatives openly and independently, in as informed and rational a manner as possible. I would say that the neutral language of the novel and a simple neutral style of the writer are shaped together with the perceptions of reality through the synchronic linguistic study of the language: it describes the language as it exists at a given time, how it is seen by us in the plot of the narrative. Linguistic theory also applies to the Greek insight into the nature of the philosophic material of human language, and thus we see the embodiment of it in the “performing” characters. However, it is not unusual for us to be identified with the children, as it stimulates the development of the concept of childhood. The so-called psycholinguistics (the branch of linguistics concerned with linguistic performance, that

is, the production and comprehension of speech) explores the fundamental rules of children’s behavior, so that it constitutes the capability of a person to acquire the complex set of symbols he uses in a new environment and its pragmatic value is highly important for the translator-linguist. Traditionally, it encompasses the descriptive linguistics (or structural linguistics) without any “fallacy and suspect” in the literature itself or in a definite novel. For that reason I will refer to Bloomfield, who advocates indirect observation to identify the distinct (or “straightforward”) meanings associated with units of form. In the novel it is clearly distinguished as the ironic devices, some of the cases of irony which Golding does not miss to include in the whole plot. Verbal irony is also noteworthy, as it gives us the notion of an enormous insight of the writer into the feelings of his characters: Ralph says, “I wasn’t scared. I was – I don’t know what I was.” Thus, there are many commonalities in the narrative, namely in the use of words in some sequential descriptions. Golding develops a certain stage of the functioning whole, which is rather independent of some earlier events which took place at the beginning of the novel *Lord of the Flies*. He is like a leader for a discovery of certain challenges and analyses the reactions of the heroes, behaving in a funny way before his reader. Accordingly one might suppose to notice that the writer is reacting himself in part to clumsy attempts to superimpose common features of classical grammar on descriptions of his heroes and their endeavors in ordinary life on the island. In view of that I would relate Chomsky’s emphasis on linguistic competence of a person,

his unconscious knowledge of the language. His general approach, known as transformational generative grammar, is extensively revised by the writer in the novel, because he seems to make it possible to attain his own minimalist program through his own theories and concepts. Focusing on these aspects of the notions in the novel furthermore presents a radically new version of Mark Wilson's "neo-pragmatist" approach to concepts and conceptual mastery (in the tradition of Dewey, Quine and later Wittgenstein) which far surpasses all previous versions in depth and specificity of detail (Wilson 2006, p. 696). It may be called the standard theory of principles and various approaches to the descriptions of the characters in the whole narrative. The author teaches us to comprehend the history right, leads us through his reality and makes it rather a distinctive feature of a certain period of time. We seem to recognize ourselves with that occasion in the life of people on a secluded land.

Moreover, Golding aims to simplify his own belief of the fleeting nature of human existence, and he persuades his readers to understand his opinions or to accept his views. It's like *A Handbook of Persuasive Tactics*, which is a user-friendly and accessible text for anyone who is interested in such goal-oriented language. Communication is the source field of the development of relations between people, so that it is also possible for the writer to present it to us in a clear, concise and consistent manner and to provide us with an analysis of its persuasive value. Such tactics as analogy, argument presentation, humour and metaphor are included (Mulholland

1994, p. 432) and, to my mind, are explored by the translator in a discourse analysis through assumptions and the creative word and the creative life of the writer – that is a cultural map of autobiography from classical Greece to the postmodern crisis (Abbs 2003, p. 200).

However, I would like to emphasize that the theory of meaning in the original text coincides with the other theories in translation with their focus on the analysis of the author's conceptual world. The structure of the process of translation is examined by me in a transcendental way, as I applied some common features of philosophical explanations of the use of the language of Golding: meaning of life, intentionality, self-awareness, chaos, confusion and disharmony. I hereby acknowledge that it is the notion of meaning which I found so much necessary to attain the organic unity which underlines the valuation of the translator of different entities in the text (Holmberg 1994, p. 100-101). But if to make use of Nozick's theory (Nozick 1981, p. 614) about the meaning and value, in my opinion, the structural correspondences between two texts contain numerous diverse elements, which testify to the total integrity, integration of the unified whole. Actually it reproduces in the initial text the conflict between the diverse materials, contents or new organizations of the material. We see that the translator refers to the processes of interlingual perception, a fundamental issue, which concerns the type of relation established between the original text and the translated text (Petrilli 2003). The texts are ultimately relative to each other, as this also means ambiguity, the property of words, terms, and concepts within a structural context.

Such means as: stylization of the text of translation under the original, adaptation of the contents of translation to recognition of it by the Ukrainian reader, searches of analogies appeared to be the most productive means of reproduction of the language and style of the writer in translation.

References

- ABBS, Peter, 2003. *Against the Flow: Education, the Arts, and Postmodern Culture*. London: RoutledgeFalmer.
- CAMPBELL, John, 2002. *Reference and Consciousness*. Oxford cognitive Science Series.
- HOLMBERG, Martin, 1994. *Narrative, Transcendence and Meaning. An Essay on the question about the meaning of life*. Coronet Books Inc.
- HUNTER, Paul, 1990. Synecdoche against Metonymy: Burke, Freire, and Writing Instruction. *Freshman English News*, vol. 18 № 2, 2-9.
- MULHOLLAND, Joan, 1994. *A Handbook of Persuasive Tactics*. Taylor & Francis Books Ltd.
- NOZICK, Robert, 1981. *Philosophical Explanations*. Cambridge: Belknap Press; New Ed edition.
- PETRILLI, Susan, 2003. *Translation Translation (Approaches to Translation Studies)*. Rodopi.
- WILSON, Mark, Feb 2006. *Wandering significance. An Essay on Conceptual Behaviour*. Oxford University Press.
- ВЛЯХОВ, С.; ФЛОРИН, С., 1986. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.

Tatyana Shekhovtsova

Ukraina

Moksliniai interesai: lyginamoji literatūros ir kalbotyros teorija.

PAMAŠTYMAI APIE BRANDŲ WILLIAMO GOLDINGO PASAULĮ

Santrauka

W. Goldingas naudoja literatūrinės priemonės ir efektyvius perkeltinės kalbos vaizdavimo būdus: vaizdingumą, simbolius, metaforas, tam tikrą pasakojimo struktūrą, ironijos priemones, analogiją, argumentų pateikimą, humorą, detales, kuriančias gilų ir nuodėmingą stilių, perteikiančių jo asmeninį požiūrį neutralia kalba. Toks kalbinis reiškinys, kaip leksinis dviprasmiškumas, taip pat yra pastebimas sinchroninėse kalbinėse rašytojo kalbos studijose.

Kalbinę analizę lėmė estetinės ir filosofinės idėjos, kūrybinės W. Goldingo mintys, literatūrinio paveldo svarba anglų ir pasaulinės literatūros vystymuisi. Struktūrinis kūrinių išskirtinumas ir ypatingas tikslas, vaizduojant pagrindinius įvykius, yra susijęs su romano aprašomąja kalba, kuri tam tikra prasme daro kūrinių sunkiai suvokiamą. W. Goldingas kuria įtampą ir tuo pačiu metu palaiko kūrinių ir stiliaus leitmotyvą, žodžiais stiprindamas šią būseną. Autorius įvaldo ir naudoja šių žodžių derinimo taisykles, aprašų elementus ir užfiksuoja pakartojimo procesą, daugiau ar mažiau nesikeičiančius leksinius vienetų, organizuojančius romano siužeto leksinę informaciją (naudojama retorikos kaip epistemologijos teorija ir intertekstualios realybės bei žinių teorija). Atsiskleidžia lygiai, personažų kalbos leksinės funkcijos, kurios sudaro ir nustato W. Goldingo kalbos aprašymą pagal Reikšmės-Teksto teoriją. Galima suvokti, kad vertėjas remiasi tarpkalbinio suvokimo procesais. Esminis klausimas susijęs su santykiu tipu, sukurtu tarp originalaus ir išversto tekstų. Tekstai yra susiję vienas su kitu, o tai, be abejojimo, reiškia dviprasmiškumą, žodžių, terminų, konceptų ypatybes kontekste. Straipsnyje taip pat nagrinėjamos romano vertimo į ukrainiečių kalbą problemos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualusis meistriškumas, kultūrinis žemėlapis, perkeltinės kalbos sistema, leksinis dviprasmiškumas, psicholingvistika, komunikacinė struktūra, pasakojimas, kalba.

Tatyana Shekhovtsova

Ukraina

Zainteresowania naukowe: literatura porównawcza i teoria ligwistyki.

REFLEKSJE NA TEMAT DOJRZAŁEGO ŚWIATA WILLIAMA GOLDINGA

Streszczenie

W. Golding stosuje następujące środki literackie oraz skuteczne sposoby użycia języka metaforycznego: obrazowość, symbole, metafory, specyficzną strukturę narracji, zabiegi ironii, analogię, przytaczanie argumentów, humor, szczegóły służące tworzeniu głębokiego, groźnego stylu przy wyrażaniu jego osobistego poglądu na język neutralny. Zjawisko dwuznaczności leksykalnej zostało zauważone także w synchronicznych studiach językoznawczych nad językiem pisarza.

Idee estetyczne i filozoficzne W. Goldinga, jego pomysły twórcze, znaczenie spuścizny literackiej pisarza dla rozwoju literatury angielskiej i światowej zdecydowały o podjęciu analizy językowej. Oryginalność strukturalna utworu oraz specyficzny cel służący przedstawianiu podstawowych wydarzeń łączy się z opisowym językiem powieści, który w

pewnej mierze czyni utwór trudnym w odbiorze. W. Golding tworzy napięcie, a jednocześnie utrzymuje motyw przewodni utworu i stylu, potęgując ten stan określonym użyciem wyrazów. Autor opanowuje i stosuje w praktyce zasady łączliwości tych wyrazów i elementów opisów, rejestruje proces powtórzeń, bardziej lub mniej stałe jednostki leksykalne, organizujące leksykalną informację fabuły powieści (stosuje się teorię retoryki jako epistemologii oraz teorię rzeczywistości intertekstualnej i wiedzy). Możemy tu zaobserwować określone poziomy, leksykalne funkcje języka postaci literackich, tworzące i rozpoznające opis języka W. Goldinga za pomocą modelu teorii Znaczenie-Tekst. Możemy stwierdzić, że tłumacz odwołuje się do procesów percepcji międzyjęzykowej. Zasadnicze pytanie dotyczy typu relacji między tekstem oryginalnym a przekładem. Teksty są ze sobą powiązane, co z kolei pociąga za sobą dwuznaczność, osobliwości występowania wyrazów, terminów i konceptów w kontekście. W artykule omówiono także problemy tłumaczenia powieści na język ukraiński.

SŁOWA KLUCZE: mistrzostwo konceptualne, mapa kulturalna, system języka metaforycznego, dwuznaczność leksykalna, psycholingwistyka, struktura komunikacyjna, narracja, język.

Gauta 2007 05 26

Priimta publikuoti 2007 07 23

Indrė Šležaitė

Vilnius University

Kaunas Faculty of Humanities

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lithuania

E-mail: indreslezaite@hotmail.com

Research interests: history and theory of literature, Modernism, hermeneutics.

THE MOVEMENT OF LANGUAGE IN JAMES JOYCE'S *DUBLINERS*

*The paper focuses on the intricate and intense language of James Joyce's *Dubliners* as a medium of hermeneutic experience, a key to understanding of his world, and his profoundly individual vision as untypical of the Modernist expression. His words imperceptibly turn into objects which rule over the events presented his text. The writer slings his reader into a confusing dark mental maze that must unavoidably be moved through for some light to appear. For the reader, who responds to the challenge of a Modernist text, its reading can turn into to a genuine cultural festivity which modifies conventional reading practices and leads to dramatic transformation of the reader. By employing epiphany which most clearly indicates the movement of text towards meaning, Joyce lays an emphasis on the depth of secret meaning within his stories thereby pointing to things more real than reality itself.*

KEY WORDS: hermeneutics, the horizons of the reader and the text, Naturalism, Realism, movement of language, epiphany

It would be not improper to refer to James Joyce as to one of the most controversially approached writers in the English literary tradition of Modernism. He seems to be constantly fluctuating between severe criticism and extensive veneration on the part of both critics and readers. For instance, contrary to Derek Attridge who is astonished by the effect of Joyce's "intricate language and play with conventions" (Attridge 2004, p. 179), Samuel Goldberg frankly demonstrates his distaste for Joyce's "unintelligent intellectuality" (Goldberg 1961, p. 311) Nonetheless, an incre-

asing productivity of Joycean criticism reveals one simple truth: the more it is written about a subject, the more things there are to write about. In this respect, it seems that the writer who claims that his works would "keep the professors busy for centuries" (Joyce 1975, p. 14) was not mistaken.

It is obvious that reading Joyce requires attention normally reserved for poetry or philosophy. In his writings brief lines allude to complex ideas, comically set pieces enact philosophical theories and there is little attempt at relating the extreme situations and

mental conditions to anything the reader might consider to represent 'normality'. Consequently, a number of 'good faith' readers having had an encounter with Joyce would witness their frustration and annoyance the author so highly rated. It is not difficult to imagine the boredom experienced by such 'intelligent readers' at passages stuffed with linguistic puzzles that seem lengthily unconventional or excessively detailed. Such readers may feel cheated at having wasted so much time and energy in the books void of exaggerated transformations that the majority refers to as entertainment. Not surprisingly, Joyce succeeded in making his novel *Finnegans Wake* (1939) the "most famous of unread [or unreadable] books" (Hassan 2001, p. 135).

Due to its exceptionally ideal complexity, the Joycean text can be approached and interpreted from a variety of angles. It calls for what Hans-Georg Gadamer refers to as broadening the reader's *horizons*, which in the philosopher's terms, stand for cultural background and experience (Gadamer 1975, p. 291). Hence, Joyce remains an extremely complicated puzzle to the reader who is reading hastily, without concentration and precision. However, for the patient reader they appear as stagings of the most fascinating and important properties of language, culture and human psyche. For the latter, as Gadamer maintains, not only the interpretation of the text but reading itself may become a "cultural festival" (Gadamer 1975, p. 312) that includes the most creative experience, i.e. a fresh reliving of the event that changes the persons involved in its celebration. Yet, in order to fully celebrate the festival, the reader must

be "in honour bound to the cross of [his/her] own cruelfiction" (Joyce 1998, p. 380), what enables the fusion of the horizons of the reader and of the text. Undoubtedly, the horizons of Joyce's text are much wider and richer than those of the reader. Therefore, as Gadamer notices, the number of interpretations remains unlimited. (Gadamer 1975, p. 474). Correspondingly, the Joycean text that binds the reader can become the means of a culturally and spiritually renewed life. As Jean-Michael Rabaté assumes, by keeping high aesthetic standards, Joyce remains aware of the "ethical responsibility implied by the Modernist wish to create a new public" (Rabaté 2002, p. 204). Thus, in an attempt to modify conventional reading practices, the writer slings his reader into a confusing and dark mental maze, which must unavoidably be passed through to see the light. As a consequence, the experience of reading Joyce turns into a labyrinthical movement where disillusionment is followed by inner enlightenment. The reader, thereby, faces a constant challenge to penetrate the text and discover what in his interview with Thomas P. McDonnell Thomas Merton calls Joyce's "essentially contemplative vocation" (McDonnell 1967, p. 140).

At first glance, it may seem that the fifteen short stories of Joyce's *Dubliners* (1914) render a truthful portrayal of life in Dublin and are "nothing if not naturalistic" (Denning 1997, p. 61). And to a certain extent it is true, since his stories owe as much to Naturalism as they do to Modernism. In literary criticism the term *Naturalism* is sometimes used as a synonym to the term *Realism*, since it concerns the works of literature where realistic methods and subjects are employed to convey a belief that everything that exists is a part of nature

and can be explained by material and not spiritual causes (Cuddon 1998, p. 537). Joyce was well familiar with a vast range of European Naturalist literature and though he was not a proponent of literary movements, the impact of Naturalism upon the formation of his style can indisputably be recognized. *Conversations with James Joyce*, edited by Norris *et al.*, clearly demonstrates Joyce's conviction that the "best authors of any period have always been the prophets: the Tolstoys, the Dostoevskis, the Ibsens – those who brought something new into literature" (Norris *et al.* 2000, p. 53). His admiration and indebtedness to Ibsen is well-known and, as Joyce himself claims, "he towers head and shoulders above everyone else, even Shakespeare. Ibsen will not become dated; he will renew himself for every generation because his problems always will be seen from a new side as time goes on. He has been called a feminist in *Hedda Gabler*, but he is no more a feminist than I am an archbishop. He is the greatest dramatist I know. No one can construct a piece as he can. There is not an extraneous word in his work" (Joyce qtd. in Potts 1986, p. 147-148).

Despite his profound respect and admiration for the great masters of naturalism, as a true genius, Joyce could not limit himself to the frame of any particular movement. Thus, similar to his contemporaries Henry James, Marcel Proust and William Faulkner, he took from the literary movements and masters raw material and developed an exceptionally individual art. In this respect, Joyce best embodies what Joseph Conrad refers to as an "ideal modern writer" who as Conrad notices:

cannot be faithful to any one of the temporary formulas of his craft. The enduring part of them – the truth which each only imperfectly veils – should abide him as the most precious of his possessions, but they all: Realism, Romanticism, Naturalism, even the unofficial sentimentalism <...> all these gods must, after a short period of fellowship, abandon him – even on the very threshold of the temple – to the stammerings of his conscience and to the unspoken consciousness of the difficulties of his work (Conrad 1937, p. 53).

Dubliners, which is a striking combination of mock-naturalism and surface realism, of social observation and profoundly individual vision, marks Joyce's initial steps towards artistic detachment from the existing literary trends. In his letter to Grant Richards, Joyce clearly indicated his aim for writing the discussed collection of short stories:

My intention was to write a chapter in the moral history of my country and I chose Dublin for the scene because that city seemed to me the center of paralysis. I have tried to present it to the indifferent public under four of its aspects: childhood, adolescence, maturity and public life. The stories are arranged in this order. I have written it for the most part in a style of scrupulous meanness and with the conviction that he is a very bold man who dares to alter in the presentment, still more to deform, whatever he has seen and heard (Joyce qtd. in Ellmann 1966, p. 134).

Joyce's contemporary Ezra Pound considers him a 'realist' in the sense that being not bound to the tradition of a particular literary movement he "gives the thing as it is" (Pounds qtd. in Denning 1997, p. 67). In this respect, *Dubliners* can be approached as portrayals of life situations rather than mere fictitious stories. Here, to avoid a misunderstanding,

it is noteworthy to emphasize that the meaning of the concept *realism* as perceived and presented by Pound lies beyond the generally accepted meaning of the term, which marks a movement in literature initiated by the French writers in the 1830s. Realist authors believed that an artist should concern himself with the “here and now”, the daily events of his/her own environment and social or political movements of the time (Cuddon 1998, 730). Joyce's obsession with the creative possibilities wrought in language in general and with detail in particular distances him from the tradition of the 19th century realistic narrative in which, as Guy de Maupassant observes in his introduction to *Pierre et Jean*, a criterion of *necessity* must link only the most important events. Consider:

S'il fait tenir dans trois cents pages dix ans d'une vie pour montrer quelle a été, au milieu de tous les êtres qui l'ont entouré, sa signification particulière et bien caractéristique, il devra savoir éliminer, parmi les menus événements innombrables et quotidiens, tous ceux qui lui sont inutiles, et mettre en lumière, d'une façon spéciale, tous ceux qui seront demeurés inaperçus pour des observateurs peu clairvoyants... (Maupassant qtd. in Eco 1989, p. 39)

It is obvious from the given quote, that the existing convention requires omitting all the insignificant moments, unless a particular act is necessary for the development of the plot. However, in Joyce, as Umberto Eco claims, “we have the full acceptance of all the stupid acts of daily life as narrative material” (Eco 1989, p. 39). Joyce internalizes daily events, and the externalization in Joyce serves as an instrument to reveal the inner situation of his characters. Consider a scene in the story “Counterparts”:

The man entered Mr Alleyne's room. Simultaneously Mr Alleyne, a little man wearing gold-rimmed glasses on a clean-shaven face, shot his head up over a pile of documents. The head itself was so pink and hairless it seemed like a large egg reposing on the papers (Joyce 2000, p. 66).

Although many critics agree that *Dubliners* present Joyce at his most accessible, a reader who is fully content with the outsides of the characters and surfaces of minds, can easily reach a dead-end of the labyrinth. Therefore, it is essential to consider that in Joyce, to apply Martin Heidegger's wording, “nothing is clear but everything is significant” (Heidegger 1962, p. 57). In his stories words imperceptibly turn into objects, which gradually join into one harmonious whole of the text. From the first line of the first story “The Sisters” to the last sentences of the last story “The Dead” every word is carefully selected to gain a particular effect. Unsurprisingly, in a letter to the publisher who encouraged the writer to omit the curse word “bloody” in the sentence “If any fellow tried that sort of game on with his sister, he'd bloody well put his teeth down his throat, so he would” (Joyce 2000, p. 48) of “The Boarding House”, Joyce maintains that “The word, the exact expression I have used is the one expression in the English language which can create on the reader the effect which I wish to create” (Joyce qtd. in Gilbert 1957, p. 42). Joycean masterful juggling with language enables the reader realize that passages need not signify something about empirical reality but as ingredients of a collage can be significant in their own radical juxtaposition. The reader can neither abandon

plot or chronology, nor depend upon them as an ordering principle.

Being deeply convinced that “art is true to itself when it deals with truth” (Joyce qtd. in Ellmann 1973, p. 38), in *Dubliners*, Joyce employs not only real names of real places but also real language of the invented characters. Yet simultaneously, in a true Modernist manner, he tries to break away from the principle that the artist writes about something for somebody in a literal or descriptive way. Instead, by employing epiphany in a semi-realistic context, Joyce offers an alternative way for representing reality and the world, which is ultimately different from that of the 19th century Realists and points to something more real than objective reality. It is through epiphany that, to put it in Paul Ricour’s wording, “the movement of text towards meaning” (Ricoeur 1981, p. 158) can best be traced in Joyce.

What the writer meant by the term *epiphany* can be deduced etymologically. The basic meaning of the word *επιφάνεια* in *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* is “appearance” or “manifestation” and the word is related to the verb meaning “to display” or “to show forth”. In the early Christian period *επιφάνεια* developed a religious denotation as a “visible manifestation of a hidden divinity either in the form of a personal appearance, or by some deed of power by which presence is made known” (Arndt *et al.* 1957, p. 84). The concept also refers to one of the oldest feasts of the Christian Church, commemorating the first manifestation of Jesus Christ

to the Gentiles, represented by the Magi. In his youth, Joyce applied this theological term to entitle his prose poems, which he used to write as an artistic exercise. Actually, in Joyce epiphany stands for

a sudden spiritual manifestation, <...> a revelation of the whatness of the thing, the point at which the soul of the commonest object <...> seems tous radiant”. He felt there was an obligation on the artist to discover a spiritual truth in the vulgarity of speech or of gesture or in a memorable phase of the mind itself. (Joyce, 1971, p. 188).

Since many writers use the so-called “revelation” as a technical device in achieving their effects, Joycean ‘epiphany’ is frequently likened to Virginia Woolf’s ‘moment’. In *Mrs. Dalloway*, Clarisa’s burst of emotions is expressed in such vivid sensual detail that unites all the minds in the text in one harmonious whole:

it was a sudden revelation, a tinge like a blush which one tried to check and then, as it spread, one yielded to its expansion, and rushed to the farthest verge and there quivered and felt the world come closer, swollen with some astonishing significance, some pressure of rapture, which split its thin skin and gushed and poured with an extraordinary alleviation over the cracks and sores. Then, for that moment, she had seen an illumination; a match burning in a crocus; an inner meaning almost expressed. But the close withdrew; the hard softened. It was over – the *moment*¹ (Woolf 1976, p. 30).

It is clear that for Woolf the *moment* serves as a connecting tool and describes far more of a sensual feeling than Joyce’s spiritual insight. He used epiphanies more consciously and with greater variation than any author with whom he might be compared.

¹ Italics mine. – I. Š.

On the whole, Joyce's collection of the short stories can be approached as a tissue of epiphanies, which involve more than a transcendental view of experience. In *Dubliners*, epiphanies emerge as a series of small insights building towards the promise of a grand moment of vision. Each story is designed to reach a moment of inner enlightenment or to evoke a shock of recognition, allowing for a deeper perception of reality. Yet, in a majority of cases, the state of spiritual paralysis of the characters blocks their way towards the experience of epiphany. Most often they simply fail to realize the extent of their spiritual paralysis. For Joyce, however, epiphanies mark not only the moments when the characters are enlightened with an exceptional insight. According to Daniel R. Schwarz, they are also the moments when the reader experiences an "illumination about the significance of relationships among the episodes, historical and literal correspondences, patterns of language, or the implications of characters' behaviour" (Schwarz 2004, p. 24-25). Respectively, the stories in which characters fail to experience epiphany have no clear ends, since they manage to reach their conclusions solely in the mind of the reader. Moreover, the epiphanic technique also proves that despite their realistic context Joyce's stories are not in fact typically realistic. Here language serves as a medium for tracing the difference between the realistic details and the details, which carry symbolic load and lead to epiphanies.

For instance, in "The Sisters", the boy contemplates upon the sudden death of the priest and the surrounding world. The boy's first

encounter with death is not as painful as his disillusionment in the supposed authority:

I wished to go in and look at him but I had not the courage to knock. I walked away slowly along the sunny side of the street, reading all the theatrical advertisements in the shop-windows as I went. I found it strange that neither I nor the day seemed in a mourning mood, and I felt even annoyed at discovering in myself a sensation of freedom as if I had been freed from something by his death (Joyce 2000, p. 23).

An old, half-demented priest symbolically represents Irish Church and nation. Here the symbol serves as a method of uniting the internal and the external to convey the meaning of Joyce's technique. The stagnation in the Church is suggested by the paralysis and mental deterioration of the priest who is ruled by materialism (a confession of simony in his dream), and fails in his spiritual mission (the breaking of a chalice). Since the characters do not realize the extent of their spiritual paralysis, instead of a discovery of some light, their quest ends in an epiphany of darkness, disillusionment and death:

He had often said to me: I am not long for this world and I had thought his words idle. Now I knew they were true. Every night as I gazed up at the window I said softly to myself the word paralysis. It had always sounded strangely in my ears, like the word gnomon in the Euclid and the word simony in the Catechism. But now it sounded to me like the name of some maleficent and sinful being (Joyce 2000, p. 19).

Environment does not seem to affect Joyce's characters. The opening lines of "A Painful Case" provide an extremely scrupulous, almost photographic description of Mr. Duffy's room:

The lofty walls of his uncarpeted room were free from pictures. He had himself bought every article of furniture in the room: a black iron bedstead, an iron washstand, four cane chairs, a clothes-rack, a coal-scuttle, a fender and irons and a square table on which lay a double desk. A bookcase had been made in an alcove by means of shelves of white wood. The bed was clothed with white bed-clothes and a black and scarlet rug covered the foot. A little hand-mirror hung above the washstand and during the day a white-shaded lamp stood as the sole ornament of the mantelpiece (Joyce 2000, p. 82).

Yet, on further inspection, it becomes obvious that the mock-realistic exterior covers a revolutionary Modernist text. At first glance, no sign of inner progress can be observed in the character of Mr. Duffy who having made a circular movement in vain returns to “his even way of life” (Joyce 2000, p. 85). The appearance of the “two volumes by Nietzsche” (Joyce 2000, p. 86) on his bookshelf suggests his urgent need for support and self-justification. Joyce skillfully incorporates Nietzsche’s idea of the superman in the character of Duffy. Master of his mind and emotions in his self-created private world with no room for “companions, friends, church [or] creed” (Joyce 2000, p. 83), Duffy seems to be content with his solitary, self-sufficient existence. Feeling himself far above the other citizens of Dublin, with no exception of Mrs. Sinico, he is unable to accept his own weakness and limitations. He scornfully refuses to “compete with phrasemongers or submit himself to the criticisms of an obtuse middle class” (Joyce 2000, p. 85). As a consequence, Duffy’s bold and self-confident expectation to “ascend to an angelic stature” (Joyce 2000, p. 85) in the eyes of Mrs. Sinico, is actually a descent into

the most gloomy corner of his being, which he unfortunately fails to see. Not surprisingly, Mrs. Sinico is unable to survive the shock of his rebuff. However, it is not the accidental death of Mrs. Sinico but rather the life-in-death of a man who rejects love and communion with others that makes the case really ‘painful’. The message of Mrs. Sinico’s death causes self-pity in Duffy at having known such an unworthy person:

What an end! The whole narrative of her death revolted him and it revolted him to think that he had ever spoken to her of what he held sacred. The threadbare phrases, the inane expressions of sympathy, the cautious words of a reporter won over to conceal the details of a commonplace vulgar death attacked his stomach. Not merely had she degraded herself, she had degraded him (Joyce 2000, p. 88).

Gradually, though a sudden outburst of remorse, the realization of the absurdity of his action leads him to the epiphanic illumination. Now, as never before, Mrs. Sinico’s part of the story is manifest to him:

As he sat there, living over his life with her and evoking alternately the two images in which he now conceived her, he realised that she was dead, that she had ceased to exist, that she had become a memory. Now that she was gone he understood how lonely her life must have been, sitting night after night in that room (Joyce 2000, p. 89).

In a majority of the stories, the moment of enlightenment may be evoked by a simple insignificant detail. However, in “A Painful Case”, where Mr. Duffy perceives in a worm-like shape male by the lights of a departing train an image of his own deathly isolation, the detail is only the final psychological sparkle for his inner revelation:

It passed slowly out of sight, but still he heard in his ears the laborious drone of the engine reiterating the syllables of her name. When he gained the crest of the Magazine Hill he halted and looked along the river towards Dublin, the lights of which burned redly and hospitably in the cold night. He looked down the slope and, at the base, in the shadow of the wall of the Park, he saw some human figures lying. Those venal and furtive loves filled him with despair. He gnawed the rectitude of his life: he felt that he had been outcast from life's feast. One human being had seemed to love him and he had denied her life and happiness: he had sentenced her to ignominy, a death of shame. He knew that the prostrate creatures down by the wall were watching him and wished him gone. No one wanted him: he was outcast from life's feast. He turned his eyes to the grey gleaming river, winding along towards Dublin. Beyond the river he saw a goods train winding out of Kingsbridge Station, like a worm with a fiery head winding through the darkness, obstinately and laboriously (Joyce 2000, p. 128).

The epiphany evokes Duffy's doubt in "reality of what memory told him" (ibid, p. 90) and at the same time reveals that the will to power does not necessarily lead to happiness and self-chosen celibacy does not justify the lack of ordinary humanism.

In "The Dead" Gabriel Conroy is presented as the person who tries to get rid of his own nature. He meditates on the living ghosts of Dublin (including himself) and hopes for the time of resurrection. Gradually, the character discovers his inadequacy:

A few light taps upon the pane made him turn to the window. It had begun to snow again. He watched sleepily the flakes, silver and dark, falling obliquely against the lamplight. The time had come for him to set out on his journey westward. Yes, the newspapers were right: snow was general all over Ireland. It was falling on every part

of the dark central plain, on the treeless hills, falling softly upon the Bog of Allen and, farther westward, softly falling into the dark mutinous Shannon waves. It was falling, too, upon every part of the lonely churchyard on the hill where Michael Furey lay buried. It lay thickly drifted on the crooked crosses and headstones, on the spears of the little gate, on the barren thorns. His soul swooned slowly as he heard the snow falling faintly through the universe and faintly falling, like the descent of their last end, upon all the living and the dead" (Joyce 2000, p. 242).

The mentioning of snow is unusual in the context of Dublin. The snow suggests a frozen people, a shroud over the land and the deep sleep of winter before the regeneration of spring. However, here the meaning of the image of the snow is less important than the effects of language: repetition, alliteration, inversion, allusions to Celtic mythology and Christianity, etc. The passage is a lyrical meditation on a "journey westward": to the West of Ireland, to the Celtic lands, language and mythology, to Gretta's home, and to death, where the sun sets.

Gabriel's growing awareness is subsumed in the narrator's rendering of a lyrical feeling before consciousness. By his use of language, as Schwarz puts it, the narrator "dramatizes Gabriel in the process of experiencing the moment when he feels rather than intellectualizes" (Schwarz 2004, p. 26). The reversal of "falling faintly", Gabriel's hearing of the snow fall, and the indefinite antecedent for the final "they" all enact his final collapse and reveal the suspension of his ego and self-consciousness. However, the promise of full epiphany, a vision beyond time when the reader suspends his consciousness of reading and his thoughts about reading experience

can never occur. Taking part in Gabriel's loss of his ego and his emotional awakening, the reader finally realizes that, actually, no words can render Gabriel's feelings, and that whatever individual transformation Gabriel experiences personally, "The Dead" is a concluding story in a series about the atmosphere of spiritual paralysis in Dublin.

Here epiphany may be regarded as another variation of metaphoricity, for it "substitutes a perception of significance for the fragmentation and pedestrian quality of ordinary chronological time" (Schwarz 2004, p. 27). An experience of epiphany ascends to the level of metaphor for the wholeness of soul that was once afforded a spiritual enlightenment. It becomes a representation of integrity, symmetry and radiance of life for which Joyce's characters are longing.

To sum up, in *Dubliners* Joyce's swift and intense language acts as a medium of hermeneutic experience and a key to understanding of his world, as well as his profoundly individual vision. His words imperceptibly turn into objects which rule over the events of his text. By employing epiphany, Joyce lays an emphasis on the depth of hidden meaning, which all his stories are basically about, and simultaneously indicates something more real than reality itself. Thus the experience of reading Joyce offers a constant movement in which disillusionment is followed by interior illumination. Overall, Joyce's *Dubliners* undoubtedly manifests that, to quote Helen Gardner, "it is not the poet's business to make us believe *what* he believes, but to make us believe *that* he believes" (Gardner 1961, p. 68).

References

- ARNDT, W. F.; GINGRICH, W. F., 1957. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago, USA.
- ATTRIDGE, D., 2004. *Joyce Effects: On Language, Theory, and History*. West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press.
- CHILDS, P., 2000. *Modernism: The New Critical Idiom*. London, GBR: Routledge.
- CONDRAD, J., 1937. *Prefaces to My Works*. London: J. M. Dent and Sons.
- CUDDON, J.A. (ed.), 1999. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, England: Penguin Books.
- DENNING, R. (ed.), 1997. *James Joyce, Volume I: 1907-1927*. London, UK: Routledge.
- ECO, U., 1989. *The Middle Ages of James Joyce: The Aesthetics of Chaosmos*. USA: The Hutchinson Radius.
- ELLMANN, R. (ed.), 1966. *Letters of James Joyce*. Vol. 2, New York: The Viking Press.
- ELLMANN, R. (ed.), 1975. *Selected Letters of James Joyce*, London: Faber and Faber.
- ELLMANN, R.; ELLSWORTH, M. (eds.), 1973. *The Critical Writings of James Joyce*. New York: Viking Press.
- GADAMER, H. G., 1975. *Truth and Method*. New York: The Seabury Press.
- GARDNER, H., 1961. *The Art of T. S. Eliot*. London: The Cresset Press.
- GILBERT, S. (ed.), 1957. *Letters of James Joyce*, Vol.1, New York: The Viking Press.
- GOLDBERG, S., 1961. *The Classical Temper: A Study of Joyce's 'Ulysses'*. London: Chatto and Windus.
- HASSAN, I., 1999. *A Postmodern Turn*, Christchurch, New Zealand: Cybereditions Corporation.
- HEIDEGGER, M., 1962. *Being and Time*, Oxford: Oxford University Press.
- JOYCE, J., 1971. *Stephen Hero*, New York: The Viking Press.
- JOYCE, J., 1998. *Ulysses*, Oxford: Oxford University Press.

JOYCE, J., 2000. *Dubliners*, Oxford: Oxford University Press.

JOYCE, J., 2000. *Finnegans Wake*, UK: Penguin Books.

McDONNELL, P. T., 1967. Interview with Thomas Merton, 34; Merton, July 9, In: MERTON, T., *Other Side of the Mountain*.

NORRIS, D.; POWER, A., 2000. *Conversations with James Joyce*, USA: Lilliput Press.

POTTS, W., 1986. *Portraits of the Artist in Exile: Recollections of James Joyce by Europeans*, USA: Harcourt.

RABATE, J. M., 2002. *James Joyce and the Politics of Egoism*, Port Chester, NY, USA: Cambridge University Press.

RICOEUR, P., 1981. *Hermeneutics and the Human Sciences*, Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

SCHWARZ, R. D., 2004. *Reading Joyce's Ulysses*, Great Britain: Palgrave Macmillan.

Indrė Šležaitė

Vilniaus universitetas

Moksliniai interesai: literatūros teorija ir istorija, modernizmas, hermeneutika.

KALBOS JUDESYS J. JOYCE'Ų APSAKYMŲ RINKINYJE *DUBLINIEČIAI*

Santrauka

Straipsnyje analizuojama sudėtinga ir intensyvi J. Joyce'ų apsakymų rinkinio *Dubliniečiai* (1914) kalba, remiamasi H. G. Gadamerio dialogo hermeneutikos principais. Kalba nagrinėjama kaip hermeneutinės patirties mediumas, kaip raktas, atveriantis rašytojo pasaulio prasmes, atskleidžiantis jo autentišką kūrybinę viziją. Apsakymuose žodžiai nepastebimai virsta objektais, valdančiais teksto įvykius. Skaitytojas atsiduria klaidžiamame ir tamsiame prasiūlytame labirinte, kuriuo neišvengiamai turi eiti, kol pradeda ryškėti teksto šviesa. Skaitytojui, priėmusiam modernistinio teksto iššūkį, skaitymas gali virsti tikra kultūrine

švente, kuri modifikuoja įprastą skaitymo būdą ir dramatiškai perkeičia patį skaitytoją. Pasitelkdamas epifaniją, kuri aiškiausiai rodo teksto judėjimą link netikėto prasmės nušvitimo, Joyce'as pabrėžia slėpiningą savo apsakymų prasmės gelmę, atskleidžiančią kai ką tikresnio nei objektyvi tikrovė.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: hermeneutika, skaitytojo ir teksto horizontai, kalbos judesys, natūralizmas, realizmas, epifanija.

Indrė Šležaitė

Uniwersytet Wileński

Zainteresowania naukowe: historia i teoria literatury, modernizm, hermeneutyka.

RUCH JĘZYKA W ZBIORZE OPOWIADAŃ J. JOYCE'A *DUBLIŃCZYCY*

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę skomplikowanego i intensywnego języka zbioru opowiadań J. Joyce'a *Dublińczycy* (1914). Zastosowano zasady hermeneutyki dialogu H. G. Gadamera. Język jest rozpatrywany jako medium doświadczenia hermeneutycznego, jako klucz otwierający sensy świata pisarza, wyrażający jego autentyczną wizję twórczą. W opowiadaniach słowa niepostrzeżenie stają się obiektami rządzącymi zdarzeniami tekstowymi. Czytelnik znajduje się w ciemnym i błędnym labiryncie znaczeń, po którym nieuchronnie zmuszony jest się poruszać, zanim zaświta jasność tekstu. Czytelnikowi, który podjął wyzwanie modernistycznego tekstu, czytanie może stać się prawdziwym *świętem kulturalnym*, które modyfikuje tradycyjny sposób czytania i *dramatycznie zmienia* samego czytelnika. Za pomocą epifanii, która najwyraźniej ukazuje ruch tekstu w kierunku nieoczekiwanego rozjaśnienia sensu, Joyce uwydatnia tajemniczą głębię sensu swoich opowiadań, odkrywając coś prawdziwszego niż obiektywna rzeczywistość.

SŁOWA KLUCZE: hermeneutyka, horyzonty czytelnika i tekstu, ruch języka, naturalizm, realizm, epifania.

Фридерик Листван

Свентокишская академия им. Яна Кохановского в Кельцах

ul. Leśna 16, 25-369 Kielce, Polska

Тел.: (48–41) 349 71 31

E-mail: ifs@pi.kielce.pl

Область научных интересов автора: история русской литературы.

МАСТЕР СЛОВА – КОММЕНТАРИЙ РАССКАЗЧИКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛЕОНИДА ЛЕОНОВА

Статья посвящена описанию используемых Л. Леоновым, великим мастером слова, языковых средств, передающих многообразие речевых нюансов – способов говорения, осуществляемых персонажами в произведениях писателя. Автор обладает богатейшим арсеналом способов изображения чужой речи, свидетельствующим о его способности услышать в голосе эмоции, цели, идеологию говорящего. В статье описываются способы характеристики чужой речи (речи персонажа) в произведениях Леонова, в которых просматривается собственно художественная установка писателя – все многообразие человеческих взаимоотношений может быть передано в звуке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глаголы говорения, авторская речь, средства изобразительности, голос, идеология.

Литературу могут делать только волю.
Самые мощные волю – это гении, те,
кто, не покладая рук, работает по
восемнадцать часов в сутки.
(Ж. Ренар)

По мнению Леонова, писателю нужен не только талант, вкус, «творческая воля, изобретательность, ассоциативность мышления, настоящая принципиальность, умение ориентироваться в великом и малом» (Леонов 1984, т. 10, с. 369)¹. Ему необходимы также нетерпимость, «беспощадная требовательность к себе и жестокая работа»

(10, 362). В случае Леонова – это отнюдь не пустая фраза, а принцип, которым руководствовался автор «Пирамиды» до конца жизни. Особенно требовательным был Леонов к языку своих произведений. Нередко работа над текстом задерживалась из-за поисков нужного слова, при этом учитывалась не только его семантика,

¹ При следующих цитатах из этого издания в скобках ставится номер тома и страницы.

но и звуковые особенности. Тщательная обработка языка Леоновым – результат не только требовательности писателя к себе, но и желания посмотреть на предмет, явление с разных точек зрения. Весьма характерны в этом отношении слова самого автора «Пирамиды»: «Язык, – писал он в статье «Талант и труд», – это каким количеством пальцев ощупать вещь, характер, событие. Язык – это дополнительные ступеньки вовнутрь страницы, по которым можно сойти и осмотреть изнутри описанное событие. Языком для меня мерится грузоподъемность строки. Он для меня, как станок, производящий множество одновременных операций (10, 370).

У Леонова слова могут быть «железными» и вылетать, как пуля, могут быть и «голубыми». Они произносятся тоном, выражающим разные оттенки чувств и душевного состояния героев, голосом, вызывающим разнообразные звуковые ассоциации. Богатство леоновского языка, его тщательную отделку со всей очевидностью показывает комментарий рассказчика к высказываниям персонажей. В леоновских произведениях комментарий содержит не только разнообразные глаголы говорения (*сказать, говорить, произносить, спрашивать, отвечать* и т. д.), но также необходимую информацию, касающуюся сферы эмоций, душевного состояния, способа произношения, жестикюляции, выражения лица, глаз. Желая избежать монотонности, Леонов стремится всячески разнообразить речь рассказчика. Автор использует префиксальные и суффиксальные формы глаголов говорения (например, **сказать** –

рассказать, подсказать, высказать, пересказать, недосказать, рассказывать) или их синонимы (**спросить** – *справиться, вопрошать, осведомиться, за(по)интересоваться, допытываться, дознаваться, задать вопрос*). В текстах Леонова говорение персонажей обычно сопровождается описанием их произношения, эмоций, мимики, выражения лица, глаз или жестикюляции, что создает особую изобразительность ситуации общения: «... сказал горбун с кивком одобрения» (I, 404), «сухо и внятно, с железцем в голосе сказал» (II, 43), «с кривым ртом высказал сожаление» II, 43), «с ясным голубым взором истинного Робеспьера загадочно и мечтательно произнес он» (II, 43). Очень часто *verba discendi* автор замещает другими глаголами, используя в качестве заместителей как отдельные слова, так и целые фразы. Они, как и глаголы говорения, могут сигнализировать начало высказывания (*начать, приступить, приняться излагать*), его развитие (*продолжать, протянуть, прибавить*) или конец (*завершить, заключить, закруглить, подвести итоги*). Они несут информацию о реакции одного из собеседников на услышанное – его одобрение (*поддержать, похвалить, восхититься, подтвердить*), несогласие (*взбунтоваться, сопротивиться, отвергнуть*) или недовольство собеседником (*пожурить, попрекнуть*), желание слушающего защититься (*обороняться*), оправдать себя (*оправдываться*), избежать ответа (*уклониться*), отстоять мнение (*упираться*), а также отсутствие доверия (*усомниться*) или решение открыть

свою душу (*доверяться, распахнуться, раскрыться*), нежелание поддержать беседу (*отмахнуться, отстраниться, отбиваться*) или наоборот – стимулировать ход разговора (*подтолкнуть, подстегнуть*). Слова, замещающие глаголы говорения и приобретающие в контексте семантический компонент ‘речь’, могут сигнализировать также решительное вмешательство одного из участников диалога или постороннего лица в ситуацию общения (*прервать, оборвать, приостановить, ввязаться, вставить, вмешаться, включиться, всунуться*). Богатство используемых при характеристике осуществляемой коммуникации средств может служить своеобразным пособием по современной теории речевых актов – произведения Л. Леонова позволяют наглядно увидеть многообразие возможных речевых действий человека.

Много места при передаче речи своих персонажей автор уделяет способам осуществления говорения, используя глаголы, содержащие компонент, указывающий на специфику произнесения по скорости говорения, его отчетливость, особенности артикуляции и т. д. (*бубнить, трубить, пропеть, мямлить, шелестеть, ворчать, хрипеть, сипеть, шипеть, скулить, тараторить, причитать, цедить, визжать, мычать*), или целые фразы, в которых участвуют сравнения или метафоры: «...холодно льдинкой сошло с ее губ это имя» (3, 467); «выпрыгнуло из Савосьяна железное слово, как пуля» (1, 201). Способ говорения персонажей леоновский рас-

сказчик очень часто определяет с помощью фраз, содержащих существительные «голос» или «тон». В текстах Леонова обнаружено свыше ста выражений с этими словами, и они, как правило, очень редко повторяются. Эпитеты, определяющие существительное «голос», отсылают то к эмоциональному состоянию говорящего (*надтреснутый, сорвавшийся, дрогнувший, прискорбный, упавший, чахлый, бодрый, страдальческий*), то к способу произношения (*хрустящий, режущий, вибрирующий, хриплый, отрывистый, звенящий, шелестящий*); они могут называть свойство, сигнализирующее об искренности / неискренности говорящего или его цели, обнаруживаемой в характере говорения (*заискивающий, притворный, вкрадчивый*), выражать звуковые ассоциации, которые вызывает голос персонажа – это могут быть ассоциации со звуками, издаваемыми животными (*лаистый, гусиный*), или со звуком, который издают предметы, сделанные из определенного материала (*жестяной, стеклянный*). Весьма часто речь персонажа определяется рассказчиком с помощью различных звуковых ассоциаций. В голосе героев слышится «шуршание сохлых листьев» (6, 257) или «железный дребезг» (3, 113), «хруст замороженного снежка или стекла под ногами идущего» (9, 698), «хруст ломаемой щепочки» (4, 203), «сминаемой бумаги» (7, 569), «ссыпаемой щебенки» (3, 425), «пересыпаемых камешков» (9, 145), «шелест полуистлевшей бумаги» (3, 174), «шелковой бумажки, в которую

была завернута ядовитая конфетка» (I, 674) (Леонов 1994, т. I, с. 201)², «визг немазаной двери» (1, 48), «стон разбитой виолончели» (9, 677) «нежные звуки свирели пастуха» (5, 257), «звон рассыпавшихся по камне гвоздей» (1, 194), и даже «эхо отдаленного пушечного выстрела» (5, 187). Остается поражаться многообразию звучащего мира в произведениях Л. Леонова и удивительной наблюдательности автора к оттенкам человеческого голоса.

Иногда при характеристике голоса говорящего автор использует музыкальную терминологию: «...процитировал он знаменитую строку сорвавшимся фальцетом» (II, 95); «...на птичьем фальцете с повторностью поврежденного механизма, прокричал Дымков» (I, 527); «...некто из глубины откликнулся тенором», «Косов сказал басом» (1, 243). Нередко, характеризуя речь персонажей, леоновский рассказчик применяет образные средства – сравнение: «Агапий затягивает грубым, как канат голосом» (1, 79); «говорит, точно напилком по стеклу режет» (6, 68); «...голос торжественный и гулкий, точно из готического собора, спросил» (6, 52) или оксюморон, создающий впечатление особого звучания речи персонажа, выражающий сложность их душевного состояния: «с брезгливой вежливостью ответил» (3, 120); «...с пороховым бесстрашием согласился Доська» (3, 395); «...со спокойствием скованной бури сказала Маша» (3, 103). В первом случае существительное «вежливость»,

называющее такую характеристику поведения, как желание показать приятие другого, семантически не согласуется с прилагательным «брезгливый», имеющим общий семантический компонент со словом «отвращение», называющим нежелание входить в контакт с некоторым объектом в силу причиняемых им неприятных ощущений. В следующих примерах динамическое состояние, выраженное словами «пороховой» (вспыльчивый, пылкий) и «буря» контрастирует со статическим состоянием, выраженным существительными «бесстрашие» и «спокойствие». К такого типа выражениям следует отнести также сочетания «шепотом прокричала» (2, 208), «с приятным лицом прошипел» (3, 441), «с лаской острой ножа допытывался» (3, 103). Подобные авторские характеристики придают речи героев некоторую двойственность, позволяют уловить особые оттенки психического состояния говорящего. Так, речевая характеристика становится, с одной стороны, одним из средств воссоздания внутреннего состояния героя, а с другой – опять-таки демонстрирует смелость автора в выборе речевых средств, его удивительную зоркость в области наблюдения противоречивых человеческих чувств и способов их проявления в речи.

В авторских характеристиках речи персонажей среди эпитетов, относящихся к существительному «голос», наряду с общепринятыми, (*глухой, низкий, острый, резкий* и т. п.) встречаются и более редкие

² Далее при цитатах из данного источника в скобках ставится номер тома (цифра римская) и страницы.

(стеклянный, деревянный, костяной), иногда же они представляют своеобразные семантические окказионализмы, смысл которых иногда трудно точно определить (бумажный, римский, школьный, завтрашний, вчерашний, не наш). Может быть, поэтому автор уточняет значение использованного эпитета другим – более привычным: «...впервые таким стеклянным, хрупким голосом вставила Поля» (9, 117), «...каким-то режущим римским голосом она призвала рассказчика устыдиться» (3, 312), «Таиска как бы листала книгу в темноте, по памяти, шелестящим бумажным голосом передавая содержание наиболее запомнившихся страниц» (9, 271). В некоторых случаях значение неуточненного эпитета требует расшифровки, напр.: «...голодным голосом промычал» (1, 412). Первый член сочетания – прилагательное «голодный» можно интерпретировать как «выражающий чувство голода» (так же, как, например, «голодный взгляд»), однако такое толкование никак не мотивируется ситуацией, в которой оказался герой. Возможно также иное объяснение: прилагательное «голодный» может в данном случае обозначать 'невнятный' (на такую возможность указывает глагол «промычал»). Трудно также однозначно интерпретировать значение существительного «голос» в случае, когда оно определяется эпитетом, связанным с категорией темпоральности: «...завтрашним голосом сказал» (I, 316). Объяснение сочетания «завтрашний голос» возможно лишь при наделении этого сочетания слов идеологическим значением, то есть отнесенностью

его референта к атрибутам определенной общественной формации, трактуемой как «завтра» человечества. Так, «завтрашним голосом» говорит герой «Пирамиды» – фининспектор Гаврилов, человек, возлагающий большие надежды на возводимое коммунистами светлое будущее. Обложив семейство Лоскутовых непосильным налогом, Гаврилов сказал: «Нет-нет, не затрудняйтесь напрасными хлопотами, не пытайтесь меня прослезить», а затем применил один из «программных манифестов» господствующей доктрины: «Сердце политика глухо к частному горю людскому, его заботит лишь конечное, итоговое благо» (I, 316). Не случайно в этом же романе «вчерашним голосом», то есть отжившим, устаревшим, говорит принадлежащий к старому миру представитель «бывших людей» – священник Матвей Лоскутов. Из подобных употреблений следует, что автор использует разнообразие значений слова *голос* – это не только 'звуки, возникающие при колебании голосовых связок', но и метафорическое значение 'мнение, суждение, высказывание'. И то, что автор «логос» передает через «голос», может служить еще одним свидетельством того значения, которое Л. Леонов как писатель и мыслитель придавал звучащей стороне мира.

Иногда отсылка к идеологическому плану сигнализируется графическим выделением слов: «далеко не н а ш и м голосом спросил Сорокин» (II, 450). Выделяя слово «не н а ш и м», автор отсылает читателя к советской реальности, для которой, как известно, было характерно деление граж-

дан на «наших» и «не наших», то есть на приверженцев строя и якобы врагов. Употребление выражения «далеко не наши и м голосом» вполне оправдано: выдающийся режиссер советского кино Сорокин вдруг заговорил о чем-то, что официально было признано несуществующим, отброшенным – о человеческой душе, о роли культурной традиции в формировании современного художника.

В текстах Леонова авторская характеристика речи персонажа видоизменяется в зависимости от вида диалога, ситуации, типологии и характера персонажа. Первая зависимость проявляется прежде всего в диалоге-поединке (Листван 2002, с. 220-225). В передаче этого вида коммуницирования такие нейтральные слова, как *сказал* или *ответил*, употребляются редко. Их заменяют характерные глаголы (*лязнул*, *проскрежетал*, *набросился*, *выпалил*), выражения типа: «раздраженно вскинулся» (II, 96), «напал с фланга» (II, 38) или целые фразы: «в беспамятном запале огрызнулся» (II, 130), «в беспамятной одержимости проскрипел» (II, 44), «наотмашь с хрипотцой презрения ударил» (II, 51), которые коррелируют с диалогом-поединком, в сущности, задавая его характер, подчеркивают большой эмоциональный накал разговора. Нередко при таком виде диалога писатель применяет слова и выражения, почерпнутые из спортивного языка: «...двинул пешку на доске Вадим» (II, 126), «...встречной пешкой отвечал Никанор» (II, 127), «...сделал он очередной ход конем» (I, 214), «...с той же отдачей, как в теннисе, парировал Сорокин» (I, 713). Нельзя вновь

не отметить «кладовую» речевых средств, характеризующих гамму полемических способов поведения в текстах писателя.

В произведениях Леонова авторская характеристика речи персонажа, естественно, коррелирует с характером самого героя: в сущности, она настраивает читателя на то или иное восприятие персонажа. Так, в романе «Соть» изображен один из строителей новой жизни – «из красного чугуна вылитый» коммунист Увадьев, «грубый солдат, действовавший, как таран. «Железный» Увадьев привык «с маху рубить там, где и без этого было тонко» (4, 94), за магнитное поле всякой силы почитая ненависть, любил злых и непокорных. Грубость Увадьева видна в его отношениях с участниками стройки и с женой, которая «девять лет уныло проторчала под рукой, как походная чернильница» (взгляд Увадьева) (4, 65), она видна и в его своеобразном практицизме: он не любил, чтобы какая-нибудь вещь пропадала в мире, потому иногда он угощал жену шоколадом, оставшимся у него от другой женщины. Бестактность, грубость, «железность» Увадьева добавочно подчеркивается в речи автора, характеризующего манеру говорения персонажа: «острым голосом говорит» (4, 149), «зубным голосом спросил» (4, 259), «недовольно пробурчал» (4, 41), «хмурясь, промышчал» (4, 6), «деревянно согласился» (4, 89), «в ярости гаркнул» (4, 114).

Со столь же разнообразными характеристиками речевых действий персонажа мы встречаемся в романе «Вор». Фининспектор Чикилев, отличник за «беспорочное взимание недоимок», «зубатый

ребенок» с волчьей душой. Обиженный на весь мир и судьбу за малопривлекательную внешность (мордочку вместо лица) и отсутствие таланта, председатель домкома «любил покусывать других», следить за тем, не противоречат ли чьи-либо занятия и слова опубликованным декретам. С этой характеристикой героя переключается описание речевых действий персонажа: Чикилев не просто говорит, а «уничтожающе фыркает» (3, 118), «сухо предупреждает» (3, 204), «зловеще уточняет» (3, 292), «шуршит бумажно-деловым тоном, исключавшим право постороннего вмешательства» (3, 311), «шипит», хотя и «с приятным лицом» (3, 441), «чеканит», с «еле скрываемой брезгливостью цедит сквозь зубы» (3, 292), «визжит фальцетом» (3, 439). Характеристика пополняется выражениями «прокурорский жест» (3, 205) и «прокурорское вдохновение» (3, 312). Совершенно иными словами передает автор манеру говорения кроткой, смиренной Дуни, дочери «лишенца» Лоскутова из романа «Пирамида»: «тихо спросила» (I, 494), с «кроткой укоризной взмолилась» (II, 248), «кротко и тихо ответила» (I, 108), «несмело напомнила» (II, 51), «виновато оживилась» (I, 120).

Итак, авторское слово, направленное на другое слово (слово персонажа) в произведениях Леонова – элемент довольно сложный. Оно содержит обильную информацию о речи героев, их жестике, мимике, поведении, психическом состоянии, представляет многообразие речевых актов, совершаемых персонажами, характеризует собственную установку автора на значимость «звучащего мира». Мы можем говорить, что в том, как Леонов передает

речь персонажей, явлена его необыкновенная зоркость к нюансам человеческой психики, запечатлеваемой в звуках.

Литература

ЛЕОНОВ, Леонид, 1984. Талант и труд. *In: Леонид ЛЕОНОВ. Собрание сочинений в 10-ти томах.* Москва: Художественная литература. Т. 10.

ЛЕОНОВ, Леонид, 1994. «Пирамида». *Роман-наваждение в трех частях.* Москва: Голос. Т. 1-2.

ЛИСТВАН, Фридерик, 2002. К вопросу о языковом мастерстве Леонова (диалог-поединок). *In: Язык и культура. Язык и художественное творчество.* Вып. 5, т. VI. Киев, 220-225.

Fryderyk Listwan

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce

Research interests: history of Russian literature.

MASTER OF WORDS – NARRATOR'S COMMENTARY IN LEONID LEONOV'S FICTION

Summary

Leonid Leonov is the writer who pays much attention to the language of his works. The author's worry about the language is apparent in the narrator's commentaries on the characters' speech. It manifests in rich synonymy, usage of all possible suffix and prefix forms of verbs, rich choice of words and phrases replacing verbs of speaking. The replacers perform several functions – signal different typical stages of conversation, show the speaker's state of mind, inform about the reactions of the interlocutor on what was said: his or her approval or disapproval, discontent, wish of avoiding something, defending or even of unburdening his or her mind.

The analysis of Leonov's fiction exhibits the author's regard to aural aspect of his characters. The narrator frequently informs about the tone and voice used in uttering one or another phrase. The peculiarities of a speaker's voice are conveyed through various

sound associations and are often expressed through similes, metaphors and oxymoron. The language of the commentary corresponds to the type of the dialogue, situation, character's disposition, his or her state of mind, and as a result, this is included into the system of means of describing characters.

KEY WORDS: language, narrator's commentary, speaking, dialogue, verbs of speaking, voice, tone, synonymy, ideology.

Gauta 2007 05 14

Priimta publikuoti 2007 07 23

Vaiva Narušienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Č. Milošo slavistikos centras

Laisvės al. 53-205, LT-44240 Kaunas, Lietuva

Tel.: (370–37) 32 78 43

E-mail: vaiva.narusiene@gmail.com

Moksliniai interesai: XIX ir XX a. lietuvių literatūra, kultūra ir istorija, lietuvių ir lenkų literatūrų ir kultūrų sąsajos, žydų kultūra ir istorija.

KULTŪROS, MENO IR LITERATŪROS PROBLEMOS LENKIŠKUOSE KROKUVOS LAIKOTARPIO J. A. HERBAČIAUSKO RAŠTUOSE

Rašytojas J. A. Herbačiauskas vadinamas vienu pirmųjų modernistų lietuvių literatūroje, tačiau iki šiol nepakankamai dėmesio skirta jo lenkiškiems raštams, kurie sudaro didžiausią jo literatūrinio palikimo dalį. Šiame straipsnyje aptariami lenkiški J. A. Herbačiausko Krokuvos laikotarpio (1896-1923) estetikos ir kritikos raštai, apimantys rinkinius „I nie wódź nas na pokuszenie“, „Amen“, studijų „Głos bólu“ bei lenkų spaudoje publikuotus straipsnius. Juose keliami bendrieji meno ir kūrybos klausimai, aptariamos lenkų ir lietuvių kultūros bei literatūros problemos.

Rašytojas savo estetinę programą grindžia lenkų romantizmo idėjomis: jis deklaruoja romantinę istorizmo koncepciją bei išryškina ypatingomis galiomis apdovanotą kūrėją, gebantį išreikšti kolektyvinius tautos įsitikinimus, siekius, atlikti dvasinio tautos vedlio ir mokytojo vaidmenį. Kūrybai skiriama auklėjamoji ir pažintinė funkcija, teigiama, kad kultūros esmė turėtų būti krikščioniškos vertybės ir moralė, o meno kūrinyje privalo derėti turinys, forma ir menininko asmenybės bruožai.

J. A. Herbačiauskas kalba apie konkrečias lenkų ir lietuvių kultūros bei literatūros problemas, smerkia nusigręžimą nuo krikščioniškų vertybių ir romantizmo idealų, polonofobiją, istorinės LDK kultūros atsisakymą. Jo nuomone, visi luomai turi suvienyti savo jėgas bendram kultūriniam darbui.

J. A. Herbačiausko knygas palankiai sutiko tradicinio meno ir lenkų romantizmo sekėjai, tačiau naujojo meno šalininkams jo idėjos atrodė pasenusios ir nebeatitinkančios laikmečio dvasios.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: J. A. Herbačiauskas, estetika, kritika, lenkų romantizmas.

Įvadas

Rašytojas Juozapas Albinas Herbačiauskas (1877-1944) užima svarbią vietą XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūroje ir kultūroje.

Jis yra žinomas kaip Krokuvos lietuvių draugijos „Rūta“ įkūrėjas ir pirmojo lietuviško almanacho *Gabija* (1907) leidėjas. Lietuvių

literatūros istorikai Viktorija Daujotytė (1996), Leonas Gudaitis (1977; 1986), Aušra Jurgutienė (1997; 1998), Vytautas Kubilius (1996) ir kiti jį laiko vienu pirmųjų lietuvių modernistų, iš kurio mokėsi jaunesniosios kartos rašytojai. Didžiąją gyvenimo dalį praleidęs Lenkijoje (1896-1923 Krokovoje ir 1933-1944 Varšuvoje), šis lietuvis su lenkų kultūra, kaip pats apie save mėgo sakyti, rašė abiem kalbomis ir su tuo pačiu atsivadavimu dirbo Lietuvos ir Lenkijos labui.

Lietuvoje J. A. Herbačiausko rašytiniu palikimu plačiau imta domėtis tik 1992 m., kai buvo išleista V. Daujotytės sudaryta jo publicistikos ir kūrybos rinktinė *Erškėčių vainikas*. Bemaž tuo pat metu lietuvių istorikai Vladas Sirutavičius (1996a; 1996b; 1997), Rimantas Miknys (1998) ir Vytautas Berenis (1998) susidomėjo politine J. A. Herbačiausko publicistika. Į lietuvių literatūrologų akiratį paprastai patenka lietuviški J. A. Herbačiausko raštai, esantys almanache *Gabija*, dviejuose lietuviškuose jo rinkiniuose *Erškėčių vainikas* (1908) ir *Dievo šypsėnos* (1929), o taip pat išspausdinti tarpukario Lietuvos meno žurnaluose. Iki šiol nepakankamai dėmesio sulaukia lenkiški J. A. Herbačiausko raštai, kurie – būtina pabrėžti – sudaro didžiąją jo kūrybinio palikimo dalį. Kalbant apie lenkišką J. A. Herbačiausko raštų tyrinėjimus, galima paminėti tris didesnius mokslinius darbus: Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto studentės Annos Jakubowskos 1997 m. parašytą magistro darbą *Dwa modernizmy Józefa Albina Herbaczewskiego (Du Juozapo Albino Herbačiausko modernizmai)*, Varšuvos universiteto studentės Annos Sławińskos 1999 m.

apgintą magistro darbą *Józef Albin Herbaczewski – próba monografii (Juozapas Albinas Herbačiauskas – monografijos metmenys)* ir 2005 m. Eugenijos Vaitkevičiūtės Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete apgintą daktaro disertaciją *Juozapas Albinas Herbačiauskas kultūrų sankirtoje*. Būtų prasminga papildyti lenkiško J. A. Herbačiausko literatūrinio palikimo tyrinėjimus ir aptarti svarbią šio palikimo dalį sudarančius estetinius ir kritinius raštus.

Literatūros ir meno problemos gvildinamos daugiausiai 1911-1914 m. Krokovoje parašytuose J. A. Herbačiausko raštuose: visų pirma rinkiniuose *I nie wódz nas na pokuszenie (Ir neleisk mūsų gundyti)* (1911), *Amen* (1914) bei studijoje *Głos bólu (Skausmo balsas)* (1912), o taip pat straipsniuose: „Neo-mistyka „doczesności“, („Laikinumo neomistika“) (1912), „Uroczyście smutne refleksje“ („Iškilingai liūdni apmąstymai“) (1912), „Literatura a życie“ („Literatūra ir gyvenimas“) (1912), „Wizja dziecięca“ („Vaiko vizija“) (1912), „Z ksiąg spowiedzi“ („Iš išpažinties knygų“) (1912), „Wyznania“ („Išpažinimai“) (1912), „Widunas i dzisiejsza literatura litewska“ („Vydūnas ir dabartinė lietuvių literatūra“) (1913), „Chimera, czy prawda słowa?“ („Chimera ar tiesos žodis“) (1914) bei „O „nowe“ życie i „wolną“ myśl“ („Apie „naują“ gyvenimą ir „laisvą“ mintį“). Taip pat reiktų paminėti kelis J. A. Herbačiausko archyve išlikusius ir niekur nespausdintus jo straipsnius: „Do archiwum: pro memoria koła liter – artystycznego“ („Į archyvą: literatūros ir meno būrelio atminimui“) (1911), „O prawo duszy chrześcijańskiej“ („Apie krikščioniškos dvasios teisę“) (1911) ir „Bolesław

Śmiały“ („Boleslovas Narsusis“). Derėtų pridurti, kad meno ir kūrybos klausimus J. A. Herbačiauskas taip pat svarsto keliuose Varšuvos laikotarpio (1933-1944) straipsniuose, tačiau jie iš esmės atkartoja anksčiau išsakytas idėjas, todėl jiems neskirsime papildomo dėmesio.

Šiame straipsnyje aptarsime kultūros, meno ir literatūros problemas lenkiškuose Krokuvos laikotarpio J. A. Herbačiausko raštuose, pirmiausia apsistodami ties bendraisiais kūrybos, meno ir kultūros klausimais, o vėliau pereidami prie konkrečių Lenkijos ir Lietuvos kultūros ir literatūros problemų bei atskirų rašytojų kritikos. Pristatę estetinius ir kritinius J. A. Herbačiausko raštus, trumpai apžvelgsime, kaip juos priėmė ir suprato jo amžininkai. Aptarę šiuos klausimus, pamėginsime atsakyti į klausimą, ar išties J. A. Herbačiauskas buvo modernizmo idėjų skelbėjas, kaip kad tvirtina lietuvių literatūrologai. Ieškodami atsakymų į visus šiuos klausimus, remsimės aprašomuoju, analitiniu ir komparatyvistiniu metodais, kontekstine ir kultūrologinė analize.

Bendrieji kultūros, kūrybos ir meno principai

Savo rinkiniuose *I nie wódź nas na pokuszenie* ir *Amen* J. A. Herbačiauskas teigia esąs lietuvis su lenkų kultūra ir deklaruoja ištikimybę tradicinėms krikščioniškoms vertybėms bei romantikų idėjoms. Jo

tikslas – pažadinti ir apvalyti žmonių dvasią, parodyti jiems tikrąsias vertybes: „Spłacam dług Polsce ja, Litwin, wychowany na jej kulturze, na której szczycie stoi Mickiewicz, której świeci słońce idei chrystusowej. Nie nauczam, jeno rozbudzam [...] Rozbudzam w duszy wielką burzę, która błyskawicami czyści stęchłą atmosferę, zaś piorunami tępi podłę, nikczemne dusze...“¹ (Herbaczewski 1911b, p. 88). Kovingai nusiteikęs rašytojas įsitikinęs, kad kaip Kristaus išpažinėjas turi teisę „botagu išvaryti prekeivius iš tautos Dvasios šventovės, kurią Tautos genijus pastatė jos garbei“ (Herbaczewski 1914a, p. 57). Jis imasi ginti kultūringą žmogų, nes atėjęs metas užgniaužti menininkų savivalę, kuri žeidžia „ne tik meninį skonį, bet ir kultūringo žmogaus įsitikinimus, uždraudama jam reaguoti į šios rūšies išsišokimus“ (Herbaczewski 1914a, p.134).

J. A. Herbačiauskas lenkų romantikų pavyzdžiu teigia, kad kūrėjas yra neatsiejamas nuo savo tautos. Jo pareiga – būti tautos vedliu, mokytoju ir žadintoju: „Każdy pisarz Litwy musi być Dzwonnikiem, wzywającym do modlitwy i czuwania przed czynem, budzącym do czynu twórczego“² (Herbaczewski 1914a, p. 13). Dar daugiau, kaip idealas iškeliamas poetas – politikas, o politika prilyginama menui: „Każdy poeta staje się politykiem z chwilą, kiedy – jako obywatel – walczy o dobro narodu. [...] prawdziwa polityka jest sztuką, artyzmem. Polityk – artysta – oto ide-

¹ „Gražinu skolą Lenkijai, būdamas lietuviu, išauklėtu jos kultūroje, kurios viršūnėje stovi Micevičius, ir kuriai šviečia Kristaus idėja. Ne mokinu, bet žadinu [...] Trokštu sužadinti dvasioje didelę audrą, kuri žaibais išvalytų priplekusių atmosferą ir perkūnais sunaikintų bjaurias ir niekingas dvasias...“ (visų analizuojamų lenkiškų tekstų vertėja – straipsnio autorė).

² „Kiekvienas Lietuvos rašytojas turi būti Varpininku, kviečiančiu melstis ir budėti prieš žygdarbius, keliančiu į kūrybinius žygius“.

aš. [...] Poeci uczą pięknie politykować: oto ich zasługa“³ (Herbaczewski 1912d, p. 105-106). Kūrėjas turi mylėti savo tautą, kentėti už jos kaltes ir visiškai jai pasišvęsti. Tautos istorija – tai didžiavyrių istorija, rašoma „aukos ir kankinystės krauju“. Remdamasis Gustavo Le Bono *Minios psichologija* (pirmas lenkiškas leidimas 1899 m.), J. A. Herbačiauskas teigia, kad aktyvi didvyrio valia yra „perkūniškai kūrybinga pasyvios liaudies energijos iškrova“. Tautos vedliais gali būti tik moraliai tyri, iškilūs individai, kurie savo gyvenimu ir pasiūlojančiu darbu pelno teisę valdyti kitus. Tik per kūrėjus tauta suvokia savo pašaukimą ir jėgą, jų kūryba nubrėžia tautos gyvenimo gaires: „A więc naczelne miejsce w życiu narodu zajmuje tylko inicjatywa twórcza jednostek wybranych, podporządkowująca pracę jasno uświadomionej idei“⁴ (Herbaczewski 1911b, p. 181). Kūrėjas turi suvokti, kad gavo iš Dievo talentą tam, kad jį dalintų žmonėms, įkvėptų jiems pasitikėjimą savimi ir darytų stebuklus. Pasak rašytojo, tik didi poezija kuria didvyrius“ (Herbaczewski 1912c, p. 50).

J. A. Herbačiauskas, panašiai kaip Maurycy'us Mochnackis (2000, p. 137), manė, kad tik per meną ir literatūrą tauta įgauna savo tautinę sąmonę, todėl kūrėjo uždavinys yra šią sąmonę stiprinti ir turtinti. Kūrėjas turi išreikšti „giliausiai tautos dvasioje paslėptus jausmus, mintis, siekimus, troškimus, o ypač idėjinę Lietuvos galią, harmoningai vienijančią visus visuomenės luomus“ (Herbaczewski

1912a, p. 137-138). Tikroji kūryba visuomet yra aristokratiška, pralenkianti savo epochą ir kurianti naują pasaulį kaip atsvarą senajam. Kūryba turi atskleisti tik kilniausius tautos dvasios pasireiškimus, gražiausią tautos gyvenimo turinį, meninėje kūrinių formoje turi atsispindėti individualus tautinis charakteris. J. A. Herbačiausko nuomone, ryškiausias atgimstančios Lietuvos charakterio bruožas yra lyrizmas (Herbaczewski 1912a, p. 19).

Lenkų romantikai iššaukė stebuklą – davė tautai stiprius tikėjimo sparnus ir laisvės dvasią. Dabartiniai kūrėjai jų pavyzdžiu turėtų nugalėti nihilizmą ir pesimizmą, patikėti tautos galia ir atskleisti tai, kas joje yra geriausia ir kilniausia. Negalima nuolat įtikinėti tautos, kad ji serga ir yra niekinga. Tautinė literatūra turi tapti „milijonų žmonių troškimų ir ilgesio išraiška“ (Herbaczewski 1914a, p. 17), „milijonų malda, bręstančia kūrėjo širdyje“ (Herbaczewski 1914b, p.1). Kūryba turi išreikšti tautos valią nugalėti, o ne pesimizmą ar pramogų troškimą. Kūrybos tikslas yra suvienyti tautą ir nuplauti jos praities nuodėmes. Tautos kūryba – tai istorinės valios – praities ir dabaties produktas, pasiūventusio visų žmonių darbo rezultatas.

Itin dideli reikalavimai keliami kūrėjui. Kūrėjui būtinas įgimtas talentas ir dieviškas įkvėpimas, tačiau to nepakanka. Panašiai kaip Adamas Mickiewiczus, tvirtinęs, kad „reikia būti šventu, norint būti poetu“⁵ (Mickiewicz 1954, p.149-150), ar Józefas Ignacy Kraszewski-

³ „Kiekvienas poetas tampa politiku, kai kaip pilietis kovoja už tautos gerovę. [...] tikroji politika yra menas, meistriškumas. Idealas yra politikas – minininkas. [...] Poetai moko gražiai politikuoti – štai jų nuopelnas“.

⁴ „Taigi pagrindinę vietą tautos gyvenime užima tik kūrybinė išrinktųjų individų iniciatyva, palenkianti darbą aiškiai įsisąmonintai idėjai“.

⁵ „Trzeba będzie być świętym, żeby być poetą, że trzeba będzie natchnienia i wiadomości z góry o rzeczach, o których rozum powiedzieć nie umie...“ („Reikia būti šventu, kad būtum poetu, reikia įkvėpimo ir išankstinio supratimo apie dalykus, kurių protas nemoka išreikšti...“).

kis, prilyginęs menininkus dvasininkams⁶ (Kraszewski 1962, p. 59), J. A. Herbačiauskas teigė, kad kūrėjas privalo būti moralus, gražus savo vidumi ir šventas mintimis, kadangi nuo jo idealų priklauso kūrinių vertė: „O wartości ci dzieła naprawdę decyduje nie to, o czym autor umiejętnie gada, lecz to tylko, w co autor święcie, niepokalanie wierzy, co ofiarne miłuje, w czym pokłada swoją nadzieję twórczą, [...] tylko to, co formie artystycznej nadaje znaczenie świętości“⁷ (Herbaczewski 1911b, p. 7).

Kūrėjas turi aiškiai deklaruoti savo idėjas, tikėti savo tiesa ir prisiimti visą atsakomybę už kiekvieną išsakytą mintį. Jis yra tautos sąžinė, „karalius ir įstatymų davėjas“, jo biografija neretai yra žymiai svarbesnė už jo darbus. Meno kūrinyje turi derėti vidinės menininko savybės, turinys ir graži forma: „Idealem rzetelnego talentu było i jest harmonia formy i treści – harmonia piękna wewnętrznego i zewnętrznego!“⁸ (Herbaczewski 1911b, p. 9). Kategoriškai atmesdamas šūkį „menas menui“, J. A. Herbačiauskas lenkų romantiko Edwardo Dembowskio⁹ (2000, p. 385) pavyzdžiu iškėlė moralinę ir auklė-

jamąją literatūros funkciją: „Prawdziwa sztuka i literatura ma przecieź znaczenie pedagogiczne – wychowawcze“¹⁰ (Herbaczewski 1911b, p. 9). Taip pat literatūra turi būti apšviesta Kristaus meilės, nes tik tuomet kurs stiprybę, meilę ir išmintį. Rašytojo nuomone, prieš religiją nusistatęs literatas prilygsta prostitutei, kuri „atsiduoda visuomenei už aplodismentus“. Tikrasis menininkas yra Dievo mediumas, o kūryba – tai mistinis išgyvenimas, „susijungimas su kūrybine Dievo Idėja – Apvaizda“. Tikrasis menas yra religinis dvasios ilgesys ir dieviškos minties šešėlis. Kūrybinės galios turi būti ugdomos tik per religinį dvasios darbą.

Kūrybos procese itin svarbus vaidmuo tenka kritikui. Kritikas turi būti ne „menininko samdiny“, bet toks pat laisvas menininkas. Jis privalo sakyti tik tą tiesą, „kurią diktuoja jo protas, širdis ir sąžinė“, nebijoti būti griežtas, nes tik taip pasieks norimą rezultatą: „Lepiej przejść przez naród – jako burza – z różgą piorunów, aniżeli oślim ogonem spędzać z czoła religijnie zadumanej Polski pszczołkę natchnienia“¹¹ (Herbaczewski 1914a, p. 46). Taip kritiko misija tampa artima menininko – tautos vedlio misijai: nukreipti menininkus ir tautą teisinga linkme bei nurodyti siektinus idealus.

⁶ „Poezja i sztuki wymagają od tych, którzy się im oddają, czystości myśli i nie zepsutego serca: jest to rodzaj kapłaństwa; kaleka moralny kapłanem być nie może“. („Poezja ir menai reikalauja iš tų, kurie jiems pasišvenčia, minčių tyrumo ir nesugedusios širdies; poezija – tai tam tikra kunigystė; moralinis luošys kunigu būti negali“).

⁷ „Kūrinio vertę iš tiesų lemia ne tai, apie ką autorius dailiai kalba, bet tik tai, kuo autorius šventai, skaisčiai tiki, ką pasiukojančiai myli ir į ką deda savo kūrybines viltis, [...] tik tai, kas meninei formai suteikia šventumą“.

⁸ „Tikrojo talento idealas buvo ir yra formos ir turinio harmonija – vidinio ir išorinio grožio harmonija!“.

⁹ „Cel poezji jest ten sam co filozofii i religii, to jest prowadzenie go do cnoty, środki tylko działania ich są różne. Filozofia działa przez rozumowanie, religia przez nakaz i wiarę, poezja przez uczucie. [...] Piewcy byli nauczycielami i wychowawcami narodów“. („Poezijos tikslas yra toks pat kaip filosofijos ir religijos tikslas, tai yra vesti į dorybę, tik jų veikimo priemonės yra skirtingos. Filosofija veikia samprotavimais, religija priesakais ir tikėjimu, o poezija – jausmu. Dainiai buvo tautų mokytojai ir auklėtojai“).

¹⁰ „Tikrasis menas ir literatūra turi pedagoginę – auklėjamąją paskirtį“.

¹¹ „Geriau pereiti per tautą kaip audra su perkūnų rykštėmis, negu su asilo uodega nuvyti nuo religingai susimąsčiusios Lenkijos kaktos įkvėpimo bitele“.

Lenkų kultūros ir literatūros problemos

Rinkiniuose *I nie wódz nas na pokuszenie* (1911) ir *Amen* (1914) J. A. Herbačiauskas pagrindinį dėmesį skiria lenkų kultūros ir literatūros problemoms. Šie rinkiniai savo turiniu yra labai panašūs, galima teigti, kad *Amen* iš esmės pakartoja ankstesniame rinkinyje išdėstytas mintis. Pagrindine lenkų kultūros ir literatūros problema rinkinių autorius laiko nusigręžimą nuo tradicinių kultūros vertybių, taip pat – naujovių ir svetimų idėjų vaikymąsi: „Miast tworzyć ciąg dalszy kultury historycznej na fundamencie z głązów myśli monumentalnej, spojonych cementem sumienia dziejów, pewien odłam inteligencji polskiej bezmyślnie asymiluje hasła obce, których wartość lekkomyślnie eksperymentuje na duszy narodu“¹² (Herbaczewski 1914a, p. 132). Rašytojo nuomone, epochoje, grasišančioje sunaikinti „kultūros požūriū žymiai galingesnes nei lenkai tautas“, negali būti nė kalbos apie lenkų dvasios perkūrimą: reikia ginti senąsias vertybes, o ne sekti svetimais pavyzdžiais, neleidžiančiais sukurti originalios savo kultūros. Jeigu lenkai kūryboje neįgaus savarankiškumo ir, remdamiesi istorine sąžine, nesukurs savitos kultūros, nustos egzistuoti kaip tauta.

J. A. Herbačiauskas apgailestauja, kad dabartinėje Lenkijoje sąžiningas žmogus nebegali būti menininku, kadangi tapo „neįdomus ir nuobodus“, yra visuotinai laikomas paliegėliu, ligoniū ir bailiu. Šiuolaikinis

menininkas būtinai turi nusidėti, meluoti ir taukšti niekus, o šiuolaikinė literatūra, norėdama būti „kopyčia be Dievo“, prarado idėjinius egzistencijos pagrindus ir viską diskreditavo¹³ (Herbaczewski 1911c, p. 2). Jauni lenkų rašytojai mano esą laisvi ir nejuočia jokios asmeninės atsakomybės, todėl užsiima moraliniu banditizmu: jiems leistina šmeižti krikščionybę ir teisingumą, šaipytis iš dorų žmonių, „švilpti“ kaip Adolfas Nowaczyńskis ant romantikų Trejybės ir spjauti į tautos tradiciją. Rašytojas įspėja, kad tol, kol Lenkija neiškovos nepriklausomybės, nevalia atsisakyti į laisvę vedančių ir tautos dvasią stiprinančių romantizmo idėjų (Herbaczewski 1912b, p. 155).

J. A. Herbačiauskas savo rinkiniuose ne kartą pabrėžė krikščionybės reikšmę lenkų ir Vakarų kultūrai. Pasak jo, krikščionybė – tai „tikrosios laisvės ir meilės mokslas“, davęs pasauliui sąžinės autoritetą. Krikščioniškosios vertybės turi būti vienintelis ginklas kovoje su iš Rytų (Rusijos) gresiančia naikinančia neigimo jėga. Didžiausi krikščionybės priešai – nihilistinė Friedricho Nietzsches filosofija, žydai ir masonai, kurie „magijos ir hipnozės pagalba priveda silpnesnius inteligentus prie viduramžiško pamišimo“. Liguistą J. A. Herbačiausko neapykantą masonams su ironija aiškina jo bohemos laikų bičiulis rašytojas Tadeusz Boy-Żeleńskis: „Jednego tylko bał się jak ognia, jak morowej zarazy: masonów. Przekonany był, że masoni całego

¹² „Vietoj to, kad toliau kurtų istorinę kultūrą ant monumentalios minties mūro, sutvirtinto istorinės sąžinės cementu, tam tikra lenkų inteligentijos atšaka nemąstydamas asimiluoja svetimus šūkius, kurių vertę išbando lengvabūdiškai eksperimentuodama su tautos dvasia“.

¹³ Rankraštiniam straipsnyje J. A. Herbačiauskas teigė, kad tikėjimo trūkumas yra pražūtingas menui: „Współczesna sztuka, jako negacja prawa duszy chrześcijańskiej, skazana jest na zagładę“ („Šiuolaikinis menas kaip krikščioniškosios dvasios paneigimas yra pasmerktas pražūčiai“).

świata spiknęli się, aby go kusić. Znaliśmy tę jego słabość i nieraz, witając się z nim, dawaliśmy mu przez żart znak masonski [...]; wówczas J. A. Herbaczewski odstępował na kilka kroków wstecz, oczy płonęły mu jak karbunkuły i przecinał powietrze szerokim znakiem krzyża świętego, wołając: „Odstąpie! Znam was! Precz! A kysz! A kysz!”¹⁴ (Boy-Żeleński 1983, p. 316-317).

Kalbėdamas apie savo meto žymiausių lenkų rašytojų kūrybą, J. A. Herbačiauskas kritikavo viską, kas neatitiko jo meno koncepcijos: tikėjimo trūkumą, pažiūrų nepastovumą, tradicinių vertybių atsisakymą, apgailėstavo, kad užuot užsiėmusi moraliniu tautos auklėjimu, literatūra tapo savotiška tironija: „Ulubionym tematem współczesnej literatury jest artystyczna rola „policjanta duszy“, wyłupującego ciekawe stany – przeżywania”¹⁵ (Herbaczewski 1911b, p. 73).

Prozininkas Stefanas Žeromskis rinkiniuose kritikuojamas už tai, kad mato tautoje tik vargą, niekšybes ir moralinį sugedimą, „rodydamas Europai purvinus istorinės ir dabartinės Lenkijos baltinius“. J. A. Herbačiauskas moko kantriai ieškoti gėrio, o ne aprašinėti į akis krintantį blogį: „Któż w Polsce będzie chciał się trudzić poszukiwaniem „lepszego“, anizeli panna Salomea, polki – szlachcianki?

To praca ponad siły geniusza! W modzie jest Judeo – polka. [...] Po co się męczyć poszukiwaniem, tworzeniem pięknych, dostojnych, rycerskich stanów duszy?”¹⁶ (Herbaczewski 1914a, p. 104).

Rašytojo kritikos neišvengė nė lenkų dramaturgijos grandas Stanisławas Wyspiańskis. J. A. Herbačiausko nuomone, visi dramatiniai Wyspiańskio kūrybinės vaizduotės proveržiai yra ne kas kita kaip „inscenuota nusikaltimo ir keršto istorija“, parašyta „eksperimentomanijos“ tikslais, siekiant atlikti žiūrovų „sąžinės vivisekciją“. Idėja Wyspiańskiu esą svarbi tik kaip scena, kurioje galima statyti eksperimentinį teatrą: jį domina tik istorijos ir jos herojų teatrališkumas, leidžiantis kurti dramines kombinacijas: „Zamiast podzielić boleść i żal i wejść w testamenty żywotów przeszłych z pokorą Mickiewicza, Norwida, Towiańskiego, – wołał te testamenty eksperymentować, uznawszy siebie za powagę”¹⁷ (Herbaczewski 1911b, p. 220). Nutraukęs ryšius su romantizmo idealais ir istorinio tęstinumo koncepcija, Wyspiańskis esą ėmęs nekęsti dabarties, tuo parodydamas savo kūrybinę negalią: „Artysta, który nie umie się wznieść ponad plugawą współczesność, daje tylko świadectwo swej zupełnej niemocy twórczej”¹⁸ (Herbaczewski 1911b, p. 215). Šis

¹⁴ „Vieno tiktai bijojo kaip ugnies, kaip maro: masonų. Buvo įsitikinęs, kad viso pasaulio masonai susimokė jį gundyti. Žinojome apie šią jo silpnybę ir ne kartą sveikindamiesi su juo, juokais parodydavome masonų ženklą [...]; tuomet J. A. Herbačiauskas atsitraukdavo kelis žingsnius atgal, jo akys pasrūdavo krauju, jis imdavo brėžti ore plačius kryžiaus ženklus ir šaukti: „Atstokite! Pažįstu jus! Šalin! Štiš! Štiš!“

¹⁵ „Mėgiamiausia šiuolaikinės literatūros tema yra meninis „dvasios policininko“, gaudančio įdomias būsenas – pergyvenimus, vaidmuo“.

¹⁶ „Kas gi Lenkijoje norės vargintis, ieškodamas „geresnės“ nei panelė Salomėja lenkaitės-bajoraitės? Tai darbas, viršijantis genijaus jėgas! Dabar yra madinga žydiška lenkaitė. [...] Kam gi vargti, ieškant ir kuriant gražias, garbingas, riteriškas dvasios būsenas?“

¹⁷ „Vietoj to, kad pasidalintų skausmu ir gailesčiu bei įsigilintų į praėjusių gyvenimų testamentus su Mickiewicziaus, Norwido ir Towianskio nuolankumu, panoro eksperimentuoti su tais testamentais, save pripažinęs vieninteliu autoritetu“.

¹⁸ „Menininkas, kuris nemoka pakilti virš bjauraus šiuolaikiškumo, tik paliudija visišką savo kūrybinę negalią“.

didis lenkų teatro reformatorius yra kaltas dėl bedugnės tarp praeities ir ateities pagilėjimo: jo menas demoralizavo „jauniausiąją Lenkiją“ ir padarė ją „niekinti Lenkijos vardą, motyvuojant negarbinga jos praeitimi“. J. A. Herbačiauskas perspėja, kad vardan teatro koncepcijų nevalia eksperimentuoti su tautos dvasia. Teatrališkumu negalima matuoti istoriškumo, kadangi „yra dalykų, kurių negalima inscenizuoti, tačiau būtent jie nulemia tautos vertę“ (Herbaczewski, p. 21). Rankraštiniėje dramos *Boleslavas Narsusis* recenzijoje J. A. Herbačiauskas teigia, kad Wyspiańskis yra „tik poetas“, kurio kūryba užburia jausmus, narkotizuota protą, tačiau neskatina dvasios veikti. Joje trūksta „vidinio grožio, besireiškiančio paprastoje, bet stiprioje formoje“. Sektinu lenkų dramos pavyzdžiu laikomas Juliuszo Słowackio *Horštynskis* (Herbaczewski 1911a, p. 11).

Negailestingai sukritikavęs lenkų „neomistikus“ Tadeuszą Micińskį ir Wincentą Lutosławskį, kaip jų kūrybos priešingybę J. A. Herbačiauskas iškelia krikščioniškąją mistiką, kuri savo esme, pasak rašytojo, yra „žmogaus misijos istoriosofija“ ir „himnas Amžinosios Išminties garbei“¹⁹. Šventosios Dvasios įkvėpta mistika yra Dievo Valios

įrankis ir Komunija su Dievu kaip visos kūrybos šaltiniu. Mistika yra išrinktųjų menas ir iš žemų instinktų išsivadavusios kūrybos forma. Mistinei kūrybai keliami itin aukšti estetiniai, moraliniai ir idėjiniai reikalavimai: „Mistykę, oprócz wspólnej z poezją ideą piękną, obowiązującą większe kryteria niż literaturę: idee prawdy, miłości i sprawiedliwości, idea „służby Bożej“, idea doskonałości twórczej, idea dostojności... Mistyka jest sumieniem poezji...“²⁰ (Herbaczewski 1911b, p. 138). Mistinei kūrybai būdingas „monumentalus karališkumas“, ji išlaisvina dvasią ir duoda moralinius įstatymus. J. A. Herbačiausko įsitikinimu, vienintelis Lenkijos įstatymų davėjas ir tikrasis mistikas buvo Adamas Mickiewiczius, o Juliuszas Słowackis buvo tik lenkų romantizmo etikos kūrėjas. Słowackio mistika esą ne kurianti, bet atkurianti, joje dominuoja fantazija ir „plepus sentimentalizmas“. Galima pastebėti, kad šioje vietoje rašytojas iš esmės atkartoja Arturo Górskiego mintį apie Mickiewiczių: [...] żywot jego cały pochłonięła praca nad stworzeniem woli doskonalszej – w sobie, w narodzie; nad zbudowaniem pokoleń ludzi „czystych“, „odrodzonych“, [...] owiniętych ogniem najwyższych idei swego czasu. [...] Wysoka doskonalsza wola

¹⁹ Apie mistiką J. A. Herbačiauskas rašė: „Chcąc być prawdziwym mistykiem, trzeba pokonać obłąd demonizmu... Dusza człowiecza, dążąc do Boga, musi przewyciężyć sferę obłądu, tj. lucyferianizm. Zasadniczą cechą demonicznej mistyki jest mania chaotyczności, niejasności, [...] makabryczności – w przeciwieństwie do mistyki chrześcijańskiej, której główną cechą jest wola słonecznego ujarzmiania mroków i chaosu, stworzenia boskiej harmonii żywota“. („Norint tapti tikru mistiku, reikia nugalėti demonišką pamišimą... Žmogaus dvasia, stiepdamasi prie Dievo, turi nugalėti beprotybės sferą, t. y. liuciferiškumą. Pagrindinis demoniškos mistikos bruožas yra chaotiškumo, neaiškumo [...], makabriškumo manija, o pagrindinis krikščioniškos mistikos bruožas yra saulėtas tamsybių ir chaoso sutramdymas, dieviškos gyvenimo harmonijos sukūrimas“) (Herbaczewski 1912 c, p. 50-51).

²⁰ „Mistikai kaip ir poezijai reikalinga grožio idėja, tačiau mistikai keliami aukštesni kriterijai negu literatūrai: tiesos, meilės ir teisingumo idėjos, „Dievo tarnystės“ idėja, kūrybinio tobulumo idėja, garbingumo idėja... Mistika yra poezijos sąžinė...“.

²¹ „Visą jo gyvenimą užėmė tobulesnės valios kūrimas savyje ir tautoje; jis troško sukurti „švarias“, „atgimusias“, [...] apimtas aukščiausių savo meto idėjų liepsnos žmonių kartas. [...] Didį, tobulesnį Mickiewicziaus valia iššaukė tobulesnį Slovackio grožį“.

Mickiewiczza wywołała w Słowackim piękno doskonalsze“²¹ (Górski 1998, p. 206-207).

J. A. Herbačiauskas lenkų literatūros ir kultūros atgimimą mato tik „grįžime prie tų šaltinių, iš kurių sėmėsi didieji lenkų romantikai“ (Herbaczewski 1911 b, p. 246). Tik tradicinės krikščioniškos vertybės esą padės atsilaikyti prieš gresiančius pavojus, išspręsti esamas problemas ir sukurti savarankišką kultūrą, prilygstančią didžiųjų Europos tautų kultūrai.

Lietuvių tautos, kultūros ir literatūros problemos

Studijoje *Glos bólu* J. A. Herbačiauskas susitelkia ties aktualiomis lietuvių tautos, kultūros ir literatūros problemomis. Lietuvos situaciją jis vadina apverktina: apie tai liudija liaudies apatija, „fanatiškas dvasininkijos apakimas“ ir inteligentijos dezorientacija. Lietuvoje tarpusavyje kovoja daugybė partinių ideologijų, tačiau trūksta vienijančios tautinės idėjos. Vado – riterio, vykdančio istorijos sąžinės paliepinimus, idėją užgožė partinio agitatoriaus demagogija, paniekinusi gyvos tautinės tradicijos vertybes, o dvasininko – piliečio (kunigo Petro iš *Vėlinių*) idėją nustelbė „prasčiausios rūšies klerikalas“, siekiantis ugdyti ne savarankiškai mąstančius katalikus, bet „dresuoti zakristijonus ir patarnautojus“.

J. A. Herbačiauskas apgailestauja, kad „klerikalizuoti lietuvių nacionalistai“ Lietuvos atgimimą sieja su lenkų kultūros išstūmimu ir kursto neapykantą tarp lenkų ir lietuvių. Rašytojas įspėja, kad be tautų susitaikymo

nebus nei atgimusios Lietuvos, nei laisvos Lenkijos. Pasak jo, polonizacijos baimė yra „juokingas neurasteniko įsivaizdavimas“, kadangi iš tiesų lietuvių tautai gresiąs tik rusifikacijos pavojus: „Naród litewski przestał się „polonizować“, lecz za to bezwiednie zaczął się rusyfikować kulturalnie“²² (Herbaczewski 1912a, p. 118). Jo teigimu, dėl kenksmingo rusifikacijos poveikio net A. Mickiewicziaus kūryba neturėjo jokios įtakos lietuvių rašytojams, išskyrus Antaną Baranauską, Vincą Kudirką ir Motiejų Gustaitį. Kovodama už laisvę ir kurdama savo kultūrą, lietuvių tauta privalo likti ištikima istorinei tradicijai: „Kultura, która nie czerpie soków żywotnych z własnych korzeni, zrośniętych z glebą historii narodowej, dziś nie ma żadnej racji istnienia. Taka kultura jest tylko pasożytem obcych kultur“²³ (Herbaczewski 1912 a, p. 117).

Rašytojas akcentuoja, kad unijos likvidavimas ir rusifikacija sugriovė istorinę lietuvių kultūrą, jungiančią liaudies ir bajorijos kultūras, lietuvių nacionalistai atsisakė bajoriškosios kultūros, klaidingai ją tapatindami su lenkų kultūra, ir išvijo lietuvius su lenkų ir lietuvių kultūra, kurie daugiausiai nusipelnė lietuvių raštijai. Panašiai kaip romantikas Henrykas Rzewuskis²⁴ (2000, p. 410), J. A. Herbačiauskas teigia, kad be bajoriškosios kultūros Lietuvoje liks tik liaudiškoji kultūra, kuri neturi tautinės vertės ir negali prilygti lenkų kultūrai. Dėl šio kenksmingo istorinės kultūros padalijimo į bajoriškąją ir liaudies kultūras yra kalta ir lietuvių bajorija,

²² „Lietuvių tauta nustojo polonizuotis, tačiau prasidėjo nesąmoninga jos kultūrinė rusifikacija“.

²³ „Kultūra, kuri neima gyvybės syvų iš savo šaknų, įaugusių į tautinės istorijos dirvą, šiandien neturi jokio egzistavimo pagrindo. Tokia kultūra yra tik svetimų kultūrų parazitė“.

²⁴ „Bez arystokracji, rozwiniętej w społeczeństwie, nie może się rozwinąć kunszt, czyli [...] płodny geniusz sztuki“. („Jeigu visuomenėje nėra išsilavinusios aristokratijos, joje negali vystytis menas, tai yra [...] vaisingas meno genijus“).

kuri pamiršo savo tautines bei kultūrinės pareigas ir neįsijungė į tautinį judėjimą. Istorinė lietuvių bajorijos misija yra vadovauti Lietuvos atgimimui ir išsilaisvinimui, puoselėti riterišką kultūrą, ginti lietuvių ir lenkų brolybės idėją. Tikrąją bajorijos garbę gali išgelbėti tik pilietinis darbas, tautinio liaudies švietimo rėmimas, kaimo žmonių ekonominių ir buitinių sąlygų gerinimas bei parama tautinės Lietuvos kultūros vystymuisi: „Pracować z ludem litewskim i dla ludu litewskiego – oto zdrowe hasło szlachty. Szlachta musi ratować naród, albo zginąć w ruinach kultury“²⁵ (Herbaczewski 1912a, p. 184). Rašytojas pabrėžia, kad į tautinį darbą Lietuvos atgimimo labui turi įsijungti visų luomų atstovai, nes tik tuomet tauta sustiprės, pasiekis nepriklausomybę ir sukurs savitą kultūrą.

J. A. Herbačiausko nuomone, lietuvių tautinės kultūros problemos ir antilenkiškos lietuvių nuotaikos iš dalies yra susijusios su lenkų kultūros problemomis bei moralinio Lenkijos autoriteto nuosmukiu. Lenkų tauta nustojo būti istorine tauta ir nebesivadovauja didžiųjų Lenkijos dvasios riterių A. Mickiewicziaus, I. Krasińskio, J. Słowackio, T. Kościuszko ir C. Norwido idealais. Lenkai esą paniekinę brolišką tautų atgimimą, pamiršę istorinį testamentą ir asimiliavę „rusišką nihilizmą su Paryžiaus etikete“ (Herbaczewski 1912a, p. 195). Lenkai ir lietuviai privalą kartu kurti savo kultūrą ant Vakarų ir tautinės tradicijos, remdamiesi Mickiewicziaus idėjomis ir

krikščioniška meile. Lenkija turinti pripažinti Lietuvos ir Ukrainos atgimimą savo istorinės garbės reikalu ir taip atgauti „kovotojos už jūsų ir mūsų laisvę“ aureolę. Kalbėdamas apie lenkų tautos misiją, J. A. Herbačiauskas cituoja Ludwiko Posadzy²⁶ veikalą *O posłannictwie narodów europejskich (Apie Europos tautų misiją)*: „Dążąc do wyzwolenia, Polska staje się apostołem chrześcijańskim wśród narodów Europy“²⁷ (Herbaczewski 1912a, p. 205).

Vardydamas lietuvių literatūros problemas, J. A. Herbačiauskas piktinasi, kad literatūra tapo partinių agitatorių ir polonofobų įrankiu, o agitacinės doktrinos nustelbė kūrybinio veiksmo idėją. Šiuolaikiniai lietuvių literatai semiasi temų ne iš „turtingo tautinio gyvenimo, ne iš lietuviškos dvasios šaltinių, bet iš sudrumsto partinio kubo“ (Herbaczewski 1912a, p. 140), todėl jų kūriniai būdingas minties skurdumas ir temų banalumas. Lietuvių literatūroje esą dominuoja „gyvenimo fiziologija“ ir siauro utilitarizmo – pozityvizmo idealas, kuris yra „pozityvistinės Kudirkos ideologijos karikatūra“ ir romantinio *Auszros* bendradarbių idealizmo priešingybė.

Studijoje *Głos bólu* pristatoma trumpa lietuvių literatūros apžvalga, pradedant Vincu Kudirka ir baigiant tuometiniais rašytojais. Studijos autorius kitų kūrybą vertina vienašališkai, vadovaudamasis subjektyviais, dažnai ideologiniais kriterijais, žiūrėdamas, kaip vienas ar kitas rašytojas atlieka savo

²⁵ „Dirbti su lietuvių liaudimi ir lietuvių liaudžiai – štai sveikas bajorijos šūkis. Bajorija turi gelbėti tautą arba žūti kultūros griuvėsiuose“.

²⁶ Ludwik Posadzy (1878–1939) – lenkų filosofas, pedagogas ir bibliotekininkas. Žymiausieji jo veikalai: *O posłannictwie narodów europejskich. Pomysły do filozofii dziejów Francji, Niemiec i Polski* (1909), *Odrodźcie Polskę w Chrystusie. Zagadnienia religijne, wychowawcze i społeczne* (1928), *Poglądy pedagogiczne Adama Mickiewicza* (1938).

²⁷ „Siekdama išsilaisvinimo, Lenkija tampa Europos tautų krikščionybės apaštalu“.

pareigas tautai, koks jo santykis su istorine Lietuvos tradicija ir lenkų kultūra.

„Atgimstančios Lietuvos genijumi“ J. A. Herbačiauskas tituluoja V. Kudirką, tačiau priekaištauja jam dėl tautinės tolerancijos trūkumo ir su jo kūryba sieja lietuvių literatūros skilimą į dvi atšakas: krikščioniškąją – tautinę ir pažangiąją – demokratinę. Studijoje aukštai vertinama Antano Baranausko poezija, ypač jo poema *Anykščių šilelis*, tačiau griežtai kritikuojama „neišpaskaitytai bjauri“ *Prakalba giesmininko į Lietuvą*, kurioje Baranauskas „nutraukė sąsajas su tradicija“. Kalbėdamas apie „aiškiai antilenkišką“ Maironio poeziją, rašytojas kaltina jį išugdžius „jauniausiąją lietuvių nacionalistų kartą“. Maironis vadinamas „trubadūru arba nuodėmklausiu“, nesugebančiu tapti dvasios riteriu, jam priekaištauojama dėl perdėto jausmingumo ir sentimentalumo. Nenoromis pripažinęs eilėraštyje „Ežeras ant keturių kantonų“ lietuvių lyrikos šedevru, J. A. Herbačiauskas konstatuoja, kad Maironio žvaigždė jau gęsta, ir kaip įrodymą pateikia paskutinę jo poemą „Raseinių Magdė“, kuri, pasak jo, esanti „tikrosios poezijos parodija“.

Didžiausiu dabartiniu lietuvių rašytoju *Glos bėlu* autorius laiko Vydūną, vadindamas jį „kylančia tautinės Lietuvos saule“ ir lietuvių literatūros vaidila. Vydūnas moraliai ugdo tautą ir rodo gyvą „kilnios dvasinės ir moralinės galios pavyzdį“. Per jo kūrinius lietuvių tauta suvokia paslėptą savo vidinį grožį ir harmoniją: „Cała jego filozofia streszcza się w

slowach: moralna wielkość, potęga jednostki i społeczeństwa – oto chwala – zwycięstwo narodu i tworzenie tej moralnej wielkości jest zadaniem Litwina“²⁸ (Herbaczewski 1912a, p. 153). J. A. Herbačiausko nuomone, geriausias Vydūno kūrinys yra misterija *Probočių šešėliai*, kuria galėtų didžiuotis ir lenkų literatūra. Pasak jo, Vydūno paprastumo galėtų pavydėti net garsus lenkų prozininkas Karolis Irzykowski. Galima pridurti, kad J. A. Herbačiauskas išvertė į lenkų kalbą ir 1913 m. lenkų žurnale *Museion* išspausdino Vydūno dramos *Ne sau žmonės* fragmentą, tačiau jį lydinčiame straipsnyje sukritikavo Vydūno kūryboje dominuojančią visuomeninę tendenciją, nuolatinį tų pačių minčių kartojimą ir atvirą teosofinių idėjų propagavimą (Herbaczewski 1913, p. 97).

Studijoje išliaupsinęs Vydūno kūrybą, greta jos J. A. Herbačiauskas aptarė savo poetinę dramą *Lietuvos griuvėsių himnas*, nepripažindamas, kad po Jaunučio Vienuolio slapyvardžiu slepiasi jis pats. Pasak jo, *Lietuvos griuvėsių himnas* – tai „draminė simfonija“, simboliškai vaizduojanti pagoniškos Lietuvos tragediją, iš kurios tyčiojasi tragikomiška dabartinė Lietuva. Šis kūrinys – tai „nepavykęs tautinės Lietuvos dvasios sintezės bandymas, mėginimas įsisąmoninti tautinę idėją, užkeiktą griuvėsių atmosferoje“: „Chcąc zwyciężyć „Ducha ruin“ Litwy pogańskiej, trzeba go umiłowac [...] „Duch ruin“ litewskich dopóty będzie groził Litwie współczesnej zemstą, dopóki Litwa nie zrodzi pieśniarza, którego hymn będzie mistycznym pojednaniem ducha niewoli

²⁸ „Visa jo filosofija telpa žodžiuose: moralinė didybė, individo ir visuomenės galia. Tai yra tautos garbė ir pergalė, o lietuviuo užduotis – kurti šią moralinę didybę“.

²⁹ „Norint nugalėti pagoniškos Lietuvos „griuvėsių Dvasią“, reikia ją pamilti. [...] Lietuvišką „griuvėsių Dvasią“ tol grasins šiuolaikinei Lietuvai kerštu, kol Lietuva nepagimdys dainiaus, kurio himnas taps mistiniu nelaisvės dvasios ir laisvės dvasios, griuvėsių dvasios ir šventyklos dvasios susijungimu!“

z duchem wolności, ducha ruin z duchem świątyni!“²⁹ (Herbaczewski 1912a, p. 146).

Kitiems lietuvių rašytojams studijos autorius skyrė žymiai mažiau dėmesio nei sau: trumpai pagyrė poetus Liudą Girą ir Jovarą, o iškiliausiu tuometiniu lyriku titulavo Motiejų Gustaitį. Iš prozininkų išskyrė Juozą Gurauską, Žemaitę, Šatrijos Raganą, Lazdynų Pelėdą ir „didžiausią lietuvių novelistą“ Joną Biliūną. Tarp dramaturgų vienintelis vertas dėmesio jam pasirodė Marcelinas Šikšnys-Šiaulėniškis, kurio drama *Sparnai*, „nepaisant aiškios Ibseno įtakos, turi literatūrinę vertę“.

Kalbėdamas apie lietuvių kritiką, J. A. Herbačiauskas negailėjo pagyrų Sofijai Čiurlionienei ir jos studijai *Lietuvoje* (1910), tačiau be gailės kritikavo savo seną idėjinį priešininką Adomą Jakštą už jo „diletantizmą, klerikalizmą ir sausą logiką“: „Jest straszny m zwłaszcza w walce z artystami Litwy, którzy nie chcą być jego zakrystianami [...] Pegaza sztuki chce pozbawić skrzydeł“³⁰ (Herbaczewski 1912a, p. 52).

Apibendrinami galime teigti, kad lietuvių kultūros atgimimą J. A. Herbačiauskas matė bajoriškiosios ir liaudiškiosios kultūrų suvienijime, lietuvių ir lenkų susitaikyme bei grįžime prie tradicinių vertybių ir istorinio tęstinumo. Jo įsitikinimu, pagrindinė lietuvių tautos jėga

turėtų būti moralinė kultūra, kuri garantuoja laisvę ir politinę galią, saugo nuo nutautėjimo.

J. A. Herbačiausko raštų kritika

Aptarus kultūros, meno ir literatūros klausimus lenkiškuose J. A. Herbačiausko raštuose, įdomu pažvelgti, kaip amžininkai vertino jo siūlomą kūrybos koncepciją ir vertybes. Galima pastebėti, kad jo knygas labai palankiai sutiko tradicinio meno šalininkai. Lenkų istorikas Feliksas Koneczny³¹ gyrė estetinę J. A. Herbačiausko programą, paremtą lenkų romantizmo idealais ir krikščioniškomis vertybėmis: „Dobrowróźbna ksiąźka, bo głoścąca energiczną reakcję przeciw pozie, w jaką popadła znaczna część najnowszej literatury polskiej, przeciw kabotynizmowi i powierzchowności, udawanej powadze [...] [J. A. Herbaczewski] wskazuje zarazem drogę, ma w sobie silne pierwiastki pozytywne: miłość Chrystusa, cześć dla katolicyzmu, solidarność z przeszłością, kult Mickiewicza. Ksiąźka to o trwalszej wartości, bo wyniknęła z myślenia samodzielnego“³² (F. K. 1911, p. 151).

Kunigas Janas Urbanas pavadino J. A. Herbačiausko studiją *Głos bólu* tikrojo patrioto skausmo balsu (Urban 1912, p. 294), o kultūros veikėja Konstancja Skirmunt –

³⁰ „Jis yra baisus, ypač tuomet, kai kovoja su Lietuvos menininkais, nenorinčiais būti jo zakristijonais [...] Meno Pegasui nori atimti sparnus“.

³¹ Feliksas Koneczny (1862–1949) – lenkų istorikas, istoriosofas, civilizacijų konfliktų teorijos kūrėjas, teatro kritikas, Vilniaus universiteto profesorius (1920–1929), žurnalo *Świat Słowiański* redaktorius.

³² „Gera lemianti knyga, kviečianti energingai kovoti su poza, kurią prisiėmė didžioji naujausios lenkų literatūros dalis, prieš apsimetinėjimą ir paviršutiniškumą bei apsimestinių rimtumą [...] [J. A. Herbačiauskas] parodo kelią; jis turi savyje stiprų pozityvistinį pradą: Kristaus meilę, pagarbą katalikybei, solidarumą su praeitimi, Mickevičiaus kultą. Ši knyga turi išliekamąją vertę, kadangi gimė iš savarankiško mąstymo“.

„lietuvų sąžinės aktu“ ir „drąsiu pilietiniu veiksmu“: „Narodowi, społeczeństwu swemu wypowiedzieć prawdy ostre, o których się dotąd małodusznie milczało, wskazać imiennie sprawców zła w swoim kraju [...] – jest to akt odwagi cywilnej i moralnej zasługi; książka, którą tylko ból prawdziwy mógł wyrwać z pod pióra szlachetnemu autorowi...“³³ (K. S. 1912, p. 289). Pasak Skirmunt, studijos autorius kartu su Vydūnu „aukštai iškėlė vienintelio sveiko jaunosios Lietuvos idealo vėliavą: moralinės žmogaus ir tautos tobulybės pilnatvės vėliavą“.

Gerokai kritiškiau apie J. A. Herbačiauską atsiliepė K. Berežyńskis, bene taikliausiai apibūdinęs jo rašymo stilių. Pasak kritiko, rašytojas savo knygose skelbia „plepius, rėksmingus ir kupinus švento pasipiktinimo gatvės pamokslus“: „Kto po raz pierwszy czyta J. A. Herbaczewskiego, ten widzi człowieka, który pluje na wszystko, ale pluje krwią. Wystarczy jednak powykreślać wszystkie jego pytańniki i wykrzykniki, a pokaże się, że jego zjadliwość jest spokojna, a krzykliwość metodyczna, celowa, zastępująca argumentację. Jak lichy aktor gestów, tak

J. A. Herbaczewski nadużywa znaków piersarskich, co jest zasadniczą wadą stylu. Nadużywa cudzych słów i cudzysłowów. Cytuje bardzo dużo i niezbyt ściśle; chętnie używa zwrotów np. łacińskich...“³⁴ (Berežyńskis 1914, p. 5). Kritikas taikliai pastebi, kad rėksminga stilistika, kategoriškas tonas ir rėmimasis svetimais autoritetais atstoja argumentaciją: J. A. Herbačiauskas nemato reikalo įrodinėti savo tiesų, jis keikia, grasina ir bibliinio pranašo balsu kviečia nusidėjėlius pasitaisyti bei grįžti prie tikrojo tikėjimo ir lenkų romantikų vertybių³⁵. K. Berežyńskis daro įdomią išvadą, kad be nuolatinio prieštaravimo J. A. Herbačiauskas tiesiog negalėtų gyventi: „J. A. Herbaczewski robi wrażenie człowieka, który zawsze szuka dziury w całym i nie umiałby sformułować przychylnego sądu. Prawdopodobnie dręczy go każda dobra książka i uspokaja się dopiero znalazłszy w niej coś do zarzucenia, bo istota jego jest przeczenie, bo niesamodzielna jego indywidualność występuje tylko w przeciwieństwie cudzej“³⁶ (Berežyńskis 1914, p. 5).

Kitaip nei lenkų kritikai, lietuviai J. A. Herbačiausko knygas įvertino žymiai

³³ „Savo tautai, savo visuomenei išsakyti skaudžias tiesas, apie kurias buvo silpnadvasiškai tylima, nurodyti savo šalies piktadarių vardus [...] – tai pilietinės drąsos aktas ir moralinis nuopelnas; tai knyga, kurią kilnus autorius galėjo sukurti tik vedamas tikrojo skausmo“.

³⁴ „Kas pirmą kartą skaito J. A. Herbačiauską, mato žmogų, kuris spjauna į viską, bet spjauna krauju. Tačiau užtektu išbraukti visus jo klaustukus ir šauktukus, ir pasirodys, kad jo kandumas yra ramus, o rėksmingumas metodiškas, tikslingas, atstojantis argumentaciją. Kaip prastas aktorius piktinaudžiauja gestais, taip J. A. Herbačiauskas rašybos ženklais, o tai sudaro pagrindinį jo stiliaus trūkumą. Lygiai taip jis piktinaudžiauja svetimais žodžiais ir kabutėmis. Cituoja labai daug ir nelabai tiksliai, noriai naudoja lotyniškus posakius...“.

³⁵ Beje, pats J. A. Herbačiauskas savo ekspresyvių stilių aiškino nuoširdumu ir troškimu sustiprinti savo žodžių poveikį: „Mówiłem prosto z serca... Pióro moje moczyłem we krwi mojej własnej, a nie w brudzie życia. Pisząc najmniej myślałem o sobie, walczyłem o czystość [...] atmosfery duchowej, aby nam wszystkim lżej było myśleć o narodzie, tworzyć dla narodu, który pragnie służyć dobrych i wiernych“. („Kalbėjau iš širdies... Plunksną mirkiau savo paties kraujuje, o ne gyvenimo purve. Rašydamas mažiausiai galvojau apie save, kovojau už dvasinės atmosferos tyrumą, [...] kad mums visiems būtų lengviau galvoti apie tautą ir kurti tautai, trokštančiai gerų ir ištikimų tarnų“) (Herbaczewski 1914b, p. 2).

³⁶ „J. A. Herbačiauskas daro įspūdį žmogaus, kuris visada ieško priekabių ir nemokėtų suformuluoti palankaus įvertinimo. Tikriausiai jį erzina kiekviena gera knyga, o nusiramina jis, tik suradęs jai kokį nors priekaištą, kadangi jo esmė yra prieštaravimas, nes jo nesavaranikiška individualybė gali egzistuoti tik kaip svetimosios individualybės priešara“.

skeptiškiau. Antai Mykolas Biržiška, turėdamas galvoje ne tik J. A. Herbačiausko meno koncepciją, bet ir jo siūlomą tautinės valstybės modelį, rašė: „Lenkų kalba išleido savo visuomenės ižesto pranašo isteriškai parašytą *Głos bólu*, kuris ir lietuviams, ir lenkams, suprantama, tebuvo „głos wołającego na puszczy“³⁷ (Biržiška 1953, p. 200). Tiek valstybės modelis, tiek grįžimo prie lenkų romantikų vertybių idėja M. Biržiškai atrodė pasenusi ir nebeatitinkanti laiko dvasios.

J. A. Herbačiauskas: modernistas ar romantikas?

Aptardami lenkiškus Krokuvos laikotarpio J. A. Herbačiausko raštus, ne kartą pastebėjome jų giminingumą su romantizmo programa, kuri atskleidžia ne vien pateiktos nuorodos į lenkų romantikus. Pats rašytojas savo straipsniuose, knygose dažnai remiasi ir gausiai (nors nebūtinai tiksliai) cituoja didžiuosius lenkų romantikus Mickiewiczų, Słowackį, Kraszewski, Norwidą ir kitus, paprastai citatas pasitelkdamas vietoje moto ir argumentų. Jis nuolat ragina grįžti prie romantikų vertybių, tik jose matydamas lietuvių ir lenkų tautų atgimimą. Raštuose aukštinama romantinė istorizmo koncepcija, teigianti nepertraukiamą ryšį tarp tradicijos ir naujovių, akcentuojama tautos istorijoje esą susipinanti jos praeitis ir dabartis. Iškeliamas įkvėptas romantinis kūrėjas, apdovanotas ypatingomis savybėmis, pasiryžęs pasiaukoti už savo tautą ir dirbti jos labui. Poetas J. A. Herbačiausko raštuose tampa dvasiniu tautos vedliu, išreiškiančiu kolektyvinius visuomenės įsitikinimus ir

troškimus. Pabrėžiama auklėjamoji literatūros funkcija, o menas laikomas tobuliausia pažinimo forma (plg. Głowiński *ir kt.* 2002, p. 480). J. A. Herbačiauskas, kaip ir romantikai, atmetė mimezį, „purvino“ tikrovės vaizdavimą, laikydamas nesuderinama su literatūros tikslu atskleisti tai, kas tautoje gražiausia ir taip taurinti žmones. Visa tai rodo jo estetinės programos artimumą romantikams.

Tad kaip yra su J. A. Herbačiausko modernizmu? Dera pripažinti, kad savo Krokuvos laikotarpio lenkiškuose estetiniuose raštuose jis pasilieka romantinės tradicijos lauke, atmesdamas „menas menui“ idėją, autonominius meno tikslus, eksperimentavimą literatūros vardan, tradicijos atsisakymą ir originalumą bet kokia kaina (plg. Głowiński *ir kt.* 2002, p. 319). J. A. Herbačiausko estetinė programa iš esmės atitiko tuo laikotarpiu Krokuvoje vyravusias idėjas. Tuo metu, kai buvo rašomi šie straipsniai ir rinkiniai, dekadentinės amžių sandūros nuotaikos buvo jau praeityje, o vis didesnė dalis Jaunosios Lenkijos rašytojų atsigrėžė į krikščioniškąsias vertybes ir lenkų romantizmo tradiciją.

Išvados

Krokuvos laikotarpiu lenkiškai parašytose knygose ir straipsniuose rašytojas J. A. Herbačiauskas deklaruoja tradicines krikščioniškąsias vertybes ir lenkų romantikų idėjas. Romantikų pavyzdžiu jis iškelia kūrėjo vaidmenį tautos gyvenime, reikalaujamas iš jo moralumo, pasiaukojimo savo tautai, ypatingų sugebėjimų, įkvėpimo ir gebėjimo išreikšti kolektyvinius visuomenės siekius. Kūrėjas

³⁷ „Tyruose šaukiančio balsas“.

turi būti tautos vedlys ir mokytojas, įkvėpti jai pasitikėjimo savimi, suvienyti ir vesti į laisvę. Meno ir literatūros paskirtis – auklėti ir tobulinti žmones. Iškeliamą romantinę istorizmo koncepcija, teigianti, kad egzistuoja nepertraukiamas ryšys tarp tradicijos ir dabarties.

Kalbėdamas apie lenkų ir lietuvių kultūrų problemas, J. A. Herbačiauskas atmeta mimentinį tikrovės vaizdavimą, eksperimentavimą vardan meno, partinę agitaciją ir reikalauja tautinio savitumo bei įkvėpiančių pavyzdžių. Jis kritikuoja istorinės LDK kultūros atsiskykimą, bajorų luomo išstūmimą iš kultūrinio Lietuvos gyvenimo ir polonofobiją. Lietuvių ir lenkų tautų atgimimui būtinas šių tautų susitaikymas, bajoriškosios ir valstiečių kultūrų suvienijimas ir grįžimas prie istorinės kultūros bei romantikų vertybių.

J. A. Herbačiausko meno programa artima romantizmo tradicijai, todėl jo knygas palankiai sutiko romantikų idėjoms prijauciantys lenkų kritikai, o naujojo meno šalininkai apkaltino rašytoją senamadiškumu.

Aptarus lenkiškus J. A. Herbačiausko raštus, būtų įdomu juos palyginti su lietuviškais jo raštais, siekiant atsakyti į klausimą, ar juose keliamos tos pačios idėjos ir problemos. Reikia atsižvelgti į tai, kad rašytojas savo kūrybą skyrė skirtingiems adresatams, tad gali paaiškėti, jog lietuviams, žengiantiems pirmuosius žingsnius link profesionalios literatūros, buvo siūloma daugiau modernizmo idėjų. Tačiau šis klausimas kol kas lieka atviras ir tebelaukia savo tyrinėtojų.

Literatūra

BERENIS, V., 1998. Herbačiauskas ir lenkų – lietuvių kultūros sintezės vizija. *Naujoji Romuva*, Nr.1, 14-16.

BEREŽYŃSKI, K., 1914. Antyindywidualność. *Głos Parodu*, Nr. 55, 5.

BIRŽIŠKA, M., 1953. *Lietuvių tautos kelias*. T. 2. Los Angeles: Lietuvių dienos.

BOY-ŻELEŃSKI, T., 1983. *Znasz – li ten kraj?* Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

DAUJOTYTĖ, V., 1996. Dvi lietuvių literatūros Gabijos. *Naujoji Romuva*, Nr.1-2, 14-16.

DEMBOWSKI, E., 2000. Kilka słów o pojęciu poezji. In: Sud. A. KOWALCZYKOWA. *Idee programowe romantyków polskich*. Wrocław: Ossolineum.

F. K. [Feliiks Koneczny], 1911. Recenzje i sprawozdanie: J. A. Herbaczewski, I nie wódź nas na pokuszenie. *Świat Słowiański*, Nr. 73, 151-154.

GŁOWIŃSKI M., KOSTKIEWICZOWA T., SŁAWIŃSKA A., SŁAWIŃSKI J., 2002. *Słownik terminów literackich*. Wrocław: Ossolineum.

GÓRSKI, A., 1998. *Monsalwat. Rzecz o Adamie Mickiewiczu*. Warszawa: Rytm.

GUDAITIS, L., 1986. *Permainų vėjai. Lietuvių literatūrinė spauda 1923-1927 m.* Vilnius: Vaga.

GUDAITIS, L., 1977. *Platėjantys akiračiai. Lietuvių literatūrinė spauda 1904-1917 m.* Vilnius: Vaga.

HERBACZEWSKI, J. A., [be datos]. Bolesław Śmiały. Arch. PAN w Warszawie, sygn. III – 156, 21.

HERBACZEWSKI, J. A., 1911a. Do archiwum – pro memoria Koła liter-artystycznego. Arch. PAN w Warszawie, sygn. III – 156, 13.

HERBACZEWSKI, J. A., 1911b. *I nie wódź nas na pokuszenie*. Kraków: Gebethner i sp.

HERBACZEWSKI, J. A., 1911c. O prawo duszy chrześcijańskiej, Arch. PAN w Warszawie, sygn. III – 156, 22.

HERBACZEWSKI, J. A., 1912a. *Głos bólu*. Kraków: ks. S. A. Krzyżanowskiego.

- HERBACZEWSKI, J. A., 1912b. Literatura a życie. *Rydwan*, Nr. 4, 149-155.
- HERBACZEWSKI, J. A., 1912c. Neo-mistyka „doczesności“. *Rydwan*, Nr. 2, 48-54.
- HERBACZEWSKI, J. A., 1912d. Uroczyscie smutne refleksje. *Rydwan*, Nr. 3, 103-108.
- HERBACZEWSKI, J. A., 1913. Widunas i dzisiejsza literatura litewska. *Museion*, Nr. 7, 92-99.
- HERBACZEWSKI, J. A., 1914a. *Amen*. Kraków: ks. J. Czerneckiego.
- HERBACZEWSKI, J. A., 1914b. Chimera, czy prawda słowa? *Słowo Polskie*, Nr. 186, 1-2.
- JURGUTIENĖ, A., 1997. Myśl estetyczna Józefa Albina Herbaczewskiego. In: *Litwa: dzieje, naród, kultura*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- JURGUTIENĖ, A., 1998. *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo. Lietuvių neoromantizmo pradininkų estetinė mintis*. Vilnius: LLTI leidykla.
- JURGUTIENĖ, A., 1997. Neoromantikai apie lietuvių sielos paveikslą. *Metai*, Nr.7, 87-99.
- KRASZEWSKI, J., 1962. Przeszość i przyszłość romansu. In: Sud. S. BURKOT. Kraszewski o powieściopisarzach i powieści. Zbiór wypowiedzi teoretycznych i krytycznych. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- K. S. [Konstancja Skirmunt], 1912. J. A. Herbaczewski: Głos bólu. *Świat Słowiński*, Nr. 4, 289.
- KUBILIUS, V., 1996. *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera.
- MICKIEWICZ, A., 1954. O przyszłej poezji. In: Sud. S. PIGOŃ. *Dzieła*, T. 15: *Listy*, cz. 2. Warszawa: PIW.
- MIKNYS, R., 1998. Polacy na Litwie a kształtowanie się nowoczesnego narodu litewskiego na przełomie XIX i XX w. *Białostoczczyna*, Nr. 2, 15-21.
- MOCHNACKI, M., 2000. O literaturze polskiej w wieku XIX. In: Sud. A. KOWALCZYKOWA. *Idee programowe romantyków polskich*. Wrocław: Ossolineum.
- RZEWUSKI, H., 2000. Wędrowki umysłowe. In: Sud. A. KOWALCZYKOWA. *Idee programowe romantyków polskich*. Wrocław: Ossolineum.
- SIRUTAVIČIUS, V., 1996 a. Apie „blogą lietuvių“ Juozapą Albiną Herbačiauską. In: *Lietuvių tautinio atgimimo studijos*, T. 8, 271-290.
- SIRUTAVIČIUS, V., 1995. J. A. Herbačiausko vizija – Lietuvos ir Lenkijos susitarimo galimybės. *Kultūros barai*, Nr. 7, 63-65.
- SIRUTAVIČIUS, V., 1996 b. Lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas). In: *Lietuvių tautinio atgimimo studijos*, T.13, 54-79.
- URBAN, J., 1912. Głos bólu. *Przegląd Powszechny*, Nr. 1, 294-295.

Vaiva Narušienė

Vytautas Magnus University

Research interests: Lithuanian literature of the 19–20th centuries, culture and history, the relation of the Lithuanian and Polish literature and culture, Jewish culture and history.

THE PROBLEMS OF CULTURE, ART AND LITERATURE IN J. A. HERBACZEWSKI'S POLISH WORKS OF THE CRACOWIAN PERIOD

Summary

Lithuanian and Polish writer Jozef Albin Herbaczewski is considered to be the first modernist of the Lithuanian literature. Lithuanian researchers pay much attention to his works written in Lithuanian; however, they leave out his Polish works which form the greatest part of his literary heritage.

The article presents the problems of culture, art and literature in Herbaczewski's Polish works written in the Cracowian period of his life (1896-1923). The aesthetical programme of the writer is based on the traditional art conception and the ideals of the Polish romanticists. He emphasizes the role of the artist as the leader of his nation and maintains that art has to educate the nation and make it free. Art and literature should be based on Christianity and morality. In the work of art the ideas should be in harmony with the form and personality of the artist.

Speaking about the Polish and Lithuanian culture and literature, Herbaczewski criticizes the rejection

of romantic ideals, historical continuity and Christian values. In his opinion, the culture of folk and nobility should be unified because culture is strong just when it is integral.

Herbaczewski's ideas presented in his books shared the exponents of the ideals of the romanticism and the traditional values while the representatives of the new art considered them as old-fashioned.

KEY WORDS: J. A. Herbačiauskas, aesthetics, critics, Polish Romanticism.

Vaiva Narušienė

Uniwersytet Witolda Wielkiego

Zainteresowania naukowe: literatura litewska XIX i XX w., kultura i historia, litewsko-polskie związki kulturalno-literackie, kultura i historia Żydów.

PROBLEMY KULTURY, SZTUKI I LITERATURY W POLSKICH PISMACH J. A. HERBACZEWSKIEGO Z OKRESU KRAKOWSKIEGO

Streszczenie

J. A. Herbačiauskas (Herbaczewski) jest uważany za jednego z prekursorów modernizmu w literaturze litewskiej, jednak do dziś niewystarczająco dużo uwagi poświęcono jego pismom w języku polskim, stanowiącym większą część jego spuścizny literackiej.

W niniejszym artykule zostały przedstawione polskie pisma estetyczne i krytyczne Herbaczewskiego

z okresu krakowskiego (1896-1923), obejmujące zbiory *I nie wódź nas na pokuszenie, Amen*, studium *Głos bólu* oraz artykuły, które ukazały się w prasie polskiej. Herbaczewski porusza w nich ogólne zagadnienia dotyczące sztuki i twórczości, omawia problemy polskiej oraz litewskiej kultury i literatury.

Pisarz opiera swój program estetyczny na ideach polskiego romantyzmu: deklaruje romantyczną koncepcję historyzmu oraz wywyższa twórcę obdarzonego wyjątkową mocą, potrafiącego wyrazić zbiorowe przekonania i dążenia narodu, odegrać rolę duchowego przywódcy i nauczyciela narodu. Twórczości przypisuje on funkcję wychowawczą i poznawczą, twierdzi, że kultura powinna się opierać na moralności i wartościach chrześcijańskich, a dzieło sztuki ma opierać się na zgodności między treścią, formą i cechami osobistymi artysty.

Mówiąc o konkretnych problemach polskiej oraz litewskiej kultury i literatury, Herbaczewski piętnuje odwrót od wartości chrześcijańskich i ideałów romantyzmu, polonofobię, a także rezygnację z tradycyjnej kultury WXL. Jego zdaniem, wszystkie stany powinny zespolić swoje wysiłki na rzecz wspólnej pracy kulturalnej.

Książki Herbaczewskiego życzliwie przyjęli stronnicy tradycyjnej sztuki i polskiego romantyzmu, jednak zwolennikom nowej sztuki jego idee wydawały się przestarzałe i niezgodne z duchem czasu.

SŁOWA KLUCZE: Herbačiauskas (Herbaczewski), estetyka, krytyka, polski romantyzm.

Gauta 2007 06 31

Priimta publikuoti 2007 07 23

Anastasia Khudyakova

Barnaul State Pedagogical University

ул. Молодежная 55, 656031 Барнаул, Россия

E-mail: khudyakova@gmail.com

Research interests: cognitive linguistics, metaphor studies.

METAPHORS FOLLOWING THE MODEL 'N OF N'

The article gives an insight into the type of metaphors built according to the structural model 'N of N' like in 'a pearl of a job', 'a bear of a man', 'a monster of a dog', etc. Such metaphoric constructions have been devoid of attention in linguistic literature, but this can probably be explained by the low frequency of their use, but not by their syntactic or semantic simplicity. Both of these aspects are discussed here. From syntactic point of view, these constructions are characterized by subject-predicate relationships, where the second noun is a head and the first noun is a modifier. According to its functional characteristics, the first noun in such constructions is very close to an adjective, which explains the emergence of the term 'adjectival nouns' in reference to such use of this word class. Semantic analysis, based on the cognitive theories of metaphor by Lakoff&Johnsson and Fauconnier&Turner, gave rise to the typology of these metaphoric expressions. The article describes the most common concepts involved in metaphorization in the form 'N of a N' as well as presents the analysis of individual metaphoric expressions following such conceptual mappings.

KEY WORDS: cognitive linguistics, metaphor, noun phrases, concepts.

Introduction

This paper is concerned with a certain type of metaphors which follow the model 'N of N'. It discusses semantic and grammatical features of the nominal constructions consisting of two nouns connected with the preposition *of* in the English language. These constructions have reversed subject-predicate relations, so that the first noun is the predicate and the second is the subject. The examples of these phrases are: 'a hell of a trip', 'a giant of a man', 'a nut of a

body', 'a box of a room', 'a whale of a time', 'a pearl of a song' and the like. The first noun in this phrase denotes a property or a quality of the referent of the second noun.

The phrases of this type are very scarce in English as shows the analysis of the contemporary fiction literature. Despite that the constructions have a very high degree of expressiveness and show unlimited capacities for creating new unexpected images.

We should recognize two types within the stock of these phrases: metaphorical and literal. Literal constructions are merely categorizing, that is the first noun presents the category to which the second noun belongs to. Most of the phrases based on these patterns are insults and contain offensive vocabulary, e.g. ‘*a fool of a driver*’, ‘*a bitch of a secretary*’, ‘*pighead of a commander*’, ‘*a sonovabitch of a moron*’; the less numerous instances that cannot be strictly referred to insults are nevertheless highly evaluative, with prevailing negative assessment, such as in ‘*thief and robber of an agent*’, ‘*a failure of an attorney*’, etc.

The formal test for the distinction between literal and metaphorical expressions is the removal of the *of a*-sequence, which results in the loss of metaphorical meaning, while literal constructions, on the contrary, retain their meaning even with the *of a* deletion. For example, ‘*a bastard of a blackmailer*’ and ‘*a bulldog of a man*’. The first example is a literal construction and it allows compression to ‘*a bastard blackmailer*’ without the loss of meaning, while with the second example such compression (‘*a bulldog man*’) is problematic.

Even though the primary concern of this paper is the metaphorical nominal phrases, it should be emphasized that all the constructions of this type are highly expressive and can be easily referred to as the instances of creative use of language.

The group of metaphoric phrases is not homogenous either, it comprises idiomatic coinages (e.g. *a hell of a...*, *a heck of a...*) and free coinages (e.g. ‘*a whisper of a giggle*’, ‘*a scarecrow of a house*’, ‘*a bird’s-nest of a plan*’). It is hard to draw a clear borderline

between them, but Aarts (1998) proposed a criterion for such distinction. According to him, idiomatic phrases unlike free coinages do not allow adjectival premodification of the first noun that easily.

“Thus, although we can have, for example, *an absolute hell of a problem*, with an intensifying adjective, we can hardly say **a dreadful hell of a problem* or **a tiresome heck of a journey* which contain descriptive adjectives.” (Aarts 1998, p. 122)

Further the grammatical and stylistic properties of this structural type of metaphor will be discussed in more detail.

Main properties of “N of N” metaphors

To begin with the main characteristics of this kind of metaphors relevant for their further analysis will be pointed out.

1. The first feature that can be easily derived from the structure of these metaphors is their nominal nature. In **nominal or noun metaphors** both source and target belong to the same lexico-grammatical class of words – nouns. Nominal metaphors are probably the most largely studied and there can be several reasons for this. First of all, they are easy to recognize in the text, because of the structure that obligates both vehicle and topic to be explicitly present, and therefore they are easier to analyze than metaphors expressed by verbs for example. Secondly, they occur in the text more often, which is easily explained by the fact that they are expressed by the most frequently used part of speech – every fourth word used in the English language is a noun (Johnsson *et al.* 1989). But the more important reason is that nouns have

- a more expressive potential than any other part of speech. This is achieved due to characteristic features inherent in nouns, such as the multiplaned character of their semantic features, which in its turn is manifested in the existence of a special connotative or implicative zone in their semantic structure. These semantic components play a very important role in semantic enrichment of the vocabulary, because they serve as a platform in the processes of creating metaphors and idioms. The view of this type of metaphors as noun metaphors is based on traditional surface language grammar approach. One of the most profound studies of metaphors within this framework was produced by Christine Brooke-Rose (1958) who describes 5 classes of noun metaphor: 1) simple replacement; 2) the pointing formulae (A... that B); 3) the copula (A is B); 4) the link with 'to make' (C makes A into B); and 5) the genitive (B is a part of, is attributed or is found in C, from which we can guess A). Even that the structural type of nominal metaphors, where two nouns are connected with the preposition 'of', as in '*a nightmare of a trip*' or '*an angel of a daughter*' is not present in this classification it is clearly most close to the copula (cf. '*This trip was a real nightmare!*' or '*My daughter is an angel*').
2. These metaphorical constructions viewed from their deep structure can be referred to the group of **predicative metaphors**. The two nouns involved in the construction are in subject-predicate relationship with each other. It is worth noting that unlike most nominal phrases, it is the second noun in this phrase that is the head, not the first one. This fact is not immediately obvious and becomes misleading for some scholars (Abney 1987; Napoli 1989) who treat this construction as a nominal prepositional phrase headed by the first noun. The notion of the head is important for the analysis of this construction, because the head not only "determines the internal composition of the phrase, but is also responsible for its external distribution" (Wright 2003, p. 373). The semantic contribution of the entire nominal phrase is provided by the element that is the head. And it can be shown that in the type of the construction under study the second noun functions as the head both syntactically and semantically. This can be proved by a simple transformation, e.g. *hell of a headache* → *hellish headache*, *sponge of a brain* → *sponge-like brain* where '*headache*' and '*brain*' are the heads of the phrases, not the modifiers. To determine headedness one could also apply the criterion of the semantic argument proposed by Zwicky (1993), which applying it to the noun phrase means that "in a combination X + Y, X is 'the semantic head' if, speaking very crudely, X + Y describes a kind of the thing described by X" (Zwicky 1985, p. 4). For example, in a shrimp of a boy, grim purse of a mouth, it is clearly the second noun that determines the reference of the whole phrase.
 3. This phrase presents a vivid example of **the ability of nouns to be transposed into the domains of other parts of speech**.

The analysis of semantic relations between phrase components gives grounds to assume that the mechanism of creation of this construction is a metasemiotic transposition (Kozlova 1997). Metasemiotic transposition is a semantic mapping, as a result of which a word with a certain part of sentence function actualizes a secondary semantic function for this part of sentence. This transposition leads to functional rapprochement of different parts of speech on the level of semantic structure of the sentence. In the case of the construction under study there is a functional rapprochement of noun and adjective. In terms of Halliday (2000), such rapprochement of two parts of speech can be treated as grammatical metaphor. Grammatical metaphor is based on the reconstruction of one grammatico-semantic domain in terms of another. For example, in *'a peach of a day'* quality is represented as a thing. Thus, in case of this phrase, lexical and grammatical metaphors go together. While grammatical metaphors cover a wide range of phenomena involving all lexicogrammatical classes of words, it seems more reasonable to use a more specific term that would cover the grammatical nature of the nouns in this type of phrases. The term 'adjectival nouns' is perfectly suitable for this function. This term was first introduced by J. Ross (1973) and later developed in the works of J. McCawley (1988). Adjectival nouns occupy an intermediate position between adjectives and nouns, they have "a meaning of a type that is normally expressed by an adjective but

nonetheless belongs to the lexical category noun" (McCawley 1988, p. 741). The nouns in this position 'mimic' adjectives: He had *a hell of an accident*. He had *a terrible accident*. In this example both *hell* and *terrible* perform the function of a semantic modifier of *accident* and stand in the adjectival position preceding a noun, but to be able to be in this position adjectival noun is followed by a preposition *of*, thus complying with the syntactic rules of the English language.

Further in this article the emphasis will be made on semantic properties of this construction and the analysis of certain metaphorical expressions following this model.

Typology of 'N of N' metaphors

Before turning to the analysis of semantic properties of this construction, it is important to present the underlying explanation theory that will be employed for this purpose.

With the emergence of cognitive perspective there has been a considerable shift in understanding of metaphor, from assigning it a purely stylistic function to a cognitive function. Metaphors have come to be treated not just as an extraordinary or figurative use of language, employed to achieve particular aesthetic effects, but rather as a form of thought, a conceptual phenomenon, whose essence is "understanding and experiencing one kind of thing in terms of another" (Lakoff *et al.* 1980, p. 5). Metaphor in its cognitive function is widely used in different spheres of human activity in order to broaden our knowledge and create new meanings through juxtaposition of different concepts. And

since metaphor is always aimed at creating new concepts its meaning cannot be literally paraphrased. On the other hand, metaphorical meaning is not some special sort of meaning, it is more important that this meaning results from a special process of constructing meaning (Croft *et al.* 2004).

There are two generally recognizable frameworks within cognitive tradition of metaphor study. The first one, usually referred to as 'conceptual metaphor theory', was developed by Lakoff and his colleagues and originally presented in Lakoff and Johnson's book *Metaphors we live by* (1980). In this book they introduced such notions as 'source domains', 'target domains' and 'mapping'. It should be pointed out that metaphor in this theory is not equal to metaphoric expression – an individual linguistic expression sanctioned by the conceptual mapping. According to Lakoff, these mappings are conventionalized among the members of the speech community and form a part of our conceptual system.

The second framework, referred to as 'blending theory' or 'conceptual blending theory', was suggested by Fauconnier and Turner (1995). This theory operates not with a pair of 'conceptual domains' but with four 'mental spaces'. The four mental spaces have the following roles: two input spaces can be equaled to source and target domain as understood in conceptual metaphor theory, a generic space is the one that contains structure applicable to both input spaces, and a blended space which inherits partial structure of the input spaces and has the emergent structure of its own. They claim that their four-space model is more gen-

eral and sensitive than the two-domain model and includes the latter one as its special case.

Blending theory adds to the understanding of metaphor the point that conceptual metaphor theory lacks, namely that "a metaphor involves not only the activation of 2 domains, not only correspondences, but also a species of blending of 2 domains" (Croft 2004, p. 207). Another important contribution of the blending theory is that this model allows projection of the material from both the source and target spaces into the blend, whereas in conceptual metaphor theory only simple directional projection from source to target is possible. But this difference can be explained by the different areas of interest of these two theories: conceptual metaphor theory is concerned mostly with recurring conceptual relations represented in stable conceptual system, while blending theory seems to be more interested in novel individual cases which are formed dynamically. Thus, the two frameworks addressing different aspects of metaphoric conceptualization complement each other and can be useful for the analysis.

There is one major restriction to this analysis: the direction of our analysis is not from concepts to their language realization, but from individual metaphoric expression to their conceptual relations.

The two-part structure of the metaphors under study corresponds to the source-target domain model, where the second noun and the first nouns are the referents for the source and target concept respectively.

In principle it gives an open-ended number of possible linguistic realizations. But the

infrequency of these constructions allows pointing out the basic tendencies.

We will start from the classification of target domain concepts. The main groups of the target domain concepts that are realized linguistically in the form of 'N of N' metaphor are the following (in the order of frequency):

1. PERSON, which has a wide range of linguistic expression, including:

prototypical nouns like 'person', 'human', 'human being' (e.g. 'a speck of a person', 'a naught of a human', 'a shadow of a human being' etc.);

nouns specifying gender, age or family relationship like 'man', 'woman', 'fellow', 'guy', 'child', 'boy', 'girl', 'son', 'daughter', 'sister', 'nephew', 'husband', 'wife', 'mother', 'father', 'grandfather', 'grandson' and so on (e.g. 'a bull of a man', 'a cabbage of a woman', 'a scrap of a girl', 'a witch of a grandmother', etc.);

nouns specifying profession, nationality or other background, like 'doctor', 'secretary', 'nurse', 'bishop', 'captain', 'cop', 'Belgian', 'Christian' (e.g. 'a hell of an officer', 'a devil of a gypsy', etc.);

2. BODY, whose linguistic expressions include the following:

prototypical nouns like 'body' (e.g. 'hulk of a body', 'nut of a body', etc.);

nouns referring to body parts, like 'head', 'hand', 'face', 'nose' (e.g. 'squashed-tomato of a face', 'mouse of a mustache', 'a blade of a nose', 'a claw of a hand', 'a water-barrel of a chest', 'wash-rag of a back', etc.);

visual body actions/reactions, such as 'smile', 'grin', 'frown', 'blush' (e.g. 'a stone

of a frown', 'a gape of a grin', 'a twist of a smile', etc.);

audible body actions/reactions, such as 'laugh', 'whistle', 'giggle', 'scream' (e.g. 'boom of a laugh', 'weep of a whistle', 'croak of a scream', etc.);

3. BUILDING, represented by the nouns referring to the whole building or its part, like 'building', 'house', 'church', 'prison', 'room', 'office', 'garage' (e.g. 'a blister of a building', 'a duck of a house', 'a box of a cabin', 'a palace of a hospital', etc.);
4. CREATION, expressed by nouns like 'book', 'novel', 'song' and the like, for example, 'a mess of a novel', 'a sugar lump of a song', 'a roast beef of a comedy', etc.;
5. PERIOD, which has a linguistic expression with the help of prototypical nouns like 'time', 'day', 'night', 'week', 'season', as well as nouns like 'life', 'lifetime', 'trip', 'job', 'show', 'battle', 'marriage', for example 'a hell of a time', 'a peach of a day', 'a devil of a morning', 'a bitch of a journey', 'pest of an interview', etc.;
6. VEHICLE, with the nouns like 'car', 'ship', 'boat', 'bus' representing this concept, for example, 'a battleship of a car', 'a sick whale of a bus', 'a junk heap of a plane', etc.;
7. NOISE, represented by nouns like 'noise', 'racket', 'crack', 'click', 'ring', for example, 'one hell of a crack', 'a hell of a racket', etc.;
8. PROBLEM, expressed by nouns like 'problem', 'mess', 'fix', 'nuisance', 'burden', 'scandal', 'row', for example, 'a hell of a mess', 'a heck of a problem', 'a devil of a nuisance', etc.

This list does not cover all the concepts, but the instances with the mapping of concepts that are not mentioned in this classification are very rare and therefore not relevant for generalization purposes.

Now let's consider the source concepts:

1. HELL, with the nouns like 'hell', 'heck', 'deuce', 'devil', representing it, for example 'a hell of a gift', 'a hell of a headache', 'a deuce of a price', 'a heck of a place', etc.;
2. ANIMAL, which is represented with different groups of words:
 - nouns referring to different kinds of animals*, like 'bull', 'beast', 'dog', 'whale', 'bear', 'colt', 'fish', 'mouse', 'pig' (e.g. 'a dog of a case', 'a lamb of a child', 'a ferret of a man', 'a crab of a hand', 'a duck of a house', etc.), as well as
 - nouns referring to some parts of animal body* 'claw', 'swine's-end' for example, 'black claw of a hand', 'a swine's-end of a face', etc.
 - nouns referring to the sounds animal make*, like 'hiss', 'bark', 'neigh', 'twitter', 'croak', for example, 'a bark of a laugh', 'a croak of a scream', etc.,
 - nouns referring to animal habitats*, like 'beehive', 'nest', 'kennel', for example, 'a beehive of a mall', 'a kennel of a room', etc.;
3. CONTAINER, having linguistic representation by nouns like 'box', 'barrel', 'pot', 'can', 'bag' and so on, for example, 'a pot of a belly', 'the melting pot of a playground', 'a purse of a mouth', 'a Turkish bath of a hall', 'a mixed bag of a year', 'a rag-bag of a policy', 'a frying pan of a forehead', etc.;
4. PARAGON, which is represented with different nouns, like 'ideal', 'masterpiece', 'beauty', 'wonder', 'pearl', 'gem', 'dream',

'love', 'angel' and so on, for example, 'a child's picture-book dream of a city', 'a coquettish little love of a hat', 'one angel of a man', 'a beauty of a project', etc.;

5. MYTHOLOGICAL CREATURE, presented linguistically by such words as 'monster', 'giant', 'gnome', 'leprechaun', 'siren' and others like in 'a troll of a DJ', 'a sylph of a journalist', 'an ogre of a boss', 'a monster of a hang-over', 'a dragon of a housekeeper', 'a behemoth of a wave', 'a titan of a club', 'an imp of a movie', etc.
6. SWEET, expressed by such nouns like 'honey', 'sugar', 'peach', 'cake', 'pudding', 'cherry' and others, for example, in 'a wedding cake of a hotel', 'a pudding of a film', 'a cherry of a role', 'a soufflé of a programme', etc.;
- HOLE, represented linguistically by words like 'hole', 'hollow', 'slot', 'void', for example, 'a black hole of a marriage', 'a hell-hole of a prison', 'rat-hole of a bed', 'a well of a voice', 'a slot of a mouth', etc.;
7. WEATHER, expressed by the nouns like 'hurricane', 'blizzard', 'breeze', 'storm', for example, 'a hurricane of a row', 'a warm breeze of a love song', 'a blizzard of a movie', 'a tornado of a player', etc.;
8. UNHEALTH, expressed by nouns like 'headache', 'spasm', 'blister', 'bruise' and so on, for example, 'a headache of a car', 'a bruise of a melody', 'a scratch of a new moon', 'a spasm of a curriculum', 'a blister of a building', etc.

This list of source domain concepts, as well as the list of target domain concepts, is not meant to include all possible instances, but is nevertheless useful for the purposes of analysis.

The next stage of our analysis will be the attempt to draw the main directions of interactions of target and source domains.

Table 1. *Interactions of target and source domains*

mapping		metaphoric expression
PERSON IS	HELL	one hell of a guy, the poor devil of a millionaire
	ANIMAL	his quiet mouse of a wife, this cold fish of a man
	CONTAINER	a huge tank of a man, a deluded sad-sack of a man
	PARAGON	a porcelain doll of a woman, a gem of a girl
	MYTHOLOGICAL CREATURE	your ogre of a boss, a gentle giant of a barman
	WEATHER	this cyclone of a man, a tornado of a player
BODY IS	ANIMAL	its piggish snout of a nose, a mouse of a moustache
	CONTAINER	a barrel of a chest, his tank of a mouth
BUILDING IS	CONTAINER	this padded coffin of a dining room, the water tank of a house
	ANIMAL	a giant butterfly of a building, the cash cow of a stadium
	PARAGON	this gem of a restaurant, a peach of a place
	SWEET	a wedding cake of a building, honey of a house
	HOLE	a rough, sparse hole of a place, a damp hole of a room
PERIOD IS	HELL	a hell of a life, one hell of a night, a deuce of a game
	ANIMAL	a swine of a season, a dog of a Sunday
	SWEET	the cake of a heavenly morning, a peach of a ride
	WEATHER	the cyclone of a century, a whirlwind of a journey
VEHICLE IS	CONTAINER	some modern box of a car, a grubby old tub of a boat
	PARAGON	a dream of a car, the aesthetic beauty of a car

mapping		metaphoric expression
CREATION IS	HELL	one hell of a tale, one hell of a record, a heck of a tune
	ANIMAL	an elephant of a poem, a wet fish of a critique
	CONTAINER	this Chinese box of a film, a warm bath of a record
	PARAGON	a quiet gem of a novel, a small wonder of a book
	SWEET	Rachmaninov's lollipop of a second piano concerto, a peach of a show
	MYTHOLOGICAL CREATURE	a monster of a bestseller, a one-eyed giant of a movie, an old, sweet siren of a song
	UNHEALTH	a bruise of a melody, another ache of a story
	WETHER	this emotional desert storm of a film, a special-effects-drenched blizzard of a movie
NOISE IS	HELL	a hell of a noise, a heck of a noise
PROBLEM IS	HELL	a heck of a mess, a devil of a problem, one heck of a hangover

These directions supplied with an extensive list of examples are definitely helpful for the understanding of this construction, but being just schematic representations they give little idea about the emergent structure that comes as a result of this mapping. Emergent structure according to the four-space model is one of the most important components of the blended space, because letting the blend to be linked to the conceptual network as a whole, it is adding the features missing in both input structures, and thus, it is novel and dynamic.

In order to do discover this emergent structure, we will analyze some individual metaphoric expressions that follow the above-mentioned conceptual mappings.

It is quite impossible to cover all metaphoric expressions, that is why the emphasis will be made on a few, that are the most characteristic.

As one can see from the list of the mappings, there is almost no source concept whose structure cannot be mapped on a target concept HELL. That is why the first example we will analyze will be the one involving this concept. It has been already mentioned that metaphoric expressions with this concept as a target domain are idiomatic and the mapping concerning it are highly conventionalized among the members of a speech community.

Let's consider metaphoric expression '*a hell of a day*'. It can be presented with the help of the following schematic model (fig.1):

The cross-space correspondences of the two input spaces constitute the mapping between them. The common structure of target and source input spaces, that is, the period during which some kind of activity is performed, is revealed in the generic space.

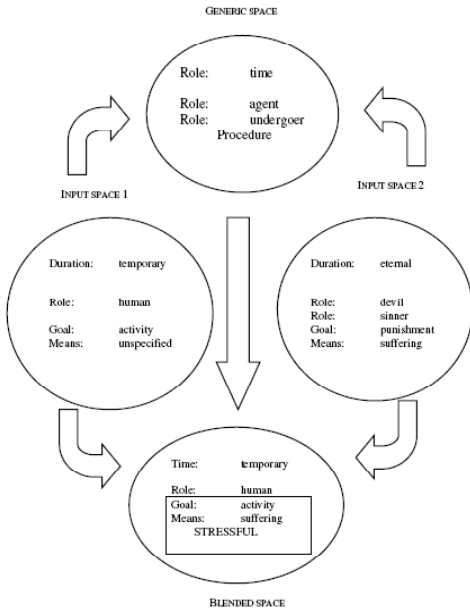

Figure 1. 'a hell of a day': conceptual blend model

The blend inherits some structure from each of the inputs: from the target input space, structured by the domain DAY, it inherits the temporal characteristic of a short temporary period, the identity of a person acting during that period of time; from the source input space, structured by the domain HELL, it inherits the means of performing the activity by the agent. But for this inherited structure, blend forms emergent structure, which results from juxtaposition of 2 input elements: the goal from DAY space and the means of achieving in from HELL space, whose incompatibility leads to the idea of the day being stressful. This idea can be demonstrated in the examples like: 'I've been awake all night and I've got a hell of a day ahead, meetings from morning till night'; 'I had a hell of a day at work, everything I touched seemed to crash and burn'; 'It's been a hell of a day for Abby Barlow: in just a few hours, she's survived

an explosion and watched her employer die', where days are described as full of stress, rush, accidents and other minor troubles.

But this explanation cannot shed any light on the examples like: 'Hope you're having a hell of a day!'; 'Wow, hell of a day. So many cool things going on today it's impossible to list them all' or 'A hell of a day! It's a lonngg day, but a good day. I can't explain it. Just one of those days, I guess. My lucky day', where the juxtaposition of two domains gives a completely different result. It means that the conceptual blending here is based on a different relationship of source and target input domains. The model of this blending process could be presented like shown in figure 2.

Like in the previous model, we have correspondences between target and source input spaces, which make up mapping. Generic space represents a common structure of a period for undertaking some kind of activity,

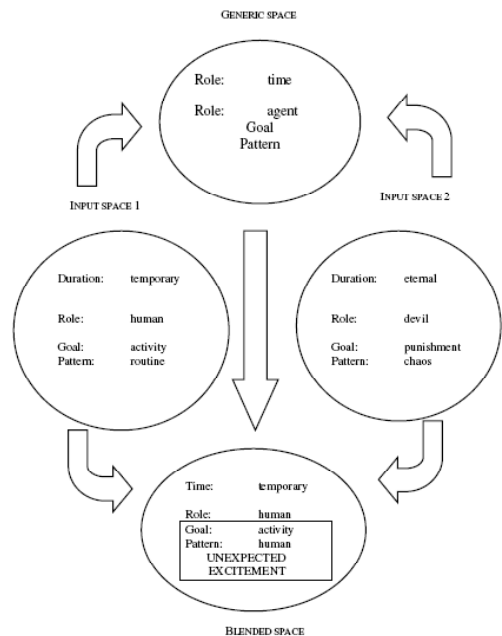

Figure 2. 'a hell of a day': conceptual blend model

which follows a certain pattern. Blend inherits from target input space its temporal property of a short time period, the role of a human performing the activity, from the source domain it inherits the pattern of the activity. The emergency of the property like unexpected excitement is the result of juxtaposition of two elements: the goal from the input space DAY and the pattern from the input space HELL. Using this model as a means of explanation gives understanding of the examples above.

Another reason for analyzing these two models is to show the importance of context for constructing of meaning of the metaphor. It becomes obvious from the examples like that, that context has a considerable influence on the selection of the relevant elements that make up the structure of the input domains. This function of context was emphasized by scholars (Stern 2000, Croft *et al.* 2004), but so far the mechanism of this selection was not proposed.

Some more examples following the above mentioned conceptual mappings will be discussed further.

Metaphoric expression '*an ogre of a boss*' represents a mapping HUMAN IS A MYTHOLOGICAL CREATURE. This expression is rather common for description of inconsiderate, unjust employer, who is exploiting rather than properly managing the employees. For example, "Picture the scene: it's Monday morning, *your ogre of a boss* has been gruffling round the office tearing up work and biting off heads", where this metaphoric expression gets further contextual development, or like in "I would rather work with a fair minded intelligent peer than a *big ugly stupid ogre of a boss*", where the juxtaposition of intelligent peer and stupid ogre of a boss, makes the image of the latter even more repulsive.

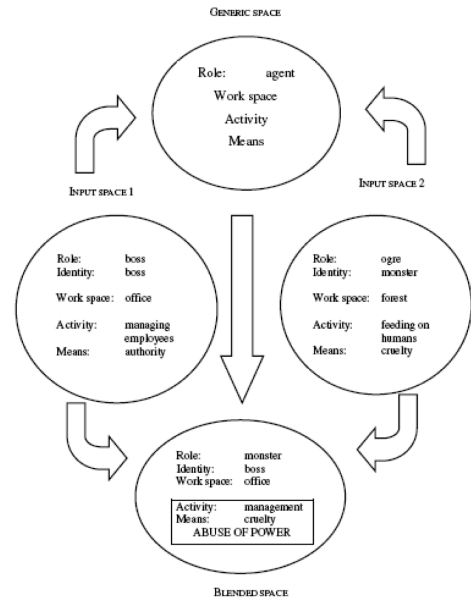

Figure 3. '*an ogre of a boss*': conceptual blend model

Figure 3 shows the model of conceptual blending taking place in this metaphoric expression. The common structure of two domains formed in generic space presents an agent performing some activity in a definite work space using particular means. This common structure is a result of the correspondences in the structures of two input space domains BOSS and OGRE. The elements of the blend structure acquired from target input space are the identity of a person occupying a managing position in the company and the work space, where this activity takes place; from the source input space blend acquires the role of the hideous monster. As a result of juxtaposition of such elements as managing and cruelty emerges a novel structural element: abuse of power, which was not present in either of the input domains.

The next example ‘*a peach of a song*’ follows the conceptual mapping CREATION IS SWEET. The model of its conceptual blending is shown in figure 4. In generic space we have a structure shared by both input spaces, which presents an object that comes into existence as a result of activity performed by another entity and is affecting some senses of humans. The cross-space correspondences of the two input spaces SONG and PEACH constitute the mapping between them. The blend inherits from the target input domain structure such elements as the identity of a musical piece, the situation of entertainment and the sense of hearing it affects, from the source input domain it inherits the role of a sweet fruit. As a result of the structure developed in a blend we have a new emergent element of enjoyment absent in both input domains.

This characteristic of a song being enjoyable can be marked in the following examples:

“Been around the World” is a beautifully uplifting ballad, fleshed out with Smith’s fluid guitar lines – *a peach of a song*!

“Cry to be Found” is *a peach of a song* and is how songs really should be – soulful, heartfelt and, hey! call me a traditionalist, tuneful.

The list of the examples following the mappings listed above and presented in the form of the construction ‘N of a N’ could be rather long. But the aim of this paper was not to analyze all possible instances, but rather to show that this construction, being not very frequent, is quite productive, capable of creating new unexpected images, and the instances of its use are not limited to idiomatic expressions.

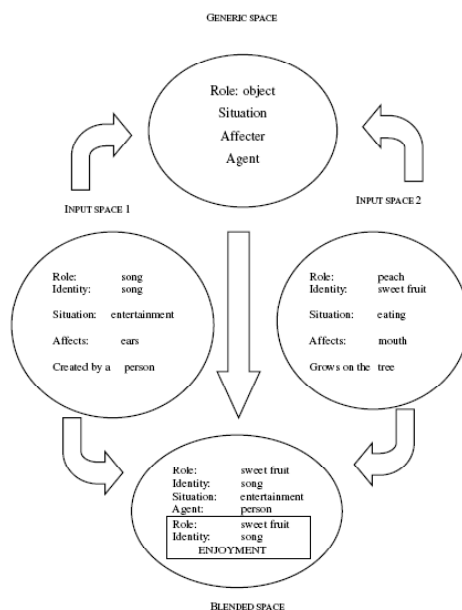

Figure 4. ‘*a peach of a song*’: conceptual blend model

Conclusion

The metaphoric constructions built according to the model ‘N of a N’ have not been given a great deal of attention in linguistic literature, but this fact is probably not the result of their syntactic or semantic simplicity, but rather the low frequency of their use, especially in written texts.

This paper concentrated on both grammatical and semantic relations within this construction. From grammatical point of view, ‘N of a N’ phrase is characterized by subject-predicate relationships between its parts, where the second noun, not the first one, is a head. The first noun according to its functional characteristics is very close to an adjective, which gave rise to a term adjectival noun in reference to this use of that part of speech.

The nominal nature of the phrase adds to its semantic capacities, giving it more creative potential and expressiveness. And even that one can point out that metaphoric expressions in the form of this construction are mostly used as insults, the analysis shows that this model is capable of both positive and negative evaluation.

References

- Aarts, B., 1998. Binominal Noun Phrases in English. *Transactions of the Philological Society*, 96, № 1, 117-158.
- ABNEY, S., 1987. *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*. Doctoral dissertation. Cambridge, MA: MIT Press.
- BROOKE-ROSE, CH., 1958. *A Grammar of Metaphor*. London: Hardback Secker & Warburg.
- CROFT, W.; CRUSE, D. A., 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FAUCONNIER, G.; TURNER, M., 1995. Conceptual Integration and Formal Expression. *Metaphor and Symbolic Activity*, 10:3, 183-204.
- JOHNSSON, S.; HOFLAND, K., 1989. *Frequency Analysis of English Vocabulary and Grammar*. (2 Volumes). Vol. 1: Tag Frequencies and Word Frequencies. Oxford: Clarendon Press.
- KOZLOVA, L., 1997. *Problems of functional rapprochement of parts of speech in modern English*. Barnaul: BSPU Press.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M., 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- MCCAWLEY, J. D., 1988. *The Syntactic Phenomena of English*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- NAPOLI, D., 1989. *The Predication Theory: A Case Study for Indexing Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROSS, J., 1973. Nouniness. In: Osamu FUJIAMA (ed.). *Three Dimensions of Linguistic Research*. Tokyo: TEC, 137-257.
- STERN, J., 2000. *Metaphor in Context*. Cambridge, MA: MIT Press.
- WRIGHT, A.; KATHOL, A., 2003. When a Head is not a Head: A Constructional Approach to Exocentricity in English. In: Jong-Bok KIM; Stephen WECHSLER (eds.). *Proceedings of the 9th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford: CSLI Publications, 373-389.
- ZWICKY, A., 1985. Heads. *Journal of Linguistics*, 21, 1-30.
- ZWICKY, A., 1993. Heads, bases and functors. In: Greville
- CORBETT; Norman FRASER; Scott MCCLASHAN (eds.). *Heads in grammatical theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 292-315.

Anastasia Khudyakova

Barnaulo valstybinis pedagoginis universitetas
Moksliniai interesai: kognityvinė kalbotyra, metaforos studijos.

„N OF N“ KONSTRUKCIJOS METAFOROS

Santrauka

Šiame straipsnyje nagrinėjamos metaforos, atitinkančios struktūrinį „N of N“ (N – daiktavardis) modelį, pvz., *a pearl of a job, a bear of a man, a monster of a dog* ir t.t. Šios metaforinės konstrukcijos mažai nagrinėtos lingvistinėje literatūroje. Tą galima aiškinti ne sintaksiniu ar semantiniu paprastumu, o nedažna jų vartosena. Straipsnyje aptariami abu aspektai. Sintaksės požiūriu, konstrukcijoms būdingi veiksnio-tarinio santykiai, kur antrasis daiktavardis yra pagrindinis, o pirmasis – pažymimasis. Pagal funkcines charakteristikas pirmasis šios konstrukcijos daiktavardis yra artimas būdvardžiui. Tai paaiškina termino „būdvardiniai daiktavardžiai“ atsiradimą, susijusį su šios žodžių klasės vartojimu. Šių konstrukcijų tipologija pagrįsta semantine analize, Lakoffo ir Johnsono bei Fauconnier'o ir Turnerio kognityvinės metaforos teorijomis. Straipsnyje kalbama apie dažniausius „N of N“ konstrukcijos metaforų konceptus. Analizuojami atskiri metaforiniai pasakymai, atitinkantys šias konceptualias projekcijas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kognityvinė lingvistika, metafora, daiktavardiniai išsireiškimai, konceptai.

Anastasia Khudyakova

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Barnaulu
Zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna,
badania nad metaforą.

KONSTRUKCJE METAFORYCZNE „N OF N“

Streszczenie

W artykule zostały omówione metafory zbudowane według modelu strukturalnego „N of N“ (N – rzeczownik), np. *‘a pearl of a job’*, *‘a bear of a man’*, *‘a monster of a dog’* itp. W literaturze lingwistycznej tego typu konstrukcjom metaforycznym nie poświęcano dotąd zbyt wiele uwagi. Można to wytłumaczyć małą częstotliwością ich użycia, w mniejszym stopniu zaś prostotą składniową czy semantyczną. Oba te aspekty zostały omówione w niniejszym artykule. Ze składniowego punktu widzenia konstrukcje te stanowią związek podmiot-orzeczenie, gdzie drugi

rzeczownik jest główny, pierwszy zaś określający. Na podstawie charakterystyki funkcjonalnej pierwszy rzeczownik w takiej konstrukcji pełni funkcję zbliżoną do przymiotnika, co z kolei wyjaśnia powstanie terminu *‘rzeczowniki przymiotnikowe’*, związanego z użyciem wyrazów tej klasy. Za podstawę typologii wymienionych konstrukcji przyjęto analizę semantyczną opartą na kognitywnych teoriach metafory Lakoffa i Johnssona oraz Fauconniera i Turnera. W artykule zostały omówione najczęstsze koncepty wykorzystywane w procesie metaforyzacji konstrukcji „N of N“. Przedstawiono również analizę poszczególnych wyrażen metaforycznych skonstruowanych według takich modeli konceptualnych.

SŁOWA KLUCZE: lingwistyka kognitywna, metafora, wyrażenia rzeczownikowe, koncepty.

Gauta 2007 05 28

Priimta publikuoti 2007 07 23

Rasa Baranauskienė

Vilniaus universitetas

Skandinavistikos centras

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Tel.: (370–5) 261 82 91

E-mail: keb@takas.lt

Moksliniai interesai: kalbų kontaktai, senoji skandinavų ir keltų literatūros, viduramžių literatūra, lyginamoji mitologija.

KELTŲ KULTŪROS ĮTAKOS ATSPINDŽIAI MENO SALOS RUNAKMENIUOSE

Vikingų epochos Meno salos runų įrašai savo forma, turiniu bei kalbos ypatybėmis skiriasi nuo skandinaviškųjų. Jiems įtakos turėjo keltų kultūra, įkvėpusi ir praturtinusi skandinaviškąją bei suteikusi kitokių bruožų runų įrašams. Meno salos runų įrašus veikė Ogamo įrašų tradicija bei vietiniai meno kanonai. Šios salos runos straipsnyje lyginamos su Vakarų skandinavų Vikingų epochos runų įrašais. Atskleidžiami unikalūs Meno runų įrašų bruožai – įrašų formulė bei dizainas. Aptariami vadinamieji dvikalbiai runakmeniai, kur greta runų įrašo yra Ogamo įrašas. Labai svarbus Meno salos runų skiriamasis bruožas – jų kalbiniai ypatumai. Viena vertus, runose gausu keltiškų vardų, antra vertus, galima pastebėti, jog senosios skandinavų kalbos gramatika nebeatitinka normų. Straipsnyje siekiama įrodyti, jog Meno saloje susikūrė unikali runų įrašų tradicija, kuri formavosi veikiami dviejų labai dinamiškų bei skirtingų kultūrų – keltiškosios ir skandinaviškosios.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Runų įrašai, runakmeniai, Ogamo įrašai, Vikingų amžius.

Viena iš įdomiausių Vikingų amžiaus runakmenių grupių – Airijos jūroje esančioje Meno saloje (The Isle of Man). Mažoje Meno saloje gausu runakmenių, tenykščių runų įrašai skiriasi nuo likusio runų korpuso (korpusą sudaro visi runų įrašai, suteikiantys minimalią tekstinę informaciją). „Apie trisdešimt Vikingų amžiaus runakmenių yra išpūdingas skaičius, lyginant su Vikingų runakmeniais kitur“ (Page 1980, p. 207). Išsamūs Birgitos

Sawyer atlikti visų Skandinavijoje rastų runakmenių korpuso tyrimai rodo, kad, pavyzdžiui, Norvegijoje rastas tik „penkiasdešimt vienas Vikingų amžiaus runakmenis“ (Sawyer 2000, p. 118). Vien šis faktas leidžia daryti prielaidą, kad Meno saloje vykusio politinė bei socialinė raida buvo ypatinga. Norvegų vikingai, kolonizavę salą maždaug IX amžiuje ir apsigyvenę šalia vietinių, atplukdė į Meno salą ir Runų raižybos tradiciją. Vyrauja

nuomonė, kad „Meno salos runakmenių gausą lėmė dvi energingos tradicijos“ (Page 1962, p. 227) – skandinaviškoji ir keltiškoji.

Šio straipsnio uždavinys – Meno salos runų įrašų analizė. Remiamasi Sawyer tyrinėjimais, užfiksuotais jos knygoje *Vikingų epochos runakmeniai* (*The Viking-Age Rune-stones*, 2000). Autorė atliko labai išsamius tyrimus, juos pagrindė 2307 runakmenių įrašų pagrindiniame korpuse analize (Sawyer 2000, p. 35). Sawyer tyrimai yra puiki *comparanda* medžiaga Meno salos įrašų analizei. Tai suteikia galimybę apžvelgti Meno saloje esančius runų įrašus beveik visų skandinavų Vikingų epochos runų įrašų fone bei įvardyti pagrindinius jų bruožus, išskirti jų ypatumus ir skirtumus iš likusių runakmenių.

Šiame straipsnyje nagrinėjami tik Meno salos runakmeniai, tačiau, siekiant apibrėžti keltiškosios kultūros įtaką jiems, su runakmeniais lyginama Ogamo tradicija, atkeliavusi į Meno salą iš Airijos. Bandoma nustatyti, kokią įtaką ji galėjo padaryti Vikingų epochos runų įrašams. Runakmenų dizainai lyginami, ieškoma paralelių su norvegiškų runakmenių dizainu bei su Ogamo akmenimis. Analizuojama ir su kitais skandinavų runų įrašais lyginama Meno salos runakmenių formulė. Atskleidžiami neįprasti kalbiniai runų įrašų bruožai, jie lyginami su visos Skandinavijos runų įrašais.

Ši tyrimą ypač apsunkina keletas dalykų. Visų pirma tai, kad neįmanomas tikslus atskirų monumentų datavimas – tik „mažiau nei du procentai visų Skandinavijos runų įrašų gali būti datuojami istoriškai, ir tai tik apytiksliai“ (Sawyer 2000, p. 28). Magnusas Olsenas teigia, jog dvidešimt devyni Meno salos runakmeniai yra Vikingų amžiaus, kitus du runakmenius

Maughold I ir II jis priskiria XII amžiaus pabaigai (Olsen 1954, p. 153).

Vienas iš didžiausių ankstesnių Meno runakmenių tyrinėjimų trūkumų yra tas, kad runakmeniai buvo tiriami labai fragmentiškai, analizuota tik jų meninė forma arba lingvistinis aspektas. Ligi šiol nėra atlikta tyrimo, kuriame įrašai būtų analizuojami kaip visuma. Be to, neatkreiptas dėmesys į toje pačioje saloje egzistavusią Ogamo tradiciją. Vien tik tas faktas, jog dvi skirtingos raižymo ant akmenų tradicijos yra toje pačioje teritorijoje, leidžia daryti prielaidą, kad jos galėjo koku nors būdu daryti viena kitai įtaką, o runų raižytojai žinojo Ogamo įrašus. Vienas įdomiausių faktų tas, kad ant kai kurių akmenų yra abiejų tradicijų pėdsakų.

Meno salos runų įrašų bruožai jau yra analizuoti. 1945 metais M. Olsenas runų įrašuose pastebėjo kai kurias žodžių tvarkos ypatybes, kurias jis priskyrė keltams ir atkreipė dėmesį į daugybę keltų vardų bei painiavą pridėjus vieną ar kitą galūnę, būdingą dvikalbei bendruomenei. 1937 metais Carlas Marstranderis paneigė, kad įrašai yra paveikti keltų kalbos, tačiau pastebėjo vieną keltiškos bažnytinės frazeologijos atvejį bei keltišką senosios skandinavų kalbos fonetikos modifikaciją.

Straipsnio tikslas – pažvelgti į runakmenius kaip į visumą, t.y. patyrinėti jų meninį pavidalą bei raštą – dizainą ir kalbos formules. Įrašai analizuoti pasinaudojus kompiuterine runakmenių baze, kuri yra Runverkete (Runų centre Stokholme), remtasi Birgitos Sawyer ir Rune's Palmo išvadomis apie runas Skandinavijoje. Jomis naudojamosi įvardijant Meno salos runų korpuso ypatumus, žyminčius išskirtinę kultūrinę situaciją.

Aplinka

Meno salos kultūrinį identitetą lėmė du veiksniai. Ten gyvenę vietiniai gyventojai kalbėjo keltų kalba. Manxas, Meno saloje (Ellan Vannin)¹ vartojama keltų kalba, yra viena iš trijų goidelų kalbų, be škotų gėlų ir airių kalbų. Ji yra tiesioginė senosios airių kalbos palikuonė. Vikingų amžiuje salos aristokratija kalbėjo keltų kalba ir rėmė vietinę bardų tradiciją. Vienas iš įrodymų yra XII amžiaus senąja airių kalba parašyta poema *Pagyrimas Raghallui, Meno salos karaliui* (Ó Cuív 1957, p. 283-301).

Antra vertus, vikingams Meno sala buvo ypač svarbi, nes buvo patraukli sustojimo vieta keliaujant į pietus pro Hebridų salas į Airijos jūros baseiną. Vikingų užpuolimai Airijos jūroje prasidėjo dar VIII amžiuje. Būdami patyrę ir praktiški jūreiviai, jie žinojo išsilaipinimo vietas visoje salos pakrantėje.

Senoji Meno salos skandinavų kalba patyrė įvairių permainų tarptautinėje ir neiprastoje aplinkoje, kurioje gyveno vietiniai gyventojai, „vietiniai“ ir „nevietiniai“ vikingai (Dublino miestiečiai, kurie buvo išvaryti iš miesto po to, kai 903 metais jį užėmė airiai), kur varžėsi krikščionybė ir pagonybė. Aukšto lygio rašytinė Meno salos vienuolynų kultūra padarė atėjūnams didelį įspūdį.

Keltų kilmės Meno salos gyventojai iki vikingų įsiveržimo jau kelis amžius buvo krikščionys. Meno saloje nėra nė vieno pagoniško moters kapo, o dauguma moteriškų vardų runų įrašuose keltiški. Tikėtina, kad čia atvykę skandinavai vesdavo vietines moteris, todėl nenuostabu, kad krikščionybė saloje buvo atkurta jau antroje X amžiaus pusėje.

Ogamo įrašai

Ogamo alfabetas „sukurtas vakarų Airijoje“ (McManus 1997, p. 1). Šio alfabeto privalumas yra galimybė lengvai įrėžti simbolius ant akmenų, kur reikėjo trumpo įrašo, pvz., kapo ženklavimo arba memorialinio akmens. Šis rašymo būdas per Airijos jūrą „išplito į pietvakarių Škotiją ir Velsą, o paskui ir į Meno salą“ (Jackson 1994, p. 157). Ogamas (vėlesnė rašyba – Ogham) yra raštas, kur raidės žymi skirtingas kiekis brūkšnių ir įrantų, rėžiamų skersai pagrindinės linijos – natūralaus akmens krašto, briaunos.

Ortodoksinis Ogamas užfiksuotas seniausiuose V-VII amžiaus įrašuose ir priešinamas vadinamajam scholastiniam vėlesnių rankraščių Ogamui. Pasak Roberto Macalisterio studijoje *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum* pateiktos statistikos, žinomi 369 įrašai Ogamu (Macalister 1945-1949, p. 37). Dauguma jų – Airijoje, tačiau nemažai yra ir už Airijos ribų: „Devone ir Kornvalyje (7), Velse (40) ir Meno saloje (5)“ (McManus 2004, p. 4).

Ogamo panašumai su runakmeniais

Kaip ir runakmenius, Ogamo akmenis užsakydavo įtakingos šeimos. „Vienas iš požymių, kad runakmeniai buvo skirti pagerbti aukštą padėtį visuomenėje užimančius asmenis, yra titulai ir garbės epitetai“ (Sawyer 2000, p. 92). Ir runakmeniai, ir Ogamo akmenys viešai demonstruoja aukštą juose minimų žmonių visuomeninę padėtį.

Tiek runų, tiek Ogamo tradicijoms būdinga memorialinė akmenų funkcija. Airių sagose vyrauja ir „nuolat kartojasi“ (McManus 1997, p. 154) tokio tipo formulė: *Cladar a fert*

¹ Ptolemėjaus žemėlapyje (žemėlapis sudarytas apie 150 m. po Kr.) sala vadinama *Menavia*.

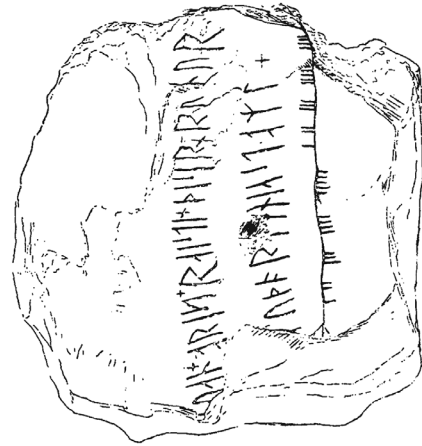
*iarom. Sátir a lia. Scribthair a ainm n-ogaim. Agair a gubae*² (O’Rahilly 1967, p. 43 ir 163). Senąja airių kalba parašytuose teisyuose pripažįstama, jog šie įrašai yra tarsi dokumentai, patvirtinantys žemės paveldėjimą, nes šie akmenys ne tik „žymėdavo kapavietę, bet ir buvo protėvių valdytos teritorijos riboženklis“ (McManus 1997, p. 44), kaip ir runakmeniai (Sawyer 2000, p. 47-70).

Tiek Ogamo įrašams, tiek runų įrašams būdinga tam tikra formulė. Runų įrašuose minimas tiek užsakovas, tiek asmuo, kuriam įrašas skirtas. Dažniausia runų įrašų formulė: *X raisti stain arba risti stin eftir Y*³. Ogamo įrašuose registruojamas tik minimo asmens vardas. Viena iš labiausiai paplitusių Ogamo formulių yra tokia: minimo asmens vardas rašomas pirmiausia kilmininko linksniu, kaip, beje, ir visi kiti vardai bei į formulę įeinantys žodžiai. Ši formulė priklauso tipui *X MAQQUI Y*⁴.

Tiek dauguma runų įrašų (Sawyer 2000, p. 124-145), tiek Ogamo įrašai laikomi krikščioniškais, nors kai kurie jų buvo padaryti „likus vienam amžiui iki krikščionybės atėjimo“ (Kelly 2005, p. 204). Kryžiai ant Ogamo akmenų anksčiau buvo mokslininkų traktuojami kaip „krikščioniško vandalizmo aktas“ (McManus 2004, p. 6). Tačiau dabar manoma, jog Ogamo įrašų kalba „atspindi raidą, kuri vyko krikščionybei įsigalint“ (McManus 2004, p. 6).

Dar vienas runų ir Ogamo įrašų bendrumas tas, kad abu alfabetus buvo ypač patogiu raižyti ant akmens.

Meno saloje Ogamo akmenų yra tik penki (pagal Sims-Williams numeraciją 500-504, 2003, p. 2, 377). Šiuos akmenis Meno saloje pirmasis 1911 metais aprašė Philipas M. C. Kermodė‘as (Kermode 1910-1911, p. 437-450). Jis atkreipė dėmesį į 1900 metais Kirko Maugholdo bažnyčioje rastą akmenis plokštę, ant kurios yra runų įrašas, runų alfabetas Fupork, taip pat pusė Ogamo alfabeto, išraižyto ant linijos ant akmenis priekio (Kermode 1910-1911, p. 440-441).

1 pav. Runų įrašas ir Ogamo alfabetas ant K. Maugholdo rastos plokštės

² Jo kapas iškastas. Jo galvūgalio akmuo įtvirtintas [į žemę]. Jo vardas užrašytas Ogamu. Jis apraudotas (čia ir toliau runų įrašų vertimas – autorės).

³ X pastatė runakmenį Y.

⁴ (Akmuo/įrašas/atminimui) X, Y sūnui.

Tokių atvejų, kai akmenyje žymios abi tradicijos, yra ne vienas. Dvikalbių įrašų yra ne tik Meno saloje, bet ir Airijoje. Ant Killaloe katedros tvoros sienoje rasto kryžiaus koto yra runų įrašas: *þurkrimr risti [k]rus þina*⁵. Šalia „scholastiniu“ arba vėlyvuoku Ogamu užrašyta: *BEANDACHT... TOROQR...* Įrašas rekonstruojamas kaip *BENDACHT FOR TOROQRIM*⁶. Marstranderis mano, kad jis yra XI amžiaus (Marstrander 1930, p. 398). Jeigu Ogamo įrašas interpretuojamas teisingai, nelieka abejonių, kad runų ir Ogamo įrašai buvo daryti vienu metu, tai dar kartą įrodo abiejų tradicijų gyvavimą Vikingų amžiuje.

Jau minėta, kad ant Kirko Maugholdo rasto akmens šalia penkiolikos runų alfabeto yra ir ne visas Ogamo alfabetas. „Papatrys raižyti alfabetus ant akmenų veikiausiai mokymo tikslais yra gerai žinomas runų tradicijoje. Įdomu, kad šie unikalūs Ogamo alfabeto pavyzdžiai randami kartu su skandinaviskais runų įrašais“ (McManus 1997, p. 131).

Kitas pavyzdys iš Meno salos – Kirko Michaelo identifiukuota plokštė, dekoruota kryžiumi su skulptūromis iš abiejų pusių. Po juo įrėžtas visas nuo apačios iki viršaus Ogamo alfabetas. Kitoje plokštės pusėje yra du runų įrašai. Šalia jų – dar vienas Ogamo įrašas, kuris, deja, nebeįskaitomas (Kermode 1907, p. 122-123).

Kaip bebūtų, visi Ogamo įrašai siejami su vikingų įsiveržimu tiek į Meno salą, tiek į Airiją. Pavyzdžiai rodo, kad abi raižymo ant akmens tradicijos glaudžiai sąveikavo dėl kultūrų maišymosi. Dėl to atsirado unikalūs kultūriniai paminklai – dvikalbiai Ogamo ir runų akmenys.

Dizainas

Svarbus Meno salos runakmenių bruožas yra tas, kad dizaino požiūriu jie gana vieningi, kitaip nei runų įrašai vakarų Skandinavijoje. Keltų praktika statyti ornamentuotus kryžius ant kapų buvo perimta vikingų, tačiau „dabar ją tęsė skulptoriai, išmanantys skandinaviskąją tradiciją“ (Cubbon 1983, p. 19-22). Sunku pasakyti, kada Meno saloje buvo iškalti pirmieji kryžiai skandinavų iniciatyva. Sunku identifiukuoti kokią nors skandinaviską skulptūrą, sukurtą anksčiau nei X amžiuje. Ogamo buvimas Meno saloje veikiausiai yra viena iš priežasčių, dėl kurios runos buvo taip gerai priimtos ir pripažintos bei suklestėjo teritorijose, kur Ogamas jau buvo plačiai paplitęs.

Devyniasdešimties procentų skandinaviskų runų įrašų dizainas yra žinomas: eilės arba juostos, tipiškos Norvegijoje, Danijoje ir pietų Švedijoje (Sawyer 2000, p. 26). Apžvelgus turimą medžiagą, tampa aišku, kad Meno runų įrašai atitinka vakarų skandinavų modelį, t.y. norvegišką ir danišką – raižomi eilėmis arba juostomis.

R. I. Page'as pastebėjo, kad „šešiolika Meno salos runakmenių tekstų yra išrėžti ant akmeninės plokštės siaurojo šono“ (1980, p. 183). Taigi egzistuoja bendras modelis, kai įrašas eina iš apačios į viršų (daug rečiau žemyn) vienu akmens šonu“ (Page 1980, p. 230). Įvardijęs šį modelį, Page'as tvirtina, kad jis randamas ir Skandinavijoje, tačiau pripažįsta, kad „Danijoje jis praktiškai nenaudojamas. Meno salos modelis yra įpras-

⁵ *Torgimas pastatė šį kryžių.*

⁶ *Palaiminimas Torgimui.*

tas Norvegijoje, vakarinėse Vest Agderio ir Rogalando provincijose bei rytinėse šalies vidurio Oplando ir Buskerudo provincijose“ (Page 1980, p. 229).

Kyla klausimas, ar vakarų Norvegijos runakmenių dizaino paralelės yra vienintelis dalykas, daręs įtaką Meno salos runų įrašų dizainui? Galbūt yra ir kitų veiksmų, kaip antai savo žymę šiame korpusė palikę Ogamo įrašai.

Norvegiškų runų įrašų dizainas – išdėstymas ant akmens

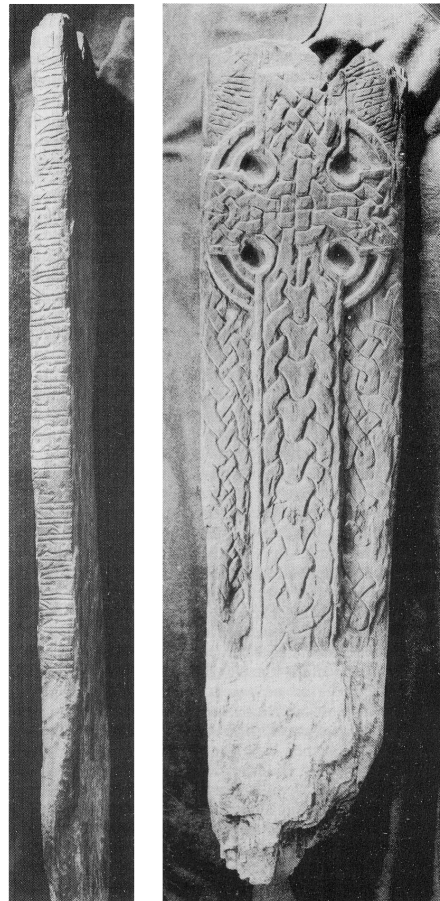
Apžvelgta apie trisdešimt Norvegijos Vikingų amžiaus runakmenių. Jie buvo suskirstyti į penkis tipus pagal tai, kaip įrašas išdėstytas ant akmens. Tyrimui buvo aktualūs tik pirmas ir penktas tipai, nes antrojo, trečiojo ir ketvirtojo Meno saloje yra tik pavieniai atvejai.

Pirmasis tipas pasižymi tuo, kad runakmenio išorinė pusė išmarginta ne runomis, o kitokiais ornamentais, runų įrašas dėl vietos trūkumo priekyje atsiduria ant siaurojo runakmenio šono. Vienas iš ryškiausių tokio dizaino pavyzdžių yra Dynna runakmenis, esantis Oplande, Norvegijoje, datuojamas maždaug 1040-1050 m. po Kr.

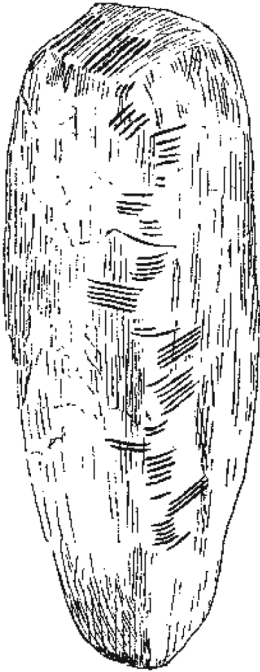
Penktasis tipas yra pats svarbiausias tyrimui, nes šio tipo runų įrašai visada išsidėstę runakmenio išorinės pusės krašte, o jei ten trūksta vietos, įrašas tęsiamas ant siaurojo akmens šono, kaip ir Meno salos įrašuose. Vienas tokio dizaino pavyzdžių galėtų būti Oddernesio runakmenis iš Vest-Agderio, datuojamas maždaug 1040-1050 m. po Kr.

Kyla klausimas, kodėl Norvegijos runų raižytojai Meno runų įrašams pasirinko būtent šiuos dizaino tipus, kodėl jie beveik nenaudoja juostų ar eilių? Tokį pasirinki-

mą galima paaiškinti Ogamo dizaino įtaka runakmeniams. Juk Ogamo akmenų įrašai visuomet yra akmens pakraštyje, nes natūralus akmens kraštas laikomas linija, ant kurios skersai įrėžiami rašmenys. Galima palyginti Meno saloje rasto Ogamo akmens dizainą ir vadinamąjį Gautro kryžių, rastą Kirko Michaelo vietovėje, kurio numeris yra Kirk Michael 101 (74). Abiem atvejais įrašas yra akmens pakraštyje.

2 pav. Kirk Michael 101 (74)
(Manxo muziejus)

3 pav. Ogamo akmuo
(Ruseno muziejus, Kermode 1910-1911)

Apibendrinant galima pasakyti, kad daugumos Meno runakmenių dizainas atitinka norvegiškus pirmą ir penktą tipus. Būtent šis modelis veikiausiai buvo pasirinktas dėl Ogamo akmenų tradicijos įtakos.

Formulė

Tiek Ogamo, tiek runų įrašams būdingos formulės. Runų formulė, vartojama Meno saloje, yra unikali. Pati formulės konstrukcija nedaug skiriasi nuo bendrosios skandinavų formulės, tačiau egzistuoja vienas esminis skirtumas. Ten, kur skandinaviešuose pavyzdžiuose kalbama apie akmens statymą, Meno runų įrašuose beveik visada minimas kryžius, t.y. *krus*. Vadinasi, vietoj žodžių junginio *X*

*raisti stain eftir Y*⁷ rašoma *X raisti krus eftir Y*⁸. Net jeigu runakmeniai Skandinavijoje yra kryžiaus formos arba gausiai dekoruoti kryžiais, runų įrašų formulėje vis tiek vartojamas žodis *steinn*, t.y. *akmuo*. „Žodis *krus* Norvegų epigrafiroje yra vėlyvas ir gana retas reiškiny“ (Page 1980, p. 222). Taigi Meno salos runų formulė yra unikali ir veikiausiai susijusi su keltų tradicija. Ji greičiausiai liudija dviejų kultūrų susiliejamą: vietinės keltų ir skandinavų, nes keltų tradicijoje akmeniniai kryžiai buvo statomi nuo seno.

Ištirus Meno salos runakmenius, išaiškėjo, kad tik trijuose naudota kitokia formulė. Visiškai aišku, kad žodis *krus* vartojamas ir kituose runų įrašuose, tačiau visiškai skirtingame kontekste. Kompiuterinėje visos Skandinavijos runų bazėje aptikti dvidešimt devyni runų įrašai su žodžiu *krus*, daugiausia jų – iš Meno salos. Tyrimas parodė, kad žodis *krus* dvidešimt keturių runų įrašuose pasikartoja dvidešimt penkis kartus, jo variantas *kros* – tris kartus trijuose įrašuose, dar vienas variantas *kors* – du kartus dviejuose įrašuose.

Tačiau už Meno salos ribų žodis *krus* vartojamas visiškai kitaip, išskyrus vieną atvejį Norvegijoje. Žodis *krus* dažnas įrašo pabaigoje, vietoj *AMEN*. Jo paskirtis – įdėti įrašą į krikščionišką kontekstą. Kitas žodžio *krus* vartojimo runų įrašuose tipas yra tik lotyniškose maldose. Tokiu atveju įrašai vėlyvi ir randami ant įvairių daiktų (varpų, kryžių, krikštų ir t. t.), todėl šiam tyrimui neaktualūs. Vienintelis aktualus pavyzdys, kai žodžio *krus* vartojimas atitinka Meno salos formulę, yra Norvegijoje – X amžiaus runų įrašas ant akmeninio kryžiaus.

⁷ *X pastatė akmenį Y.*

⁸ *X pastatė kryžių Y.*

Galima teigti, kad ši tradicija į Norvegiją buvo atnešta iš Meno salos arba kitų keltų teritorijų, o ne priešingai, nes tokio pobūdžio runų formulė Norvegijoje yra itin reta. Teigti-na, jog Meno salos įrašams būdinga formulė susiformavo būtent šioje saloje. Tai patvirtina Sawyer hipotezę, kad „runakmeniai buvo krizės simptomai, atsakas į socialinius ir ekonominius pokyčius, kuriems įtaką darė religinė ir politinė plėtra X ir XI amžiuje. Įrašai buvo vieši ir pastovūs senų ir naujų tautų žemė, titulą ir valdžią pareiškimai“ (Sawyer 2000, p. 77).

Kalbiniai įrašų ypatumai

Meno salos runų įrašuose pasitaiko daugybė keltiškų vardų, kurie minimi pramaišiu su skandinaviškais. Kirk Michael III įrašė minima šeima, kurioje visi vardai keltiški, o dukra ištekėjusi už *Aðísl* (skandinaviškas). „Tokie įvairios kilmės vardai runų įrašuose rodo labai glaudų ryšį tarp dviejų tautų“ (Page 1980, p. 222).

Daugelis Meno runų įrašų parašyti nepriekaištinga senąja skandinavų kalba, tačiau yra ir tokių, kuriuose gramatika neatitinka senosios skandinavų kalbos standarto. Dviejuose Kirk Michael III runų įrašuose gausu keltiškų vardų:

*mal:lymkun:raisti:krus:þena:efter:mal:
mury:fustra:sine:totortufkals:kona:
is:apisl:at+ [b]etra :es:laiþa:fustra:
kuþan:þan:son:ilan+⁹*

Visi šiame įrašė esantys vardai neišprasti. Ligi šiol neatsakyta į klausimą, kokios giminės yra *Mallymkun*. Manoma, kad „antrasis šio vardo elementas yra kilmininko linksnio keltiškas vardas *Lomchon* nuo *Lomchu*“ (Page 1962, p. 138). *Malmury* yra keltiškas vardas (senąja airių kalba – *Máel Muire*), tačiau neaišku, ar minimas asmuo vyras, ar moteris. *Dufgal* – taip pat yra labai įdomus, nes jis susideda iš dviejų bendrinių žodžių *dub* – juodas, *tamsus* ir *gall* – užsienietis. Šis žodis airių šaltiniuose dažniausiai reiškia vikingą. Taigi šis vardas būtų verčiamas kaip *juodasis vikingas*. *Aðísl* yra neabejotinai skandinaviškas vardas, tačiau nepaprastai retas ir neišprastas Norvegijoje, „pasitaikantis Uplande (Švedijoje) ir Danijoje“ (Palm 2004, p. 70).

Nors pavieniai žodžiai aiškūs, patį įrašą interpretuoti labai sunku dėl jo gramatikos ypatybių. Kai kurie mokslininkai mano, jog *Malmury* yra moteriškos giminės (Palm 2004, p. 70; Page 1980, p. 181) ir verčia jį kaip *Marijos tarnas*, tačiau teisingas vertimas turėtų būti *atsidavęs Marijai*. Toks kreipinys į moterį Airijoje pradėtas vartoti labai vėly, todėl šis vardas runų įrašė turėtų būti vyriškos giminės.

Frazę *fustra*: *sine* sudaro silpnas vyriškos giminės netiesioginio linksnio daiktavardis *fóstri* ir moteriškos giminės naudininko linksnio įvardis *sinne*, padarytas iš savybinio įvardžio *sinn*. Galima teigti, kad skandinavų kalbos gramatika gerokai šlubuoja. Veikiausiai tai pavyzdys, kaip mažumos kalbos gramatika keičiasi dvikalbėje visuomenėje.

⁹ *Mallymkun* [vyras?] pastatė šį kryžių *Malmury* [moteris?] savo išūniui(?), *Dufgalo* dukteriai/dukteri [objektas], žmona [subjektas] kurią *Aðísl* vedė. Geriau palikti gerą išūnį nei blogą sūnų.

Antrasis runų įrašas ant šio akmens lengvai skaitomas, jo gramatika tiksli, nes „šis įrašas primena patarę, todėl kalba sustabarėjusi ir nepakitusi“ (Palm 2004, p. 72). Jeigu *Malmury* manome esant vyriškos giminės, antrasis ant to paties akmens esantis runų įrašas puikiai dera prie jo, nes jame kalbama apie vyriškos lyties asmenį. Kad ir kokios lyties būtų *fóstri* (*įsūnis*), savybinio įvardžio forma *sinne* yra neteisinga, nes daiktavardis turėtų būti galininko linksnio, įvardis taip pat. Tačiau įrašė esanti įvardžio forma *sinne* yra moteriškos giminės naudininko linksnio.

Antroji įrašo dalis dar sudėtingesnė. Frazėje *totor tufkals kona is apisl ati*, žodis *totor* (*dukra*) vietoj vardininko yra galininko linksnio, o žodis *kona* (*žmona*) vardininko linksnio, kaip ir turėtų būti. Jeigu pirmoje įrašo dalyje kalbama apie įsūnį, tuomet visa ši frazė yra *Mallymkun* pažyminy. Tuomet įrašą reikėtų versti taip: *Mallymkun [moteris?], Dufgalo duktė, žmona, kurią Adísl vedė, pastatė šį kryžių Malmury [vyras] savo įsūniui. Geriau palikti blogą įsūnį nei gerą sūnų.*

Tačiau ir šiuo atveju neišvengiama gramatinių klaidų, nes neįmanoma paaiškinti, kodėl *totor* yra galininko linksnio. Kad ir kaip šį įrašą interpretuotume, jo gramatika neatitinka senosios skandinavų kalbos normų, nors runų įrašai Norvegijoje arba Danijoje šia prasme yra labai tikslūs. Maughold II įrašė minimi trys keltų šventieji – Malachis ir Patrikas Adamnanas. Pasak Sawyer, „į šventuosius skandinavų runakmenių įrašuose nėra šaukiamasi; išskyrus Kristų, juose pasitaiko tik Marija ir archangelas Mykolas“ (2000, p. 140).

Išvados

Išnagrinėjus Meno salos runų įrašus, galima teigti, jog žymūs įvairūs skandinavijos ir keltiškos kultūrų kontaktai. Runakmeniai didžiulį populiarumą greitai įgijo dėl toje pačioje saloje egzistavusios Ogamo įrašų ant akmens tradicijos. Tai liudija jų gausa. Meno salos dvikalbiai Ogamo ir runų įrašai rodo apie saloje gyvenusių tautų domėjimąsi viena kitos kultūra. Ogamo įrašai ant runakmenių yra įrėžti tuo pat metu, kaip ir runos, nes ir runų, ir Ogamo įrašai dažnai yra alfabetai, o Ogamo įrašų dizainas – netradicinis.

Meno salos runakmenių dizaino tipai iš esmės atitinka Norvegijos runakmenių tradiciją. Tačiau Meno salos runų meistrai mieliau rinkosi tuos tipus, kai įrašas buvo išdėstomas runakmenio pakraštyje arba ant siaurojo akmens šono. Tokį jų pasirinkimą galima būtų paaiškinti Ogamo akmenų dizaino įtaka.

Meno salos runų formulė yra unikali, palyginus su Skandinavijos runų įrašais. Veikiausiai ji susiformavo būtent čia. Vietoj visoje Skandinavijoje formulėje vartojamo žodžio *akmuo* Meno salos runakmenių formulėje yra žodis *kryžius*, nes kryžiai buvo nuo seno statomi Meno saloje, garsėjo puikia menine kokybe ir, matyt, darė atvykusiems vikingams didelį įspūdį.

Svarbiausias kultūrinių ryšių įrodymas – kalbų kontaktai. Daugelyje runų įrašų aiški keltų kalbos įtaka. Dažnai įrašų gramatika neatitinka senosios skandinavų kalbos normų, nors runų įrašai Norvegijoje arba Danijoje šia prasme yra neprikaištingi. Meno salos įrašuose matyti, kaip mažumos kalbos (senosios

skandinavų) gramatika keičiasi dvikalbėje visuomenėje, kurioje dominuoja keltų kalba. Tendencija yra tokia – kuo vėlyvesnis įrašas, tuo labiau šlubuoja jo gramatika. Taip pat runų įrašuose gausu keltiškų vardų, taip pat ir keltų šventųjų, nors runų įrašuose Skandinavijoje šventųjų vardų nėra.

Meno salos runų įrašai rodo, kad rašymo runomis tradicija Meno saloje buvo stipri ir gyvybinga, tęsė skandinaviškas tradicijas, buvo atvira naujovėms. Įrašai puikiai atspindi politinius, socialinius ir religinius salos ir visuomenės pokyčius.

Literatūra

CUBBON, M., 1983. The archaeology of the Vikings in the Isle of Man. In: *Fell C. ir kt. The Viking age in the Isle of Man*. London: University College London, 13-27.

JACKSON, K., 1994. *Language and History in Early Britain*. Dublin: Four Courts Press.

KELLY, F., 2005. *A Guide to Early Irish Law*. 5. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.

KERMODE, P. M. C., 1907. Manx Crosses. *Folklore*, Vol. 107, 122-123.

KERMODE, P. M. C., 1910-1911. Note on the Ogam and Latin inscriptions from the Isle of Man, and a recently discovered bilingual, in Celtic and Latin. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, 45, 437-450.

MACALISTER, R. A. S., 1945-1949. *Corpus Inscriptionum Insularum Celticarum*, 2 vols. Dublin: Stationery Office.

MARSTRANDER, C., 1930. Killaloeokorset og de Norske Kolonier i Irland. *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab*, 4, 378-400.

McMANUS, D., 1997. *A Guide to ogam*. Maynooth: An Sagart.

McMANUS, D., 2004. *Ogam Stones*. Cork: Cork University Press.

Ó CUÍV, B., 1957. A poem in praise of Ragnall, king of Man. *Éigse*, 8, iv, 283-301.

OLSEN, M., 1954. Runic inscriptions in Great Britain, Ireland and the Isle of Man. *Viking antiquities in Great Britain and Ireland*, 6, 151-233.

O'RAHILLY, C., 1967. *Táin Bó Cúalnge from the Book of Leinster*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.

PAGE, R. I., 1962. The Manx Rune-stones. In: *Fell, C. ir kt. The Viking age in the Isle of Man*. London: University College London, 133-146.

PAGE, R. I., 1980. Some thoughts on Manx Runes. In: *Parsons, D. Runes and Runic Inscriptions. Collected Essays on Anglo-Saxon and Viking Runes*. Woodbridge: The Boydell Press, 179-235.

PALM, R., 2004. *Vikingarnas språk*. Stockholm, Norstedts Förlag.

Runų bazė. Prieiga: <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>. [Žiūr. 2007-05-27].

SAWYER, B., 2000. *The Viking-age Runestones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford: Oxford University Press.

SIMS-WILLIAMS, P., 2003. *The Celtic Inscriptions of Britain*. Oxford UK: Publications of the Philological Society, 37.

Rasa Baranauskienė

Vilnius University

Research interests: language contacts, old Scandinavian and Celtic literature, medieval literature, comparative mythology.

REFLECTIONS OF CELTIC CULTURAL INFLUENCE IN MANX RUNE STONES

Summary

Viking Age rune-stones found on the Isle of Man contain some exceptional features and in many ways diverge from the rest of the Scandinavian runic corpus. This might depend on the fact that they combine two energetic traditions, i.e. Scandinavian and Celtic. Scandinavian rune-carvers, skilled in their own tradition encountered on the Isle of Man

another stone-carving tradition – i.e. Ogam stones. Presence of the Ogam tradition on the Isle of Man might have been one of the factors why rune-stones were so well accepted and flourished on the isle during the Viking age.

In the article I use Scandinavian runic material for comparative purposes. It enables me to look at the rune-stones of the Isle of Man in the light of almost all Scandinavian Viking-age inscriptions and specify their features, identify their peculiarities and differences from the rest of the corpus.

One of the most unique features is the presence of bilingual runic-Ogam inscriptions. Stones containing both traditions are found just in the Celtic area. In this article I argue that Ogam inscriptions on bilingual stones were carved at the same time as runic inscriptions and not earlier.

Another feature which is quite unique to Manx rune-stones is their design, or rather lay-out. More than half of the inscriptions tend to appear on the narrow side of the stone. I think that it is again due to the influence of Ogam, where inscription always runs along the edge of the stone across the imaginative stem-line.

Formula of the Manx rune-stones is also unique, i.e. contains the word *crus* “cross” instead of the word *steinn* “stone” in Scandinavian tradition. My research has shown that in Scandinavian inscriptions the word “cross” is used in completely different contexts and could not be borrowed to the Isle of Man from Scandinavia. The formula of the Manx rune-stones was obviously created on the Isle of Man.

Linguistic research of the Manx rune-inscriptions revealed the influence of Celtic upon Scandinavian language. First of all, rune-inscriptions contain a lot of Celtic personal names. Besides, there are many cases of inflectional confusion that is likely to arise in a bilingual society.

KEY WORDS: the Isle of Man, rune inscriptions, rune stones, Ogam inscriptions, Viking age.

Rasa Baranauskienė

Uniwersytet Wileński

Zainteresowania naukowe: kontakty językowe, literatura staroskandynawska i celtycka, literatura średniowieczna, mitologia porównawcza.

ELEMENTY WPŁYWÓW KULTURY CELTYCKIEJ WYSTĘPUJĄCE NA KAMIENIACH RUNICZNYCH Z WYSPY MAN

Streszczenie

Napisy runiczne z epoki wikingów pochodzące z Wyspy Man pod względem formy, treści oraz osobliwości języka znacznie różnią się od run skandynawskich. O takiej ich odmienności zdecydowała kultura celtycka, która swoją inspiracją wzbogaciła kulturę skandynawską oraz nadała inny odcień napisom runicznym poprzez odwołania do istniejącej tam tradycji napisów ogamicznych oraz odrębnych kanonów sztuki. Zachodnioskandynawskie napisy runiczne z epoki wikingów zostały w artykule wykorzystane jako materiał porównawczy. Wyodrębniono unikatowe cechy napisów runicznych z Wyspy Man, takie jak formuła oraz wygląd napisów. Omówiono także tzw. dwujęzyczne kamienie runiczne, gdzie obok inskrypcji runicznej występuje napis ogamiczny.

Jedną z podstawowych różnic między runami z Wyspy Man a inskrypcjami skandynawskimi są ich cechy językowe. Z jednej strony, występują w nich liczne imiona celtyckie, z drugiej zaś można zauważyć, że gramatyka języka staroskandynawskiego nie jest zgodna ze standardem. W artykule podjęto próbę udowodnienia, że w wyniku oddziaływania dwóch odrębnych i bardzo dynamicznych kultur – celtyckiej i skandynawskiej – na Wyspie Man wykształciła się unikatowa tradycja napisów runicznych.

SŁOWA KLUCZE: Wyspa Man, napisy runiczne, kamienie runiczne, napisy ogamiczne, epoka wikingów.

Александр Киклевич

Варминско-Мазурский университет в Ольштыне

Институт журналистики и социальной коммуникации

ul. K. Obitza 1, 10-725 Olsztyn, Poland

Тел.: (48–0602) 17 58 02

URL: <http://moskit.uwm.edu.pl/~aleksander.kiklewicz/>

Область научных интересов автора: теория языка, функциональная лингвистика, семантика, психолингвистика, грамматика.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ VS. СИНТАКСИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ

Статья посвящена проблемам функциональной семантики, а именно – семантическому варьированию лексем в языке и в речевой деятельности. Автор различает в системе языка полисемию как мутацию лексического значения и диасемию как модификацию значения. Рассматривается диффузный характер плана содержания слова, а также сложные, динамические отношения между процессами семантической и синтаксической деривации

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: семантика, семантическая деривация, полисемия, диасемия, семантические модификации и мутации, синтаксическая деривация, синтаксическая компрессия.

1. Два уровня семантического варьирования знака

В языкознании известны два уровня семантического варьирования языковых знаков. На первом уровне реализуется полисемия – свойство знаков (морфем, лексем, предложений), употребляться в нескольких значениях, реализуя номинативную функцию. Варианты значения на уровне полисемии будем определять как его мутации. На другом уровне выступают более частные семантические оттенки, или модификации значения слова. Это явление будет квалифицироваться как диасемия.

В одной из предыдущих публикаций автора (Kiklewicz 2006, s. 26) полисемия

рассматривалась как явление системы языка, а диасемия – как речевое явление. От этого основания разграничения данных понятий следует, однако, отказаться ввиду того, что, с одной стороны, и новые значения, и новые оттенки могут иметь окказиональный, речевой характер, а с другой стороны, они могут закрепляться в языковой памяти – главным образом, благодаря своим «заслугам» в речевой деятельности, т.е. благодаря высокой частоте употребления. Вместе с тем (может быть, в свое оправдание) следует подчеркнуть, что если количество разных значений слова, в том числе и окказиональных, в принципе, ограничено, то семантические

оттенки не могут быть представлены в виде закрытого списка – они генерируются синтагматическими и социокультурными контекстами, число которых бесконечно.

В толковых словарях применяется практика, когда «значения отмечаются арабскими цифрами и даются с абзаца, а их смысловые оттенки выделяются последовательно с помощью двух параллельных черточек ||» (Евгеньева 1981, с. 8). Ср. характерный фрагмент описания:

ВАШ 1. Притяжательное местоимение к *вы* || Исходящий от вас: написанный, сказанный, изготовленный и т.п. вами || Приятный, угодный вам, знакомый вам. 2. То, что принадлежит или свойственно вам. 3. Близкий вам (т.е. тем, к кому обращена речь); люди, родственники, товарищи, соотечественники.

Наблюдения показывают, что граница между полисемией и диасемией размыта, а представление данных форм семантического варьирования в толковых словарях непоследовательно, порой логически противоречиво, во всяком случае требует оптимизации с учетом новейших лингвистических исследований.

2. Полисемия?.. Диасемия?.. Границы семантического варьирования

2.1. Проблема адекватности словарных дефиниций

Анализ словарных дефиниций показывает, что лексикографическая практика не опирается на рациональные критерии разграничения значений и семантических оттенков, хотя некоторыми авторами предлагаются заслуживающие внимания способы разграничения значения и «употребления» (Апресян 2001). Так, возникает вопрос, почему в приведенной выше словарной статье первые три семантических признака: а) ‘принадлежащий адресату’, б) ‘исходящий от адресата’, в) ‘приятный, знакомый адресату’, – принадлежат к одному и тому же значению – неясно, что их объединяет¹. Напротив, нельзя понять, на какой основе дифференцированы первый оттенок первого значения и второе значение, третий оттенок первого значения и третье значение, ведь они содержат повторяющиеся семантические признаки.

Характерная для толковых словарей тенденция – чрезмерное деление семантических вариантов, представление семантических оттенков как разных значений, проявляется, на наш взгляд, при лексикографическом описании прилагательного

¹ **От редакции.** Статья А. Киклевича поднимает вопросы, активно обсуждающиеся в современной семантике (Ю. Д. Апресян, Г. И. Кустова), поэтому редколлегия хотела бы высказать свое мнение по ряду вопросов, где могут возникнуть несогласия с автором, или, напротив, авторские тезисы вызывают научную рефлексию по названному вопросу. Обычно мы ведем диалог с нашими авторами в сносках. Далее мнение редакции выделяется в сносках курсивом.

Думается, основанием отнесения к одному значению всех трех местоимений ВАШ (ваша работа / искренно Ваш / ваше пальто) может стать используемое Ю. Апресяном понятие «личной сферы» говорящего или адресата – в названных случаях X включен в то, что «близко физически, морально, эмоционально или интеллектуально» адресату. (АПРЕСЯН, Ю. Д., 1995. Дейкис в лексике и грамматике и наивная модель мира. In: Избранные труды. Т. 2. Москва: Языки русской культуры. С. 645).

пустой. В академическом «Словаре русского языка» выделяется семь его значений:

1. Ничем не заполненный (о каком-л. вместилище), напр. *пустая бочка*. 2. Опустошенный, не способный чувствовать, мыслить, напр. *пустая голова*. 3. Несерьезный, духовно ограниченный (о человеке), напр. *пустая женщина*. 4. Неосновательный, лишенный серьезного значения, напр. *пустые слухи*. 5. Незначительный, ничтожный, напр. *пустой повод*. 6. в значении существительного *пустое*: Дело, обстоятельства, слова, не заслуживающие внимания; пустяки, вздор, напр. *говорить пустое*. 7. в значении существительного *пустое*: Ничего, не стоит обращать внимания; пустяки, напр. *пройдет – пустое!*

В рамках каждого значения, кроме того, выделяется несколько оттенков, например, семь оттенков – в рамках первого, основного значения:

Ничем не заполненный (о каком-л. вместилище), напр. *пустая бочка* || Полный внутри, напр. *пустой шар* || Не занятый чем-л., кем-л., обычно находящимся в нем или на нем, напр. *пустой подвал* || Нежилой, ненаселенный, безлюдный, напр. *пустой дом* || Ничего не имеющий при себе, ничего не несущий, напр. *пустой пошел* || Свободный от занятий, дел, напр. *пустой урок* || Ничем не заправленный, не сдобренный (о пище), напр. *пустые щи*.

В сумме в словарной статье насчитывается семнадцать семантических вариантов

данного прилагательного. Во-первых, вызывает сомнение количество выделяемых в словаре семантических признаков – трудно поверить, что все они действительно хранятся в языковой памяти речевых субъектов. Число выделяемых значений и семантических оттенков, как представляется, завышено. Так, было бы естественным объединение первых пяти оттенков первого значения, которые принципиально не различаются с точки зрения выражаемого ими номинативного признака:

пустой x = ‘такой x , внутри или на поверхности которого отсутствуют предметы, которые в соответствии с нормой должны или могут там быть’.

Возможно, как отдельное (метафорическое) значение следовало бы интерпретировать и семантический вариант ‘*ничем не заправленный, не сдобренный* (о пище)’, который отличается от основного значения, ведь здесь речь идет не о предметах, *которые находятся внутри x -а в соответствии с нормой* (т.е. в соответствии с природой вещей), а о предметах, которые *дополнительно могут быть находится внутри x -а*².

Парадокс словарного толкования заключается в том, что, с одной стороны, оно стремится к чрезмерному делению семантических вариантов, а с другой стороны,

² **От редакции.** Вполне возможно, что невысокая частота подобных употреблений сегодня мешает лексикографам проявить определенную смелость в классификации значений и отойти от традиционного описания. В любом случае мы имеем отсутствие четких принципов лексикографического описания, причиной чего является отсутствие общепринятой семантической теории разграничения отдельных значений и их оттенков, проявляющихся в отдельных речевых употреблениях. Разумеется, значительные исследования на этом пути существуют (Апресян 1974, 2001), но они до сих пор не стали «руководством к действию» со стороны лексикографов. Вполне возможно, что исследовательские тенденции последних десятилетий, ориентирующие, скорее, на исследование отраженной в отдельных языковых элементах и их использовании ментальности социума, а не создание солидных научных теорий языка, замедлили процесс поиска и утверждения в лексикографии новых семантических теорий.

не учитывает многих вариантов, в том числе и регулярных, представленных в речевой практике. Например, сочетание

пустой урок

может иметь также не учтенное в словаре значение ‘безрезультатный, бесполезный, бессодержательный’, весьма часто реализующееся в речевой практике. Ср. также выражения с отглагольными существительными:

пустые переговоры,
пустая поездка,
пустая попытка.

Словарь, таким образом, не отражает важнейшего свойства семантического варьирования слова – его открытого характера. Противоречие с системой языка заключается в том, что словарь представляет закрытый список значений и оттенков, тогда как в действительности область семантической деривации, обусловленной, с одной стороны, системой языка, т.е. ассоциативным потенциалом его номинативных значений и потенциалом лексической сочетаемости, с другой стороны, социокультурными параметрами речевых актов, значительно шире, и ее принципиально невозможно представить – во всяком случае относительно некоторого подмножества лексики – в виде закрытого списка значений и оттенков. Это имел в виду А. Ф. Лосев:

Почему так часто бывает, что, имея самый совершенный словарь, мы прекрасно понимаем каждое слово, входящее в данную фразу, и никак не можем перевести всей

фразы в целом? Это [...] только потому, что смысловое расстояние между двумя значениями одного и того же слова настолько мало и незначительно, что никакой словарь не может охватить всех этих оттенков. Чтобы охватить все эти оттенки, нужно, кроме словаря данного языка, иметь еще опыт обращения с данным языком. А опыт-то как раз и возникает не из изучения словарей, но из использования самих языков, которое только и может подсказать ту или иную семантическую разницу в значении слова в разных контекстах (Лосев 1983, с. 105).

Подтверждением сказанного могут быть результаты проведенного нами анализа семантического функционирования польских притяжательных местоимений. Нами было рассмотрено 519 синтаксических конструкций с притяжательными местоимениями и существительными, извлеченных из текста повести современного польского прозаика Т. Новака «Diabły» («Черти»), среди которых было выделено 122 типа их различных семантических интерпретаций, основанных на значении местоимения или опорного существительного. Эти данные показывают, что, вопреки традиционному представлению о притяжательных местоимениях как единицах, которые предназначены для реализации категории посессивности, языковые выражения с местоимениями данного типа характеризуются чрезвычайным семантическим разнообразием – каждая пятая синтаксическая конструкция в рассмотренном нами материале имеет новое содержание. Наиболее частыми являются следующие употребления (Киклевич 1998, с. 84 и сл.):

мой (твой, его, ваш и т.д.) х

1. 'я являюсь частью х-а; х является частью меня' – 29,9% (моя рука),
2. 'я живу в х-е' – 9,5% (мой город),
3. 'х принадлежит мне' – 4,6% (моя машина),
4. 'я опекаю х-а' – 2,4% (мой пациент),
5. 'мне свойственно х' – 2,4% (моя нерасторопность).

Обратим внимание, что посессивное употребление притяжательных местоимений составляет лишь 4,6% от общего количества синтаксических конструкций, содержащих такие местоимения. Это означает, что, во-первых, категориальный признак так называемых притяжательных местоимений далеко не объемлет всех случаев употребления этих местоимений – ср. пример непосессивного употребления местоимения *твой*:

Жена – мужу:
– Я могу надеть твой свитер?

Выражение *твой свитер* не обязательно значит 'свитер, который принадлежит тебе', возможно и иное его употребление – в значении 'свитер, который ты подарил мне'.

Во-вторых – и это замечание имеет общий характер – регулярное семантическое варьирование слова значительно переходит те границы, которые устанавливаются толковым словарем.

2.2. Полисемия vs. компрессия

Неопределенность границы семантического варьирования слова отчасти обусловлена тем, что не всегда строго различимы семантические и синтаксические явления. Так, полисемия (а в особенности ее разновидность – метонимия) как семантическое

явление имеет много сходного с синтаксической компрессией (или конденсацией), которая заключается в том, что в поверхностной структуре предложения не получают представления некоторые обязательные элементы семантической структуры – зарезервированные для них синтаксические позиции оказываются нулевыми или же заполненными синтаксемами, которые выполняют иные семантические функции. К проблемным – с точки зрения их лингвистической интерпретации – следует отнести многие случаи динамического преобразования поверхностной структуры предложения, когда возникает вопрос о том, с каким типом преобразования мы имеем дело – семантическим или поверхностно-синтаксическим. В качестве характерного примера можно рассмотреть предложение:

Я три тарелки съел!

С одной стороны, мы можем рассматривать его как результат формального сокращения фразы

Я съел три тарелки супа.

В соответствии с этим подходом *суп* словоформа *супа* занимает в структуре предложения позицию объекта, а *тарелки* есть реализация квантитативного параметра на уровне словосочетания, поэтому предложение интерпретируется как конденсированное (в плане формы), а именная группа *три тарелки* есть усечение на поверхностно-синтаксическом уровне объектного сочетания, а не реализация отдельного метонимического значения слова *тарелка*.

Рассмотрим другой пример. В русской разговорной речи метонимически употре-

бляется также существительное *школа*, например, в конструкциях типа:

П о с л е ш к о л ы В а с я ш е л в м у з е й =
 ‘После уроков в школе Вася шел в музей’
 (значение ‘место для занятий’ регулярно
 образует значение ‘время занятий’: театр –
 после театра, больница – после больницы
 и т.п.).

В данном случае толковый словарь не фиксирует переносного значения существительного *школа* ‘уроки в школе’, и на этом основании мы должны были бы признать предложение неполным, конденсированным. Из приводимой ниже экспликации его поверхностно-синтаксической структуры вытекает, что незаполненными являются три синтаксические позиции:

$\text{Conj} (V (N, N), \emptyset_V (\emptyset_V (\emptyset_N, N))) =$ ‘После того, как заканчивалось то, чем Вася занимался в школе, Вася шел (направлялся) в музей’.

Однако явление, при котором в языке существует более одной пары слов с одинаковым соотношением значений (*школа* / после школы; театр / после театра) признается лингвистами регулярной полисемией (Апресян 1995, с. 187), что побуждает говорить о сложности рассматриваемого явления.

Можно было бы предположить, что и в предложении *Аня лежит на солнце* также выступает синтаксическая конденсация, ведь в формальной структуре предложения не представлены некоторые семантические элементы, ср. буквальный смысл: ‘Аня лежит на поверхности, ярко освещенной солнцем’. В этом случае, однако, толковый словарь выделяет отдельное переносное значение существительного *солнце*: ‘свет,

тепло излучаемое солнцем’, при этом приводится пример: *греться на солнце*.

Во-первых, дефиниция переносного значения не совсем точна, ведь здесь речь идет не о солнечным свете или тепле, а о месте, освещенном солнцем. Во-вторых – и это более общее замечание – в словаре не дается никаких обоснований того, почему одни метонимические номинации фиксируются, а другие – нет.

На проблему разграничения семантической и синтаксической деривации обратил внимание польский исследователь П. Жмигродский (1995), который ввел понятие метафорических предложений, т.е. таких, в которых глагольный предикат сочетается хотя бы с одной именной группой, лексическое содержание которой нарушает его селективные требования (Жмигродский 1995, с. 72). Совершенно очевидно, что в высказываниях типа (пример Жмигродского) *Jan czyta Marksa – Ян читает Маркса* существительное в винительном падеже занимает «чужую» синтаксическую позицию, а буквальный смысл предложения можно представить так: ‘Ян читает произведения Маркса’. Жмигродский рассматривает две версии семантической интерпретации выражений этого типа: во-первых, существительному в позиции второго аргумента можно приписать переносное метонимическое значение:

Марк $C_{\text{pers/ex}}$, где $\text{ex} \rightarrow$ [книги]
 ‘каждый аргумент C_{pers} может выступать в позиции с признаком [книги]’.

Однако, как считает исследователь, такая версия прежде всего неудобна – она связана с рядом дополнительных слож-

ностей, в частности, с необходимостью уточнить, что место S_{pers} замещают только фамилии. С нашей точки зрения соблюдение этого условия необязательно, ведь предложения типа *Я читаю Бронислава* могут быть, вопреки мнению Жмигродского, корректными – при наличии определенных прагматических ограничений: референтом онима является лицо, хорошо знакомое говорящему и слушающему: ср. типичные для разговорного стиля высказывания типа:

Я пойду на Бронислава = ‘Я пойду послушать доклад Бронислава’,

Я без ума от Бронислава = ‘Я без ума от того, как Бронислав исполняет сонаты Шопена’,

Я не понимаю Бронислава = ‘Я не понимаю того, о чем пишет Бронислав в своих стихах’ и др.

Во-вторых, в качестве более адекватной по отношению к языковому материалу Жмигродский рассматривает версию, согласно которой предложение о Яне, читающем Маркса, интерпретируется как метафорическое, т.е. как результат преобразования базового предложения *Jan czyta książki Marksa* – *Ян читает книги Маркса*.

Впрочем, остается впечатление, что Жмигродский не отдает предпочтения ни одной из упомянутых версий: высказывания этого типа, – пишет он, – «скорее всего, следовало бы описывать как метафорические, хотя можно в них усмотреть и перенос значения».

Не совсем определенный статус имеет и понятие «метонимической связи» у Е. В. Падучевой, которая, по мнению исследовательницы, «может быть при-

чиной нарушения одной из самых общих закономерностей: одно слово не может быть употреблено в предложении одновременно в двух своих значениях» (2004, с. 167). В предложении *Одним пальцем разбуженное пианино берedit слух* (И. Бродский), как считает Падучева, по отношению к определению *разбуженное* существительное *пианино* обозначает музыкальный инструмент – и это его первичное значение, а по отношению к сказуемому *берedit* – звук. Данной интерпретации можно, однако, противопоставить альтернативную и, как кажется, более доказательную: рассматриваемое предложение представляет собой результат компрессии предложения *звук разбуженного пианино берedit слух*.

В то же время мы не склонны считать, что синтаксическая компрессия не оставляет «следов» в семантической интерпретации предложения. Нужно считаться с фактом, что словоформа занимает «чужую» синтаксическую позицию, и это может быть замечено реципиентом. Вряд ли можно согласиться с Падучевой, что *пианино* здесь значит и ‘инструмент’, и ‘звук инструмента’, но усиленная, с помощью осознания произведенной компрессии, ассоциация со звуком, а также элемент «остранения» не могут быть оставлены без внимания.

Более наглядно демонстрирует явление синтаксической компрессии, приводящей к замене референта у одной из словоформ, Б. Ю. Норман (1993а; 1993б; 1995; 1996; 1998). С его точки зрения, поскольку для разнообразных, в том числе и случайных,

маргинальных употреблений слова нельзя найти соответствующего, оптимального семантического инварианта, то единственным их объяснением может быть синтаксическое, а именно – синтаксическая аналогия и синтаксическое сокращение фразы (т.е. компрессия). Насколько массовый характер (особенно в разговорной речи) носит данное явление, показывают приводимые далее иллюстрации:

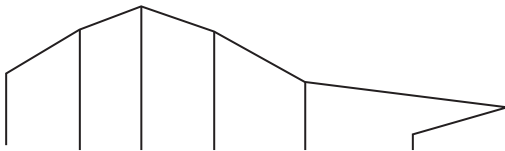
Я подам кирпич Светой (разговорная речь; ситуация на стройке) = ‘Я подам кирпич с помощью башенного крана, на котором работает крановщица по имени Света’.

На табло тот, кто забил гол (спортивный комментарий) = ‘На табло фамилия того, кто забил гол’.

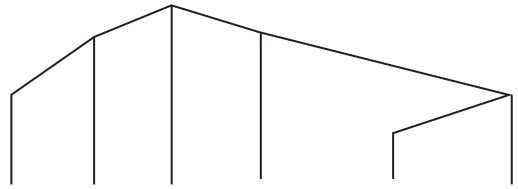
Завтра в двенадцать у нас кафедра (разговорная речь) = ‘Завтра в двенадцать часов у нас заседание кафедры’.

Пусть бы этот самолет нас улетел (разговорная речь) = ‘Пусть бы этот самолет улетел и забрал нас’.

Поверхностно-синтаксическая сущность компрессии состоит в том, что в ее результате слово приближается к структурному центру предложения – ядерному предикату в форме личного глагола, ср.:

К чертовой матери летит вежливость человека в кожаной куртке

К чертовой матери летит

вежливость кожаной куртки

Если в базовом предложении синтаксема *в куртке* находится на третьем уровне подчинения, то в трансформе синтаксема *куртки* – на втором уровне подчинения.

С прагматической точки зрения это означает, что синтаксемы, которые в результате компрессии занимают в предложении более высокую позицию, попадают в так называемый фокус интереса, т.е. рассматриваются говорящим как более (иногда – наиболее) значимые. А. Г. Максапетян обращает внимание на то, что семантика прагматического приоритета особенно характерна для словоформ, которые в результате компрессии оказываются в позиции подлежащего (1990, с. 22), ср. рассматриваемый им пример из прозы Л. Толстого:

Топоры, тесаки работали со всех сторон.

Ср. более развернутую форму этого предложения:

Со всех сторон было слышно, как люди работали топорами и тесками.

Нельзя, конечно, игнорировать и эргономический аспект речевой деятельности, а именно – тот факт, что синтаксическая компрессия служит экономии речевых, прежде всего – синтагматических усилий говорящего.

2.3. Семантическое варьирование и семантическая диффузия

В оправдание существующих толковых словарей следует отметить, что граница между уровнями семантического варьирования слова расплывчата не только в словарных дефинициях, но и в системе языка, и в речевой деятельности (Кобозева 2000, с. 158; Кустова 2004, с. 58). Одним из первых на это обратил внимание А. Ричардс. Его исходное положение состояло в том, что между моно- и полисемией не существует, в принципе, строгой, «стабильной и постоянной» границы. Ссылаясь на конкретный языковой пример – английские выражения:

leg of horse ‘нога лошади’,
leg of table ‘ножка стола’.

Ричардс указывал, что семантическое различие существительного *leg* в данных употреблениях незначительно и заключается в том, что «ножка стола обладает лишь несколькими признаками из числа тех, которыми наделена нога лошади» (1990, с. 59). Оказывается, однако, что и само основное значение не представляет собой постоянной величины: референты выражений

нога лошади,
нога человека,
нога паука

обладают отчасти разными свойствами, что давало бы основание рассматривать лексическое значение существительного *нога* как пример семантической диффузии, при которой референтные значения слова обладают разной степенью совести-

мости с прототипом данной понятийной категории (Kiklewicz 2006, 16).

В русистике одним из первых синтагматическую изменчивость лексического значения исследовал Д. Н. Шмелев (1964, с. 185 и сл.). По его мнению, каждое сочетание слов «всегда приводит к созданию нового смыслового единства, нового смысла» (1973, с. 161; см. также: Burkart 1993, с. 44). Ср. близкие по содержанию высказывания Е. Куриловича: «Содержание слова обусловлено сферой употребления, но не наоборот» (1962, с. 18), и В. А. Звегинцева: лексическое значение – это «совокупность потенциальных типовых сочетаний, в которых фиксируется область использования данного слова» (1976, с. 60). Л. Блумфилд утверждал, что каждое новое произнесение языковой формы представляет собой, в принципе, семантическую инновацию (1968, с. 445 и сл.). А. Ф. Лосев писал о «бесконечной семантической валентности» знака, определял значение знака как знак, рассматриваемый в свете своего контекста (1976, с. 125; 1982, с. 114 и сл.).

В силу такой контекстной зависимости между основным и переносным значениями слова образуется промежуточная зона, заполненная так называемыми оттенками значения, которые иногда называют также контекстными значениями. Так, между основным значением глагола *срывать* ‘снять, отнять, отделить, сдернуть (преимущественно резким движением, рывком)’ и его переносным значением ‘испортить, погубить, сделать осуществление

или дальнейшее ведение, течение чего-н. невозможным³, например, в выражениях: *сорвать дело / занятия* – существует целое множество семантических вариантов (оттенков), реализующихся в непосредственной речи. Например, в словосочетании *сорвать цветок* можно усмотреть элементы коннотации (оттенка значения), например, в прецедентных поэтических текстах: *Пусть роза с о р в а н а – она еще цветет* (С. Надсон) / *Ромашки с о р в а н ы , завяли лютики...* (И. Шаферан) – речь идет о мотиве духовного и эмоционального разрыва, кризиса, потери любимого человека и др. значений, которые реализуют идею нарушения и ущерба³.

Даже в рамках одного и того же номинативного значения можно выделить семантические нюансы, которые в разных ситуациях могут оказаться весьма существенными – с точки зрения планов поведения говорящего или слушающего. Ср. русские выражения:

сорвать розу,
сорвать ромашку,
сорвать ветку,
сорвать листок.

Каждое из приведенных выражений имеет свою содержательную специфику, соотносясь со специфической ситуацией, и

вследствие этого – семантически неповторимо. Так, срывая розу, мы должны помнить о шипах, поэтому способ срывания розы, в отличие, например, от способа срывания ромашки, должен быть осторожным (это может проявиться в использовании инструментов, таких, как перчатки). Розу срывают обычно в подарок, поэтому наши действия должны быть бережными, – это не относится, как правило, к ситуации срывания листка, часто осуществляемого бездумно... Различие выражений с существительными *ветка* и *лист (дерева)* состоит в том, что, срывая ветку, мы обычно должны приложить некоторые усилия. Кроме того, срывая листок с куста, мы обычно не изменяем положения тела, а, срывая лист с дерева, мы тянем руку вверх. Все названные признаки, отличая одну денотативную ситуацию от другой, создают и семантическую специфику глагола, употребленного для обозначения той или иной ситуации. При этом все ситуации, обозначенные глаголом *сорвать*, имеют общую часть – ‘определенный жест руки, направленный на отъединение части растения от его основы’. Таким образом, в каждом случае мы имеем модификации значения – то, что в начале статьи было названо нами **диасемией**.

³ От редакции. Интересным, перекликающимся с наблюдениями автора, но несколько иным является толкование значения глагола *сорвать*, данное Г. И. Кустовой: «В исходное значение глагола *сорвать* (яблоко, цветок) не входит компонент ‘нарушить’, это импликация прототипической ситуации (‘если сорвать цветок или плод, тем самым нарушается его органическая связь с другим объектом’), но именно с этой импликацией связана целая группа значений, которые реализуют идею нарушения и ущерба (*сорвать кожу на пальце; сорвать резьбу на гайке; сорвать голос; сорвать урок*)» (КУСТОВА, Г. И., 2005. О семантическом потенциале слов энергетической и экспериенциальной сферы. Вопросы языкознания. № 3.). Эта импликация, на наш взгляд, у глагола *сорвать* появляется только в соответствующих контекстах: ср., напр., «сорвала я цветок полевой» – подобная импликация отсутствует.

2.4. Критерии разграничения значений

2.4.1. Дистрибутивный критерий

В 60-е годы в семантику приходят методы, заимствованные из американской дескриптивистики: один из них – метод дескриптивного анализа, одним из постулатов которого является то, что слова, обладающие тождественным значением, должны иметь тождественную сочетаемость. Различия в сочетаемости свидетельствуют о различии семантики анализируемых единиц или наделенности их разными категориально-семантическими признаками. Так, возможность сочинительной конструкции в предложении *дрова в камине и лампы на улице погасли почти одновременно* свидетельствует о принадлежности дров и лампы к одной категории – предметов, наделенных свойством горения. В то же время некорректность фразы **Lampy i wielkie nadzieje zgasty* говорит о семантической **несовместимости** в рамках одной конструкции как диагностическом признаке семантических различий слов, поставленных в одну позицию.

Проверка на совместимость оказывается эффективной также во многих других случаях. Так, в выражении *Я получил приглашение* (*'письмо, с просьбой принять участие в чем-то'*) мы имеем дело с регулярной полисемией (*'действие – результат действия'*). Впрочем, здесь можно усмотреть в существительном и значение *'средство действия'*, так как приглашение (действие) осуществляется посредством каких-то форм, средств (устной фразы,

жеста, письменного документа). Приведенное выражение может быть расширено с помощью сочинительной связи: *Я получил приглашение и программу*.

Лексемы *приглашение* и *программа* совместимы по отношению к глаголу *получил*, что и является показателем их принадлежности к одному категориальному классу. Здесь, видимо, стоит также говорить о прототипической ситуации, знание которой обеспечивает то, что *приглашение* и *программа* оказываются в нашем сознании отнесенными к одной концептуальной области. МАС фиксирует анализируемое значение слова как «оттенок», что может быть оспорено в силу частоты подобных явлений в области семантических процессов: *получить приглашение/извещение/уведомление*, однако, бесспорно, здесь нет явления синтаксической компрессии, о которой мы говорили выше.

Когда мы читаем у Д. Хармса:

Ну вот, купила я себе кофе, а что с ним делать?

то, скорее всего, появляется интерпретация: *кофе* = 'семена / зерна кофейного дерева'. Имеется и другой семантический вариант данного слова (один из нескольких): 'напиток, приготовленный из кофейного порошка, т.е. из молотых зерен кофе'. С помощью дистрибутивного критерия легко доказать, что здесь мы имеем дело с двумя разными значениями, которые, кстати, и фиксируются в толковом словаре:

В гастрономе Иван купил кофе и рис,
В баре Иван заказал кофе и пирожное,
*Иван смолот и приготовил кофе.

В то же время рассмотренный выше глагол сорвать сочетается в своих «мутациях» с одним и тем же кругом слов: сорвать розу, ветку и листок.

Таким образом, дистрибутивный критерий становится средством, позволяющим разграничить отдельные значения слова (мутации) и оттенки (модификации). В нашей терминологии мы говорим о том, что при разном окружении мы имеем дело со значениями полисемичного слова, при одном окружении слова, выступающего в том или ином семантическом варианте, – речь идет о диасемии.

2.4.2. Когнитивный критерий

Важным при описании значений и семантических оттенков является также учет значимости, степени прецедентности того или иного слова в культурном тезаурусе языкового сообщества. Эти знания позволяют осуществить декомпрессию производимой в речи синтаксической компрессии. Поясним сказанное. Так называемые п р е ц е д е н т н ы е з н а к и обладают в культуре устойчивыми ассоциациями (или коннотациями). Например, И. Э. Ратникова пишет о таких коннотациях прецедентных онимов – главным образом, фамилий известных деятелей политики, науки, искусства:

[...] Предпосылка нестандартного речевого поведения онимов, выражающегося в семантических трансформациях, заложена в их лексическом фоне, который отражает культурную специфику носителей собственных имен. Семантическое расширение онимов возможно в практике языка вследствие концептуализации некоторых фрагментов реальности, группирующихся вокруг того или иного индивида, топоса, события (2003, с. 36).

Поэтому можно считать, что употребление, считающееся проявлением полисемии, в действительности является регулярной модификацией значения, основанной на таких коннотациях, закодированных в культурной памяти социума. Ср. предложения:

Я люблю Стендаля,
Я люблю Шостаковича,
Я люблю Ван Гога,
Я люблю Синдерюшкина.

Если в первых трех предложениях семантическая интерпретация и декомпрессия основана на культурной семантике онимов *Стендаль*, *Шостакович*, *Ван Гог* и носит устойчивый характер, ср.:

Я люблю С т е н д а л я = ‘Я люблю читать книги Стендаля’,
Я люблю Ш о с т а к о в и ч а = ‘Я люблю слушать музыкальные произведения Шостаковича’,
Я люблю В а н Г о г а = ‘Я люблю смотреть картины Ван Гога’,

то предложение *Я люблю Синдерюшкина* не содержит такого культурного алгоритма, который функционировал бы как своего рода доминанта, т.е. определял бы его семантическую интерпретацию. В этом случае способов понимания предложения может быть множество:

Я люблю С и н д е р ю ш к и н а
= ‘Я люблю читать книги Синдерюшкина’,
= ‘Я люблю слушать музыкальные произведения Синдерюшкина’,
= ‘Я люблю смотреть картины Синдерюшкина’,
= ‘Я люблю смотреть на Синдерюшкина, проводить с ним время и т.д.’

Конечно, нельзя отрицать и возможности окказиональной интерпретации прецедентных имен, как, например, в истории о композиторе Д. Д. Шостаковиче, которую рассказал А. К. Жолковский (2006, с. 109):

В 30-е годы его (Шостаковича. – А. К.) даме вдруг захотелось пойти в театр, мимо которого они проходили. В кассе билетов не оказалось. Шостакович готов был ретироваться, но дамочка продолжала напирать: он знаменитость, его все знают, стоит ему назвать себя, как билеты найдутся. Он долго отнекивался, но, в конце концов, сдался и обратился в окошечко администратора с сообщением, что он Шостакович. В ответ он услышал: – Ви себе Шостакович, я себе Рабинович, ви меня не знаете, я вас не знаю...

Сильным коннотативным полем обладают не только онимы, но и другие типы собственных имен, например, некоторые топонимы. Именно это лежит в основе переносного употребления существительных *Сахалин* и *Индия* в следующих предложениях:

Новый строй грозит писателям-«радикалам» гораздо большим: изгнанием за пределы общества, ссылкой на Сахалин одиночества (В. Брюсов),
Видишь вокзал, на котором можно В Индию Духа купить билет (Н. Гумилев).

Видимо, в таких случаях, когда метафорическое употребление диктует и иное окружение, когда невозможно усмотреть случаи синтаксической компрессии, мы должны говорить о **мутациях** значения, то есть о явлении полисемии, а не о речевых модификациях диасемии. Это предположение, на наш взгляд, подтверждается и регулярно приобретения именами собственными

иных, нежели чисто географические, семантических интерпретаций, осуществление которых требует обязательного участия когнитивного компонента слушателя.

Заключение

Признавая диффузный характер лексического значения, размытость границы между значениями и оттенками значений, в данной работе мы стремились показать, что современное языкознание выработало ряд диагностических приемов, позволяющих решить эту сложную лингвистическую проблему. Предложенное нами деление на **полисемию** и **диасемию** основано на том, что слово в случае диасемии приобретает различные смысловые приращения (модификации) в силу разнообразия называемых в речи ситуаций, имеющих общую, инвариантную ситуацию и различающихся отдельными ее элементами. В этом случае возможны проявления синтаксической компрессии, совместимости модифицированных семантических употреблений в рамках одного синтагматического окружения. В случае полисемии выражаемые словом значения не относятся к одному инварианту, – здесь невозможно усмотреть синтаксическую компрессию, мутации не допускают одного синтагматического окружения.

Литература

BURKART, R. (ред.), 1995. *Kommunikationswissenschaft: Grundlagen und Problemfelder*. Wien etc.

KIKLEWICZ, A., 2006. Dyfuzja semantyczna w języku i w tekście I. *LingVaria*, nr 1, 11-21.

- KIKLEWICZ, A., 2006. Modny wyraz – przymiotnik „wirtualny” (w zestawieniu z przymiotnikiem niemieckim „virtuell” oraz rosyjskim „wirtualny”). *Poradnik Językowy*, nr 1, 12-28.
- TAYLOR, J. R., 1989. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford.
- ŻMIGRODZKI, P., 1995. *Zdania metaforyczne w języku polskim. Opis semantyczno-skladniowy*. Katowice.
- АПРЕСЯН, Ю. Д., 1995. *Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры.
- АПРЕСЯН, Ю. Д., 2001. Значение и употребление. *Вопросы языкознания*, № 4.
- БЛУМФИЛД, Л., 1968. *Язык*. Москва: Прогресс.
- ЕВГЕНЬЕВА, А. П. (ред.), 1981-1984. *Словарь русского языка*. Т. 1-4. Москва: Русский язык.
- ЖОЛКОВСКИЙ, А. К., 2006. Мемуарные виньетки и другие non-fiction. *In: ред. А. К. КИКЛЕВИЧ. Лингвисты шутят*. Москва, 99-120.
- ЗВЕГИНЦЕВ, В. А., 1976. *Предложение и его отношение к языку и речи*. Москва: Наука.
- КЁРВУД, Г. В., 1989. Перевод как основа контрастивного лингвистического анализа. *In: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика*. Москва: Прогресс, 341-349.
- КИКЛЕВИЧ, А. К., 1998. Польские притяжательные местоимения как грамматический класс. *Славяноведение*, № 6, 79-89.
- КОБОЗЕВА, И. М., 2000. *Лингвистическая семантика*. Москва: УРСС.
- КУСТОВА, Г. И., 2004. *Типы производных значений и механизмы языкового расширения*. Москва: Языки славянской культуры.
- ЛАКОФФ, ДЖ., 1980. Семантические гештальты. *In: ред. В. А. ЗВЕГИНЦЕВ. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика*. Москва: Прогресс, 350-368.
- КУРИЛОВИЧ, Е., 1962. *Очерки по лингвистике*. Москва: Иностранная литература.
- ЛОСЕВ, А. Ф., 1983. *Языковая структура*. Москва: МГПИ.
- ЛОСЕВ, А. Ф., 1976. *Проблема символа и реалистическое искусство*. Москва: Искусство.
- ЛОСЕВ, А. Ф., 1982. *Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию*. Москва: Издательство Московского университета.
- НОВИКОВ, А. Л., 2002. О контекстуальном смысле слова. *Филологические науки*, № 5, 82-88.
- НОРМАН, Б. Ю., 1993а. Апология поверхностного синтаксиса. *Russistik*, 1993, № 2, 6-14.
- НОРМАН, Б. Ю., 1993б. Между лексикой и синтаксисом (к семантике относительных прилагательных). *In: Сборник от научных трудов, посвящен на семидесятилетие профессора Мирослав Янакиев*. София, 98-109.
- НОРМАН, Б. Ю., 1995. Тенденции в развитии качественных наречий в белорусском и других славянских языках. *Beiträge zur Slawistik. 2. Aktuelle Entwicklungsprobleme slawischer Sprachen*. Greifswald, 108-121.
- НОРМАН, Б. Ю., 1996. Скорости оставляют позади катера? О логике естественного языка. *Русская речь*, № 6, 24-28.
- НОРМАН, Б. Ю., 1998. Понимание текста и синтаксическая «предыстория» высказывания. *Russian Linguistics*, № 22, 1-12.
- МАКСАПЕТАН, А. Г., 1990. *Каузация. Лингвистические и экстралингвистические аспекты*. Ереван.
- ПАДУЧЕВА, Е. В., 2004. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры.
- РАТНИКОВА, И. Э., 2003. *Имя собственное: от культурной семантики к языковой*. Минск: БГУ.
- РИЧАРДС, А., 1990. Философия риторики. *In: ред. Н. Д. АРУТЮНОВА; М. А. ЖУРИНСКАЯ. Теория метафоры*. Москва: Прогресс, 44-67.
- СИМАШКО, Т. В.; ЛИТВИНОВА, М. Н. 1993. *Как образуется метафора (деривационный аспект)*. Пермь: Изд-во Перм. ун-та.
- ШМЕЛЕВ, Д. Н., 1964. *Очерки по семасиологии русского языка*. Москва: Просвещение.
- ШМЕЛЕВ, Д. Н., 1973. *Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка)*. Москва: Наука.

Aleksander Kiklewicz

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

Research interests: language theory, functional linguistics, semantics, psycholinguistics, grammar.

SEMANTIC vs. SYNTACTIC DERIVATION

Summary

The article deals with the problems of functional semantics, namely, with semantic variation of lexemes in language and in speech activities. The author distinguishes polysemy as a phenomenon

having several meanings in the system of language, while diasemy as a phenomenon having several meanings in speech. Moreover, the article analyses the diffusive character of word content as well as complex dynamic relations between processes of semantic and syntactic derivation.

KEY WORDS: semantics, semantic derivation, polysemy, diasemy, semantic modifications and mutations, syntactic derivation, syntactic compression.

Gauta 2007 05 28

Priimta publikuoti 2007 07 23

Александр С. Цой

Международный университет Ата-Тюрк-Алатоо

Микрорайон Тунгуч, ул. Горького, 720048 Бишкек, Кыргызстан

Тел.: (996) 312 288 418

E-mail: tsoyalex2002@list.ru, tsoyalex2002@rambler.ru

Область научных интересов автора: теория антропоцентрической лексикографии, теория кодификации служебных слов в антропоцентрическом словаре, теория служебных слов как субзнаков глубинных структур мышления, теория учебной лексикографии.

СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ СЛУЖЕБНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается вопрос о способах образования служебных слов в лексической системе русского языка. В русской языковой системе усиливается замена синтетического способа управления аналитическим. Существенную роль в развитии этого процесса выполняют непрямые (первичные) и производные предлоги. В образовании производных служебных слов обнаруживаются два способа: транспозиция и диффузия. Заложенный в предложно-падежные конструкции потенциал трансформации и развития влечет за собой дальнейшее их использование в образовании новых служебных слов. Как развитие языкового знака можно квалифицировать переход некоторых производных предлогов в союзы.

Проведенное исследование позволяет обратить внимание лингвистов на проблему изучения процессов образования служебных слов на уровне развития собственно их системы; изучение данной проблемы в расширенном формате, как представляется, в итоге даст полное представление об эволюции служебных частей речи в русском языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: способы образования служебных слов, транспозиция, диффузия, вторичная диффузия.

Проблемами перехода лексических единиц номинативных классов в служебные слова, а также приобретения ими всех характерных признаков служебных слов занимались Н. Н. Никольский (Никольский 1966), Ю. И. Леденев, (Леденев 1966), Е. Т. Черкасова (Черкасова

1967), Н. И. Астафьева (Астафьева 1974), Р. Д. Кузнецова, (Кузнецова 1974), Я. А. Баудер (Баудер 1982) и др..

Их исследованиями показано, что в русской языковой системе усиливается роль аналитических связей, наблюдается замена синтетического способа

управления аналитическим, а процесс перехода полнозначных слов в служебные обнаруживает сложное и разносторонне взаимодействие лексики и грамматики, при котором происходит постепенное отмирание у слова старого качества и приобретение нового. Принято считать, что служебные слова как элементы языковой системы оказывают влияние на другие элементы этой системы, которые находятся в пре- и постпозиции к служебным словам. Существенную роль в развитии этого процесса выполняют производные (первичные) и производные предлоги, которые, как известно, появляются в языке в результате перехода знаменательных слов в служебные.

Рассматривая причины появления производных предлогов необходимо выделить две взаимосвязанные главные. Во-первых, производные предлоги образуются в связи с потребностью в точных грамматических средствах выражения отношений между словами и в момент своего появления однозначны и грамматически целесообразны. Во-вторых, они появляются в связи с развитием многозначности производных предлогов, которая размыкает их строгое грамматическое значение, и производные предлоги перестают справляться с точным выражением тех или иных грамматических отношений. Сущность перехода отдельных форм полнозначных слов в разряд предлогов состоит, как известно, в том, что они утрачивают грамматические признаки соответствующей части речи и приобретают признаки, присущие предлогам (Черкасова 1967,

с. 15). И приобретение ими новых значений и функций осуществляется с помощью производных предлогов и закрепления той или иной падежной формы, например, *в виде, по направлению, при всем, со стороны*, а иногда с помощью аффиксов и предлогов, например, *вблизи от (в + близи от), вдалеке от (в + далеке от), вовнутрь (во + внутрь), вплотную к (в + плотную к), накануне (на + кануне)* и др.

Поскольку предлоги относятся к разряду неизменяемых слов и основным их признаком является значение релятивности, то исходной предпосылкой для перехода полнозначных слов в разряд предлогов становится развитие у первых значения релятивности. Это значение приобретает формами полнозначных слов в результате регулярного их использования в служебной функции. Роль релятивности в процессе образования производных предлогов была в свое время подробно описана в работе Е. Т. Черкасовой (Черкасова 1967).

Однако последовательность образования производных предлогов, приобретения предложно-падежными сочетаниями всех признаков предлогов, развития класса служебных слов как системы, не были предметом специального изучения.

Целью данной статьи является выделение способов образования служебных слов на уровне лексической системы на примере русских предлогов как наиболее динамически развивающегося и количественно увеличивающегося класса служебных слов. В данной статье рассматривается проблема обозначения самого процесса образования

производных предлогов служебных слов, которая позволяет по-другому взглянуть на природу производных служебных слов.

Образование и развитие служебных слов начинается с уподобления знаменательных слов служебным. Исчерпав полностью внутренние ресурсы для точного выражения отношений, непроеизводные предлоги заставляют языковую систему переводить знаменательные слова в определенной форме в разряд слов служебных с новыми моносемичными значениями.

Так, гипотетически исходной точкой появления, например, производных пространственных предлогов может считаться необходимость для пишущего в точном указании места объекта или субъекта в пространстве. При создании текста автором подбираются слова, которые как раз и позволяют точно указать или уточнить координаты объекта, субъекта, события и т. д.

Необходимо отметить, что в образовании производных предлогов обнаруживаются два способа. Первый способ – это транспозиция слов, например, наречий или деепричастий, в разряд предлогов (Ким 1978). К предлогам, образованным в результате транспозиции, относятся предлоги *вокруг, около, против, рядом, благодаря, исключая, начиная* и др. Второй способ образования производных предлогов назовем диффузией (от лат. *diffusio* – распространение, растекание) непроеизводных предлогов в составе предложно-падежных сочетаний. Например, к предлогам, образованным в результате диффузии, отнесем следующие предлоги: *в сопровождении, в*

стороне от, за пределы, на базе, рядом с (со) и др. Непроеизводные предлоги, как и падежные формы имени, входя в состав предложно-падежных сочетаний, теряют свою самостоятельность, перестают обладать своим значением и образуют новую целостную служебную единицу.

Здесь естественно встает вопрос об определении и разграничении словоформ и словосочетаний, что является весьма важным и с теоретической точки зрения, и в аспекте изучения возникновения и функционирования производных предлогов. Противоречивым является даже осмысление словосочетания как синтаксической единицы русского языка. Определение его как любого грамматического соединения полнозначных слов (А. А. Шахматов, А. М. Пешковский) расширяет его до пределов предложения (включительно) и не согласуется с определением его как непредикативной номинативной единицы, которая лишь участвует в организации предложения (В. В. Виноградов). Раздвигает научные представления в этой области знаний еще и понятие синтаксемы (Г. А. Золотова) как структурно-смыслового элемента словосочетания и/или предложения. М. И. Конюшкевич, развивая понятие синтаксемы, комплекс «предлог + флексия» называет субграммемой синтаксемы. По ее мнению, предлог и флексия образуют единый формант, субморфему, с помощью которого происходит деривация синтаксемы как минимальной синтаксической единицы (Конюшкевич 2005, с. 64-79). Еще раз подчеркнем актуальность всех

этих вопросов для анализа грамматики предлогов, но в данной статье ограничимся лишь указанием на них.

Когда речь идет о диффузии, то здесь подразумевается то, что в процессе создания предложения непроизводный предлог осуществляет ряд равнонаправленных действий: 1) включается в словосочетание; 2) взаимодействует со словом, стоящим в препозиции; 3) изменяет знаменательное слово в постпозиции. Иными словами, грамматика непроизводных предлогов определяет процесс выравнивания, соединения сем предлогов и знаменательных слов при их непосредственном контактировании друг с другом. Взаимное проникновение сем является результатом упорядоченного соединения слов с целью выражения различных отношений в соответствии с их лексической заданностью.

Преобразование полнозначных слов, непосредственно находящихся в контакте с предлогами, в первую очередь, выражается в изменении их семантики, а следующим этапом является расширение их «предложенности». Такова схема создания условий для образования новой служебной единицы. А дальнейшая востребованность и частота использования предложенных образований в письменной речи способствует их закреплению в языке в качестве производных предлогов.

Внедрение семантики предлога в знаменательные слова сродни семантическому перепрограммированию их прежней «языковой деятельности». Взаимодействии знаменательного слова с предлогом (предлогами) изменяет программу работы

знаменательного слова. Например, непроизводный предлог *в*, соединившись со знаменательным словом *сопровождение* в родительном падеже, актуализирует одно значение. В результате, прежнее предложно-падежное единство уже с новым значением приобретает функции служебной части речи: *в + сопровождении, за + пределы, на + базе*. Таким образом, движение компонентов предложно-падежного сочетания друг к другу и выравнивание значения релятивности, установление его равновесия между компонентами создает условие для образования в языке производного служебного слова. Разумеется, переход знаменательных слов в служебные представляет собой весьма длительный процесс.

Новые производные предлоги, в свою очередь, продолжают работу по дальнейшему уподоблению своего ближайшего окружения, сохраняя способность управления своей репликацией. Так, в языке появляются вариации предлогов, «подобия предлогов», различающиеся по количеству входящих в них элементов. При этом динамика изменений сохраняется: продолжается дальнейшее уподобление знаменательных слов предлогам с вовлечением в этот процесс все большего количества полнозначных слов. С развитием и усложнением письменной речи будет увеличиваться количество новых производных служебных слов. Так, предложно-падежные сочетания *незадолго до, незадолго перед, в надежде на, в содружестве с* (Всеволодова и др. 2003), *по имени, по фамилии, высотой от (до), диаметром в, с точностью до* (Конюшкевич 2005) позиционируются

уже как находящиеся на пути к окончательному закреплению в языке в качестве производных предлогов.

Не всякое полнозначное слово может быть выбрано в качестве элемента нового предлога. Непроизводные предлоги, как правило, взаимодействуют с теми знаменательными словами, которые более предпочтительны для связи, а именно с теми, которые: а) содержат сему, отражающую одну из следующих понятийных категорий: время, место, причина, цель, условие, качество, количество и др. (Конюшкевич 2005, с. 67), б) имеют возможность функционировать в языке в одной из грамматических форм в составе производного предлога; в) находятся в непосредственной близости к производному предлогу; г) могут развивать элемент релятивности (Черкасова 1967, с. 16).

Можно предположить, что если слово не отвечает одному из этих условий, то оно не сможет стать компонентом нового производного служебного слова, диффузии с производным предлогом не произойдет. Если же для элементов сочетания знаменательное слово обладает необходимыми признаками, то оно становится весьма жизнеспособным в структуре нового производного предлога.

Необходимо отметить, что некоторые слова обладают большими потенциальными возможностями для образования новых предлогов. Это слова, входящие в следующие активные семантические зоны: 1) параметрическую зону (слова *ширина, высота, длина, толщина формат* и др.), 2) зону с целевым значением,

3) зону пространства, 4) зону со значением состояния, 5) зону времени, 6) зону комитатива (обозначение сопровождающего действия, признака, сопутствующего предмета, соучаствующего лица, например, *приказ за подписью директора*) (Конюшкевич 2005, с. 67).

Для обозначения потенциальных возможностей в образовании новых производных предлогов как для слов самостоятельных частей речи, так и для производных предлогов, целесообразно ввести понятие когнитивной валентности. Как известно, в лингвистике различают валентность семантическую, т. е. способность слов, называющих ситуацию, подчинять себе другие слова, указывающие на участников (актантов) этой ситуации и валентность синтаксическую. Различают также левую и правую валентности – сочетаемость с господствующей или зависимой словоформой. В то же время, когнитивный уровень, наряду с вербально-семантическим и прагматическим уровнями, характеризует и обслуживает языковую личность.

Каждый из перечисленных уровней оперирует определенным набором «единиц и отношений, которые коррелируют с единицами и отношениями, традиционно используемыми при изучении языка как системы» (Караулов; Гинзбург 2003, с. 6). Вербально-грамматический уровень представлен такими единицами и отношениями, которые используются при описании лексического и грамматического строя языка: слово, значение, словоформа, дериват, синоним, словосочетание, синтаксема, морфема, управление, согла-

сование и т. д. Единицами когнитивного уровня являются: денотат и сигнификат, интенционал и экстенционал, термин, фрейм, генерализованное высказывание, фразеологизм, наглядный образ, метафора, каламбур и др. В состав прагматического уровня входят: пресуппозиция, дейксис, элементы метаязыковой рефлексии, разного рода оценки и предпочтения, прецедентные тексты, способы аргументации, планы и программа поведения (Караулов; Гинзбург 2003, с. 6).

Изучение феномена языка с позиции его пользователя и носителя дает ключ к пониманию многих языковых проблем, которые уже не могут быть объяснены только самой грамматикой. Напомним в связи с этим тезис Ю. Н. Караулова: «нельзя познать сам по себе язык, не обратившись к его творцу, носителю, пользователю – к человеку, к конкретной языковой личности» (Караулов 1987, с. 7).

Когнитивный уровень, как представляется, является ведущим в структуре языковой личности. Когниция (cognition, kognition) обозначает «познавательный процесс или же совокупность психических (ментальных, мыслительных) процессов – восприятия мира, простого наблюдения за окружающим, категоризации, мышления, речи и пр., служащих обработке и переработке информации, поступающей к человеку либо извне по разным чувственно-перцептуальным каналам, либо уже интериоризированной и реинтерпретируемой человеком... Когниция есть проявление умственных, интеллектуальных способностей человека

и включает осознание самого себя, оценку самого себя и окружающего мира, построение особой картины мира – всего того, что составляет основу для рационального и осмысленного поведения человека» (Кубрякова; Демьянков; Панкрац; Лузина 1997, с. 81). Исходя из этого определения, когнитивный уровень определяется нами как важная составляющая мышления, а мышление представляет собой высшую форму творческой активности человека как языковой личности.

Вводя понятие когнитивной валентности слова при рассмотрении вопроса о появлении в языке новых предлогов, прежде всего определяем его потенциальные возможности в образовании производного служебного слова. При этом мы не упускаем из виду, что валентность, даже самая высокая, может оставаться нереализованной.

Примером реализованной когнитивной валентности является иноязычное по своему происхождению слово *а-ля*, способное сочетаться с именительным падежом имени: *Прическа а-ля Мирей Матье. Пиджак а-ля Версаче* (Бурцева 2002, с. 7) Слово *а-ля* квалифицируется как предлог с пометой *разговорное* (Ефремова 2001, с. 30). Предлог *а-ля* образовался в языке в результате транспозиции слова из наречия. Другим ярким примером производного предлога, образованного в результате когнитивной валентности является предлог *плюс к* (*Плюс к навалившимся заботам сам заболел*), который определяется как предлог с дательным падежом со значением: *вдобавок к чему-нибудь*. Данный

производный предлог также имеет словарную помету *разговорное* (Бурцева 2002, с. 444). Как видим, здесь новые производные предлоги зафиксированы в устной речи. Общеизвестно, что все новое в языке появляется в живом непринужденном разговорном общении. И только когда это новое закрепляется в живом языке, оно начинает фиксироваться в письменных текстах.

Со временем связи между словами становятся статичными и уже не могут быть перестроены. Вслед за этим появляется обязанность элементов поддерживать эту связь. Так, например, производные предлоги *в предвидении, в предвкушении, за убылью, на смену, по аналогии, по праву, с ведома* и др. (Ефремова 2001, с. 850-852); *в преддверии, в применении к, в ранге, в обществе с* (Бурцева 2002, с. 90-102) несмотря на то, что ощущаются как предложно-падежные сочетания, в словарях служебных слов уже зафиксированы как предлоги (Ефремова 2001; Бурцева 2002).

Очевидно, что новый производный предлог становится необходим языковой системе и появляется только в том случае, если способен более четко выразить значение релятивности по сравнению с существующими предлогами, и если может заменить существующий предлог на правах элемента предложной системы как более дифференцированное и совершенное средство выражения мысли (Черкасова 1967, с. 253).

Как развитие языкового знака можно квалифицировать переход некоторых производных предлогов в союзы в качестве компонентов последних. Заложенный в

предложно-падежных конструкциях потенциал трансформации и развития знака влечет за собой дальнейшее их использование в образовании новых служебных слов. Так, предлоги *благодаря, начиная*, образованные в языке в результате транспозиции деепричастий в предлоги, становятся элементами соответствующих союзов *благодаря тому что, благодаря чему и др.* (Ефремова 2001, с. 852-854).

Предлоги, появившиеся в языке в результате диффузии: *в знак, в отношении, в силу, за счет, независимо от* и др., также активно используются при образовании союзов: *в знак того что, в силу того что, за счет того что, независимо от того что* (Ефремова 2001, с. 850-854). Эти предлоги выступают в роли опорных компонентов (формантов) производных союзов.

Здесь также наблюдается явление диффузии. При этом следует говорить о том, что на уровне образования союзов, и производные предлоги, образованные в результате транспозиции из знаменательных слов в разряд служебных, и производные предлоги, появившиеся в языке в результате диффузии (см. выше) становятся участниками процесса вторичной диффузии, в результате которого появляются новые служебные слова.

Особенностью вторичной диффузии служебных слов является то, что межкомпонентные связи предлогов при образовании уже союзов в некоторых случаях становятся менее прочными и компоненты предлогов дистанцируются друг от друга. Например, предлоги *на случай, под предлогом*, становясь компонентами союзов, раз-

мыкаются и включают в свою структуру новый элемент – местоименное слово: *на тот случай если, под тем предлогом что*.

В дальнейшем новые производные предлоги и союзы или разрушаются и перестают использоваться, или признаются языковой системой, закрепляются в ней и последовательно и регулярно употребляются в письменной речи.

Вышесказанное позволяет обратить внимание лингвистов на проблему изучения процессов образования служебных слов на уровне развития системы служебных слов. Изучение данной проблемы в расширенном формате, как представляется, в итоге даст полное представление об эволюции служебных частей речи в русском языке. Проведенное наблюдение позволяет утверждать, что пополнение языковой системы новыми лексическими единицами представляет собой непрерывный процесс. Дифференциация способов образования служебных слов (транспозиция и диффузия) позволяет наглядно представить различные пути пополнения системы служебных слов. Введение в лингвистику терминов «диффузия служебных слов» и «вторичная диффузия служебных слов» дает возможность точно обозначить сложный и длительный процесс образования новых служебных единиц. Выделение вторичной диффузии служебных слов как последующего уровня развития языкового знака влечет за собой необходимость дальнейшего исследования процессов развития служебных слов.

Литература

АСТАФЬЕВА, Н. И., 1974. *Предлоги в русском языке и особенности их употребления*. Минск: Высшая школа.

БАУДЕР, А. Я., 1982. *Части речи – структурно-семантические классы слов в современном русском языке*. Таллин: Валгус.

БУРЦЕВА, В. В., 2002. *Словарь наречий и служебных слов русского языка*. Москва: Русский язык – Медиа.

ВСЕВОЛОДОВА, М. В., КЛОБУКОВ, Е. В., КУКУШКИНА, О. В., ПОЛИКАРПОВ, А. А., 2003. *К основаниям функционально-коммуникативной грамматики русского предлога*. In: *Вестник МГУ. Серия 9 «Филология»*. № 2. Москва: Московский государственный университет.

ЕФРЕМОВА, Т. Ф., 2001. *Толковый словарь служебных частей речи русского языка*. Москва: Русский язык.

КАРАУЛОВ, Ю. Н., 1987. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука.

КАРАУЛОВ, Ю. Н.; ГИНЗБУРГ, Е. Л., 2003. *Опыт типологизации авторских словарей. Русская авторская лексикография XIX-XX веков. Антология*. Москва.

КОНЮШКЕВИЧ, М. И., 2005. *Русские и белорусские предлоги: списочный состав, закономерности образования, первый опыт составления*. In: *Вестник МГУ. Серия 9, «Филология»*. № 4. Москва: Московский государственный университет, 64-79.

КИМ, О. М., 1978. *Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке*. Ташкент: Фан.

КУБРЯКОВА, Е. С.; ДЕМЬЯНКОВ, В. З.; ПАНКРАЦ, Ю. Г.; ЛУЗИНА, Л. Г., 1997. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: МГУ.

КУЗНЕЦОВА, Р. Д., 1974. *Союзы в современном русском языке. Лекции для студентов*. Калинин.

ЛЕДЕНЕВ, Ю. И., 1966. *Вопросы изучения неполнозначных слов. Материалы для словаря неполнозначных слов и их омонимов*. Ставрополь: Ставропольский государственный педагогический институт.

НИКОЛЬСКИЙ, Н. Н., 1966. *Служебные слова*. Москва.

ЧЕРКАСОВА, Е. Т., 1966. *Переход полнозначных слов в предлоги*. Москва: Наука.

Alexander S. Tsoy

International Ataturk-Alatoo University

Research interests: theory of anthropocentric lexicography, codification theory of form-words in anthropocentric dictionary, theory of form-words as subsigns of deep structures of thinking, theory of educational lexicography.

WAYS OF FORMATION OF CONJUNCTIVES IN THE RUSSIAN LANGUAGE**Summary**

The article presents ways of formation of conjunctives in the lexical system of the Russian language. In the Russian language system, there is a tendency for substitution of the synthetic government by analytical. The development of the process is considerably influenced by non-derivative (primary) and derivative prepositions. There appear to be two ways of formation of derivative

conjunctives: transposition and diffusion. The potential for transformation that the prepositional-case constructions possess allows further formation of new conjunctives. The drifting of some derivative prepositions into conjunctions as the components of the latter can be qualified as the development of the linguistic sign.

Conclusions: the research aims to draw linguists' attention to the question of studying the processes of the formation of conjunctives at the level of the development system of conjunctives; the expanded study of the given problem may result in getting a complete picture of the evolution of auxiliary parts of speech in the Russian language; the carried out observation allows to suggest that the replenishment of the linguistic system with new lexical items is a continuous process.

KEY WORDS: ways of formation of conjunctives, transposition, diffusion, secondary diffusion.

Gauta 2007 01 15

Priimta publikuoti 2007 07 23

Dorota Połowniak-Wawrzonek*Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach**Instytut Filologii Polskiej**ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska**Tel.: (48-41) 349 71 20**E-mail: s.wawrzonek@browarbelgia.pl**Zainteresowania naukowe: frazeologia, semantyka, pragmatyka.*

FRAZEOLOGIZMY WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYZNY O MOTYWACJI SYMBOLICZNEJ, ZWIĄZANE PIERWOTNIE Z SYTUACJĄ WALKI ZBROJNEJ

*We współczesnej polskiej frazeologii wyróżnia się zbiór połączeń, motywowanych sytuacjami o znaczeniu symbolicznym, które prymarnie związane były z walką zbrojną. Zarejestrowano tu zarówno zachowania symboliczne, typowe kiedyś dla polskiej obyczajowości (por. **ktoś rozsyła wici**), jak i sytuacje o znaczeniu naddanym, właściwe dawniej dla innego kręgu kulturowego (zob. **ktoś zakopał topór wojenny**). Mimo zmian kulturowych motywacja niektórych badanych frazeologizmów jest dziś powszechnie uświadamiana (por. **ktoś rzucił (komuś) rękawicę**, **ktoś podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę**), zdarzają się jednak także jednostki o zatartej motywacji wyjściowej (zob. **ktoś zakopał topór wojenny**). Znaczenia motywujące związane z walką zbrojną badanych związków ujawniają się jeszcze niekiedy w utworach opisujących historyczne realia – wówczas połączenia te funkcjonują w postaci świadomego „cytatu historycznego”. Konsekwencją zmienności kultury, zanikania pewnych sytuacji o znaczeniu symbolicznym może być zarówno zacieranie się znaczenia wyjściowego frazeologizmów (aż do powstania jednostek o nieczytelnej motywacji), jak i starzenie się, wychodzenie z użycia pewnych połączeń (por. **ktoś zwinął chorągiewkę**). Współcześnie analizowane frazeologizmy funkcjonują głównie w znaczeniu przenośnym, odnoszone są do różnych sytuacji niemilitarnych. Zmianom semantycznym towarzyszą niekiedy zmiany formalne (por. **ktoś zwinął chorągiewkę**). Niektóre konteksty ujawniają daleko idącą metaforyzację połączeń (por. chociażby zapełnianie niektórych pozycji konotowanych przez frazeologizmy rzeczownikami należącymi do innych klas znaczeniowych).*

SŁOWA KLUCZE: frazeologizm, motywacja symboliczna, metaforyzacja.

Język stanowi „swoiste archiwum kulturowe danej społeczności” (Anusiewicz 1991, s. 20)¹. Utrwalają się w nim i przekazywane są z pokolenia na pokolenie informacje o

rzeczywistości, w której dane społeczeństwo egzystowało, doświadczenia społeczne, sposoby zachowania, poglądy na świat itp. Sapir dowodził: „Wzrasta coraz bardziej

znaczenie języka jako przewodnika w badaniach naukowych nad daną kulturą. Układ wzorów kulturowych danej cywilizacji jest w pewnym sensie odzwierciedlony w języku, który cywilizację tę wyraża” (1978, s. 87-88). A. M. Lewicki i A. Pajdzińska pisali, że „wielokomponentowy skład i metaforyczna (metonimiczna) geneza frazeologizmów sprzyjają (...) utrwalaniu w nich realiów obyczajowo-społecznych, ludzkich przekonań i poglądów na świat. Wiele połączeń idiomatycznych może być zatem traktowanych jako dokument życia w bardziej lub mniej odległych epokach” (1993, s. 313-314)².

Z walką zbrojną związane były w różnych społecznościach określone zachowania symboliczne³ – ich znaczenie regulowała konwencja społeczna. Informacje o niektórych zachowaniach tego typu przechowały się we frazeologizmach. Możemy je odczytać, jeżeli motywacja symboliczna związków nie została zatarta. Związki frazeologiczne motywowane za pośrednictwem sytuacji komunikatywnych są „znakami znaków. (...) W warstwie znaczeń literalnych oznaczają one czyjeś zachowanie się, (...) druga warstwa znaczeniowa stanowiąca aktualne znaczenie

tych związków wykorzystuje konwencję społeczną regulującą znaczenie tych zachowań” (Lewicki 1985, s. 16).

Zwrotom *ktoś rzucił (komuś) rękawicę, ktoś podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę*⁴ dały początek symboliczne zachowania oznaczające wyzwanie na pojedynek, do walki oraz przyjęcie wyzwania. Na to symboliczne zachowanie zwrócił uwagę m.in. Z. Głogier w *Encyklopedii staropolskiej*. Czytamy tam: „W dawnych wiekach rzucenie komu rękawicy w twarz lub pod nogi znaczyło wyzwanie na pojedynek i do boju” (Głogier 1985, s. 161). Opisowaną symboliczną sytuację utrwalili m.in. H. Sienkiewicz w *Krzyżakach*. Odnajdujemy tam następującą scenę:

– Kto by (...) śmiał Zakon o uczestnictwo w porwaniu (...) posądzać – niechaj podniesie ten rycerski zakład (...) ! To rzekłszy rzucił przed nich rycerską rękawicę, która upadła na podłogę (...)

– Jest li taki, któren by podniósł tę rękawicę? (...) jakiś rycerz (...) wystąpił na środek, podniósł rękawicę i rzekł :

– Jam ci jest !

I powiedziawszy to rzucił swoją prosto w twarz Rotgiera.

– (...) i pozywam cię w szranki na walkę pieszą alibo konną, na kopie, na topory, na

¹ J. Anusiewicz odwołuje się tu do poglądów J. L. Fischera (Fischer 1980, s. 197-198).

² В. М. Мокиенко podkreślał: «Ценность фразеологического материала для демонстрации фактов национальной культуры несомненна (...) Идиоматика любого языка (...) индивидуальна как отражение каких-либо национальных реалий, составлявших в свое время самобытность культуры того или иного народа» (1986, с. 5).

³ Autorka niniejszej rozprawy przyjmuje koncepcję *symbolu*, przedstawioną przez I. Dąbmską. W pracy zatytułowanej „Symbol” Dąbmska wyjaśniała: „Znak Z w strukturze semantycznej ma denotację prostą, gdy denotuje przedmiot (lub przedmioty) nie będące w tej strukturze członami sygnitywnymi. (...) W wypadku denotacji prostej Z wskazuje P (przedmiot), lecz P niczego nie wskazuje poza sobą (...) Natomiast denotacja złożona przysługuje znakowi Z, użytemu w strukturze semantycznej wtedy, gdy przy określonym znaczeniu Z denotuje przedmiot P różny od Z, lecz wyposażony w funkcję sygnitywną i wskazujący inny, różny od siebie przedmiot lub przedmioty P”, pośrednio wtedy denotowane przez Z (...) Otóż przy pewnej koncepcji symbolu, symbol może być pierwszym członem denotacji złożonej znaku Z, to jest tym przedmiotem, który denotował w supozycji formalnej przez Z, sam z kolei wyposażony jest w funkcję semantyczną wskazywania innego przedmiotu, pośrednio wtedy denotowanego przez Z” (1982, s. 127).

⁴ O tych frazeologizmach pisali m.in. A. Pajdzińska, A. Krasnowolski, J. Bystron (Pajdzińska 1988, s. 481, 483, 486, 487; Krasnowolski 1906, s. 55-56; Bystron 1933, s. 100). W tekście A. M. Lewickiego, A. Pajdzińskiej „Frazeologia” badane związki wyróżniono w grupie połączeń idiomatycznych stanowiących „dokument życia w odległych epokach” (1993, s. 314).

krótkie alibo długie miecze (...) do ostatniego technienia, na śmierć!

(...) Krzyżak (...) schwycił dłonią łosiową rękawicę, która [obsunęła] mu się z oblicza (Sienkiewicz, *Krzyżacy* 1971, s. 32-33).

Motywacja frazeologizmów *ktoś rzucił (komuś) rękawicę, ktoś podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę* mimo zmian kulturowych jest dziś powszechnie uświadamiana – dzięki literaturze pięknej, filmowi.

O znajomości przez użytkowników polszczyzny symbolicznej sytuacji motywującej możemy mówić w przypadku połączenia *ktoś rozsyła wici*. Wezwaniem na wyprawę wojenną były łożowe witki lub pęki powrozów rozsyłane do rycerzy (SJP Sz. III, s. 695). A. Brückner pisze: „Gdy książe wyprawę zbrojną gotował, rozsyłał po grodach, a te dalej po wsiach, wici, tj. związki powrozów, które każdy odbiorca najbliższemu sąsiadowi – wojowi odstawiał” (1930, s. 96). Zwyczaj ten uległ idiomatyzacji. Właściwa mu funkcja wezwania stała się ważniejsza od sposobu zwoływania rycerzy przed wyprawą wojenną – stąd wiciami nazywano również ogniska zapalane na wzgórzach, później uniwersały królewskie zwołujące pospolite ruszenie (SJP D. IX, s. 996).

W zmaganiach zbrojnych zbiorowości „zwinięcie chorągwi było (...) sygnałem zakończenia walki lub wezwaniem do jej

przerwania i odwrotu” (Pajdzińska 1988, s. 486). Tu należy szukać motywacji zwrotu *ktoś zwinął chorągiewkę*⁵. Pamiętajmy o tym, że w sytuacji walki chorągiew była chroniona i honorowana⁶. A. Brückner pisał, że „około niej toczył się bój najzawziętszy” (1990, s. 170). J. Bystron tłumaczył, iż „utrata chorągwi w bitwie oznaczała klęskę, zdobycie jej na nieprzyjaciela była tryumfem” (1994, s. 342); po zwycięstwie zdobyte chorągwie „rzucono pod nogi hetmańskie” (Bystron 1994, s. 342). Badane połączenie zawiera jednak zdrobnienie, które – jak pisze A. Pajdzińska – ma tu „zapewne charakter ironiczny” (1988, s. 486) (por. znaczenie przenośne związku).

Jeśli jedna ze stron walczących dostreże białą tkaninę, którą przeciwnik uczyni widoczną, wywieszając ją na budynku, niosąc, machając nią, to jest to znak, że wróg poddaje się lub proponuje rokowania pokojowe. *SJP* pod red. M. Szymczaka notuje wyrażenie *biała chorągiew* (SJP Sz. I, s. 272), zaś *SJP* pod red. W. Doroszewskiego i *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki rejestrują zwrot *ktoś wywiesza białą chorągiew* (SJP D. I, s. 895; SFJP I, s. 135, II, s. 703)⁷. Oto przykładowy cytat: „Poddawali się gwałtownie, gorączkowo, pośpiesznie (...) Wywieszali białe chorą-

⁵ A. M. Lewicki wyróżnił frazeologizm *ktoś zwinął chorągiewkę* w grupie połączeń o motywacji symbolicznej (1985, s. 17). A. Pajdzińska i A. Krasnowolski wskazywali, że zwrot ten związany jest z sytuacją walki zbrojnej (zob. Pajdzińska 1988, s. 481, 486; Krasnowolski 1906, s. 60-61). Informacje o tym połączeniu odnajdujemy także w tekście A. M. Lewickiego, A. Pajdzińskiej „Frazeologia” (1993, s. 314).

⁶ O tym, jak duże znaczenie miała chorągiew, sztandar dla wojska, informują także frazeologizmy *ktoś zaciągnął się pod czyjeś sztandary* ‘ktoś zaciągnął się do jakiegoś wojska’, *ktoś walczy, zwycięża pod czyjimiś sztandarami* ‘ktoś walczy, bierze udział w (zwycięskich) bitwach, służąc w jakimś wojsku’ (SJP Sz. III, s. 426).

⁷ Wersja *SJP D.* i *SFJP* jest pełniejsza, ponieważ nie tyle kawałek białej tkaniny jest znakiem poddania się lub propozycji rokowań pokojowych, co spowodowanie, że jest on widoczny dla przeciwnika. J. Bystron rejestruje związek *ktoś wywiesza białą chorągiew* w grupie połączeń związanych pierwotnie z walką zbrojną (Bystron 1933, s. 99); R. Tokarski uwzględnił ten zwrot w pracy pt. „Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie” (1995, s. 57-58).

gwie wcześniej, nim mogli dostrzec szpice oddziałów” (Wasilewska, *Rzeki*, s. 591).

Słowniki frazeologiczne polszczyzny, wydane w XXI wieku, rejestrują jedynie wojskowe, tj. związane z walką zbrojną, znaczenia połączeń *biała chorągiew* i *ktoś wywiesił białą chorągiew*. W *WSFJP* Müldnera-Nieckowskiego odnajdujemy następujące informacje: *biała chorągiew – wojsk.* ‘znak poddania się; propozycja rokowań pokojowych’; *wywiesić białą chorągiew – wojsk.* ‘dać znak poddania się albo propozycji rokowań pokojowych’ (WSFJP, s. 116).

W tekstach odnotowano także wyrażenie *biała flaga*. Oto przykład: „O 9 rano tego dnia, 17 maja, kiedy Klasztor wszystkimi środkami ogniowymi działa na wypad Jędrzejewskiego, TAC HQ (Tactical Headquarters) donosi, że na Klasztorze powiewa biała flaga (...) Pchor. Lintner daje pchor. Grudzińskiemu lornetę – czyżby widać było na Klasztorze białą flagę? Nagle ze składaka wyskakuje mjr Chwastek: – Niemcy się wycofali! Klasztor wolny” (Wańkowicz, *Cassino*, s. 256, 312).

Niektóre związki frazeologiczne polszczyzny motywowane są zachowaniami właściwymi dla innego kręgu kulturowego. Język „odzwierciedla najbardziej specyficzne (...) zwyczaje danej kultury” (Sapir 1978, s. 87-88). A. Wierzbicka pisała: „Świat ludzki (...) to świat znaczeń. Studiować formy języka w oderwaniu od myśli, jakie się za tymi formami kryją, to tak jak studiować zewnętrzne formy kultury – tatuaże, ceremo-

nie, rytuały – w oderwaniu od ich znaczeń i funkcji” (1978, s. 19-20).

Połączenie *ktoś zakopał topór wojenny* nawiązuje do zwyczajów niektórych plemion indiańskich⁸. Informacje dotyczące tej kwestii odnajdziemy w tekstach, traktujących o obyczajowości Indian. E. Lips pisała: „Wewnętrzny nakaz zakopywania broni zakorzeniony był od niepamiętnych czasów w sercach Indian” (1971, s. 211). Prorok Irokezów, jeden z założycieli historycznej ligi szczepów, miał wypowiedzieć słowa: „Ja (...) i sprzymierzeni wodzowie wyrwiemy z ziemi najwyższą sosnę i w powstałym po niej dole schowamy wszystką broń wojenną. Tam, (...) w głębi ziemi (...) ukryjemy wszystkie narzędzia walki. Schowamy je przed oczyma ludzkimi i posadzimy tam drzewo z powrotem. Tak zostanie ustanowiony Wielki Pokój” (Lips 1971, s. 211). Położyło to kres wojnom między szczepami zjednoczonymi w lidze. Zwróćmy jeszcze uwagę na fragment legendy zanotowanej przez Catlina: „W zamierzchłych czasach Wielki Duch zwołał (...) wszystkie szczepy indiańskie. Stanąwszy na czubku czerwonej skały (...) rzekł im, że ten kamień jest czerwony od indiańskiej krwi i że mają go używać do fajek pokoju, (...) nie wolno na tym miejscu używać maczug wojennych ani noży do skalpowania” (Lips 1971, s. 210). Catlin dodaje: „Indianie zbliżając się tutaj zakopują swe maczugi i chowają noże do skalpowania w obawie przed zemstą Wielkiego Ducha” (Lips 1971, s. 210-211). Wydaje się, że badając mo-

⁸ E. Sapir dowodził: „Próba poznania pierwotnej kultury bez odwoływania się do języka społeczności reprezentującej tę kulturę okaże się równie amatorska jak trud historyka, który nie ma dostępu do oryginalnych dokumentów cywilizacji, którą opisuje” (1978, s. 87-88). W „Образях русской речи” czytamy: „каждому, кто стремится доискаться до ‘духа языка’, важнее из всего многообразия устойчивых выражений выбрать именно те, которые определяют его чисто национальное лицо и отражают различные элементы его культуры и быта” (Мокиенко 1986, с. 10).

tywację analizowanego zwrotu, należy uwzględnić wszystkie przedstawione tu aspekty.

Połączenie *ktoś zakopał topór wojenny* używane jest dziś głównie w znaczeniu przenośnym. W polszczyźnie funkcjonuje także zwrot *ktoś wykopał topór wojenny* o znaczeniu przeciwnym. W pracach etnograficznych⁹ nie napotkano informacji o utrwalonym rytuale motywującym ten związek. Prawdopodobnie jednostka ta jest wytworem procesu derywacji frazeologicznej.

* * *

Wiele połączeń wyrazowych, oznaczających pierwotnie zachowania symboliczne o określonej semantyce, funkcjonuje współcześnie w znaczeniu przenośnym (znaczenie motywujące, związane z sytuacją walki zbrojnej, związki te mają zazwyczaj w utworach opisujących historyczne realia – funkcjonują tu one w postaci świadomego „cytatu historycznego”). Metaforyczna semantyka analizowanych frazeologizmów motywowana jest oczywiście przez określone sytuacje o znaczeniu symbolicznym.

Zdarza się, że użytkownicy języka mają świadomość tego, jakie zachowania o symbolicznej semantyce motywują naddane, metaforyczne znaczenia określonych frazeologizmów. Tak jest chociażby w przypadku zwrotów *ktoś rzucił (komuś) rękawicę*, *ktoś podniósł a. podjął (zruconą) rękawicę*. Badania ankietowe¹⁰, obejmujące grupę stu studentów polonistyki, wykazały, że młodzi

użytkownicy polszczyzny wiążą z badanymi zwrotami zarówno znaczenie motywujące, tj. semantykę wyzwania do walki, pojedynku oraz przyjęcia tego wyzwania, jak i znaczenie motywowane, naddane. Okazuje się, że symboliczna, motywująca semantyka jest bardzo silnie utrwalona w świadomości młodych Polaków (niewątpliwie wpływ ma tu literatura piękna, film itp.). Wielu studentów podawało ją jako jedyne znaczenie związku, niektórzy traktowali znaczenie motywujące równorzędnie ze znaczeniem naddanym, motywowanym. Podobne informacje odnajdujemy we współczesnych słownikach języka polskiego. Na początku zwróćmy uwagę chociażby na *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego oraz na *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. S. Dubisza. *SJP* pod red. W. Doroszewskiego rejestruje zwrot *ktoś rzucił (komuś) rękawicę* jedynie z semantyką motywującą ‘wyzwać (kogoś) na pojedynki (dawniej: przez rzucenie wyzwaniem rękawicy)’; ponadto autorzy zwracają uwagę na istnienie znaczenia przenośnego tego związku, nie precyzując go – ujawnia się ono w podanych przez nich cytatach (*SJP* D. VII, s. 985). Natomiast w *USJP* pod red. S. Dubisza zwrot *ktoś rzucił (komuś) rękawicę* rejestrowany jest już w dwóch znaczeniach: motywującym – ‘sprowokować kogoś do walki, wyzwąć kogoś na pojedynek’ oraz motywowanym – ‘otwarcie wystąpić przeciw komuś lub czemuś’ (*USJP* IV, s. 92). Przejdź-

⁹ Symboliczne znaczenie może mieć również taniec. Wyrażenie *taniec wojenny* wywodzi się ze zwyczajów niektórych ludów pierwotnych, gł. Indian, Murzynów. Jest to taniec wykonywany na znak rozpoczęcia wojny (zob. *SFJP* II, s. 346; *SJP* D. IX, s. 40). W polszczyźnie rejestrowane są także inne połączenia związane z sytuacją walki zbrojnej, które wywodzą się z kultury plemion indiańskich, np. *na wojennej ścieżce*.

¹⁰ Badania te zostały przeprowadzone w październiku 2006 roku w grupie 100 studentów III roku Filologii Polskiej Akademii Świętokrzyskiej.

my do następnych związków. *SJP* pod red. W. Doroszewskiego zwroty *ktoś podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę* rejestruje z dwoma znaczeniami: motywującym – ‘przyjąć wyzwanie na pojedynek’ oraz motywowanym – ‘nie zbagatelizować zaczepki, zdecydować się na wystąpienie przeciw komuś, na polemikę z kimś’ (pojawia się tu także adnotacja, że współcześnie połączenia te funkcjonują w znaczeniu przenośnym) (*SJPD*. VII, s. 985). Podobne informacje odnajdujemy w *USJP* pod red. S. Dubisza, por. podane tu znaczenie motywujące – ‘przyjąć wyzwanie na pojedynek’ oraz znaczenie motywowane – ‘zdecydować się na polemikę z kimś wrogo lub krytycznie nastawionym’ (*USJP* IV, s. 92). W słownikach frazeologicznych polszczyzny, wydanych w XXI wieku, rejestrowane są jedynie znaczenia naddane, metaforyczne frazeologizmów *ktoś rzucił (komuś) rękawicę* i *ktoś podjął rękawicę*. W *SFWP* S. Bąby, J. Liberka odnajdujemy następujące charakterystyki semantyczne – w przypadku pierwszego związku – ‘wypowiedzieć walkę’, w przypadku drugiego – ‘przyjąć wyzwanie’ (*SFWP*, s. 694). K. Mosiołek-Kłosińska i A. Ciesielska wyjaśniają: „Pisze się, że ktoś **rzucił rękawicę**, jeśli wezwał kogoś do walki, rywalizacji (...), że ktoś **podjął rękawicę**, jeśli przyjął czyjeś wezwanie do walki, rywalizacji” (*WKS*, s. 271). Autorki uznały, że opisywane przez nie ww. połączenia we współczesnej polszczyźnie mają charakter literacki (*WKS*, s. 271). Natomiast P. Müldner-Nieckowski uważa, że zwrot *ktoś rzucił (komuś) rękawicę* współcześnie występuje najczęściej w wypowiedziach dziennikarzy (*WSFJP*, s. 650). K. Mosiołek-Kłosińska, A. Ciesielska

i P. Müldner-Nieckowski wskazują więc, jaki charakter mają we współczesnej polszczyźnie podane frazeologizmy i w jakich tekstach dziś najczęściej się pojawiają.

Przegląd informacji, dotyczących frazeologizmów *ktoś rzucił (komuś) rękawicę*, *ktoś podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę*, zawartych w słownikach wykazuje, że jeszcze w XX wieku znaczenia motywujące połączeń, związane z wyzwaniem na pojedynek i z przyjęciem wyzwania, były żywe – realizowano je w tekstach. Słowniki frazeologiczne wydane w XXI wieku wskazują, że badane zwroty używane są dziś zasadniczo w znaczeniu przenośnym.

Zwroty *ktoś rzucił (komuś) rękawicę*, *ktoś podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę*, oraz połączenia pochodzące od tych związków, odnotowano w tekstach traktujących o różnych sferach działań ludzkich, m.in. o polityce (por. cytaty 1, 2, 3, 4), ekonomii (fragmenty tekstów nr 5, 6), o sporze (zob. cytaty 7):

1. Ruckoj *rzucił* Jelcynowi *rękawicę* 10 kwietnia ogłaszając, że ich poglądy są nie do pogodzenia. *Wprost* 17, 1993.
2. To stare, (...) posługując się zachowaną jeszcze tu i ówdzie władzą, próbuje dyskryminować pokolenie młodych komunistów, którzy mają odwagę *rzucić rękawicę* skompromitowanym strukturom i ludziom. *Czas* 13, 1981.
3. Ameryka bilansuje rocznicę rządów prezydenta Ronalda Reagana w Białym Domu, (...) kulisy zwycięstwa Reagana nad Jimmy Carterem. Już w kampanii wyborczej Reagan *rzucił rękawicę* nie tylko (...) establishmentowi Cartera i demokratów, ale postępowi i odprężeniu. *Rzeczpospolita* 27, 1982.
4. Front libańskich sił postępowych i palestyńska rewolucja *podjęły rękawicę rzuconą* przez

rodzimą reakcją i jej protektorów. W tej walce na beczce prochu ma się narodzić nowy Liban. *L 35, 1976.*

5. Na wiosnę paczka Marlboro staniała o 40 centów i choć Philip Morris zapewniał, że to tylko rozwiązanie czasowe, konkurencja natychmiast *podjęła rękawicę*. W tej sytuacji Philip Morris ogłosił we wrześniu, że utrzyma obniżone ceny jeszcze przez dłuższy czas. *GW 282, 1993.*
6. Powstanie programu komercyjnego wiąże się zawsze ze zmniejszeniem widowni telewizji publicznej. Ta musi *podjąć rzuconą rękawicę* – obniża poziom, by stać się konkurencyjną. Program pierwszy walcząc o przetrwanie straci więc swój charakter i widzów. *GŚ 41, 1990.*
7. Jerzy Andrzejewski nie zapomniał swoich „klęsk dyskusyjnych” i upokorzeń w starciach z Gombrowiczem (...) *podjął rękawicę*. *Siedlecka, Jaśniepanicz, s. 221.*

W podanych cytatach, mówiących o polityce, zwrot *ktos rzucił (komuś) rękawicę* wyraża przenośnie, że ktoś otwarcie wystąpił przeciw komuś, czemuś (pewnym poglądom, koncepcjom politycznym itp.), zaś frazeologizm *ktos podniósł a. podjął (rzuconą) rękawicę* ma przenośne znaczenie – ‘ktoś nie zlekceważył czyichś prowokacyjnych działań, zdecydował się na wystąpienie przeciw komuś, czemuś, na walkę polityczną z kimś, z czymś’. W podanych tekstach, traktujących o polityce, druga pozycja konotowana przez zwrot *ktos rzucił (komuś, czemuś) rękawicę* realizowana jest nie tylko przez rzeczowniki osobowe – niekiedy w tej pozycji pojawiają się rzeczowniki nieosobowe (por. cytaty 2, 3). Jest to sygnał, że zaszły tu zmiany metaforyczne.

W tekstach mówiących o działaniach konkurencji na rynku (cytaty 5, 6) połączenie

ktos podjął (rzuconą) rękawicę wyraża metaforycznie, że ktoś nie zbagatelizował działań konkurencji godzących w jego interesy, uznał je za wyzwanie do współzawodnictwa i zdecydował się na rywalizowanie z kimś. W znaczeniu przenośnym wyróżnia się istotny dla znaczenia fundującego element semantyczny ‘ktoś przyjął wyzwanie kogoś’.

Przejdźmy do cytatu nr 7. W przenośnym znaczeniu odnotowanego tu połączenia *ktos podjął rękawicę* zachowane zostały elementy semantyczne ‘ktoś nie zbagatelizował czyjegoś prowokacyjnego zachowania, ktoś zdecydował się na wystąpienie przeciw komuś’.

Związek frazeologiczny *ktos rozsyła wici* w znaczeniu motywującym pojawia się dziś głównie w utworach, które traktują o wojnach toczonych w dawnych wiekach. Występuje on wówczas w charakterze świadomego „cytatu historycznego”. Zasadniczo we współczesnych tekstach zwrot *ktos rozsyła wici* ma przenośne, naddane znaczenie ‘ktoś przekazuje wielu osobom jakąś wiadomość przeznaczoną do rozpowszechniania’. O takiej semantyce badanego związku informuje np. *USJP* pod red. S. Dubisza. W słowniku tym zwrot odnotowano z kwalifikatorem *książkowy* (*USJP V, s. 87*). K. Mosiołek-Kłosińska oraz A. Ciesielska zwróciły uwagę na inny aspekt metaforycznej semantyki analizowanego połączenia. Oto objaśnienie zawarte w słowniku ww. autorek: „Mówimy, że ktoś **rozsyła wici** po jakichś ludziach, jeśli powiadamia, informuje ich o czymś i oczekuje z ich strony określonej reakcji” (*WKS, s. 347*). W *WSFJP* Müldnera-Nieckowskiego badany zwrot jest już uznawany za przestarzały (*WSFJP, s. 870*), choć z drugiej strony przeprowadzone analizy

i badania słownikowe, ankietowe dowodzą, że to właśnie w XX i XXI wieku ukształtowało się i utrwaliło znaczenie naddane, metaforyczne zwrotu. Oto przykładowy cytat, w którym ujawnia się przenośne znaczenie połączenia *ktoś rozsyła wici* :

8. Anka, robimy imprezę. Nie mamy za dużo jedzenia, ale mam nadzieję, że ludzie przyjdą i przyniosą coś ze sobą. *Rozsyłaj wici* (*Zasłyszane*).

Frazeologizm *ktoś zwinął chorągiewkę*, mający przenośne znaczenie 'ktoś zrezygnował z czegoś, wycofał się z czegoś; ktoś zmienił decyzję, zdanie', we współczesnych tekstach pojawia się coraz rzadziej. Wielu młodych użytkowników polszczyzny nie zna już tego zwrotu, inni słyszeli kiedyś to połączenie, ale nie stosują go w wypowiedziach (pozostaje ono w zasobie biernym). Nieliczni używają tego związku w tekstach. Młodzież chętniej stosuje tu połączenie *ktoś zwinął żagle*. Zwróćmy uwagę na informacje zawarte w wybranych współczesnych słownikach. *SJP* pod red. W. Doroszewskiego rejestruje zwrot *ktoś zwinął chorągiewkę* z adnotacją – „rzadziej: *żagle*” (*SJP* D. X, s. 1349). Natomiast *USJP* po red. S. Dubisza traktuje już te komponenty nominalne jako równorzędne (*USJP* V, s. 773). *WSFJP* Müldnera-Nieckowskiego notuje badany zwrot w znaczeniu 'wycofać się z czegoś' (*WSFJP*, s. 116). W *SFWP* S. Bąby, J. Liberka związek *ktoś zwinął chorągiewkę* uznano już za receywny (*SFWP*, s. 68).

Przy analizie zwrotu *ktoś zwinął chorągiewkę* konieczne będzie zwrócenie uwagi na rozwój semantyczny tego związku w XIX i na początku XX wieku. W *Słowniku języka*

polskiego S. B. Lindego zwrot *ktoś zwinął chorągiewkę* rejestrowany jest jeszcze m.in. w znaczeniu 'w nogi uderzyć, zmykać, dać drapaką' (*SJP* L. I, s. 258) (autor poprzedza frazeologizm kwalifikatorem *figlarny*). A. Pajdzińska wyjaśniała: „*Słownik wileński* rejestruje przybywanie nowych składników semantycznych, w połowie XIX w. można było za pomocą zwrotu oznaczać nie tylko ucieczkę, ale także rezygnację z różnego typu działań. W *Słowniku warszawskim* nie mówi się już o ucieczce, na pierwszy plan w znaczeniu frazeologizmu wyszło zaniechanie czegoś, uznanie się za pokonanego i wycofanie z czegoś. Taki sens ma zwrot do dziś” (Pajdzińska 1988, s. 486). B. Greszczuk trafnie zauważyła, że zwrot *ktoś zwinął chorągiewkę* nie jest neutralny aksjologicznie, a modyfikacja związku ma charakter nie tylko formalny, ale i funkcjonalny.

Oto przykładowe cytaty, w których połączenie *ktoś zwinął chorągiewkę* występuje we wskazanym, przenośnym znaczeniu:

9. Zamiast próbować nowych dróg w tej dziedzinie – *zwinęto chorągiewkę*. Po kilku nieudanych filmach po prostu wpisano ten gatunek filmu dokumentalnego na indeks. *Przegląd Kulturalny* 36, 1954.
10. Ja o coś zapytam: Czy państwo zamierza przywrócić obowiązkowe dostawy? – Obowiązek musi wynikać z rachunku, a nie z nakazu. Jeśli wprowadzono by obowiązkowe dostawy, to *zwinąłbym chorągiewkę*, inni – jak słyszę – też. *TL*, 270, 1981.
11. Niepodległość! Pewnie, że wielu szeregowych Barzan walczyło o nią szczerze. Lecz przywódcy *zwinęliby* zaraz *chorągiewkę*, gdyby tylko Rosja zgodziła się przepędzić Stanisława Augusta, skreślić wszystkie co do jednej re-

formy dokonane przez niego i Czartoryskich. *Jasienica, Rzeczpospolita III, s. 338.*

Należałoby jeszcze poświęcić kilka uwag zwrotom *ktoś zakopał topór wojenny, ktoś wykopał topór wojenny*. Okazuje się, że *SJP* pod red. W. Doroszewskiego nie rejestruje ani połączenia *ktoś zakopał topór wojenny*, ani związku *ktoś wykopał topór wojenny*. Natomiast w *USJP* pod red. S. Dubisza zwroty *ktoś zakopał topór wojenny, ktoś wykopał topór wojenny* są już notowane. Rejestruje się tu jednak jedynie znaczenia naddane, motywowane tych frazeologizmów, tj. w przypadku pierwszego z podanych połączeń – ‘ktoś przestał o coś z kimś walczyć’, w przypadku drugiego – ‘ktoś zaczął o coś z kimś walczyć’ (*USJP IV, s. 835*). *SFWP* notuje oba zwroty, tj. pierwszy z badanych związków ze znaczeniem ‘puścić w niepamięć urazy; zaprzestać walki’, drugi z semantyką – ‘rozpocząć spory, kłótnie; podejmować walkę z kimś’ (*SFWP, s. 839, 840*). Również w *WSFJP* P. Müldner-Nieckowski rejestruje połączenie *ktoś zakopał topór wojenny* ‘ktoś zaprzestał walki, sporów, zawarł pokój, pogodził się’ oraz zwrot *ktoś wykopał topór wojenny* ‘ktoś rozpoczął walkę, spór’ (*WSFJP, s. 813*). Badania słownikowe wykazują, że zwroty *ktoś zakopał topór wojenny, ktoś wykopał topór wojenny* stosunkowo niedawno weszły do polskiego zasobu słownictwa (podobnie jak kilka innych jednostek, wywodzących się z tego kręgu kulturowego). Autorzy słowników wskazują także, że w tekstach współczesnej polszczyzny realizowane jest tylko znaczenie metaforyczne analizowanych połączeń.

Badania ankietowe, obejmujące studentów polonistyki, potwierdzają informacje zawarte

w wskazanych ostatnio słownikach. Młodzi użytkownicy polszczyzny znają oba badane frazeologizmy, łączą z nimi jednak jedynie znaczenia naddane, motywowane. Większość z nich nie wie, z jaką sytuacją symboliczną związane były pierwotnie wskazane połączenia, czym motywowane są znane im znaczenia naddane i skąd wywodzą się semy motywujące współczesne znaczenia realne analizowanych frazeologizmów. Nieliczni intuicyjnie wskazują na obszar kulturowy, z którym mogły być one prymarnie związane. Zwroty *ktoś zakopał topór wojenny, ktoś wykopał topór wojenny* oraz związki od nich pochodzące, rejestrowane są w tekstach traktujących o różnych sferach życia. Najczęściej jednak wypowiedzi te dotyczą sporów, kłótni, niesnasek, różnego rodzaju rywalizacji, działań mających na celu zniszczenie kogoś albo czegoś. Oto przykładowe cytaty:

12. Stone & Adjani: Wojna ciętych os. Na czas pracy na planie zdjęciowym ‘Diabolique’ obie panie *zakopały topór wojenny*. *ŻnG 19, 1996.*
13. Para ta przyciągała wszystkie spojrzenia. Ku zdumieniu, a może nawet skrytemu rozczarowaniu obecnych Catherine i Roger (...) zachowywali się jak wszyscy szczęśliwi rodzice na ślubie ukochanego syna. Czyżby *topór wojenny* został definitywnie *zakopany?* *Halo 43, 1996.*
14. W styczniu 1969 r. wojnę mrówkom wydano ponownie i znowu ją przegrano. Zimą 1974 r. *wykopano topór wojenny* po raz kolejny. Zamrówczonych było już 16 budynków, czyli dwie trzecie osiedla. W tej sytuacji zrezygnowano ze stosowania przynęt, postanawiając przeprowadzić zwalczanie chemiczne. *Polityka 33, 1983.*

Kontekst nr 12 ujawnia, że zwrot *ktoś zakopał topór wojenny* wyraża metaforycznie,

że ktoś zaprzestał wzajemnej rywalizacji, nieprzyjaznych działań względem kogoś, robienia sobie wzajemnie przykrości. Przy przeniesieniu metaforycznym komponent semantyczny ‘walka zbrojna’ zostaje zastąpiony przez komponent ‘rywalizacja, nieprzyjazne działania względem kogoś’; element znaczeniowy ‘zaprzestać’ pozostał. Podobne wnioski wynikają z analizy tekstu mówiącego o relacjach między kochającymi się ludźmi – por. cyt. 13. Przy przeniesieniu metaforycznym komponent semantyczny ‘działania zbrojne obu stron’ zostaje tu zastąpiony przez komponent ‘nieprzyjazne działania wymierzone przeciwko komuś’, zaś element znaczeniowy ‘zaprzestać’ pozostaje. W podanym tekście chodzi zapewne o zaprzestanie kłótni, niesnasek, zaniechanie pretensji itp.

Jak już wspomniałam, we współczesnych tekstach funkcjonuje także połączenie *ktoś wykopał topór wojenny*, będące prawdopodobnie wytworem procesu derywacji frazeologicznej (w pracach etnograficznych nie napotkano informacji o utrwalonym rytuale, motywującym ten związek). W cytacie 14 ujawnia się metaforyczne znaczenie połączenia *wykopano topór wojenny*. Jak widać, nie chodzi tu już o rozpoczęcie działań zbrojnych, ale o rozpoczęcie innego typu czynności, mających na celu zniszczenie czegoś.

* * *

Przeprowadzone analizy potwierdzają słuszność wniosków A. Pajdzińskiej, które przedstawione zostały w pracy „Frazeologia a zmiany kulturowe”: „Zmienność kultury wpływa dwójako na zasób frazeologiczny: po pierwsze – jest przyczyną starzenia się pew-

nych jednostek i wychodzenia ich z użycia; po drugie – powoduje zacieranie się wyjściowej motywacji związków aż do jej całkowitej utraty” (1988, s. 487). Zwróćmy uwagę, że w badanym materiale frazeologicznym mamy do czynienia zarówno z pierwszym (zob. połączenie *ktoś zwinął chorągiewkę*), jak i z drugim zjawiskiem (por. zwrot *ktoś zakopał topór wojenny*). A. Pajdzińska wskazywała także na fakt, że „frazeologizmy o niejasnej dla mówiących motywacji łatwiej ulegają różnego rodzaju zmianom semantycznym i formalnym” (1988, s. 487). Sądzę, że z takim zjawiskiem mamy do czynienia w przypadku frazeologizmu *ktoś zwinął chorągiewkę*. W badanym materiale zaobserwowano także odmienne zjawisko, tj. sytuacja o znaczeniu symbolicznym i znaczenie motywujące związku są znane użytkownikom polszczyzny, a jednak niektóre konteksty ujawniają daleko idącą metaforyzację połączenia (zob. wypełnianie przez rzeczowniki nieosobowe pozycji konotowanych przez zwrot *ktoś rzucił (komuś a. czemuś) rękawicę* – por. chociażby cytaty 2, 3). „Od poprzednich pokoleń przejmujemy wiele gotowych jednostek frazeologicznych. Posługujemy się nimi, nie uświadamiając sobie ich genezy, etapów kształtowania się i stabilizacji. Dopiero analiza (...) pokazuje, że liczne jednostki odbijają dzieje człowieka, świat, w którym żył, ludzkie myśli i poglądy” (Pajdzińska 1988, s. 487).

Bibliografia

ANUSIEWICZ, J., 1991. Kulturowa teoria języka, Zarys problematyki. In: Red. J. ANUSIEWICZ; J. BARTMIŃSKI. *Język a kultura. Podstawowe pojęcia i problemy*. T. I. Wrocław: Wydawnictwo

„Wiedza o Kulturze” Fundacji dla Uniwersytetu Wrocławskiego, 17-30.

BRÜCKNER, A., 1930. *Dzieje kultury polskiej. Od czasów przedhistorycznych do r.1506*. T. I. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.

BRÜCKNER, A., (oprac.), 1990. *Encyklopedia staropolska*. T. II. Warszawa: Wiedza Powszechna.

BYSTRONŃ, J. S., 1933. *Przysłowia polskie*. Kraków: PAU.

BYSTRONŃ, J. S., 1994. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVIII*. T. II. Warszawa: PIW.

DĄMBSKA, I., 1982. Symbol. In: *Studia Semiotyczne*, z. 12.

FISCHER, J. L., 1980. Składnia i struktura społeczna: języki truk i ponape. In: Red. M. GŁOWIŃSKI. *Język i społeczeństwo*. Warszawa: Czytelnik.

GŁOGER, Z., 1985. *Encyklopedia staropolska*. T. IV. Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe w Warszawie.

KRASNOWOLSKI, A., 1906. *Przenośnie mowy potocznej*. Cz. II. Warszawa: M. Arct.

LEWICKI, A. M., 1985. Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe. In: Red. M. BASAJ; D. RYTEL. *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. III. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 7-23.

LEWICKI, A. M., PAJDZIŃSKA, A., 1993. Frazeologia. In: Red. J. BARTMIŃSKI. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*. T. II. Wrocław, Lublin: Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze” i Instytut Filologii Polskiej UMCS, 307-326.

LIPS, E., 1971. *Księga Indian*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

PAJDZIŃSKA, A., 1988. Frazeologia a zmiany kulturowe. *Poradnik Językowy*, z. 7, 480-487.

SAPIR, E., 1978. *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Warszawa: PIW.

SIENKIEWICZ, H., 1971. *Krzyżacy*. T. III. Warszawa: PIW.

TOKARSKI, R., 1995. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

WIERZBICKA, A., 1978. Sapir a współczesne językoznawstwo. In: E. SAPIR. *Kultura, język, osobowość*. Warszawa: PIW.

МОКИЕНКО, В. М., 1986. *Образы русской речи. Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Wykaz skrótów

GŚ – *Gazeta Świąteczna*

GW – *Gazeta Wyborcza*

Halo – *Halo, wielki świat*

Jasienica, Rzeczpospolita III – JASIENICA, P., 1982. *Rzeczpospolita Obojga Narodów*. Warszawa: PIW, t. I-III.

Przegląd Kulturalny – Przegląd Kulturalny. Tygodnik Rady Kultury i Sztuki

Siedlecka, Jaśniepanicz – SIEDLECKA, J., 1987. *Jaśniepanicz*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

SFJP – SKORUPKA, S., 1989. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, t. I-II.

SJP L. – LINDE, M. S. B., 1854-1860. *Słownik języka polskiego*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, t. I-VI.

SJP D. – Red. W. DOROSZEWSKI. *Słownik języka polskiego*. 1958-1969. Warszawa: PWN, t. I-XI.

SJP Sz. – Red. M. SZYMCZAK. *Słownik języka polskiego*. 1978-1981. Warszawa: PWN, t. I-III.

SFWP – BAŁA, S., LIBEREK, J., 2002. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

USJP – Red. S. DUBISZ. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2003. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, t. I-VI.

WKS – MOSIOŁEK-KŁOSIŃSKA, K., CIE-SIELSKA, A., 2001. *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN.

WSFJP – MÜLDNER-NIECKOWSKI, P., 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.

TL – *Trybuna Ludu*

Wańkowiec, Cassino – WAŃKOWICZ, M., 1976. *Monte Cassino*. Warszawa: MON.

Wasilewska, Rzeki – WASILEWSKA, W., 1949. *Pieśń nad wodami. Rzeki płyną*. Warszawa: MON, cz. 3.

ŻL – *Życie Literackie*

ŻnG – *Życie na gorąco*

Dorota Połowniak-Wawrzonek

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce

Research interests: phraseology, semantics, pragmatics.

PRESENT POLISH IDIOMS WITH SYMBOLIC MOTIVATION PRIMARILY CONNECTED WITH ARMED STRUGGLE SITUATION

Summary

Polish phraseology distinguishes a group of word compounds motivated by symbolic situations, which primarily were connected with armed struggle. There are also registered symbolic behaviours, previously typical of Polish customs (e.g. somebody is calling to arms), and situations with figurative meaning which previously were characteristic of other cultures (e.g. somebody is burying a battle-axe). In spite of cultural changes, the motivation of studied idioms is enlightened (e.g. to challenge somebody). There are also idioms with obliterated initial motivation (e.g. somebody was burying a battle-axe). Motivated meanings connected with armed struggle of studied word compounds are also shown in compositions which describe a historic reality – then compounds function in the meaning of a conscious “historic excerpt”. A consequence of cultural changes and disappearance of any situations with symbolic meaning can result in obliteration of initial meaning of idioms (mixing compounds with completely not-readable motivation) and also ageing, going out of use of any compounds (e.g. to beat a retreat). The analysed idioms function mainly in figurative meaning and they refer to different non-military situations. Sometimes semantic changes are accompanied by formal changes (e.g. fulfilling of connoted positions of idioms by verbs belonging to another meaning classes).

KEY WORDS: idiom, symbolic motivation, metaphorization.

Dorota Połowniak-Wawrzonek

Jano Kochanovskio Šventojų Kryžiaus akademija Kielcuose

Moksliniai interesai: frazeologija, semantika, pragmatika.

ŠIUOLAIKINĖS LENKŲ KALBOS IDIOMOS, KURIŲ SIMBOLINĖ MOTYVACIJA SUSIJUSI SU GINKLUOTA KOVA

Santrauka

Lenkų kalbos frazeologijoje išskiriama grupė žodžių junginių, kurie yra pagrįsti simbolinėmis situacijomis, susijusiomis su ginkluota kova. Išskirtini simboliniai veiksmai, būdingi lenkų papročiams (pvz., kažkas šaukia prie ginklų). Dažnos kitoms kultūroms būdingos situacijos, turinčios perkeltinę reikšmę (pvz., kažkas užkasa kovos kirvį). Nepaisant kultūrinių pokyčių, nagrinėtų idiomų motyvacija atskleidžiama (pvz., mesti kam nors iššūkį). Nemažai yra idiomų su neaiškia, „išsitrynsia“ pradine motyvacija (pvz., kažkas užkasė kovos kirvį). Motyvuotos analizuotų žodžių junginių reikšmės, susijusios su ginkluota kova, yra pateikiamos deriniuose, kurie nusako istorinę realybę – tuomet žodžių junginiai funkcionuoja kaip sąmoninga „istorinė citata“. Kultūriniai pokyčiai ir situacijų su simboline reikšme išnykimas gali paveikti pradinės idiomų reikšmės išnykimą (žodžių junginių siejimas su visiškai neįžvelgiama motyvacija), pasenusios ir išeinančios iš vartosenos reikšmės. Analizuotos idiomos daugiausiai funkcionuoja perkeltine prasme – jos žymi įvairias nekarines situacijas. Kartais semantinius pokyčius lydi formalūs pasikeitimai (konotaciją turinčių idiomų pozicijų užpildymas veiksmažodžiais, priklausančiais kitoms reikšmių klasėms).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: idioma, simbolinė motyvacija, metaforizacija.

Gauta 2007 03 02

Priimta publikuoti 2007 07 23

Stanisław Wiech

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce, Polska

E-mail: stanislaw.wiech@pu.kielce.pl

Zainteresowania naukowe: historia społeczna, gospodarcza i polityczna ziem polskich i Rosji XIX wieku.

MEMORIAŁ WILEŃSKIEGO GENERAŁA-GUBERNATORA Z 9/21 GRUDNIA 1879 ROKU W SPRAWIE ZNIESIENIA KONTRYBUCJI (PODATKU PROCENTOWEGO) NAŁOŻONEJ NA ZIEMIAŃSTWO POLSKIE

Sporządzony przez Albiedynskiego raport o stanie politycznym guberni litewskich zawiera ciekawą analizę sytuacji społeczno-gospodarczej guberni litewskich. W memoriale złożonym 9/21 grudnia 1879 roku na ręce cara Aleksandra II Albiedynski wskazywał przede wszystkim na potrzebę uchYLENIA narzuconego przez Murawjowa podatku procentowego. W ocenie wileńskiego generała-gubernatora podatek kontrybucyjny podsycił jedynie niechęć Polaków do rządu rosyjskiego i w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku nie odpowiadał już potrzebom chwili, gdyż wraz z normalizacją stosunków społecznych oraz deklarowaną przez klasy posiadające postawą lojalności okazywał się anachronicznym i niepotrzebnym przejawem dyskryminacji polskiego ziemiaństwa. Memoriał nie został jednak zaakceptowany przez najwyższe organa władzy, które wobec Kraju Północno-Zachodniego utrzymały reakcyjny kurs. W maju 1880 roku Albiedynskiego odsunięto od spraw litewskich, powierzając urząd warszawskiego generała-gubernatora.

SŁOWA KLUCZE: gubernie litewskie, ziemiaństwo polskie, memoriał, regulacje prawne.

Jedną z najważniejszych regulacji prawnych wprowadzonych za panowania Mikołaja I, a dotyczących instytucji generał-gubernatorstw, była zatwierdzona 29 maja/10 czerwca 1853 roku „Ogólna instrukcja dla generałów-gubernatorów” (Общая инструкция генерал-губернаторам), w której przypominano, że generałowie-gubernatorzy są głównymi stróżami niepodważalnych praw samowładzt-

wa, sprawują najwyższą kontrolę nad wszystkimi instytucjami i osobami w podległych im guberniach i cieszą się pełnym zaufaniem cara imperatora. Poza przyznanymi prerogatywami generałowie-gubernatorzy zyskali przywilej bezpośredniego kontaktowania się z osobą cara w celu przedstawienia swych poglądów i opinii o sytuacji politycznej w powierzonych im krajach (Полное собрание

1854, № 27293). Zazwyczaj po objęciu urzędu generał-gubernator miał około roku na to, aby zapoznać się dokładnie z sytuacją wewnętrzną podległych mu guberni, poznać postawy, zachowania i nastroje polityczne poszczególnych grup i klas społecznych, poddać ocenie działalność podporządkowanych mu resortów, organów administracji, instytucji państwowych i publicznych oraz zapoznać się z całokształtem problemów, na jakie władze rosyjskie natykały się w toku realizacji wytyczonych celów politycznych, czy też w trakcie przeprowadzanych zmian i reform. Generał-gubernator jako zwierzchnik okręgu wojskowego zobowiązany był także kontrolować i badać nastroje, dyscyplinę i gotowość bojową podległych mu wojsk rosyjskich.

Po bliżej nieokreślonym terminie, zazwyczaj po upływie kilkunastu miesięcy i z reguły na początku roku kalendarzowego, przychodził czas na złożenie pisemnego raportu. Zwyczaj składania osobiście przez generałów-gubernatorów memoriałów był nie tylko wyrazem zaufania, jakim cesarz obdarzał naczelników kraju, ale także formą kontroli ich działalności i sprawności. Wydaje się, że u schyłku XIX wieku generałowie-gubernatorzy obowiązek przedstawiania raportów traktowali nader poważnie, o czym świadczą wielokrotnie powtarzane w memoriałach deklaracje zgodnego z osobiście składanymi życzeniami monarchy wywiązywania się z działalności sprawozdawczej. Niekiedy deklaracja o sumiennym wypełnieniu nałożonych obowiązków urastała do rangi preambuły, którą rozpoczynano raporty.

Cykliczność raportów nie była ani ściśle określona, ani też ściśle przestrzegana. Poza

tradycyjnym cyklem składania w Petersburgu na początku każdego roku rocznego sprawozdania potrzebę sporządzenia raportu dyktowały dodatkowo szczególnie wydarzenia lub doraźne potrzeby. Nawet obowiązek sporządzania raportu po upływie pierwszego roku sprawowania urzędu traktowano dowolnie i nie zawsze kwapiono się z jego dopełnieniem. Potwierdza to m.in. przykład zamieszczonego niżej raportu z 9/21 grudnia 1879 roku, którego autorem był Piotr Pawłowicz Albiedynski, sprawujący urząd wileńskiego-generała gubernatora

Urodzony 4 (16) września 1826 roku w Moskwie P. Albiedynski, wychowanek elitarnego korpusu paziów, uczestnik kampanii krymskiej, swoją karierę w służbie państwowej rozpoczął w 1856 roku, kiedy to w randze generała-majora objął urząd wojskowego attaché przy ambasadzie rosyjskiej w Paryżu. Po kilku latach sprawowania misji wojskowo-dyplomatycznej oraz specjalnych zadań zleczanych mu osobiście przez cara Aleksandra II, w styczniu 1865 roku Albiedynski został mianowany naczelnikiem sztabu Wojsk Gwardii i Petersburskiego Okręgu Wojennego (Lietuvos... Канцелярия... 1874, д. 124, к. 16-27; Российский государственный военно-исторический... к. 1-5; Российский государственный исторический... к. 3.). Z racji pełnionego urzędu zaangażował się w prace związane z reformą wojskową przygotowywaną przez ministra wojny Dymitra Milutina. Według wspomnień A. Połowcowa, „car w porywie fantazji zamierzał nawet odwołać Milutina [...] i mianować na jego miejsce Albiedynskiego” (Половцов 1966, с. 141). Ostatecznie w październiku 1866 roku Albiedynski został mianowany już w randze

generała-adiutanta generałem-gubernatorem trzech guberni nadbałtyckich (inflanckiej, estlandzkiej i kurlandzkiej) oraz komendantem Ryskiego Okręgu Wojskowego. Urząd ten sprawował do roku 1870.

Ważnym etapem w karierze urzędniczej Albiedynskiego było zarządzanie trzema guberniami litewskimi (wileńską, kowieńską i grodzieńską), które powierzono mu w pierwszych dniach sierpnia 1874 roku. Na stanowisku tym dał się poznać jako zwolennik odejścia od systemu wyznaczonego przez Michaiła Murawjowa i Konstantina Kaufmana, zaś lata jego urzędowania określano mianem „pieriedyszki” (Korwin-Milewski 1930, s. 120; Гене 1914, c. 605; Romanowski 2003, s. 127). Prestiż i pozycję naczelnika guberni litewskich wzmocnił awans na stopień generała kawalerii oraz zaliczenie w poczet członków Rady Państwa.

Po objęciu urzędu wileńskiego, kowieńskiego i grodzieńskiego generała-gubernatora pierwszy raport zawierający analizę sytuacji społecznej i politycznej w guberniach litewskich Albiedynski sporządził dopiero w kwietniu 1878 roku (Lietuvos... Канцелярия... оп. 219, д. 80а, к. 1-117; оп. 121, д. 1516, к. 1-17). Wydaje się, że w tym wypadku opóźnienie wynikało przede wszystkim z wcześniejszych ustaleń lub dyspozycji, jakie wileńskiemu generałowi-gubernatorowi przekazał cesarz¹ (Государственный... к. 1-23). Ostatecznie jednak przygotowany na stu kilkunastu stronicach raport z bliżej nie wyjaśnionych powodów nie został przedłożony i dopiero

połtora roku później, w grudniu 1879 roku, Albiedynski na audiencji u cara przedłożył jego skróconą, kilkunastostronicową wersję.

Zawarte w memoriale przemyślenia i wnioski były przede wszystkim efektem intensywnej obserwacji sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej trzech guberni litewskich, jaką Albiedynski prowadził w trakcie przeprowadzanych kilkakrotnie inspekcji podległych mu resortów oraz wiedzy zdobywanej w trakcie bezpośrednich kontaktów służbowych z najwyższymi urzędnikami, jak też zwyczajnych spotkań towarzyskich (Lietuvos... Канцелярия... общих отдел 1874, д. 147, к. 1-38; 1875, д. 45, к. 1-122; 1876, д. 29, к. 1-112). Nie mniej ważną była spuścizna i materiały, jakie przekazał Albiedynskiemu jego poprzednik na urzędzie wileńskiego generała-gubernatora – Aleksandr Lwowicz Potapow.

Ze względu na to, że zakres prac związany z przygotowaniem corocznych sprawozdań był stosunkowo szeroki, zaś ranga i charakter raportów obligowały autora do wykazania się przed adresatem nie tylko dowodami oddania i gorliwości na służbie, ale także wnikliwą i rzetelną analizą sytuacji społeczno-politycznej trzech guberni wileńskich, w skomplikowanym procesie sporządzania i redagowania raportów musiało uczestniczyć ściśle określone, zazwyczaj kilkuosobowe grono zaufanych i najbliższych współpracowników generała-gubernatora. Jakkolwiek generał-gubernator sam decydował o treści i charakterze raportu, to jednak za szczegóły, niekiedy też za stronę

¹ Podobną pięcioletnią przerwę w składaniu raportów miał także warszawski generał-gubernator I. Hurko, który swój drugi memoriał skierowany do Aleksandra III, a dotyczący sytuacji Królestwa Polskiego, opracował dopiero w 1890 roku. W zdecydowanej jednak większości przypadków generałowie-gubernatorzy w ciągu kilkunastu miesięcy po objęciu swojego urzędu, zgodnie z deklarowanym życzeniem monarchy, przygotowywali specjalny memoriał («Всеподданнейший отчет»), z którym na początku roku kalendarzowego udawali się do Petersburga, by tam przedłożyć go cesarzowi i wyznaczonym ministrom.

stylistyczną, odpowiadał nieformalny autor raportów, którym był zazwyczaj kierownik kancelarii generała-gubernatora, cieszący się największym zaufaniem naczelnika kraju. Choć nie sposób ustalić udziału pomocników w pracach nad memoriałami oraz wpływu, jaki na ich konstrukcję i treść wywierali zaufani generałów-gubernatorów, nie można jednak tego faktu lekceważyć, zwłaszcza że ślady tej obecności znajdujemy także na kartach zamieszczonego niżej raportu.

Przy ocenie roli pomocników w redagowaniu memoriałów należy przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że najbliższe grono generała-gubernatora, któremu zlecano najbardziej odpowiedzialne i zarazem poufne zadania, cieszyło się szczególnymi względami swojego zwierzchnika i zajmowało w otoczeniu generała-gubernatora uprzywilejowaną pozycję. Współautorzy raportów za okazywaną na służbie gorliwość, oddanie i rzetelność mogli liczyć na różnego rodzaju wyróżnienia i protekcję ze strony naczelnika kraju. Tezę tę potwierdzają także losy kierownika kancelarii wileńskiego generała-gubernatora – radcy stanu Nikołaja Iwanowicza Rubcowa (Памятная... с. 7) Urzędnik ten będący w Wilnie na służbie generałów-gubernatorów od 1870 roku szybko zdobył pełne zaufanie Albiedynskiego i wkrótce zaczęto zlecać mu najbardziej poufne zadania, w tym także sporządzanie i redagowanie memoriałów. Wtajemniczany w prace generała-gubernatora Rubcow otrzymywał przy okazji specjalne zadania i misje (Lietuvos... Канцелярия... 1878, д. 37, к. 3, 6). W zamian za okazany na służbie wysiłek i lojalność szczególną protekcją otoczono

nie tylko kierownika kancelarii, ale także jego najbliższą rodzinę. Nie było zatem dziełem przypadku, że już po roku służby u Albiedynskiego brat N. I. Rubcowa – Konstantin, skromny sekretarz zatrudniony w Dumie miasteczka Dżisna – doczekał się w listopadzie 1875 roku awansu urzędniczego i został przeniesiony do Wilna, gdzie rozpoczął pracę w Kancelarii Wileńskiego Okręgu Naukowego (Lietuvos... Губернское... к. 1-5). Po latach, kiedy Albiedynski opuścił już Wilno, by objąć urząd warszawskiego generała-gubernatora, wkrótce za nim podążył i N. Rubcow. Po kilku miesiącach urzędowania w Warszawie Albiedynski wyjednał, by z polecenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (17/29 listopada 1880) przenieść dotychczasowego kierownika kancelarii warszawskiego generała-gubernatora, Leonida A. Stamierowa, na urząd gubernatora lubelskiego, a na zwolnione miejsce ściągnąć z Wilna dawnego swego współpracownika – Nikołaja Rubcowa („Gazeta Warszawska” 1880, nr 267, 273). Wraz z Nikołajem Rubcowem przybyli do Warszawy jego przyjaciele i bliscy, a wśród nich także brat Konstantin, który znalazł zatrudnienie w kancelarii warszawskiego generała-gubernatora (Адрес-календарь... 1880, с. 5).

Sporządzony przez Albiedynskiego raport o stanie politycznym guberni litewskich, który w dużym stopniu był redagowany przez kierownika kancelarii N. Rubcowa, zawiera nader ciekawą analizę sytuacji społeczno-gospodarczej guberni litewskich, w której na czoło wysuwa się przede wszystkim sceptyczna ocena krępujących ziemianstwo polskie przepisów, szczególnie narzuconej przez Murawjowa kontrybucji (8/20 czerwca 1863)

oraz ukazu z 10/22 grudnia 1865 roku, pozabawiającego Polaków prawa zakupu ziemi. Liberalne przekonania w tej sprawie skłoniły ostatecznie wileńskiego generała-gubernatora do przedstawienia Aleksandrowi II sugestii o potrzebie zniesienia praw dyskryminujących element polski. W memoriale złożonym 9/21 grudnia 1879 roku na ręce cara Aleksandra II Albiedynski wskazywał przede wszystkim na potrzebę uchylecia narzuconego przez Murawjowa podatku procentowego. W ocenie wileńskiego generała-gubernatora podatek kontrybucyjny podsycił jedynie niechęć Polaków do rządu rosyjskiego i w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku nie odpowiadał już potrzebom chwili, gdyż wraz z normalizacją stosunków społecznych oraz coraz wyraźniej deklarowaną przez klasy posiadające postawą lojalności okazywał się anachronicznym i niepotrzebnym przejawem dyskryminacji polskiego ziemiaństwa. Zwracając uwagę na te okoliczności, Albiedynski w memoriale skierowanym do Aleksandra II, twierdził: „Większa część polskich właścicieli ziemskich, która wzięła nie tylko rzeczywisty, ale i pasywny udział w buncie, poniosła zasłużoną karę: jedni poddani zostali z całą surowością odpowiedzialności karnej, inni zostali wydaleny z Kraju w trybie administracyjnym, majątki ich albo zostały skonfiskowane, albo właściciele zostali z nich bezwzględnie wywłaszczeni. W tej sytuacji podatek procentowy obciąża w chwili obecnej te osoby, na które w swoim czasie nie padało żadne podejrzenie i które w wielu przypadkach wykazywało i wykazuje swoje oddanie Rządowi, przelewając krew na polu bitwy lub pozostając na służbie państwowej w resortach

cywilnych. Tymczasem trzymając się tak długo surowych środków podatek procentowy pozostaje na szlachcie Kraju Zachodniego, jakby powiedziec, ciemną plamą, zarówno w mniemaniu szlachty zamieszkującej różne części Cesarstwa, jak i w oczach innych stanów tutejszego Kraju. Mając na względzie wszystkie wyłożone sprawy i biorąc pod uwagę to, że ziemiaństwo polskie wciąż okazuje Rządowi oddanie i gotowe jest pójść drogą wskazaną przez Rząd, wydaje się, że uwolnienie go od płacenia podatku procentowego byłoby aktem wielkoduszności i miłosierdzia Waszej Cesarskiej Mości, a równocześnie dowodem sprawiedliwości” (Lietuvos... Канцелярия... оп. 121, д. 1516, к. 11-12). Za najbardziej sprzyjającą okoliczność do ogłoszenia cesarskiej łaski i wprowadzenia w życie w guberniach litewskich liberalnych praw Albiedynski uznał rocznicę 25-lecia panowania cara Aleksandra II, przypadającą na początek 1880 roku.

Osobiste przekonania wielkorządcy guberni litewskich oraz bliska znajomość z carem Aleksandrem II nie przełamały jednak oporu, jaki uwidocznił się wobec zgłoszonych propozycji. Choć zabiegi wileńskiego generała-gubernatora w sprawie zniesienia kontrybucji, o których rozpisywała się nawet polska prasa zakordonowa, były wielokrotnie ponawiane, to jednak ostatecznie spełzły na niczym, gdyż już po upływie kilku miesięcy od spotkania z carem Albiedynskiego odsunięto od spraw litewskich, powierzając mu w maju 1880 roku urząd warszawskiego generała-gubernatora (Wiech 2002, s. 83-114). Zainicjowana przez Potapowa, a kontynuowana przez Albiedynskiego próba zniesienia podatku procento-

wego nie zyskała akceptacji najwyższych władz państwowych, gdyż na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku w polityce wewnętrznej Rosji wobec Kraju Północno-Zachodniego zaczął wyraźnie dominować rosyjski nacjonalizm etniczny w jego specyficznej odmianie, polegającej na lansowaniu koncepcji „powrotu do rosyjskich korzeni”. Ten kierunek polityczny, polegający głównie na wspieraniu i umacnianiu w wymiarze demograficznym, ekonomicznym, kulturowym i wyznaniowym rosyjskiego potencjału z równoczesną dyskryminacją obcych elementów sprawił, że narzucony ziemiaństwu polskiemu przez Murawjowa podatek kontrybucyjny, będący świadectwem dyskryminacji społeczeństwa polskiego przez władze carskie, został uchylony dopiero u schyłku XIX wieku, gdy w ocenie władz centralnych spełnił pokładane w nim nadzieje (Kutyłowski 1897, nr 7).

Tekst źródłowy:

Его Императорскому Величеству
Виленского, Ковенского и Гродненского
Генерал-Губернатора. Рапорт.

Имею счастье представить при сем Вашему Императорскому Величеству всеподданнейший мой отчет по управлению краем, который Вашему Величеству благоугодно было вверить моему управлению, за 1874-й, 1875-й, 1876-й и 1877-й годы¹.

Апреля 1878 года.

Ваше Императорское Величество!

Пять слишком лет тому назад, Вашему Императорскому Величеству благоугодно было вверить моему управлению губернии, входящие в состав Виленского Генерал-Губернаторства. Ознакомившись в течении этого времени близко с положением Края, я считаю долгом в настоящем письме кратко изложить, собственно для личного Вашего усмотрения, с полною откровенностью, те воззрения и убеждения, которые я вынес из 5-ти летнего, смело могу сказать, серьёзного его изучения.

В этом кратком изложении я не решаюсь представить вниманию Вашего Величества мои мысли касательно всех предметов, имеющих более или менее тесное соотношение с Краем, что могло бы составить предмет более пространный отчета, но осмеливаюсь коснуться преимущественно того, что выражая особенности Края в настоящем, должно иметь в месте с тем существенное влияние на грядущие его отношения к Правительству и ко всему русскому. Таким образом я позволю себе кратко выразить здесь мой взгляд на политическое состояние Края, на Римско-католический вопрос, усиление русского землевладения и народного образования в русском духе, на положение крестьянского дела и экономическое состояние Края.

В политическом отношении Край ныне спокоен, – за это можно вполне поручиться. До настоящего времени, во все мое управление, не было ни одного случая, который дал бы основательный повод подозревать кого либо даже из от-

¹ Na marginesie pierwszej strony raportu zamieszczono uwagę: «Настоящий отчет остался непредставленным Государю Императору, взамен сего представлено в Петербург 9 Декабря 1879 г. краткое письмо, копия с которого при сем прилагает. Правитель Канцелярии Рубцов».

дельных лиц в какихнибудь враждебных замыслах. Минувшая война и некоторые затруднения пред нею и при ее начале послужили наилучшим пробным камнем в этом отношении: это был самый удобный случай, при котором недоброжелательство к Правительству, или затаенные надежды и желания могли проявиться в том, или другом виде, при том, или другом поводе, если не в массе населения, лишенной для того всякой возможности, то по крайней мере со стороны некоторых отдельных лиц. Однако самые бдительные наблюдения и подробные расследования доходивших иногда неопределенных слухов о том, или другом лице показали, что не остается места никакому подозрению. Напротив, выходящие из ряда обыкновенных пожертвования, как дворянства, так Римско-католического духовенства и других сословий на нужды армии, на устройство добровольного флота и для раненых и больных воинов, сочувствие тем из последних, которые прибывали для излечения в Край и многие другие обстоятельства дают основание предполагать, что здешнему польскому населению ныне чуждо желание проявлять какуюлибо враждебность Правительству. Наступившие затем внутренние неурядица и смуты в среде молодого поколения, доходившие в некоторых случаях до возмутительных, потрясающих преступлений, не нашли здесь ни малейшего отголоска и не вызвали необходимости принятия относительно вверенного мне Край какихлибо особых мер. Я далек от того, чтобы позволить себе заверять, что наружные

проявления преданности, выражавшиеся в той, или другой форме происходили от полной, беззаветной солидарности чувств и желаний местного польского населения с видами и предположениями Правительства; но полагаю, что после всего испытанного прежде, отсутствие какихбыто ни было проявлений враждебности следует считать уже весьма отрадным явлением. Если ныне остается еще какоелибо особенно болезненное место в отношениях польского населения к Правительству и вообще ко всему русскому – это религия. Нельзя не сознаться, что Римский католицизм в Крае, во время прошедшего мятежа и вскоре после него, перенес достаточно тяжелых испытаний. Нет сомнения, что многие касающиеся этого предмета правительственные мероприятия были вызваны суровой необходимостью и некоторые из них принесли пользу в смысле уменьшения того преобладающего влияния католицизма, которое, войдя в тесную связь с стремлениями политическими, возросло здесь до чрезмерной степени, далеко более, нежели в некоторых других странах, где католическая религия господствующая. При всем том однако, взгляды серьезно и близко в положение Край, я выношу убеждение, что едва ли можно долее оставаться на этом пути. Мне кажется, что всякое стремление к достижению правительственных целей тем, или другим способом, не должно чувствительно затрагивать вопроса чисто религиозного, особенно в виду того, что Римско-католическое здешнее население в массе до фанатизма предано своей религии. Недавнее прошедшее неволью

поддерживает в нем смущение и подозрительность и вселяет непреодолимую уверенность, что всякое распоряжение Правительства касающееся Римско-католической церкви, или ея служителей есть ничто иное, как преследование религии, имеющее конечною целию обращение католиков в Православие. В виду этого я всегда выражал необходимость как смягчения некоторых прежних по Римско-католическому вопросу постановлений, не имеющих достаточного оправдания для сохранения их в том же виде в настоящее время, так равно избежания чего нибудь затрагивающего в этом отношении в будущем. Вследствие моих по настоящему предмету заявлений, представленных на благовозрение Вашего Императорского Величества Министром Внутренних Дел, Вашему Величеству угодно было смягчить действовавшие в Крае правила, о постановке частными лицами крестов, в память каких либо семейных событий, а также о совершении крестных ходов во круге костелов по Ковенской губернии. Но, как смею думать, не могло бы встретиться препятствий к допущению еще некоторых незначительных впрочем смягчений, которые, без ущерба для Правительства, могут повлиять благотворно на Римско-католическое население Всемилоостивейше вверенного мне Края. Дозволяя

себе выразить свои предположения ниже сего, здесь я позволяю себе только сказать, что положение Римско-католического духовенства в Крае может вызывать некоторое неудовольствие. Одно уже то, что обе находящиеся здесь Епископские кафедры остаются не замещенными и Епархии управляются одна – Тельшевская Суфраганом, Епископом Бересневичем^{II}, а другая – Виленская, в состав которой, кроме Виленской, входят еще губернии Гродненская и Минская, Прелатом Жилинским^{III}, по мнению моему, дает духовенству некоторое основание смотреть на дело Римско-католической здесь церкви, как бы неимеющее определенного положения.

Я опасаясь утомить внимание Вашего Величества и потому не осмеливаюсь касаться в подробности тех мер и распоряжений, которые имели в свое время целию способствовать скорейшему обрусению края и объединению его с прочими частями Империи. Не могу однако умолчать, что некоторые из этих мер не вполне достигли своей цели и не быстрыми шагами ведут к тому в настоящее время. Так например усиление в Крае русского землевладения, и путем предоставления русским покупщикам земель особенных льгот, прав и преимуществ, и путем водворения на казенных землях русских поселенцев, не смотря на все пожертвования Правитель-

^{II} Aleksander Kazimierz Bereśniewicz (1823-1902), od 1859 biskup sufragan żmudzki. W latach 1860-1864 rektor Akademii Rzymsko-Katolickiej w Petersburgu. Wyjechał u władz zgodę na wyjazd alumnów za granicę (głównie do Niemiec) w celu podjęcia studiów teologicznych. Usunięty przez władze rosyjskie i przeniesiony do Kowna. W 1870 roku wysiedlony do Mitawy w Kurlandii. Po śmierci bpa Wołonczewskiego w 1875 roku obejmuje administrację diecezji żmudzkiej. Od 1882 roku biskup kujawsko-kaliski.

^{III} Piotr Żyliński (1817-1887), ksiądz, rusofil, pralát oficjal wileński, w latach 1866 i 1868-1883 administrator diecezji wileńskiej. Z poręki władz rosyjskich wprowadził zrusyfikowany obrządek w Kościele, w 1874 roku potępiony przez Watykan.

ства, не дало тех результатов, на которые, по видимому, можно было рассчитывать. Таким образом главная имевшаяся при этом в виду цель – увеличение, до степени преобладания, числа русских в Крае землевладельцев остается еще недостигнутой и ныне польское землевладение далеко еще преобладает над непольским.

Лучших успехов достигает другая мера, – распространение образования с преобладанием русского языка и в русском духе, как в массах простого народа, так и в среднем сословии. Дело это, будучи поставлено на прочном основании и ведено настойчиво, дает самые плодотворные результаты особливо в массе сельского населения. Много способствует то обстоятельство, что из учрежденных в Крае учительских Семинарий выходят народные наставники, не только специально подготовленные к делу, но проникнутые нравственными основами, служащими твердым задатком, что подпадающее влиянию таких наставников юношество будет чуждо восприятию вредного направления, которое ныне обнаруживается при других менее благоприятных условиях. В виду всего этого нельзя не пожалеть, что средства государственного Казначейства, или другие обстоятельства не дают возможности увеличить число учебных заведений, особенно народных школ.

Нельзя без крайнего сожаления отозваться, о ходе в Крае крестьянского дела, которое далеко еще от своей окончательной развязки. Казалось бы последовавшие распоряжения о произведении обязательного выкупа находившихся в пользовании

крестьян земель должны были привести все быстро к концу; однако на деле вышло не так. Отчасти особенности крестьянского владения и пользования здесь землею, отчасти же односторонние действия тех лиц, коим прежде вверено было ближайшим образом первоначальное ведение этого дела, произвели крайнюю запутанность, так, что вызвали необходимость дополнительных постановлений и замедлили окончание дела, не смотря на положенные в него громадные затраты. В последнее время проявились некоторые новые осложнения во взаимных отношениях землевладельцев и лиц, проживающих на принадлежащих им землях. В некоторых местностях возникли толки о возможности нового передела земель. Толки эти, впрочем, не возбуждают опасений, так как они не часты и конечно должны прекратиться под влиянием особого объявления Министра Внутренних Дел, последовавшего на основании разрешения Вашего Императорского Величества. Большое внимание обращают на себя замешательства, происходящие в среде вольных людей 2-го разряда, остававшихся, в силу утвержденных Вашим Императорским Величеством 25-го июля 1864 года правил, на землях помещиков, в качестве арендаторов в течении 12 лет. Не вполне ясное усвоение на месте преподанных по делам подобного рода указаний и последовавшие, в силу этого, решения судебных мировых установлений, отмененные впоследствии Правительствующим Сенатом подали вольным людям в некоторых имениях повод сопротивляться оставлению арен-

дуремых земель, по окончании арендного срока. Сопротивление это иногда было на столько сильно, что вызвало необходимость прибегать к содействию воинских команд; впрочем подобные случаи были нечасты и ныне вообще это дело возбуждает менее опасений. Можно надеяться, что с изданием проектируемых ныне в высших учреждениях правил о порядке выкупа, с содействием от Правительства, тех участков, которые останутся в дальнейшей аренде у вольных людей по взаимному их соглашению с собственниками, вопрос этот утихнет сам собою. Нельзя при этом не пожелать скорейшего разрешения другого вопроса, составляющего так сказать одну из отраслей крестьянского дела в Крае – об уничтожении права крестьян пользоваться пастбищем в полях и лесах бывших их помещиков. Право это всецело стесняя помещиков в пользовании принадлежащими им землями, не всегда вместе с тем доставляет достаточную выгоду и для крестьян, возбуждая между тем непрерывные споры и взаимные жалобы обеих сторон. Составленный в Вильне и рассмотренный мною по этому предмету проект, в марте месяце настоящего года, представлен для дальнейшего распоряжения Министру Внутренних Дел. Утверждение этого проекта в установленном порядке содействовало бы разрешению одной из сторон крестьянского дела, которое ныне, вообще говоря, идет более спокойно и правильно. Остается принимать возможные меры, чтобы оно было приведено к скорейшему концу, необходимому тем более что неполная определенность

крестьянского землевладения вредно отражается вообще на экономическом благосостоянии Края, которое при других условиях, могло бы развиваться сильнее. Впрочем в этом отношении Край поставлен в довольно выгодные условия и в нем земледелие, благодаря соседству Пруссии и Прибалтийских губернии, стоит, вообще говоря, на более высокой степени, нежели в многих местностях внутри Империи. Нельзя впрочем отрицать, что минувшие политические потрясения весьма вредно отразились материально на Крае, а некоторые вызванные политической необходимостью правительственные меры до известной степени и ныне препятствуют восстановлению благосостояния и дальнейшему его преуспеянию. Смею думать, что Правительство не сделало бы ошибки, способствуя зависящими от него средствами экономическому развитию Края. Говоря это, я исхожу из того убеждения, что развивающееся благосостояние скорее всего могло бы способствовать устранению в жителях политических стремлений, тогда как подчинение и пожертвование экономических интересов страны политическим воззрениям, лишая жителей полного благосостояния скорее всего может породить недовольство, способное при удобном случае обратиться в политическое брожение умов.

Изложив с полною прямою, какою каждый верноподданный обязан своему Государю, мой взгляд на положение Края, я с тою же прямою позволю себе высказать пред Вашим Величеством, что в настоящее время более нежели когданибудь было бы справедливо оказать жи-

телям Всемиловейше вверенного мне Края некоторые милости.

Придавая особенное значение вопросу религиозному, затрагивающему чувствительно столь огромное число населяющих страну католиков, я считал бы полезным, в дополнение к тем смягчениям, которые уже последовали в минувшем году по Всемиловейшему соизволению Вашего Императорского Величества, допустить некоторые другие, которые могли бы устранить недовольство в среде Римско-католического населения. Так мне казалось бы необходимым распространить последовавшее по Ковенской губернии разрешение совершать крестные ходы в селениях вне костелов и на губернии Виленскую и Гродненскую.

Главным мотивом отданного уже в этом отношении Ковенской губернии преимущества послужили то, что она сплошь почти населена католиками. Но нельзя не признать ненормальным, что в то время когда Римско-католики Ковенской губернии имеют право совершать свободно крестные ходы вне костелов, их единоверцы других губерний, иногда находящиеся в близком с ними соседстве, должны каждый раз испрашивать разрешение гражданской власти. Едва ли можно упустить из виду и другую сторону дела: в то время

как православное население Виленской и Гродненской губерний может свободно совершать в определенные дни церковные процессии с полной торжественностью, по уставам Православной церкви, рядом с этим католическое население терпит в этом отношении значительное стеснение. Не может ли это служить источником затаенной враждебности католического населения не только к населению православному, но и к Православной религии и ко всему русскому! Кроме того было бы, сколько кажется справедливо, как я и излагал в записке, переданной мною бывшему Министру Внутренних Дел в ноябре месяце 1875 года расширит предоставленное донине Римско-католическим священникам право проповеди, усвоив это право викарным ксендзам и дозволив произносить поучения собственного сочинения всем священникам, а не одним имеющим ученые степени, с соблюдением порядка, установленного примечанием к 40-й ст. Св. Зак. Т. XIV Уст. Цenz.^{IV}. Предмет этот особенно важен потому, что проповедь составляет одну из главных частей Римско-католического богослужения и имеет большое значение в глазах католиков.

Очень важное значение могло бы иметь освобождение помещиков польского происхождения от процентного

^{IV} Albiedynski zapewne pomylił art. 40 z artykułem 4, który określał podstawowe zasady nowego prawa cenzuralnego. Artykuł ten głosił m.in.: „Utwory piśmiennictwa, nauk i sztuk ulegają zabronieniu ze strony cenzury na podstawie przepisów tej Ustawy: 1) gdy zawierają w sobie coś, co dąży do zachwiania nauk Kościoła prawosławnego, jego tradycji i obrzędów, lub w ogóle prawd i dogmatów wiary chrześcijańskiej, 2) gdy zawierają w sobie coś, co narusza nietykalność Najwyższej Władzy Samodzierżawnej, lub poważanie Domu Cesarskiego, a także coś stojącego w sprzeczności z zasadniczymi przepisami państwa, 3) gdy obrażają dobre obyczaje i moralność, 4) gdy obrażają cześć jakiejś osoby”. „Tymczasowe prawa o cenzurze i prasie” zatwierdzone zostały przez Aleksandra II 6/18 kwietnia 1865 roku, a wejście nowych przepisów wyznaczono na 1 września tego roku. Większa część „Praw Tymczasowych” znalazła się w 14 tomie wydanego w 1876 roku nowego Zbioru Praw («Свод законов»). Paprocki 1896, s. 454. Zob. też «Устав о цензуре» 1900.

сбора. Имевши особенное и материальное и нравственное значение во время и после минувшего мятежа, сбор этот ныне едва ли может быть оправдан и его нельзя признать согласным с строгою справедливостию. Большинство польских помещиков, принимавших не только действительное, но и пассивное участие в мятеже, понесло заслуженную кару: одни подверглись всей строгости уголовного наказания, другие были высланы из Края административным порядком, имения их или подвергнуты конфискации, или обязательно отчуждены из владения собственников. Вследствие этого процентный сбор падает ныне в большей своей части на лиц, которых не коснулось в свое время никакое подозрение, из которых многие доказали и доказывают свою преданность Правительству, или проливая кровь на поле брани, или состоя на государственной службе по гражданскому ведомству. А между тем, сохраняя столь долго вид карательной меры, процентный сбор остается на дворянстве Западного Края, как сказать темным пятном, как в мнении дворянства других частей Империи, так и в глазах других сословий здешнего Края. В виду всего изложенного и принимая во внимание, что землевладельцы польского происхождения постоянно выказывают преданность Правительству и готовность идти путем, от него предугазанным, казалось бы освобождение их от платежа процентного сбора, было бы актом великодушия и милосердия Вашего Величества и вместе с тем делом справедливости. За тем расходы, специальным источником для

которых ныне служит процентный сбор и сохранение которых необходимо, впредь до введения в Крае земских учреждений, следовало бы отнести временно на средства Государственного Казначейства, или изыскать для того другие источники, хотя бы в форме обложения в числе прочих и помещичьих земель дополнительным сбором. Но для того, чтобы Монаршая милость имела вид особого благоволения и получила в убеждении землевладельцев особую цену, смею думать, торжественный день 25-ти летнего царствования Вашего Императорского Величества, был бы наиболее соответственным для её объявления.

Наконец, принимая во внимание, что обобщение населения трех губерний, входящих в состав Виленского Генерал-Губернаторства, с прочими частями Империи в формах гражданского и общественного устройства, вместе с объединением материальных интересов, может иметь существенное влияние на развитие и укрепление между ними нравственной связи, казалось бы благовременным ускорить введением в Крае, предугазанных уже волею Вашего Величества, судебных учреждений.

Осмеливаюсь надеяться, что Ваше Императорское Величество снисходительно изволите отнестись к тому, что изложено в настоящем моем письме. Я считал долгом совести и чести высказать в нем пред Вами с тою прямою и чистосердечностию, к которым обязывают меня милости Вашего Величества, всё то, что я вынес из внимательного изучения Края, его главных потребностей и настроения той части его населения, которая, будучи чужда нам по

религии, однако родственная по племенному происхождению, и, чтобы ни было в будущем, - в настоящем не заявляет ничего враждебного ни Священному Имени Вашего Императорского Величества, ни истекающим от Державной воли Вашего Величества мероприятиям.

С чувствами безпредельной преданности имею счастье быть

Вашего Императорского Величества вернопреданнейший П. Альбединский.

9 декабря 1879 года

С. Петербург

Письмо это представлено Его Величеству. Тайн. Сов. Рубцову

(Rękopis, kopia, Lietuvos... Канцелярия... opis 121, dieło 1516, k. 1-17).

Bibliografia

Gazeta Warszawska. 1880.

KORWIN-MILEWSKI, H., 1930. *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855-1925)*. Poznań.

KUTYŁOWSKI, B., 1897. Podatek procentowy. *Kraj*, nr 7.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas – Вильна, Канцелярия генерал-губернатора Виленского, Ковенского и Гродненского, фонд 378.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas – Вильна, Губернское Виленское управление, фонд 381, оп. 25, д. 1428.

PAPROCKI, T., 1896. *Podręcznik księgarski*. Warszawa.

ROMANOWSKI, A., 2003. *Pozytywizm na Litwie*. Kraków.

WIECH, S., 2002. Rządy warszawskiego generała-gubernatora Piotra Albiedynskiego – lata nadziei, lata złudzeń. In: *Unifikacja za wszelką cenę. Sprawy polskie w polityce rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. Studia i materiały*. Red. A. SZWARC i P. WIECZORKIEWICZ, Warszawa.

Адрес-календарь губернии Царства Польского на 1881 год. 1880. Орган. N. K. MAJEWSKI, Warszawa.

ГЕНЕ, А., 1914. Виленские воспоминания. *Русская старина*, июнь, кн. VI.

Государственный архив Российской Федерации (Москва), фонд 109, оп. 1885, д. 59, ч. 58.

Памятная книжка Виленской губернии на 1874 г.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. 1854. Т. 28, № 27293, Санкт-Петербург.

ПОЛОВЦОВ, А. А., 1966. *Дневник государственного секретаря*. Т. 1 (1883-1886). Ред. и комм. П. А. ЗАЙОНЧКОВСКОГО. Москва.

Российский государственный военно-исторический архив (Москва), фонд 400, оп. 12.

Российский государственный исторический архив (Санкт-Петербург), фонд 1162, оп. 6.

Устав о цензуре и печати (в собр. законов т. XIV) с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Правительственного Сената и административными распоряжениями. 1900. Сост. В. П. Широков. Санкт-Петербург.

Stanisław Wiech

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce

Research interests: social, economic and political history of Polish territories and Russia in the 19th century

VILNIUS GOVERNOR GENERAL'S MEMORIAL ON ANNULMENT OF THE CONTRIBUTION (THE PROPORTIONAL TAX) PUT ON POLISH GENTRY ON 9-21 DECEMBER 1879

Summary

Prepared by Albedynski, the report on Lithuanian governorates presents an interesting analysis of socio-economic situation. On 9-21 December 1879 in memorial handed to tzar Alexander II, Albedynski, first of all, paid attention to the necessity to cancel the proportional tax put on by Muraviov. In Vilnius Governor General's opinion, the tax contribution to Russian government aroused dissatisfaction among the Poles and in the second half of the 70-ies of the 19 c. it did not answer the needs of that period because standardization of social relations as well as attitude of loyalty declared by the prosperous citizens turned out to be anachronistic and unnecessary symptom of discrimination of the Polish gentry.

However, the memorial was not accepted by the highest body of power, which had a reactionary attitude towards the country of the North-West. In May 1880 Albedynski was removed from the matters of Lithuania and was appointed the Governor General of Warsaw.

KEY WORDS: Lithuanian governorates, Polish gentry, memorial, legal regulations.

Stanisław Wiech

Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademija Kielcuose

Moksliniai interesai: socialinė, ekonominė ir politinė lenkų žemių ir Rusijos XIX a. istorija.

1879 M. GRUODŽIO 9-21 D. VILNIAUS GENERALGUBERNATORIAUS ATASKAITA APIE RINKLIAVOS (PROCENTINIO MOKESČIO) PANAIKINIMĄ LENKŲ DVARININKIJAI

Santrauka

Albedynskio parengta ataskaita yra įdomi Lietuvos gubernijų socioekonominės situacijos analizė. 1879 m. gruodžio 9-21 dienos ataskaitoje, kuri buvo pateikta carui Aleksandrui II, Albedynskis pirmiausia atkreipė dėmesį į būtinumą atšaukti procentinį mokesčių lenkų dvarininkams, pirmąją Muravjovo. Vilniaus generalgubernatoriaus nuomone, rinkliava tik žadino dar didesnę lenkų nepalankumą rusų valdžiai. XIX a. antroje 8-to dešimtmečio pusėje tai jau neatitiko laikmečio dvasios. Socialinių santykių normalizavimas ir pasiturinčių žmonių deklaruota lojalumo pozicija tapo anachroniška ir nereikalinga lenkų dvarininkijos diskriminacijos apraiška.

Deja, aukščiausieji valdžios organai nepritarė ataskaitai, nes į Šiaurės Vakarų kraštą jie žvelgė reakcingai. 1880 m. gegužės mėnesį Albedynskis buvo nušalintas nuo Lietuvos reikalų ir jam buvo patikėtas Varšuvos generalgubernatoriaus postas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos gubernijos, lenkų dvarininkija, ataskaita, teisinės nuostatos.

Gauta 2007 05 14

Priimta publikuoti 2007 07 23

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Saulė Juzelėnienė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel.: (370–37) 42 26 04

E-mail: sauleje@yahoo.co.uk

Moksliniai interesai: kognityvinė lingvistika, teksto lingvistika, reklamos semiotika, leksinė semantika, pragmatika.

Skirmantė Šarkauskienė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel.: (370–37) 42 26 04

E-mail: skirmante.sarkauskiene@gmail.com

Moksliniai interesai: antikinė literatūra, neolotyniškoji literatūra, retorika.

VAIZDINĖ METAFORA SPAUSDINTOJE REKLAMOJE

Straipsnyje, vadovaujantis kognityvinės lingvistikos metodologija, Ch. Forceville'o vaizdinės metaforos tyrimo metodika, J. Lakoffo bei M. Johnsono konceptualiosios metaforos teorija, analizuojama vizualinių (vaizdinių) konceptualiųjų metaforų raiška reklamos diskurse. Išskiriami būdingiausi metaforų tipai – keturios vaizdinių metaforų atmainos: vaizdinės metaforos su vienu komponentu (in absentia), vaizdinės metaforos su dviem komponentais (in presentia), žodinės–vaizdinės metaforos ir vaizdiniai palyginimai. Aptariamos metaforų tipų funkcionavimo ypatybės. Pristatomi iki šiol lietuviškuose metaforos tyrimuose nenaudoti terminai focus ir frame, įvardijantys tiesioginį ir metaforiškąjį elementus. Akcentuojamas vaizdinių metaforų talpumas prasmės požiūriu ir jų sąveika su konkrečiu kontekstu, tiesiogiai apeliuojančiu į vartotojų kultūrinę, socialinę patirtį (vizualinių metaforų su(si)darymo pagrindas). Tokio tipo metaforos neretai implikuoja daugiau asociacijų ir reikšmių, be to, suteikia galimybę lanksčiau manipuluoti implikuojamų reikšmių kompleksu.

Aptarus skirtingų tipų vaizdinėms metaforoms būdingas savybes ir pateikus bei išanalizavus konkrečius vizualinių metaforų reklamoje pavyzdžius, galima teigti, kad vizualinio ir verbalinio kontekstų sąveikos tyrimas reklamoje svarbus tiek kuriant paveikias konceptualiąsias metaforas, tiek jas identifikuojant bei analizuojant.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji metafora, vaizdinė metafora, pirminis subjektas (frame), antrinis subjektas (focus), reklama.

Reklama – tam tikra komunikacijos forma, kurios tikslas – ne tik perteikti informaciją adresatui, bet ir paveikti vartotoją, priversti jį įsigyti daiktą ar paslaugą bei sulaukti norimos emocinės reakcijos. Taip reklamoje realizuojamas ilokucinis tikslas¹. Siekiama, kad reklama būtų aktuali, kaip galima labiau atitiktų esamą situaciją, prisitaikytų prie konkretaus vartotojo, kalbėtų su juo ta kalba, kuri jam aktualiausia. Priklausomai nuo reklaminio pranešimo žanro, jį veikia vaizdu, žodžiu, garsu.

Viena iš įtaigiausių reklamoje vartojamų stilistinių priemonių yra metafora, reiškiamą ne tik žodžiu, bet ir vaizdu². Vizualinės metaforos sampratos susiformavimą ir nagrinėjimo būtinybę, pasak Roberto N. St. Clairo, labiausiai lėmė spauda, kur tekstą vis dažniau keičia vaizdas (Clair). Tyrėjas, kaip vienas iš vizualinės metaforos sampratos susiformavimo veiksnių, taip pat nurodo ir reklamos populiarumą. Vizualinės metaforos reikšmės perkėlimo būdai nesiskiria nuo verbalinės metaforos. Pagrindinis skirtumas tas, kad metafora reiškiamą ne žodžiu, o vaizdu. Reklamoje vaizdinė metafora ypatingai dažna, nes vaizdas, spalvos greičiau atkreipia skaitytojo dėmesį nei verbalinis tekstas. Vizualinė metafora kartais daug talpesnė prasmės požiūriu nei verbalinė. Vizualinės metaforos prasminį talpumą reklamoje lemia įvairūs kontekstai, kurie tiesiogiai apeliuoja į vartotojų patirtį. Danielis Allenas Serigas pabrėžia, kad kontekstas, kurį sudaro reklamos vartotojų kultūra ir patirtis, – vizualinės

metaforos susidarymo pagrindas (Serig). Mokslininko teigimu, vizualinė metafora neįmanoma kontekstiškai neutralioje aplinkoje. Taigi reklamoje be galo svarbi prasmės koncentracija, todėl vaizdas neretai implikuoja daug daugiau įvairių asociacijų ir reikšmių, kurias žodžiais būtų sunku ar net neįmanoma perteikti. Vizualinė metafora, kaip ir verbalinė, leidžia adresatui pačiam suvokti jos esmę ir pagrindinę mintį (Chandler).

Taigi galime skirti vadinamąsias *žodines (verbalines)* ir *vaizdines (vizualines)* metaforas. Pastaroji metaforos atmaina iki šiol Lietuvoje dar nėra plačiau tyrinėta. Vienas iš svarbiausių užsienio autorių darbų, skirtų vaizdinės metaforos analizei, yra Charleso Forceville'o studija *Pictorial Metaphor in Advertising* (2006)³. Straipsnio tikslas – remiantis šio autoriaus suformuluota vaizdinės metaforos tyrimo metodika, aptarti spaudos reklamoje vartojamų vaizdinių metaforų raiškos principus.

Tirdamas vaizdo metaforas, Ch. Forceville'is remiasi Maxo Blacko metaforos sąveikos teorija⁴. Tyrėjas skiria du pagrindinius metaforos komponentus, kuriuos įvardija kaip *pirminį* ir *antrinį* subjektą. *Pirminis subjektas* – tai tam tikras prasminis vienetas, kuriam priskiriami antrojo subjekto požymiai, o *antrinis subjektas* suvokiamas ne kaip atskiras prasminis vienetas, bet kaip tam tikri jo požymiai, kurie perkeliama į pirminį subjektą. Taigi metaforos esmė – pirminio subjekto reikšmių derinimas su antrinio subjekto požymiais (Forceville 2006, p. 5-6).

¹ Ilokucija.

² Vaizdine metafora laikomas tam tikslas informacijos perteikimo vaizdu būdas. Vaizdinės metaforos, kaip ir žodinės, kuriamos remiantis analogija.

³ Minėtini ir kiti autoriai, tyrinėję vaizdinę metaforą, pvz., BLACKWELL, A. F., 1998. *Metaphor in Diagrams*. Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy University of Cambridge Darwin College Cambridge.

⁴ Ši teorija išdėstyta: BLACK, M., 1979. *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pasak M. Blacko, metafora egzistuoja ne žodžio, bet diskurso lygmenyje. Kad galėtume identifikuoti teiginį, kartais jį paaiškinti, gali prireikti netgi viso cituojamo sakinio arba sakininių grupės su tinkamu žodžiu ar nežodiniu kontekstu. Be jo suprasti tikrosios ar priskirtosios kalbėtojo reikšmės gali būti neįmanoma (1979, p. 24). Autorius vartoja terminus *focus* ir *frame*, kuriais įvardija *tiesioginį* ir *metaforiškąjį* elementus. Pasak M. Blacko, *focus* yra svarbus žodis ar posakis, kurio buvimas tiesioginės reikšmės fone (*frame*) metaforiškam posakiui suteikia galios. *Frame* daugiau ar mažiau atitinka *pirminį subjektą*, o *focus* – *antrinį*. Kad būtų aiškiau, tyrėjas pateikia pavyzdį: ŽMOGUS YRA VILKAS. Sąveikos teorijoje ŽMOGUS – *pirmasis* metaforos *subjektas (frame)*, VILKAS – *antrasis (focus)* (Black 1979, p. 26). Metaforiškas posakis atskleidžia, kokios *antrojo komponento* – VILKO – savybės turi būti suteiktos *pirmajam* – ŽMOGUI. Adresatas, kuriam skirta ši metafora, turi bent šiek tiek žinoti apie vilkus. Jei informacijos trūksta, skaitytojas ar klausytojas vilko apibūdinimą gali pasižiūrėti žodyne. Požymiai, kurie būdingi šiam gyvūnui: *žiaurus, aršus, piktas, laukinis* ir t. t. Vadinasi, metaforos *pirminis subjektas* perima šias ypatybes ir implikuoja tai, kad *žmogus yra žiaurus*. Predikatas *yra žiaurus* neįtraukia informacijos apie daugelį kitų predikatų, susijusių su žmogumi, nors su juo susiję šie predikatai: *yra kvailas, yra bailus, yra gražus, yra linksmas*, tačiau jie nesuderinami su predikatu *yra gailėstingas*. Taigi metafora reorganizuoja vieną žmogaus tariamo žiaurumo aspektą, o kiti žmogaus bruožai lieka neatskleisti (Black 1979, p. 40).

Anot mokslininko, metaforos autorius vieną kartą gali implikuoti vieną metaforos reikšmę, kitą – manipuluoti *antrojo komponento* implikuojamų reikšmių kompleksu. „Taip reklamos skelbimas gali būti papildomas kitomis savybėmis ar bruožais“ (Forceville 2006, p. 35). Tai susiję su reklamos receptijos ypatybėmis, kuriomis naudojasi reklamos kūrėjai.

Be perkeliamų ir neperkeliamų požymių dažniausiai yra tokių, kuriuos *pirminis* ir *antrinis subjektas* jau dalijosi prieš juos sujungdamas į metaforą. Žemiau pateikiama lentelė rodo kai kuriuos prieš tai egzistavusius, perkeliamus ir neperkeliamus metaforos ŽMOGUS YRA VILKAS požymius. Tiesi linija žymi abiemis metaforos subjektams tinkančias ypatybes, rodyklė – savybes, kurios iš *antrinio subjekto* gali būti perkeltos *pirminiam*, uždara linija – požymius, kurie būdingi tik *antriniam* metaforos *subjektui* ir negali būti perkelti *pirminiam*. Reikšmės, priklausomai nuo konteksto, kuriame metafora naudojama, gali išsiplėsti arba susiaurėti (Forceville 2006, p. 11).

Pirmasis subjektas	Antrasis subjektas	
ŽMOGUS	YRA	VILKAS
Gyva būtybė	—	Gyva būtybė
		—...
		← Agresyvus, žiaurus, kraugerys
		← ...
	x—	Turi keturias kojas, uodegą
	x—	...

Žodinės metaforos bruožų perkėlimas

Sąveikos teorijoje siekiant, kad metafora būtų suprasta kaip *pirminio* ir *antrinio subjek-*

to atitikimo procesas, turi būti atrastos abu metaforos komponentus jungiančios savybės.

Analizuodamas vaizdines metaforas, Ch. Forceville⁵is jungia M. Blacko sąveikos teoriją ir konceptualiosios metaforos tyrimo principus, suformuluotus kognityvistų George'o Lakoffo ir Marko Johnsono⁵.

Kognityvistų nuomone, metafora yra minties instrumentas, integruojantis universalius ir kultūriškai specifinius žmogaus patyrimus, ankstesnę kultūrą, abstraktų ir konkretų mąstymą (Lakoff 1992, p. 2). Siekiant išanalizuoti metaforą, jos mechanizmą, funkcionavimą bei vietą kalboje ir mintyse, neužtenka mokėti kalbą. Metafora nėra kažkas, duoto teksto paviršiuje (ar teksto išorėje). Tai yra kažkas, reikalaujantis pastangų ir sunkaus darbo, siekiant jį atpažinti ir paaiškinti. Todėl norint išvengti klaidinančių hipotezių, ieškant praktinio požiūrio į metaforos argumentų įrodymą, „analizė privalo prasidėti ne nuo metaforinės reikšmės (kaip tokios), bet nuo metaforinės reikšmės prasmės“ (Stambovsky 1988, p. 47).

Ch. Forceville⁵is vaizdo metaforas į atskiras grupes skirsto remdamasis M. Blacko *Sąveikos teorijos* bei konceptualiosios metaforos apibrėžtimi, kad tai – vieno subjekto požymių suteikimas kitam (Forceville 2006,

p. 108). Abu šie komponentai formuojasi pažinimo lygmenyje, todėl gali būti perteikti tiek verbaliai, tiek vizualiai. Panašumas tarp dviejų metaforos komponentų nebūtinai yra logiškas ir pagrindžiamas, dažnai jį sukuria pati metafora. Vaizdinių metaforų pobūdį lemia trys dalykai: 1) tai, kokių dviejų komponentų gretinimo pagrindu kuriama metafora; 2) tai, kuris iš dviejų komponentų yra *pirminis*, kuris – *antrinis*; 3) tai, kurios *antrinio* subjekto ypatybės yra projektuojamos į *pirminį*. Remdamasis šiais kriterijais, Ch. Forceville⁵is skiria tokius vaizdinės metaforos tipus: 1) vaizdinė metafora su vienu komponentu (*in absentia*); 2) vaizdinė metafora su dviem komponentais (*in presentia*); 3) vaizdinis palyginimas; 4) žodinė–vaizdinė metafora. (Forceville 2006, p. 108-109).

1. Vaizdinė metafora su vienu komponentu (*in absentia*)

Vaizdinėse metaforose su nurodytu vienu komponentu vizualiai išreikštas yra *pirminis* metaforos *subjektas*. Dažniausiai tai prekė ar paslauga, kurią reklamos kūrėjai siekia parodyti, pristatyti ir parduoti. *Antrinis* vaizdinės metaforos *subjektas* tiesiogiai neišreiškiamas, jį perteikia vaizdinis kontekstas. Reklamoje skaitytojas mato reklamuojamą produktą, o

⁵ Jie tvirtina, kad „žmogaus mąstymo sistema [...] yra metaforiška iš savo prigimties [...]. Žmonės mąsto, veikia ir kalba apie abstrakčius ir dviprasmiškus reiškinius pagal konkrečius ir akivaizdžius konceptus: „[...] dauguma sąvokų yra iš dalies suprantamos pagal kitas sąvokas“ (Lakof, Johnson 1980, p. 40). Konceptas – žmonių, kalbančių kuria nors kalba, mąstymo vienetas, esantis sąmonėje. Metafora struktūruoja konceptualią sistemą, atskleidžia žmogišką mąstymą ir prisiskverbia į kasdieninį diskursą (Lakof, Johnson 1980, p. 40). Kognityvinėje teorijoje Lakoffas ir Johnsonas atskiria metaforinį konceptą nuo metaforinės lingvistinės išraiškos. Lingvistinė išraiška yra paprasčiausia priemonė (žodis, frazė ir kt.), kuria išreiškiama mintis. Konceptualioji metafora yra priemonė, užkoduojanči lingvistinę išraišką tam tikro koncepto prasmę. Pavyzdžiui, TAIKA YRA KARAS – konceptuali metafora, išreikšta lingvistine išraiška: *Pe-zidento užduotis – laimėti taiką*. Pavyzdys parodo, kad konceptualioji metafora apima tiek kalbą, tiek mintį. Metaforos reikšmingumą ir svarbą galima paaiškinti remiantis faktu, kad daugybė sąvokų yra abstrakčios ir patyrimo sunkiai fiksuojamos (pavyzdžiui, jausmai, idėjos, laikas ir pan.). Taigi, norint jas įtvirtinti sąmonėje, reikia pasinaudoti ryškesnėmis sąvokomis, pavyzdžiui, erdvės, daiktų, gyvų būtybių ir pan., o rezultatas – sąvokų sistemos metaforinis pobūdis (Gudavičius 2000, p. 88).

subjekto, kurio savybes prekei ar paslaugai norima suteikti, nėra. Jį mums netiesiogiai suponuoja reklamos vaizdinis kontekstas, t. y. aplinka, supanti pristatomą daiktą. Šios grupės metaforų raišką atspindi avalyne prekiaujančios įmonės „Bata“ reklamos analizė.

1 pav. „Bata“ reklama

Plakate vaizduojama juodaodė moteris⁶, prie ausų priglaudusi du skirtingos spalvos batus. Pirminis šios vaizdinės metaforos subjektas yra bateliai, glaudžiami prie mergino veido ir vaizduojami antrinio subjekto – ausų – vietoje.

Veidas – labai svarbus išorinio moters grožio elementas. Veido grožį moteris taip pat paryškina ir ausyse segėdamos auskarus. Reklamoje auskarus atstoja bateliai. Taip realizuojama metafora BATAI – TAVO PAPUOŠALAS.

Galima ir kita šios reklamos interpretacija: BATAI – TAVO AUSYS.

Ausys yra vienas iš svarbiausių jutimo organų. juo mes girdime garsus, žodžius, triukšmą ir tylą, gauname informaciją iš aplinkinių.

Taigi „Bata“ batai yra moters visavertiškumo, saugumo, pasitikėjimo savimi ženklas. Konceptualizuojant batus kaip ausis, siekiama parodyti, kad batai žmogui tokie pat svarbūs, kaip ir klausa. Vadinasi, avėdama šios firmos batelius, moteris išgirs daug komplimentų, atkreips į save aplinkinių dėmesį.

2. Vaizdinė metafora su dviem komponentais (*in presentia*)

Šio tipo metaforos pagrindą sudaro du komponentai: pats reklamuojamas produktas (pirminis subjektas) ir objektas, su kuriuo jis yra lyginamas (antrinis subjektas). Vaizdinė metafora *in presentia* glaudžiai susieja šiuos abu subjektus ir sukuria savotišką hibridą. Vaizdinis kontekstas suvokiant dvinarę metaforą nėra toks svarbus kaip vienanarės metaforos atveju, tačiau vaizdinės metaforos *in presentia* dekodavimui svarbi reklamos antraštė, lakoniškai nusakanti visos metaforos esmę. Šią metaforos atmainą reprezentuoja „Carlsberg“ alaus reklama.

2 pav. „Carlsberg“ alaus reklama

⁶ Reikia pabrėžti ir socialinę kompanijos veiklą. Juodaodė mergina pasirinkta dėl to, kad siekiama akcentuoti Tomaso Batos aktyvią veiklą Afrikoje ir pagalbą neturtingiems jos gyventojams.

Čia dangaus fone vaizduojamas alaus butelio formos fejerverkas, kuriuo grožisi jaunuolių būrelis (mergina ir du vaikinai). Šioje reklamoje alus yra *pirminis* metaforos *subjektas*, fejerverkas – *antrinis*. Taip aktualizuojama metafora ALUS YRA FEJERVERKAS. Ir alus, ir fejerverkai konotuoja bendravimą, šventes, linksmybes. Alus yra būtinas vakarėlių, draugų kompanijos pasilinksminimo atributas. Fejerverkai – dangų įvairiomis spalvomis nudažančios ir ornamentais papuošiančios pirotechnikos priemonės. Paprastai jie leidžiami per didžiąsias šventes: Naujuosius metus, įvairias atmintinas datas, gimtadienius. Jų pasižiūrėti susirenka minios žmonių. Tuo metu visus juos vienija nuostaba, grožis, išpūdžiai ir emocijos. Fejerverkai leidžia atsipalaiduoti, viską užmiršti penketui ar dešimčiai minučių, kol dangų puošia išpūdingos šviesos. Galima numanyti, kad žmonės jaučia džiaugsmą, laimę, teigiamas emocijas ir naujus išpūdžius.

„Carlsberg“, savo produktui pasirinkdamas metaforą ALUS YRA FEJERVERKAS, perkelia gėrimui fejerverko savybes ir parodo, kad šis gėrimas yra neatsiejama linksmybių, į kurias susirenka daug žmonių, dalis. Kadangi fejerverkai gali iššauti netikėtai, vadinasi, toks yra ir „Carlsberg“. Šis alus yra neprognuojamas, niekas negali nuspėti, koks bus jo poveikis. Be to, alus gyvenimui suteiks naujų spalvų: pajusite naują skonį, atrasite naujų draugų, susitiksime su senais ir t.t. Kairėje reklamos plakato pusėje yra užrašas, skelbiantis: „Carlsberg“ neleidžia fejerverkų. Bet jei leistų, tai būtų, ko gera, geriausi fejerverkai pasaulyje“. Žodinis kontekstas patvirtina, kad danguje nupieštas paveikslas yra aliuzija į alaus kokybę.

Vis dėlto lakoniškomis verbalinėmis priemonėmis neįmanoma adekvačiai perteikti visų vaizdinės reklamos implikacijų ir asociacijų – kiekvienas reklamos gavėjas jas interpretuoja savaip, remdamasis asmenine patirtimi ir suvokimu.

3. Žodinės–vaizdinės metaforos

Paprastai šio tipo metaforose *pirminis subjektas* perteikiamas vaizdu, o *antrinis* dažniausiai yra išreikštas žodžiais. Kuris iš elementų – tekstinis ar vaizdinis – yra *pirminis* ar *antrinis*, nėra griežtai nustatyta. Verbalinis kontekstas paaiškina, kokią informaciją reklamos kūrėjai skaitytojui siekia perteikti. Jei teksto nebūtų, reklaminį pranešimą būtų sunku suprasti ir išsiaiškinti, kokias savybes pristatomam produktui siekiama suteikti (Forceville 2006, p. 149).

Vienas iš įdomesnių žodinės – vaizdinės metaforos pavyzdžių yra apdailos medžiagų ir vonios kambario įrangos centro „IRIS“ reklama. Joje pristatoma ispanų gamintojo „Bellavista“ vonios kambario įranga ir santechnika.

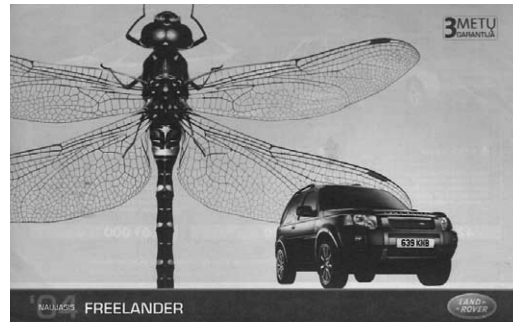
3 pav. „Bellavista“ reklama

Reklamos adresatui pažįstamas Lietuvos rinkai gerai žinomo prekybos tinklo „IRIS“ logotipas – geltona juostelė su juodomis skirtingo dydžio raidėmis. Tačiau jei reklamoje nebūtų verbalinės informacijos, sunku būtų pasakyti, koks produktas reklamuojamas. Vaizdinio konteksto elementai be teksto būtų nesuvokiami. Reklaminio plakato baltame fone matome du skritulius, primenančius žmogaus akis, tiksliau akies obuolius su nedideliais vyzdžiais. Verbalinis kontekstas – frazė „Koks jūsų vonios kambario veidas“ – pateikiamas taip, jog suponuoja šypsenos vaizdą: matome besišypsančio stilizuoto žmogeliuko veidą. Teksto užuomina apie vonios kambarį verčia išžiūrėti į vaizdinio konteksto komponentus ir suprasti, kad tai, ką mes laikėme akimis, iš tikrųjų yra vonios kriauklės fotografija iš viršaus. Baltas praustuvės emalis su nutekamąja anga buvo lyg akies obuolys su vyzdžiu, o vandens čiaupas – tarsi blakstienos ar antakiai. Taigi akys yra reklamuojamas produktas, šiuo atveju – vonios kambario įranga. *Pirminis* šios žodinės–vaizdinės metaforos *subjektas* („Bellavista“ produkcija) reiškiamas vaizdu, *antrinis* (žmogaus veidas) – tekstu. Tekstas šioje reklamoje atlieka dvejopą funkciją: jis yra vaizdinio konteksto komponentas (implikuoja šypseną) bei padeda dekoduoti konceptualiąją metaforą „BELLAVISTA“ SANTECHNIKA – JŪSŲ KAMBARIO VEIDAS. Kaip iš veido sprendžiame apie žmogų, taip vonios kambarys reprezentuoja būsto šeiminingą.

4. Vaizdinis palyginimas

Pirminis ir antrinis subjektas vaizdinio palyginimo atveju – individualūs objektai, kurių realybėje nesieja joks prasminis ryšys. Rekla-

ma susieja abu objektus ir užmezga tarp jų ryšį. Taip reklamuojama prekė (pirminis subjektas) įgauna ekspresyvią, originalią išraišką, nes antrinio subjekto savybės (tai, su kuo lyginama reklamuojama prekė) leidžia į realybėje įprastą daiktą ar reiškinį pažvelgti naujai.

4 pav. Automobilio Land Rover Freelander reklama

Šioje reklamoje vaizduojami du objektai – reklamuojamas automobilis (*pirminis subjektas*) lyginamas su laumžirgiu (*antrinis subjektas*), vadinasi, automobiliui suteikiamos laumžirgio ypatybės. Taip aktualizuojama konceptualioji metafora AUTOMOBILIS YRA LAUMŽIRGIS.

Svarbus ir žodinis kontekstas: automobilio pavadinime esantis žodis *freelander* (*free – laisvas, land – žemė, sausuma*) implikuoja laisvę, keliones. Sudurtinis anglų kalbos žodis *dragon-fly* (laumžirgis) implikuoja ir drakoną – milžinišką skraidančią mitinę būtybę (*dragon*), ir skrydį (*fly*). Taigi šių žodžių semantika konotuoja greitį, veržlumą, laisvę, jėgą.

Šį vaizdinį palyginimą galima analizuoti ir kitu aspektu. Laumžirgis – gamtos dalis. Natūralumas šiais laikais vis labiau vertinamas, todėl technikos gretinimas su gamtos objektais jai suteikia pranašumo ir

patikimumo konotacijų. Gamta yra pranašė už techniką ir žmogaus veiklą: gamta – mokytoja, atsvaros taškas. Galima spėti, jog šis laumžirgis įkvėpė automobilio kūrėjus. Gamtos pranašumą prieš techniką implikuoja ir reklamos plakate vaizduojamo laumžirgio dydis – jis dvigubai didesnis už vaizduojamą automobilį. Į pirmą planą iškelus antrinį subjektą, išryškintos ypatybės, kurios yra projektuojamos į pirminį subjektą. Taip pabrėžiamas gamtos pranašumas.

Apibendrinant pateiktą teoriją, galima teigti, jog reikšmės perkėlimo galimybės būdingos ne tik žodžiams, bet ir vaizdai. Vaizdinė metafora atitinka konceptualiąją metaforą, tik ji kuriama ne žodžiais, o vaizdu. Konceptualiosios metaforos komponentas *frame* daugiau ar mažiau atitinka pirminį subjektą, o *focus* – antrinį. Reklamoje *pirminį* vaizdinės metaforos *subjektą* įkūnija prekė ar paslauga, o *antrinį* – objektas, kurio savybės siekiama suteikti reklamuojamam produktui ar paslaugai. Skirtini ir spausdintos reklamos analizei pasitelktini keturi pagrindiniai vaizdinės metaforos tipai:

vaizdinė metafora, kur pirminis subjektas yra vizualiai išreikštas antriniam subjektui būdingame kontekste (*in absentia*);

vaizdinė metafora, kurią sudaro pirminis ir antrinis subjektai (*in presentia*), kurios dekodavimui yra itin svarbi reklamos antraštė;

žodinė–vaizdinė metafora, kurią paaiškina verbalinis kontekstas;

vaizdinis dviejų skirtingų objektų, kuriuos sieja tik reklama, palyginimas.

Išanalizavus vaizdinės metaforos specifiką spausdintoje reklamoje, galima daryti

išvadą, kad reklamos vaizdas išsiskiria ypatingu ekspresyvumu ir iškalbingumu. Žodinio ir vaizdinio reklamos kontekstų sąveika reklamoje yra labai svarbi tiek kuriant, tiek identifikuojant konceptualiąsias metaforas. Vaizdinėje reklamoje vizualizuojamos tam tikros sociumo vertybės, kurios gali būti dekoduojamos įvairias būdais, remiantis vaizdo sukeliomomis asociacijomis. Be to, reklama yra individualizuota, kadangi priklauso nuo kognityvinės ir emocinės recipiento patirties.

Literatūra

BLACK, M., 1979., *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

CHANDLER, D. *Semiotics for Beginners*. Rhetorical Tropes. Prieiga: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem07.html> [Žiūr. 2007-01-22].

CLAIR, R. N. ST. *Visual Metaphor, Cultural Knowledge, and the New Rhetoric*. Prieiga: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem07.html> [Žiūr. 2007-01-22].

FORCEVILLE, CH., 2006. *Pictorial Metaphor in Advertising*. London and New York: Routledge.

GUDAVIČIUS, A., 2000. *Etnolingvistika*. Šiauliai: K.J. Vasiliausko įm.

LAKOFF, G., 1992. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Prieiga: <http://uchcom.botik.ru/IHPCS/MET/WebLibrary/Lakoff/The-Contemporary-Theory-of-Metaphor.html>. [Žiūr. 2007-01-22].

LAKOFF, G., JOHNSON, M., 1980. *Metaphors We live By*. Chicago: University of Chicago Press, Ltd.

SERIG, D. A. *A Conceptual Structure of Visual Metaphor in the Practices and Exhibition of a Consortium of Artists*. Prieiga: http://www.art.utah.edu/sylSpring/sculp_syllabi/metaphorrdg_pt1_07.pdf [Žiūr. 2007-01-22].

STAMBOVSKY, P., 1988. *The depictive image: Metaphor and literary experience*. Amherst, MA: Univ. of Massachusetts Press.

Saulė Juzelėnienė

Vilnius University

Research interests: cognitive linguistics, text linguistics, semiotics of advertisements, lexical semantics, pragmatics.

Skirmantė Šarkauskienė

Vilnius University

Research interests: antique literature, Neo-Latin literature, rhetoric.

Saulė Juzelėnienė

Uniwersytet Wileński

Zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna, lingwistyka tekstu, semiotyka reklamy, semantyka leksykalna, pragmatyka.

Skirmantė Šarkauskienė

Uniwersytet Wileński

Zainteresowania naukowe: literatura antyczna, literatura nowołacińska, retoryka.

VISUAL METAPHORS IN PRINTED ADVERTISEMENTS

Summary

The article aims at analysing visual metaphors used in printed advertisements. The research is based on the framework of pictorial metaphor theory, described by C. Forceville. The main idea of the theory consists of the presumption that pictorial metaphors have to be analysed in terms of conceptual metaphors. C. Forceville follows M. Black's Interaction theory, which defines relations between primary (frame) and secondary (focus) subjects. There are four main types of visual metaphors that can be distinguished: 1) metaphors with one visually presented subject (*in absentia*); 2) metaphors with two visually presented subjects (*in presentia*); 3) verbal-visual metaphors; 4) visual similes.

The work has demonstrated that not only the verbal context has the ability to transfer the meaning in the printed advertisements. Visual context is nevertheless important. It can be stated that metaphor occurs in both ways, verbal and visual; still, images have more power to affect addressees than words do. The diversity of the visual metaphors provides printed advertisements with more expression and persuasion.

KEY WORDS: conceptual metaphor, visual metaphor, primary subject (frame), secondary subject (focus), advertisements.

METAFORA WIZUALNA W REKLAMIE DRUKOWANEJ

Streszczenie

W artykule, na podstawie metodologii lingwistyki kognitywnej, metody badań nad metaforą wizualną Ch. Forceville'a, teorii metafory konceptualnej J. Lakoffa i M. Johnsona, przedstawiono analizę sposobu wyrażania metafor wizualno-konceptualnych w dyskursie reklamowym. Wyodrębniono najbardziej charakterystyczne typy metafor – cztery odmiany metafor wizualnych: metafory wizualne z jednym komponentem (*in absentia*), metafory wizualne z dwoma komponentami (*in presentia*), metafory słowno-wizualne oraz obrazowe porównania. Omówiono osobliwości funkcjonowania typów metafor. Przedstawiono niestosowane dotąd w litewskich studiach nad metaforą terminy *focus* i *frame*, nazywające element bezpośredni oraz element metaforyczny. Zaznaczono pojemność znaczeniową metafor wizualnych oraz ich interakcje z konkretnym kontekstem, bezpośrednio odwołującym się do doświadczenia kulturowego i społecznego użytkowników (podstawa tworzenia/powstawania metafor wizualnych). Metafory tego typu często zawierają w sobie więcej znaczeń i skojarzeń, umożliwiając ponadto elastyczniejsze manipulowanie całością implikowanych znaczeń.

Po omówieniu właściwości charakterystycznych dla różnych typów metafor wizualnych oraz

po przedstawieniu i przeanalizowaniu konkretnych przykładów metafor wizualnych w reklamie można twierdzić, że badania nad interakcją kontekstu wizualnego z kontekstem werbalnym w reklamie są znaczące zarówno przy tworzeniu sugestyw-

nych metafor konceptualnych, jak też przy ich rozpoznawaniu oraz analizie.

SŁOWA KLUCZE: metafora konceptualna, metafora wizualna, podmiot pierwotny (*frame*), podmiot wtórny (*focus*), reklama.

Gauta 2007 06 25

Priimta publikuoti 2007 07 23

Marek Weber

Technical University of Białystok

ul. Wiejska 45 A, 15-351 Białystok, Polska

Tel.: (48–85) 746 90 21

E-mail: 1234marek@interia.pl

Research interests: contrastive linguistics, systematic comparison of the Polish and English languages.

PECULIARITIES OF THE LANGUAGE USED IN CHATROOM INTERACTIONS

The paper is an attempt to describe characteristic linguistic mechanisms employed in chatroom conversations in the Net. Chat discourse is one of the forms of CMC (computer mediated communication) abundant in linguistic innovations. The language of synchronous chat is characterised by the following phenomena: frequent usage of initialisms, rebus-like abbreviations, elisions and emoticons; spelling and typing errors, lack of punctuation, sentences and proper names beginning with lower case letters, typing without Polish characters to “save a keystroke”; writing entire sentences in capitals in order to put emphasis on the message and draw attention to it; repeating characters for emphasis; playfulness, the tendency for language games, mixing vocabulary from various languages. Finally, the point is made that the social advantages of participating in the “linguistic party” (Crystal 2006, p. 175) of chatroom interactions account for their large success despite all the seeming confusion, incoherence, and disruptions in communication.

KEY WORDS: internet, chat, polylogue, lag, initialisms, acronyms, rebus-like abbreviations, homophones, elisions, emoticons.

The general acquisition of the Internet took place in an amazingly short period of time. Internet provided people with a new medium through which communication can occur. Such an alternative is referred to by a number of researchers as CMC (computer mediated communication) (Shortis 2005, p. 7). It is justifiable to claim that CMC brought about a new variety of language

abundant with linguistic innovations (Crystal 2005, p. 65). David Crystal (2005, p. 66) writes that the public acquisition of the Internet is a revolutionary event in linguistic terms. He even compares the significance of the arrival of this new medium of communication to the appearance of speech and writing which emerged about 100 000 and 10 000 years ago respectively. Communication through these

two media was later improved as a result of the invention of new technologies – print, telephony and broadcasting.

The novelty of the Internet lies chiefly in the fact that it has allowed an unprecedented number of people to communicate in various new ways. The terms *cyberspace* and *information superhighway* have been coined to denote the virtual universe of Internet with its growing scope of services available to society.

Chat is an Internet service that allows for synchronous multi-participant electronic conversations online. When participants enter one of the chatrooms (channels) they are required to provide a nickname – a string of characters which can contain capitals, lower case letters, numerals and other symbols. Users join an ongoing discussion by sending their contributions to a central server from any geographical venue. The messages appear on a permanently refreshing screen. In contrast to e-mail, where communication is limited to a pair of inter-nauts, the discourse in the case of chat usually involves several users and it can deal with a variety of issues. The participants see their messages on the screen after sending them.

Some chat servers offer large numbers of channels dedicated to a wide scope of topics. The chatrooms may form a structure consisting of two layers where the first layer consists of a number of broad categories such as, for example: “Regional”, “School”, “Sport”, “Social life” which in turn are divided into more narrow fields such as “Exams”, “Student house”, “The lonely”, “For the shy”, “Broken hearts”, “Soccer”, “Soccer supporters”,

“Hip-hop”, “Science fiction”, “Philosophy”, “Poetry”, “Harry Potter”, “Tolkien”¹, etc.

According to the criterion of public availability, chatrooms are divided into public and private. Discussions taking place in public chatrooms are open to everybody without any constraints. A chat participant logged into a public chatroom may invite a selected person into a conversation in a private room, which is not available to the remaining inter-nauts. Thus exchanges occurring in a private chatroom are only visible to the pair of individuals involved.

Some channels are subject to a form of censorship from a system administrator called a moderator. The moderator can ban users who break the rules of conduct by, for example, using abusive language or sending messages that encourage discrimination or violence. All chat participants are required to follow a set of principles of behavior in the cyberspace, called the netiquette. Two of the generally accepted, informal rules of netiquette pertaining to chat are not to ‘dump’, i.e. not to send excessive bodies of text and not to repeat in order to avoid confusion.

Chat messages are not displayed in the sequential order but they appear linearly on the screen in the order in which they are received by the central server. When there are several participants in the online discussion a few dialogues can usually be disentangled from the polylogue. Messages from one dialogue interrupt other exchanges adding to the appearance of confusion and a seeming lack of logical coherence. As it was observed by Crystal, the principles of turn-taking and the conventional “adjacency pairing” (Crystal

¹ Examples of chatrooms from: *Wirtualna Polska – czat*. Available from: <http://czat.wp.pl/> [Accessed 29 March 2007].

2006, p. 35). of a question and an answer, essential to face-to-face communication, are not conformed to in multi-participant chat exchanges. The degree of disruption and a lack of sequential order are enhanced by several factors having to do with technology such as the senders' hardware processing capabilities, bandwidth limitations and traffic density which may cause time delays, called **lags**, before the message reaches its destination. Lags can be a significant problem in synchronous environments because when the time delay is too long the discussion can proceed so far that the delayed contributions stop being of any relevance.

Not only multi user chat interactions usually consist of a number of separate overlapping dialogues but internauts can also open a number of chat windows and participate in as many discussions as their typing speed and mental abilities allow. Crystal points out to another property of chat – unpredictability of the topic of discussion (Crystal 2006, p. 151). Users freely engage in exchanges which can float in any direction and may have nothing to do with the subject that the chatroom is devoted to. Chat is also a place abundant in cases of language games on the levels of orthography (e.g. English-like spelling of Polish words) and syntax (e.g. mixing vocabulary from various languages). Freedom from the conventions of the traditional forms of writing is a factor contributing to the playfulness of synchronous chatrooms.

Due to the fact that chat exchanges take place in real time typing speed is fundamental to keep up with the discussion. Chat participants are under pressure to maintain their contributions short. The majority of messages are one sentence long at most. A number of linguistic mechanisms are employed to achieve the goal of efficiency and brevity: **abbreviations, elisions and emoticons**. Abbreviations can be divided into initialisms, acronyms and rebus-like abbreviations. Both initialisms and acronyms are formed using the initial letters of words constituting the abbreviated phrases. The term initialism refers to “abbreviations pronounced as the names of the individual letters”² whereas the term acronym denotes “pronounceable words formed from the initial letters of each of the constituent words”³. Another difference pointed out by Shortis is that acronyms are written in lower case letters (e.g. scuba: self contained underwater breathing apparatus) while initialisms are written in capitals (Shortis 2005, p. 59). Techniques known from puzzle books have been used by internauts to coin rebus-like abbreviations which combine various categories of symbols, only for their phonology, to represent certain words and expressions. Many rebus-like abbreviations contain numerals as homophones standing for words. Elisions refer to words that have been reduced to shortened forms. Finally, emoticons, also called smileys, are symbols consisting of short strings of characters available on the keyboard that denote emotional

² Acronym and initialism. In: *Wikipedia, the free encyclopedia*. Available from: <http://en.wikipedia.org/wiki/Acronym> [Accessed 29 March 2007].

³ Acronym and initialism. In: *Wikipedia, the free encyclopedia*. Available from: <http://en.wikipedia.org/wiki/Acronym> [Accessed 29 March 2007].

states. It is also worth mentioning that Polish users of chat frequently do not type Polish characters which require pressing a few keys simultaneously in order to reduce the number of keyboard strokes.

Examples of English initialisms used in

Polish chatrooms:

AFAIK - As far as I know
 ASAP - As Soon As possible
 ATM - At the moment
 BTW - By the way
 DW - Don't worry
 MYOB - Mind your own business
 TBC - To be continued
 TTYL - Talk to you later
 YW - You're welcome

Examples of rebus-like abbreviations:

B4 - Before
 B4N - Bye For Now
 ?4U - Question for you
 4U - For you
 2U2 - To you too
 U2 - You too
 W8 - Wait
 l8r - Later
 u r - You are
 Y - Why

Examples of emoticons:

:) – the cluster of a colon and a round closing bracket symbolizes a smile;
 ;) - the cluster of a semi-colon and a round closing bracket symbolizes “so happy, I’m crying”⁴;
 :(– the cluster of a colon and a round opening bracket symbolizes sorrow, sadness;
 ;(– the cluster of a semi-colon and a round opening bracket symbolizes crying;
 :o – the cluster of a colon and a lower case letter “o” symbolizes astonishment;
 :D – the cluster of a colon and an upper case

letter “D” symbolizes laughter.

:O – the cluster of a colon and an upper case letter “O” symbolizes being shocked.

Examples of Polish initialisms, rebus-like abbreviations and elisions used in the Net:

MSZ - “*moim skromnym zdaniem*” – in my humble opinion
 NTG – “*nie ta grupa*” – not this group
 3maj się – “*trzymaj się*” – carry on! (3 – “trzy” in Polish)
 dowi - “*dowidzenia*” – Good bye
 cze - “*cześć*” – Hi!
 bry - “*Dzień dobry*” – Good morning / afternoon
 zara - “*zaraz*” – in a while
 nara - “*Narazie*” – See you!

In order to increase the speed of creating messages, which is an important factor in the real time environment, chat participants often do not use punctuation marks and begin sentences as well as proper names with lower case letters. As a consequence of typing in a hurry and under pressure erratic spelling is also a frequent occurrence. Such linguistic phenomena are not disapproved of by the general public because they are considered to be new norms pertaining to the new genre. Sentences written entirely in upper case letters are considered to be “shouting” and when it is not justified overuse of capitals is disapproved of by the rules of netiquette. Letters and symbols can be repeated for emphasis (e.g. **hmmmmmm, computer!!!!!!!!!!!!!! GRRRRRRRRRRRRRRR** – from the sample below).

The characteristic features of chat communication described above are well illustrated by a fragment of discussion pasted from TeaCup English Chat!

⁴ Recommended Emoticons for Email Communication, AIM, AOL, MSN, Yahoo and Others. Available from: <http://www.windweaver.com/emoticon.htm> [Accessed 29 March 2007].

banshee > syd.. are you translator? (3/4 sun 03:32:42 JST, host12-174-dynamic.6-87-r.retail.telecomitalia.it)

space > KIMONO>>DO YOU HAVE MSN? (3/4 sun 03:32:37 JST, 85.101.47.127)

Kimono > TALK ABOUT SHAKIRASS (3/4 sun 03:32:27 JST, ip-126-89.coldecon.net.co)

alooi > vanessa > give me ur email again (3/4 sun 03:32:18 JST, 193.188.105.22)

ROMEO > kimono> Ohhh... que bueno!!! (3/4 sun 03:32:18 JST, 190stb68.codetel.net.do)

vanessa > hips dont lie (3/4 sun 03:31:51 JST, ppp-227-19.27-151.libero.it)

Kimono > SPACE>>WHERE ARE YOU FROM?? (3/4 sun 03:31:20 JST, ip-126-89.coldecon.net.co)

baha > i want a friend (3/4 sun 03:31:12 JST, 41.250.151.178)

Daisuke > :o..... that's strange... everyone can write XD hmmmmmm (3/4 sun 03:31:09 JST, lo162.031.geragera.co.jp)

alooi > baha > hello how r u and where r u from? (3/4 sun 03:31:08 JST, 193.188.105.22)

banshee > in the south,, in sicily (the island, you know...) (3/4 sun 03:31:03 JST, host12-174-dynamic.6-87-r.retail.telecomitalia.it)

Kimono > SPACE>I'M 27 (3/4 sun 03:30:52 JST, ip-126-89.coldecon.net.co)

space > KIMONO>>18:D (3/4 sun 03:30:41 JST, 85.101.47.127)

Syd > In which part of Italy do you live, banshee? (3/4 sun 03:30:29 JST, 125-13-156-94.rev.home.ne.jp)

ana > I cant write.... (3/4 sun 03:30:17 JST, 91.86.20.172)

baha > helleo (3/4 sun 03:30:10 JST, 41.250.151.178)

space > ROMEO>>>NOW!!! (3/4 sun 03:30:09 JST, 85.101.47.127)

ROMEO > any one would like to study Spanish? (3/4 sun 03:30:06 JST, 190stb68.codetel.net.do)

Kimono > 27 (3/4 sun 03:30:05 JST, ip-126-89.coldecon.net.co)

ana > eeeh (3/4 sun 03:29:55 JST, 91.86.20.172)

banshee > vanessa???? why ohi ohi? (3/4 sun 03:29:54 JST, host12-174-dynamic.6-87-r.retail.telecomitalia.it)

ana > hmm ti works now but its weird... (3/4 sun 03:29:47 JST, 91.86.20.172)

Daisuke > I don't know... hmmm..... hmmmm.....if only I didn't break my computer!!!!!!!!!!!! GRRRRRRRRRRRRRRR (3/4 sun 03:29:42 JST, lo162.031.geragera.co.jp)

banshee > ahahahahahah syd!!!! (3/4 sun 03:29:39 JST, host12-174-dynamic.6-87-r.retail.telecomitalia.it)

vanessa > have you got messenger please??or skype? (3/4 sun 03:29:32 JST, ppp-227-19.27-151.libero.it)

space > KIMONO>>>SORRY....HOW OLD ARE YOU? (3/4 sun 03:29:29 JST, 85.101.47.127)

Syd > Thank you banshee ! I'll try to remember your four lessons ! (3/4 sun 03:29:18 JST, 125-13-156-94.rev.home.ne.jp)

space > NICE ASMA>>HI HOW ARE YOU AGAIN:D (3/4 sun 03:29:05 JST, 85.101.47.127)

ROMEO > I'll go later Space :) (3/4 sun 03:29:03 JST, 190stb68.codetel.net.do)

lovin > yes i have (3/4 sun 03:29:03 JST, p4083-ipbf13funabasi.chiba.ocn.ne.jp)

Kimono > SPACE????IF YOU ARE BORING...WHY NOT YOU TALK WITH ME??? (3/4 sun 03:28:54 JST, ip-126-89.coldecon.net.co)

nice asma > hi all (3/4 sun 03:28:49 JST, 62.68.53.235)

ana > what can we do? (3/4 sun 03:28:44 JST, 91.86.20.172)⁵

⁵ *TeaCup English Chat! (ROOM #6)*. Available from: <http://www.hi-ho.ne.jp/cgi-bin/user/a---/chat6.cgi> [Accessed 29 March 2007].

In the example quoted above each contribution to the discussion is supplied with additional data generated by the system: date, day of the week, time, time zone, the IP address of the sender's host or the domain name of the sender's host. Nicknames used in the quoted chat polylogue, which include: <banshee>, <space>, <Kimono>, <aloooi>, <ROMEO>, <vanessa>, <baha>, <Daisuke>, <banshee>, <Syd>, <ana>, <lovin>, <nice asma>, would be an interesting material for research in the area of onomastics.

The last question that should be raised is: what are the reasons for the enormous popularity of chatgroups? A number of authors conducting research into the world of chat emphasize its social dimension. Users enjoy the recreational mood of online polylogues and the feeling of belonging to a transient community. The "social and personal gains" (Crystal 2005, p. 175) account for its success despite all the confusion, incoherence and disruptions in communications. Participating in chatgroups "must be like playing in an enormous, never-ending, crazy game or attending a perpetual linguistic party, where you bring your language" (Crystal 2005, p. 175).

References

- Acronym and initialism. In: *Wikipedia, the free encyclopedia*. Available from: <http://en.wikipedia.org/wiki/Acronym> [Accessed 29 March 2007].
- CRYSTAL, David, 2006. *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- CRYSTAL, David, 2005. *The Language Revolution*. Polity Press, Cornwall, UK.
- Recommended Emoticons for Email Communication, AIM, AOL, MSN, Yahoo and Others*. Available

from: <http://www.windweaver.com/emoticon.htm> [Accessed 29 March 2007].

SHORTIS, Tim, 2005. *The Language of ICT: Information and Communication Technology*. London and New York: Routledge, UK.

TeaCup English Chat! (ROOM #6). Available from: <http://www.hi-ho.ne.jp/cgi-bin/user/a---/chat6.cgi> [Accessed 29 March 2007].

Wirtualna Polska – czat. Available from: <http://czat.wp.pl/> [Accessed 29 March 2007].

Marek Weber

Politechnika Białostocka

Zainteresowania naukowe: angielsko-polskie językoznawstwo porównawcze.

OSOBLIWOŚCI JĘZYKA UŻYWANEGO W ROZMOWACH NA CZACIE

Streszczenie

W artykule została podjęta próba opisanego specyficznych mechanizmów językowych stosowanych w rozmowach na czatach internetowych. Czat jest jedną z internetowych form komunikacji obfitujących w innowacje językowe. Dla synchronicznego języka czatu są charakterystyczne następujące zjawiska językowe: częste użycie skrótów literowców, skrótów, w których są stosowane techniki znane z rebusów, elizji i emotikon; błędy ortograficzne, błędy w pisowni – tzw. literówki; brak znaków interpunkcyjnych; rozpoczynanie zdań i nazw własnych od małych liter; pisanie bez uwzględniania polskich liter, aby ograniczyć ilość uderzeń w klawisze; zapisywanie całych zdań dużymi literami w celu nacechowania emocjonalnego komunikatów i przyciągnięcia uwagi; tendencja do gier językowych; stosowanie słownictwa z różnych języków. Na zakończenie artykułu zwrócono uwagę na społeczne znaczenie uczestnictwa w „językowych party” (Crystal 2005, p. 175) na czatach, które jest przyczyną dużej popularności tej formy rozrywki pomimo nieuporządkowania i braku spójności logicznej komunikatów oraz przerw w komunikacji.

SŁOWA KLUCZE: internet, czat, polilog, lag, skróty literowce, kryptonimy, homofony, elizje, emotikony.

Marek Weber

Belostoko politechnikos universitetas

Moksliniai interesai: lyginamoji kalbotyra, sisteminis anglų ir lenkų kalbų lyginimas.

KALBOS YPATUMAI POKALBIŲ SVETAINĖSE

Santrauka

Straipsnyje aptariami interneto pokalbių svetainėms būdingi kalbos mechanizmai. Pokalbio diskursas yra viena iš kompiuterinio komunikavimo formų, kuriai būdingos kalbinės naujovės. Sinchroninio pokalbio kalbai yra būdingi šie reiškiniai: dažnas inicialų vartojimas, į rebusus panašios santrumpos, elizijos ir emotikonai, rašybos ir spausdinimo klaidos, sky-

rybos ženklų trūkumas arba ženklų pakartojimas norint pabrėžti, lenkiškų raidžių nenaudojimas siekiant supaprastinimo, sakinių ir tikrinių vardų rašymas iš mažųjų raidžių arba gana dažnas sakinių rašymas didžiosiomis raidėmis norint pabrėžti žinių ir atkreipti dėmesį, kalbos žaidimų tendencija, įvairių kalbų žodžių maišymas. Konstatuojama, kad būtent pokalbių svetainių „kalbinės draugijos“ (Crystal 2006, p. 175) bendravimo privalumai lemia didžiulį svetainių populiarumą, nepaisant joms būdingos komunikacinės sumaišties, nenuoseklumo ir padrikumo.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: internetas, pokalbis, polilogas, atsilikimas, inicializmai, akronimai, į rebusus panašios santrumpos, homofonai, elizijos, emotikonai.

Gauta 2007 03 30

Priimta publikuoti 2007 07 23

IV. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Fernando Leal, Rene Saran

Didžioji Britanija

DIALOGAS APIE SOKRATO DIALOGĄ¹

Pirma dalis

Ižanga

Pirmajame SFCP (Society for the Furtherance of the Critical Philosophy) „Proginų darbu“ tome spausdinamas Leonardo Nelsono esė apie Sokrato metodą vertimas. Esė buvo parašyta pagal 1920 m. Nelsono skaitytą paskaitą pedagoginei visuomenei Göttingene Vokietijoje. Tai vyko daugiau nei prieš 80 metų. Galbūt tai paaiškina, kodėl leidėja, sulaukusi skaitytojų komentarų, kad esė yra įdomi, tačiau sunkiai suprantama, paprašė šio straipsnio autorių (pirmosios dalies) parašyti apie Sokrato dialogą (SD) priimtinau. To ji paprašė mūsų [straipsnio autorių Rene Sarano ir Fernando Lealio], kadangi mums patinka bendradarbiauti ir mes turime daug planų, siejamų su Sokrato Dialogu. Rene, kuri tapo SD pagalbininke 1996 m., vedė juos Vokietijoje, Britanijoje, Olandijoje nuo pat savo karjeros pradžios (dabar ji tuo nebeužsiima). Fernando susidūrė su SD studijuodamas Vokietijoje 1980 m. Išstudijavęs L. Nelsono filosofinius veikalus, jis susitiko su būreliu žmonių, aktyviai dalyvaujančių Filosofinės politinės akademijos veikloje ir ten lankė keletą SD kursų.

Mes pasirinkome dialogą kaip šio straipsnio formą norėdami, kad SD taptų gyvesnis ir suprantamesnis, ypač naujokams. Dialogo rašymas yra ypač sunkus bandymas, kadangi Platono dialogai buvo ir bus pavyzdys, kuriam niekas negali prilygti. Platonas buvo vienas iš didžiausių Vakarų literatūros poetų. Tikimės mūsų skaitytojų atlaidumo ir supratimo – mes suvokiame, kad negalime varžytis su Platonu.

Mūsų nedidelio dialogo tikslas yra pristatyti, ką SD gali pasiūlyti naujokei dalyvei Annai. Anna ką tik atvyko į centrą, kur kelios grupės įsitrauks į SD penkioms dienoms. Ji nuogąstauja ir abejoja savo gebėjimais, bet patį pirmą vakarą ji įsitraukia į pokalbį su Fernandu ir Rene. Ji papasakoja, kad jos draugas entuziastingai jai pasakojo apie SD ir manė, kad jai bus įdomu dalyvauti čia, kadangi ji jautėsi pavargusi nuo kasdieninių pokalbių tuštumos. Anna nėra nei didelė intelektualė, nestokoja humoro, nėra pernelyg rimta. Jai patinka paplepėti su draugais ir netgi retkarčiais leisti į apkalbas. Būdama studente ir vėliau jau dirbdama ji patyrė, ką reiškia skvarbūs ir rimti pokalbiai bei diskusijos, bet jie buvo labai specifiški ir siauros srities.

Nei Fernando, nei Rene neturi tikslo postringauti – jie abu apibūdins, ką SD jiems reiškia. Anna greitai supranta, kad tam tikra prasme kiekvienas susikuria savitą požiūrį į SD – taigi tai nereiškia tik vieno dalyko.

¹ LEAL, Fernando; SARAN, Rene, 2005. *Dialogue on Socratic Dialogue. In three instalments*. London: Society for the Furtherance of the Critical Philosophy.

Dialogas

Anna: Sveiki! Aš – Anna. Mano draugai pasakojo, kad jūs abu tiek daug žinote apie Sokrato dialogą. Aš turiu daug klausimų. Gal galėčiau prisijungi prie jūsų?

Fernando: Prašom.

Rene: Pirmyn!

Anna: Pirmiausia, kuo Sokrato dialogas yra toks išskirtinis?

Fernando: Kaip ir viskas, ką žmogus išrado, Sokrato dialogas vystosi ir keičiasi. Tu, Anna, žinai, kas yra verslas, ir supranti, kad šiandienos verslas skiriasi nuo ankstesnio. Netgi tuo pačiu metu, bet skirtingose kultūrose (pavyzdžiui, japonų ir europiečių) verslas įgyja kitokius bruožus.

Rene: Bet aš manau, kad mes turime nustatyti, kas yra Sokrato dialogo pagrindas ir esmė. Sokrato dialogas gali vykti bet kuriuo metu tarp dviejų ar daugiau žmonių, kai jie nori rasti atsakymą į tam tikrą klausimą.

Anna: Tačiau šiuose kursuose galima rinktis iš kelių klausimų. Ką jūs turite omenyje, sakydami, kad tai gali būti bet koks klausimas?

Rene: Ne bet koks klausimas. Pavyzdžiui, ne apie empirines žinias; tai turi būti filosofinis/etinis klausimas, ar matematinis, ar apie žinojimo teoriją. Taip yra, kadangi į jį turi būti atsakoma tik mūsų svarstymais ir apmąstymais.

Fernando: Kaip aš suprantu, pasitelkus šį metodą galima diskutuoti bet kokį klausimą.

Anna: Matau, jūsų nuomonės šiuo klausimu nesutampa. Aš pasimetusi. Kaip vis dėlto šiam kursui pasirenkami klausimai?

Rene: Paprastai dialogo vedėjai tarpusavyje aptaria klausimų tinkamumą. Tiek Vokietijoje, tiek Olandijoje dialogo vedėjai susirenka ir kartu svarsto klausimų tinkamumą bei kitus Sokrato metodo ypatumus. Pateiksiu pavyzdį iš asmeninės patirties. Kai aš vedžiau pirmąjį Sokrato dialogą, norėjau diskutuoti tokį klausimą, kuriame jaučiausi pakankamai savimi pasitikinti, kadangi vesti dialogą nėra taip paprasta. Kadangi mane jau seniai domino įvairūs švietimo aspektai, taigi visos temos, susijusios su mokinių ir mokytojų santykiais, disciplinos klausimais, mane tenkino. Taigi aš pasirinkau tokį klausimą: *ar mokytojai turi teisę ir/ ar pareigą drausminti savo mokinius?*

Anna: Kaip sekėsi? Atrodo, įdomu.

Fernando: Taip, tai buvo nuostabu.

Anna: Iš kur žinot? Ar jūs ten dalyvavote, ar Rene jums papasakojo?

Fernando: Aš buvau tos grupės dalyvis.

Anna: Na, ir kaip ten buvo?

Rene: Aš gerai prisimenu vieną pavyzdį. Mes visuomet pradėdame nuo konkretaus – pasirenkame pavyzdį iš gyvenimo, kurį pateikia vienas iš dalyvių. Grupei gali būti sunku pasirinkti geriausią pavyzdį. Kai pasirenkama, dalyviai klausinėja įvairiausių detalių, kol viskas paaiškėja.

Anna: Panašu į apkalbas!

Fernando: Gal būt yra ir šis elementas. Bet Sokrato dialoge pavyzdys ir jo detalės yra tarsi atspirties taškas, leidžiantis pasiekti bendresnių išvalgų apie įvairius mūsų gyvenimo etinius aspektus.

Anna: Suprantu. Bet ar šis tyrimas netampa keblus?

Rene: Tu visiškai teisi. Gali kilti įvairių sunkumų. Dėl šios priežasties dialogo vedėjai sukūrė pavyzdžių pasirinkimo kriterijus.

Anna: Pavyzdžiui?

Fernando: Pirma, asmuo, norintis pateikti pavyzdį, turi būti pasiruošęs atvirai atsakyti į visus klausimus.

Anna: [suglumusi] Į visus klausimus? Nemanau, kad aš taip galėčiau!

Rene: Na, tik į pagrįstus ir susijusius su tema!

Fernando: Žinoma, kitas svarbus aspektas yra tai, kad pavyzdys turi būti iš patirties, kuri yra užbaigta ir įsidėmėta.

Anna: O taip, patyrimas, kuris tavęs daugiau nebežeidžia.

Fernando: Taip, tačiau jis turi turėti ilgalaikę svarbą.

Rene: Sutinku. Bet toks pavyzdys neatitiks Fernando programos.

Anna: Gal galim sugrįžti prie drausmės pavyzdžio?

Rene: Šiuo atveju aš galiu, bet kartais pavyzdys grupėje lieka konfidencialus. Žmonės yra jautrūs ir mano, kad yra ypatinga garbė išgirsti apie kieno nors asmeninę patirtį. Susiformavęs pasitikėjimas grupėje neleidžia jiems apie tai kalbėtis su pašaliniais.

Anna: Tai koks gi ten tas pavyzdys?

Rene: Jį pateikė vidurinės mokyklos mokytoja apie labai protingą paauglį, kuris visuomet norėjo būti dėmesio centre. Jis neleido kitiems mokiniams dalyvauti veikloje lygiomis teisėmis. Mokytoja buvo priversta drausminti šį protingą mokinį tam, kad ir kiti turėtų šansą. Tai iškėlė teisių ir pareigų problemą.

Fernando: Iš karto kitas dalyvis įsikišo ir pareiškė, kad anksti kalbėti apie pareigas ir teises. Jo nuomone, mes pirmiausia turėtume kalbėti apie drausmę, ypač norėdami įrodyti, kad pateiktas atvejis susijęs su drausme.

Anna: Aš ir vėl susimaišiau! Jūs nekalbate apie esmę.

Fernando: Juokinga, kad taip pasakei. Tai yra būtent tai, ką senieji atėniečiai prikaišiojo Sokratui: kad jis nuolat eina ratu ir visiškai visus supainioja.

Anna: Ir koks buvo Sokrato atsakymas?

Fernando: Jis sutiko su apibūdinimu, bet papildė, kad ir jis pats susipainiojęs.

Anna: Pradedu abejoti, ar man patiks Sokrato dialogas.

Rene: Būtent šis sokratiškas susipainiojimas dažnai sukelia dalyvių nekantrumą ir nusivylimą. Jie nori atsakymų. Dažnai pradėdama spausti dialogo vedėja, kad atsakymas į klausimą progresuotų greičiau.

Fernando: O taip, progresas! Mes visi esame pripratę reikalauti progreso iš visų ir visomis progomis. [Truputį šelmiškai:] Bet tu žinai, Anna, tai, ką mes veikiame Sokrato dialoge, greičiau yra regresas nei progresas.

Anna: Jūs norite pasakyti, kad einate atgal, o ne pirmyn?

Rene: Oho, norėčiau tai paaiškinti!

Fernando: Paimkime pavyzdį, kurį mes ką tik nagrinėjome. Pradinis klausimas buvo, ar mokytojas turi teisę ar pareigą drausminti mokinius. Šis klausimas yra gana tiesmukas. Bet kai tik pradėdi rimtai apie jį galvoti, pati disciplinos sąvoka, suformuluota klausime, tampa neaiški.

Rene: Taigi pirmiausia mes turime susikoncentruoti ties *ta* sąvoka prieš pradėdami kalbėti apie teises ir pareigas.

Fernando: Būtent.

Anna: Suprantu. Ir tai naujokams gali pasirodyti kaip vaikščiėjimas ratu.

Fernando: Tik natūralus. Bet iš tiesų būtų naudingiau galvoti apie tai kaip apie žingsnių atitraukimą, svarstyti tai, kas savaime mums suprantama, bandyti išsiaiškinti visas prielaidas. Žengimas atgal gali ir pasitaiko bet kuriuo Sokrato dialogo metu, tad nėra nuostabu, kad žmonės kartais tampa nekantrūs.

Rene: Mano kaip dialogo vedėjos patirtis sako, kad kai toks nekantrumas mane suerzina ir aš leidžiu grupei šokti į priekį, tai padarau lemtingą proceso klaidą. Tačiau dažnai nutinka, kad dalyvis yra toks įpykęs, kad reikalauja iš karto pereiti prie metadialogo.

Anna: Kas gi tai?

Fernando: Tai panašu į amerikietišką futbolą, kai žaidėjas ar treneris paprasčiausiai pertraukė, kad galėtų aptarti incidentą (pavyzdžiui, kai kas nors sužeidžiamas). Dialogo žaidimas yra pertraukiamas, kad pakalbėtume apie jį ir apie tai, kokia turėtų būti jo eiga. Metadialogas yra tik dialogas apie dialogą.

Anna: Kaip jis vyksta? Kas iš tikrųjų atsitinka?

Fernando: Klausimai, aptariami metadialogo metu, skiriasi nuo pagrindinio dialogo klausimų. Jie apima priežastis, taip pat emocijas, kurios sukėlė nekantrumą ir nusivylimą.

Anna: Taigi jei vienas dalyvis yra nusiminęs dėl kito elgesio, tai gali tapti metadialogo priežastimi?

Rene: Taip, metadialogas yra įprasta kasdieninė praktika, kai gali būti užduodami klausimai apie patį Sokrato dialogą bei

aptariami įvairūs nusivylimai ir sunkumai. Kadangi kartais šie sunkumai kyla dėl dialogo vedėjo pokalbio vedimo ypatumų, buvo surasta geriausia išeitis – dialogo vedėjas turi užleisti savo kėdę vienam iš grupės pasiūlytų žmonių.

Anna: Ar jūs norite pasakyti, kad dialogo vedėjas yra pašalinamas? Atrodo, sėkmingas ėjimas.

Fernando [juokiasi]: Ne, ne, ne – tai tik tol, kol vyksta dialogas.

Anna: Tuomet metadialogo metu dialogo vedėjas jaučiasi galintis laisvai išsakyti savo nusivylimus ir paaiškinti grupei savo elgesį.

Rene: Taip, aš manau, kad taip gali atsitikti, bet dažniausiai grupės nariai išsako savo nusivylimus vienas kitu, dialogo vedėju ar dialogo lėtumu. Prisimenu vieną dialogą, kurio metu kažkas piktinosi jo lėtumu ir sulaukė paramos. Kaip ir tau, tai buvo jo pirmasis Sokrato dialogas. Jis atvyko be galo susidomėjęs klausimu ir norėjo gauti atsakymą prieš išvykdamas.

Anna: Manau, kad ir aš tokia. Aš įpratusi ieškoti rezultato. Verslo susirinkimuose, kuriuose dalyvauju, laikas yra pinigai.

Fernando: Visiškai suprantu, ką nori pasakyti, ir pritariu. Tačiau atsakymo suradimas nėra pagrindinis Sokrato dialogo tikslas.

Anna: Tai koks tas tikslas?

Rene: Mano galva, tikslas yra padėti žmonėms mąstyti aiškiau, bendradarbiauti su kitais, įvardyti savo įsitikinimus kartu su jų priežastimis, kad pasiektume gilesnių įžvalgų ir supratimo.

Fernando: Gerai pasakyta! Pradėkime nuo pirmosios dalies. Mąstymas kartu su kitais yra visai kitoks nei mąstymas vienam.

Anna: Skamba banaliai. Kaip jūs manot, kodėl šeimos, verslo žmonės, profesionalai ir netgi vaikai nuolat tarp savęs kalbasi.

Rene: Prisimink, kad aš sakiau apie pagrindinius klausimus. Tikriausiai tu sutiksi, kad ne visi šeimos pasitarimai, verslo susirinkimai ir profesionalų pokalbiai yra apie tai, nekalbant apie vaikus.

Anna: Gerai, ne visi – bet, ar jūs teigiate, kad kai šie pokalbiai yra apie svarbius klausimus, tada tai yra Sokrato dialogas?

Fernando: Taip, aš manau, kad jei tokiuose pokalbiuose vyrauja tikra bendradarbiaujančio mąstymo dvasia, tada iš tiesų juose yra kažkas sokratiško.

Anna: Suprantu, ką nori pasakyti. Esu tai patyrusi šeimose, kolegų kolektyvuose, kai žmonės dažnai užčiaupia kitus ir asmenys nutyla bei nebeprišideda prie pokalbio, kai kiti tuo metu dominuoja ir elgiasi taip, kaip jiems patogu.

Rene: Ar skaitei Sokrato dialogo taisykles, atsiųstas prieš tau atvykstant?

Anna: Taip, bet tik dabar pradėdau suvokti jų svarbą.

Fernando: Vienas iš naudingų būdų galvoti apie taisykles yra suprasti, kad jos taikomos ir kalbančiam, ir klausančiam. Kiekvienas turi teisę būti išgirstas, o tai reiškia, kad visų pareiga yra jo klausyti. Kita vertus, kiekvienas taip pat privalo išsakyti savo nuomonę, kad kiti išklausytų ir suprastų, ką jis nori pasakyti.

Rene: Iš to seka, kad kalbančiojo negalima prtraukti. Kita vertus, žmogus negali kalbėti begaliniais monologais arba visai nekalbėti.

Anna: Ar dialogo vedėjas privalo užtikrinti, kad būtų išvengta šių nesklandumų? Tai sunki užduotis!

Fernando: Tikrai sunku, bet nereikėtų dialogo vedėjo statyti į tokią izoliuotą padė-

tį. Iš tiesų mes turėtume pripažinti grupės atsakomybę. Vis dėlto grupė atsakinga už dialogo turinį.

Anna: Ar norite pasakyti, kad dialogo vedėjas nesikiša, visai priešingai nei dauguma mano pažįstamų mokytojų?

Rene: Tai tiesa, taisyklėse tu pamatysi, kad dialogo vedėjas neturi teisės kištis į turinį. Tai kartais gali būti sunku, kadangi visuomet yra pagunda pasukti grupę viena ar kita kryptimi.

Fernando: Kaip bebūtų, tačiau dialogo vedėjas turėtų būti apmąstęs tą klausimą anksčiau.

Anna: Taigi jis turi dvi užduotis: kontroliuoti save ir kontroliuoti grupę.

Rene: Kai man kaip pagalbininkei tampa sunku kontroliuoti grupę, aš dažnai paprašau grupės pagalbos. Pavyzdžiui, jei dėl nuolatinų pertraukimų išsivrauja chaosas, grupė gali nuspręsti, kad niekas negali kalbėti prieš tai neparodžius ženkle ir nesuteikus norinčiam kalbėti žodžio. Kita problema – kai grupė pasiklysta. Šiuo atveju dialogo vedėjui reikia grupės pagalbos, kad iš naujo nuspręstų, apie ką kalbama. Vienas pats dialogo vedėjas negali užtikrinti reikiamos ramybės ir kantrybės.

Anna: Ramybės ir kantrybės? Ar tai neatima viso pokalbio džiaugsmo?

Fernando: Linksmumas ir kantrybė nėra nesuderinami; iš tiesų Sokratas turėjo abu bruožus. Geriausi dialogai, kuriuose man teko dalyvauti, buvo pilni humoro ir spontaniškumo.

Anna: Fernandai, anksčiau minėjai, kad mąstymas kartu yra kažkas ypatingo, kaip tai susietum su taisyklėmis?

Fernando: Pažvelkime, pavyzdžiui, į asmenis, kurie turi įprotį dominuoti bet kokiame

pokalbyje. Jie tai daro, nes yra egocentriški, įsimylėję savo balsus, neklausantys, ką nori pasakyti kiti. Tarkime, kad šie žmonės atsiduria Sokrato dialoge. Tol, kol dialogo vedėjas ir visa grupė sėkmingai laikysis Sokrato dialogo taisyklių, toks elgesys bus suvaržytas.

Anna: Negi jūs manote, kad tokie žmonės pakeis savo kasdieninius įpročius?

Fernando: Tai gali įvykti po ilgo laiko, jei tokie žmonės dalyvaus Sokrato dialoguose ne vieną sykį. Bet aš mažiau apie kai ką greitesnio. Linkę dominuoti žmonės turi vienkryptį protą – jie dažniausiai mąsto ir kalba apie vieną ir tą patį ir netgi kartoja tą pačią mintį. Jei laikomasi taisyklių, tai Sokrato dialogo metu to bus išvengta – dominuojantys žmonės bent kartą yra priversti pakeisti savo mąstymo įpročius.

Rene: Kodėl tai yra taip svarbu, jei nėra jokio ilgalaikio poveikio?

Anna: Fernando tiktai iliustruoja jūsų teiginį apie Sokrato dialogo tikslą: padėti žmonėms bendradarbiaujant su kitais mąstyti aiškiau.

Rene: Taip, bet aš papildžiau, kad tai darydami žmonės turėtų pasiekti gilesnes išvalgas ir suvokimą.

Fernando: O kas, jei jie nepasiekia? Ar tai sumažins Sokrato dialogo svarbą?

Rene: Taip, aš manau, kad dialogas, kuris neverčia žmones įgauti gilesnių išvalgų ir supratimo, turi mažesnę vertę.

Anna ir Fernando [tuo pačiu metu]: Kodėl?

Rene: Kadangi aš darau prielaidą, kad jei jie įgyja tokias išvalgas, tai pakeis jų gyvenimą.

Fernando: Kaip mano senas draugas leidėjas sako, „kokie yra tavo prielaidos įrodymai?“

Rene: Tai tik nuojauta. Kad daugiau įrodymų, reikalingas tyrimas.

Anna: Ar tai reiškia, kad mus turi stebėti koks nors socialinių mokslų tyrėjas? Tokiu atveju sėdu į pirmą traukinį namo!

Fernando: Nepergyvenk, mes dar iki to nepriėjome! Sutinku su Rene, kad didžiausias Sokrato dialogo tikslas yra pakeisti žmonių gyvenimą. Tai netgi Sokrato skelbtas tikslas. Bet ar tai gali būti pasiekta per išvalgas ir supratimą ir ar iš tiesų išvalgos ir supratimas kyla iš sokratiško bendradarbiaujančio mąstymo, man yra atviri klausimai. Hm, tik pagalvok, mes sugrįžome prie tyrimo.

Rene: Daugelis dalyvių mėgaujasi patirtimi. Kalbant rimčiau, visai nebūtų sudėtinga atlikti šiuo klausimu tyrimą, užklausti tų, kurie mielai dalyvauja Sokrato dialoguose, ir tų, kurie laikosi atokiau nuo jų.

Anna: Žinoma, man ateina į galvą tos linkusios dominuoti asmenybės, kurios, jei būna suvaržomos, niekada negrįžta.

Fernando: Tarp kitko, dominuojantys žmonės yra tik viena grupė žmonių, kurie pasikeistų, jei laikytųsi taisyklių. Pagalvokim, pavyzdžiui, apie tylenius.

Rene: Kai kuriems žmonėms paprasčiausiai patinka klausytis kitų, bet ne dalintis savo mintimis.

Anna: Dabar supratau dvipusę taisyklę – kai kuriuos reikia apriboti, kai kuriuos įkalbinėti.

Rene: Bendraudamas su tyleniais kiekvienas dialogo vedėjas turi būti taktiškas ir jautrus. Beprasmiška šiuos žmones spausti.

Fernando: Iš tiesų, tai vėl greičiau grupės užduotis, o ne vieno dialogo vedėjo. Gerose grupėse tokie žmonės sugeba atsiverti, kadangi grupė leidžia jiems pasijausti saugiai.

Anna: Iš savo patirties sprendžiu, kad kai kurie žmonės nekalba, nes bijo, kad juos pertrauks.

Fernando: Taip, žmonės, kurie nuolat mėgsta įsiterpti, priklauso trečiajai grupei, kadangi jie nebūtinai yra dominuojantys...

Rene: Ir savaime suprantama, ne tyleniai!

Fernando: Na štai, tu mane ir pertraukei – aš nepabaigiau. Norėjau pasakyti, kad tokie pertraukinėtojai dažnai taip elgiasi dėl savo gyvumo, spontaniškumo ir humoro. Jie gali būti nuginkluojantys ir žavūs.

Rene: Mes nenorime prarasti tų kerinčių savybių, taigi tenka lanksčiai žiūrėti į taisyklių taikymą.

Fernando: Ar mes pakankamai aiškiai paaiškinome, kad žmogaus mąstymas pasikeičia bent jau Sokrato dialogo metu su sąlyga, kad laikomasi taisyklių?

Anna: Taip, bent jau teoriškai, bet aš noriu pabandyti tai rytoj ryte.

Rene: Šaunuolė!

Fernando: Tu pajusi, kad Sokrato dialoge iš pradžių tavo mintys bus labai susipainiojusios, bet jei išmoksi pristabdyti ir atidžiai visko, kas sakoma, klausytis, pasieksi naują tvarkos ir struktūros suvokimą.

Anna: Gerai, kad jūs tai pasakote man, kadangi aš truputį nerimavau. Man teks labai susikaupti gavus sunkų klausimą ir norint išklausti visus. O kas atsitiks, jei aš pamesiu pokalbio giją?

Rene: Kad taip neatsitiktų, naudojama lenta. Dialogo vedėjas reikalauja, kad būtų užrašyti visi svarbūs klausimai ar teiginiai.

Fernando: Taip. Grupės nariai gali ir turi prašyti užrašyti svarbiausius dalykus, jei dialogo vedėjas to nepadarė.

Rene: Žinoma, palaikyti bendrą supratimą apie grupės darbą yra labai svarbus Sokrato

metodo aspektas ir jis yra diskutuojamas metadialogo metu.

Fernando: Kai kurie žmonės mėgsta asmeniškai pasižymėti, tačiau kiti mano, kad tai neįmanoma, nes trukdo susikaupti. Bet kuriuo atveju lenta tarnauja kaip grupės kartu išgyvento apmąstymo įrodymas.

Rene: Tuo metu, kai rašoma ant lentos, grupei tenka susikaupti, kad norima perteikti mintis būtų kuo tiksliau suformuluota.

Fernando: Bandytas užrašyti grupės mintis yra akivaizdžiausia linkusio bendrauti mąstymo raiška.

Anna: Ar tai reiškia, kad jūs užrašote tik tas mintis, su kuriomis visi grupėje sutinka?

Rene: Taip, jei teiginys tampa visiems priimtinas, tuomet bendras sakinyss yra formuluojamas. Bet svarbūs nesutarimai yra taip pat užrašomi.

Anna: Taigi dalis Sokrato dialogo yra iš tiesų debatai?

Rene: Jokių būdu! Visai neseniai man teko netikėtai patirti, kad kai kurie dalyviai dialogą palaikė debatais, bandydami laimėti įrodinėdami savo tiesas.

Fernando: Ar jie taip ir pasakė?

Rene: Taip, vienas asmuo tai pasakė visiškai tiesiai. Jis netgi metadialogo metu pavartojo pasakymą „laimėti taškus“.

Fernando: Šiame kontekste „laimėti taškus“, žinoma, reiškia pateikti svarius argumentus, ar bent tokius, kurie atrodo geri, kadangi jie yra suformuluoti labai iškalbingo žmogaus.

Anna: O taip, aš žinau tokius žmones. Tai kita dominavimo rūšis, kurią man teko patirti kai kuriuose verslo susitikimuose. Tokie žmo-

nės neatrodo dominuojantys ta prasme, apie kurią mes kalbėjome.

Fernando: Taip, kartais jie būna ypač ramūs žmonės; jie mažai kalba, bet yra nepermaldaujami.

Anna: Ir tuomet jautiesi toks bejėgis. Net jei jauti, kad esi teisus, jie laimi žaidimą.

Rene: Tai neturėtų atsitikti per Sokrato dialogą. Kiekvienas žmogus turi teisę gintis prieš išsakytus žodžius.

Anna: Ką daro dialogo vedėjas, kad apgintų nekaltą?

Fernando: Manau, kad lenta gali būti panaudota tokiose situacijose. Ar aš teisus, Rene?

Rene: Taip, dialogo vedėjas turi neleisti, kad koks „žodžių kalvis“ primestų grupei nesutarimus. Jei tik vienas žmogus vis dar abejoja, to užtenka. Lentoje bus užrašytas galingas teiginys ar neįveikiamas argumentas kartu su nepritarimu, net jei žmogus tuo metu negali įvardyti nepritarimo priežasčių.

Fernando: Vėl panašu į amerikietiško futbolo pertraukėlę!

Anna: Atrodo, man pradeda patikti. Bet, Rene, kas atsitiko, kai tas dalyvis pasakė, kad jis „laimi taškus“?

Rene [labai pabrėžtinai]: Deja, per tą tiriamąjį metadialogą, kuriame aš kaip dialogo vedėja staiga suvokiau, kas vyko, turėjau atverti jam akis.

Anna: Ir kas gi vyko?

Rene: Nors grupė buvo gera ir bendradarbiaujanti, kažkodėl darbe trūko aiškumo ir rišlumo, kurio aš tikiuosi ir kuri tam tikra prasme jau buvau pasiekusi anksčiau. Kaip pagalbininkė aš pajutau nevilgtį.

Fernando: Ar tu pasakytum, kad jie iš tikrųjų klausėsi vienas kito ir mąstė kartu?

Rene: Dvi su puse dienos aš stebėjausi, kadangi nesugebėjau nustatyti problemos. Aš netgi pasidalinau savo keblumais su grupe ir paprašiau pagalbos. Metadialogas man atvėrė akis.

Anna: Jei tai atsitiko jums, patyrusiai praktikei, ar nereiškia, kad taisyklės nebūtinai užtikrina, kad grupė dirba tinkamai?

Fernando: Pažvelgus iš vienos pusės, žmonės formaliai laikosi Sokrato žaidimo taisyklių, nes nori gauti rezultatą, atsakymą į klausimą. Jie tikriausiai nesupranta, kad dialogo procesas yra svarbesnis už patį atsakymą.

Rene: Na, aš nesu įsitikinusi, ar vienas yra svarbesnis už kitą, bet sutinku, kad procesas yra esminis. Iš tiesų, dauguma dialogų, kuriuose man teko dalyvauti, baigėsi anksčiau nei buvo atsakyta į pirminį klausimą. Ir žmonės nebuvo tuo nusivylę.

Fernando: Aš dažnai įsivaizduoju Sokrato dialogą kaip lipimą į kalną. Džiaugsmas, jaudulys ir visa esmė glūdi pačiame lipime, o ne viršūnės pasiekime.

Rene: Taip, bet tikriausiai sutiksi, kad vaizdas pasiekus viršūnę – dažnai didingas ir kvapą gniaužiantis – yra to vertas.

Anna [svajingai]: Koks puikus vaizdinys... O viešpatie [žiūrėdama į laikrodį], ar jūs žino-te, kad dabar jau pusė dvylikos! Jei norim rytoj būti žvalūs, reikia skirstytis.

Iš anglų kalbos vertė
Jurga Cibulskienė

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

KONFERENCIJOS / KONFERENCJE

Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back

Jurga Cibulskienė (Lietuva / Litwa)

The year of 2007 marks the jubilee of cognitive linguistics. The Jagellonian University of Krakow hosted the 10th International Cognitive Linguistics Conference on July 15th-20th. The special theme of the Conference was *Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back*. The number of participants presenting their papers amounted to about 630 speakers. Thus, such large number of participants and the variety of research fields determined the multilayer structure of the Conference itself. You could have chosen between plenary sessions, theme sessions, general sessions and posters sessions. Each session had its specific aim to be achieved. At the same time there were up to ten different sessions going on; therefore, sometimes it was not particularly easy to make up your mind which session to choose. The schedule of the presentations was strictly timed, so the participants could feel flexible to move from one session another.

The papers of the theme sessions were likely to correspond to the special theme proposed by the organizers. Therefore, twenty

theme sessions dedicated to different aspects of the proposed theme were held. They run as follows: *Spatial construals of time: theoretical and empirical issues*, *Cognitive Sociolinguistics*, *Intersubjectivity in language and the interplay between cognition and emotion*, *Cognitive approaches to Language Acquisition*, *Mental spaces and viewpoint in grammar and discourse*, *Historical linguistics in a cognitive framework: from the present to the past and back*, *Embodiment via body parts*, *Extensions of Vantage Theory and points of view in language structure and use*, *Cognitive Linguistics meets Humour research: current trends and new developments*, *Motion – Manner – Mind: Lexico-semantic studies of Manner-of-Motion in the physical and the mental domains*, *Conceptualizing women: a cross-cultural perspective*, *Space and Grammar in Signed Languages*, *Motivation in language, usage based cognitive semantics: a quantitative approach*, *Aspects of Phonology in Cognitive Grammar*, *What do we want to call metonymy? An attempt at building a consensus view on the limits of metonymy in*

Cognitive Linguistics, The representations of actions, states and events in classification systems – Universals and typological diversity, Cognitive poetics, Metaphors of love and anger: implications for the conceptualization of self, Applications of CL to issues in Second Language Learning.

The diversity of themes was characteristic of general sessions where individual speakers presented their ongoing researches in various fields of cognitive linguistics.

The poster section was quite a challenge to young scientists who had to present their researches in the form of graphics and alongside with explanations they offered a new glimpse on their researches. Moreover, the contest for the best presentation at ICLC10 revealed that a new generation of young scientists is hot on well established scientists' heels and can stand their ground. The competent jury attended all the contestant presentations and announced the winner to be two Croatian young scientists Mateusz-Milan Stanojevic and Renata Geld whose paper was on *New current relevance in Croatian: epistemic immediacy and the aorist*. The winners received 500 EUR from ICLA and a free one-year membership.

The plenary sessions were conspicuous because of the outstanding presentations done by such world famous cognitive linguists as Dirk Geeraerts, Laura Janda, Ronald W. Langacker, Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez, Chris Sinha and Leonard Talmy. The first plenary speaker was Janda who discussed the problems of compatibility of theory and application. She claimed

that “the horizons of our knowledge are gradually pushed forward in tiny increments” (2007, p. 3)¹ and she saw danger of not taking a comprehensive look at different phenomena and not connecting all the dots of a given system. Three examples of how theory contributes to teaching and how teaching informs theory were offered. As Janda put it, the need for teaching materials forced her to undertake a comprehensive investigation of a phenomenon and she implemented the theoretical framework of Cognitive Linguistics to create an application for students at the same time discovering uncovered new territory for theoretical exploration. It was exemplified by the analysis of the expression of case and aspect in Slavic languages, namely the Dative and Instrumental in Czech and Russian to find out how radial categories and metaphorical extension work in case semantics. The decade of thorough work on the details and application to the four remaining Russian cases led to a textbook on the entire case system of Russian, complete with sound, interactive exercises and hundreds of authentic examples. *The Case Book for Czech* came out in 2006, and *The Case Book for Polish* is on its way. While working on the textbooks and with the textbooks, Janda had a chance to come back to theoretical issues once more and prove that the theoretical heuristics of Cognitive Linguistics such as prototype, radial category and metaphorical extension are indeed sufficient to account for entire grammatical systems, what testifies that application can broaden our theoretical horizons.

¹ Here and further the citations are taken from: 10th International Cognitive Linguistics Conference, Book of Abstracts. 2007. Jagiellonian University of Krakow.

Talmy discussed *introspection* as the main methodology used in Cognitive Linguistics. Although objections to introspection are often raised on such grounds as it is not “objective” or “empirical”, it is not faultable or repeatable, it is not accurate or consistent, it cannot access ongoing interactive discourse, Talmy put forward arguments against these objections. He claimed that “introspection has a profile which means that it is better at addressing some aspects of language and worse at addressing others. Each methodology has its own profile in addressing the diverse aspects of language, thus, the different methodologies can corroborate each other, complement each other and even prove indispensable as introspection can be seen to do for some aspects of language”. Furthermore, Talmy maintained that “introspection is a ubiquitous and essential process in the cognition of speakers engaging in everyday discourse, without which normal language use would be impossible” (2007, p. 8). Linguists using introspection to examine language merely are systematically employing a cognitive faculty already in place for everyday function.

In his plenary paper, Langacker dwelled upon the problem of control and the mind/body duality: knowing versus effecting. He claimed that dualism is a natural product of embodied cognition and has a firm experiential basis which underlies a basic distinction between *effective* relationships, primarily concerned with the occurrence of events, and *epistemic* relationships, and with the validity of knowledge. In the presentation, Langacker focused on the issue of this opposition as having many linguistic manifestations and

he explored its manifestation in the realm of English complementation. “Along one axis, a progression leading from effective to epistemic relationships is seen to be correlated with the progression based on levels of structural complexity: lexical predicates > direct complementation > infinitival complementation > finite complementation” (2007, p. 5). The idea proposed by Langacker is that at the same time, an effective/epistemic opposition is observable within each level while its nature varies in accordance with the level’s inherent properties. It can be concluded that recognition of the systematicity of the opposition mentioned leads to substantial unification in the analysis of clausal and complement structure.

De Mendoza Ibáñez made an attempt to examine the applications and implications for a complete account of meaning construction while linguistically describing some analytical tools developed within the domain of Lakoffian *Cognitive Model Theory*. Such tools as *cognitive operations* like *enrichment*, *parametrization*, *development*, *highlighting*, and *chaining* and *cognitive constraints* such as *invariance*, *correlation* and *mapping enforcement* were described as working on principled combinations of situational and non-situational cognitive models. Afterwards the tools are applied to a model of meaning construction called the *Lexical Constructional Model* (LCM) which is intended to work at all levels of linguistic description. De Mendoza Ibáñez distinguished four level modules, each of which is either subsumed into a higher-level constructional configuration or acts as a cue for the activation of a relevant conceptual structure that gives an implicit meaning deri-

vation. The level modules are as follows: level 1 consists of elements of syntactically relevant semantic interpretation, level 2 concerns pragmatics and accounts for low-level inferential aspects of linguistic communication, a level 3 module deals with high-level inferences, i.e. illocutionary force, and, eventually a level 4 module accounts for the discourse aspects of the LCM, especially cohesion and coherence. Furthermore, the speaker focused on the details of the cognitive principles operating at the four level modules.

A more general philosophical approach to language was presented by Sinha who focused on the issues of language as a biocultural niche and social institution. He tried to find answers to the questions how culture can be conceptualized from an evolutionary and ecological point of view, what the relations are between biology and culture, and how theories of biology and culture bear upon theories of language. Taking into account Laland's point of view that many non-human species behaviorally co-direct genetic evolution through niche construction, thus situating the role of culture in human evolution within a wider class of processes involving adaptation to behaviourally induced changes in selective environments, Sinha claimed that "human cultures are unique in some fundamental respect, that is they are different from the cultures of other species; and secondarily that the capacity for creating, acquiring and transmitting cultural forms is uniquely developed in humans. Cultural acquisition and transmission is mediated in humans by the human language capacity." (2007, p. 6) As a result, Sinha views language as an artifact/niche, and the capacity to ac-

quire and use it involves the evolution and replication of a phenogenotypic "biocultural complex" as proposed by Laland. Along the lines of this theory, the grammar of the language is in the language and the capacity for language is a cognitive-behavioural relationship between language user and the constituents of language. This account is compatible with usage-based, cognitive functional theories of language. Sinha concluded that in his presented approach language is "conceptualized as a multi-level biosocial system, dynamically coupled with its human users and with other semiotic systems." (2007, p. 6)

Geeraerts' plenary presentation was aimed at concluding the achievements and perspectives of Cognitive Linguistics. It was called *Contextualization and Methodology: 30 Years of Cognitive Linguistics (and Beyond)*. Outlining the fundamental underlying trends in Cognitive Linguistics, Geeraerts argued that Cognitive Linguistics is essentially characterized by a gradual recontextualization of the grammar (c.f. generative grammar which attempted at decontextualizing movement), a development that is by necessity accompanied by a methodological shift towards empirical forms of data analysis. Geeraerts emphasized that the development of Cognitive linguistics involve the gradual recovery of the various types of context that were discarded by generative grammar. They involve the experiential and embodied context of meaning in natural language, the pragmatic context of actual language usage, the social and cultural context of language as a shared code (2007, p. 3). Moreover, due to the complexity of a fully recontextualized grammar, it is necessary

not to rely just on traditional introspection methodology, however, actual language use requires an advanced quantitative analysis, i.e. corpus based approach. Quantitative corpus based on experimental research does not eliminate introspection but just reduces it.

Although the Conference involved highly academic discussions, not less attention was attached to ICLA organizational matters which were discussed at Business Meeting of the General Assembly of ICLA. The President of ICLA 2005-2007 Klaus-Uwe Panther delivered a comprehensive report on the past two year period and outlined the perspectives of ICLA. The President emphasized the growth of membership of ICLA – since 2005 the number of members has increased from 350 to 420. New affiliates – the UK, Sweden (2006) and China (2007) – joined the ICLA. New dates and places for the oncoming conferences were announced – 2009 Berkeley (USA) and

2011 China. However, the latter choice was met with disagreements and dissatisfaction of some members of the Association. The doubts were grounded in the fact that the government of China violates human rights and restrains access to getting and spreading information. The question was left open because the debates of the choice were postponed to the future meetings.

The Business Meeting of the General Assembly of ICLA held elections for the new Board and President for the forthcoming two years (2007-2009). Laura Janda was announced to become a new President of ICLA.

The Jagellonian University in Cracow successfully passed the examination of organizing such a grand worldwide conference on cognitive linguistics. The conference with its host Elżbieta Tabakowska provided an excellent chance to take part in scientific and cultural discussions giving new insights and perspectives for future researches.

The American Drama of Carlos Morton – in his own Words

Jadvyga Krūminienė (Lietuva / Litwa)

The scholars of several universities in Kaunas had a very rare and challenging opportunity to listen to and communicate with an internationally recognized practicing playwright and Professor of Dramatic Art Carlos Morton at the seminar *The American Drama of Carlos Morton* held on 7 June 2007 at the Kaunas Faculty of Humanities of Vilnius University. The seminar was organized by the Department of Germanic Philology and the Centre for Socio-cultural Research.

Carlos Morton, one of four outstanding contemporary Hispanic dramatists writing in the United States, was born in Chicago, Illinois. He began his theatrical career in 1970 while still an undergraduate student at the University of Texas, El Paso. Morton received his PhD in 1987 from the University of Texas, Austin. Alongside with his creative activity he has been involved in teaching playwriting and delivering courses in dramatic art, the U.S. Latino theatre and Latin American theatre. He has taught at the University of Texas, El Paso; the University of California (UC), Berkeley; and at the University of California, Riverside. Currently, he is Professor of Dramatic Art at the University of California at Santa Barbara. Carlos Morton is the winner of the New York Shakespeare Festival's Hispanic Playwrights

Festival Award in 1986; the First Prize winner of the National Hispanic Playwriting Contest of Arizona Theatre Company in 1995 and other awards.

He has over one hundred theatrical productions, television and radio plays and is the most performed Chicano playwright in the United States. Morton's dramas are frequently produced on university campuses, Mexican American community centres and at professional theatres of the U.S. They had also been welcome for performance on the international stages in Mexico, Honduras, Spain, Germany and France. He has directed his own plays around the country and published poetry, short stories and research papers in the periodicals. His main drama collections are *The Many Deaths of Danny Rosales and Other Plays* (1983), *Johnny Tenorio and Other Plays* (1992) and *Dreaming on a Sunday in the Alameda and Other Plays* (2004).

The participants in the seminar got a 'live' acquaintance with a unique artistic and cultural phenomenon of the Chicano dramatic literature as a peculiar trend of American literature represented by Carlos Morton as one of the pioneering dramatists belonging to the so called Chicano generation of Americans of Mexican descent that emerged with the dissipation of militant political efforts of the

Chicano movement in the 1960s. The term 'Chicano/a' is thought to have been originated in California in 1930-1940 as a derivative from the word 'Mexicano' specifically pronounced as 'Mesheecano'. The term 'Chicano' was at first used by Mexicans in a negative connotation to mean someone who could not speak Spanish and was "ashamed" of their culture. Nevertheless, this particular term was taken up in the mid 1960s by mostly urban Mexican American left-wing political activists who proudly identified themselves as Chicano thereby expressing their unique ethnic identity in the struggle for being accepted into the Anglo-American society of the U.S. Chicanos maintain the cultural sense developed as the U.S. born Hispanic-cultured Mexicans striving for the regeneration of an original culture destroyed through colonialism by connecting their culture to the indigenous peoples of North America, especially to a historically remodeled mythicalnation of Aztlan.

Chicano literature often tends to focus on the theme of identity. It reveals Mexican-American identity associated with the consciousness of political struggle encompassing romantic idealism and left-wing political orientation based on democratization of the Catholic Church, questioning patriarchy, etc. It is interesting to note that, in contrast to many European left-wing movements, it does not reject the Catholic religion. What Chicanos reject is being categorized as immigrants (or foreigners) in the context of the U.S. – they are not inclined to identify themselves with Mexico. Actually, their identity is ambiguous, caught between the U.S. and Mexico, or in other words, they are neither Mexicans,

nor Americans. Their culture demonstrates intermixture or clash of cultures based on the historic experience of ethnic exclusion.

Since traditional Chicano drama IS intent on establishing social justice rather than on discovering specific aesthetic schemes, it owes much to religious, political and social events. This sort of drama developed from Mexican travelling shows bearing a tragicomic effect and resembling vaudevillian scenic presentations reflecting Mexican folklore tradition with the stock characters of the European *commedia dell'arte*. The plays were adapted to local and contemporary needs. Their success depended very largely on the comic ingenuity of the performers who were engaged in mime, farce and clownish acting and, above all, the message. The Chicano plays known as *actos* helped to relieve the misery and the problems of local miners, railroad and ranch workers and did it mainly through laughter at the actors playing the oppressors. Later on they grew into a type of agit-prop theatre aiming to educate the audience in politics and motivate them to social action.

In 1965 the contemporary Chicano theatre came into prominence. The Chicano literary renaissance was marked by re-birth of the Chicano theatre that turned into professional theatre with new professional standards. Although this dramatic genre is engaged in social action and functions as a platform for sharing political ideas rather than in dramatic art, in it the creative endeavor to reach higher levels of professionalism has been observed. The more so that having found new modes of dramatic expression the playwrights moved

into the U.S. theatrical mainstream with Luis Miguel Valdez and his play *Zoot Suit* staged at Broadway in 1979 and Carlos Morton's New York production of *Pancho Diablo* in 1987.

At the seminar, Morton introduced his dramas from the academic perspective and as products of academic formation yet preserving the Chicano tradition of socially relevant and challenging plays that dramatize the key events in Mexican and Mexican-American history engaged with contemporary political issues. One of the main principles in his dramatic art is education and motivation through entertainment; here even metaphysical issues are reflected through laughter by blending humour and pathos. In order to expose both philosophical and political insights into the contemporary condition of man, he often takes exotic materials and gives fresh approach to archetypal themes and motifs. As the playwright admitted, his play *La Malinche* (1995) was fashioned after Euripides' *Medea*; *The Miser of Mexico* (1989) is a free adaptation from Molière who borrowed heavily from Plautus and was influenced by *commedia dell'arte*, and *John Tenorio* (1983) is a contemporary Chicano adaptation of the Don Juan theme first introduced by Tirso de Molina in 1630. The latter depicts the Mexican-American problem of donjuanism: the character of Morton's Don Juan is influenced by both New York and Mexico City. First and foremost, Morton adapts universal themes to the needs of the Chicano community, the plots responding to its political, religious, social and cultural history. For him, archetypal characters seem to be more effective than the realistically drawn. On the other hand, he depicts epic

and mythical personages as ordinary people. For instance, the Miser was modeled after a historic figure, the Minister of Finance during the regime of the dictator Porfirio Diaz.

One of his dramatic instruments is deconstruction of iconic figures in history, art and religion that turns a play into bitter satire. To convey his message the playwright uses fantasy that is often grotesque and evokes laughter. His satire is coloured with romantic idealism, and buffoonish elements interact with the sublime.

Morton's dramas vary in form and subject. He employs the flashback technique and retrospection in the docudrama *The Savior* (1986) where the protagonist is already dead when the play begins and appearing only in flashbacks. The playwright has discovered a very interesting mask-hat parallel – the change of the hat introduces another identity – thus bringing in the Mexican cultural context. Since the play tells the story about the historical barbaric assassination of Archbishop Oscar Romero from El Salvador, it has links with T.S. Eliot's modernist drama *Murder in the Cathedral* (1935). The dramatist stressed that it took five years of research to produce the play, including interviews with the witnesses from El Salvador. In *Dreaming on a Sunday in the Alameda* (1989) the figures painted by Diego Rivera come to interact with their author by stepping down from the mural. Moreover, they acquire allegorical characteristics. The dramatic action of the plays is often set in mythical space – Heaven, Hell, or Earth. The play *Esperanza* (2000) was written in the genre of opera. It is an original musical drama with a rather unexpected subject – a mineworkers' strike in the American Southeast during the 1950s.

Morton's plays represent a Chicano mythos. They show that Chicano ideals involve a rejection of borders in many respects, even in the sphere of language. Some of his dramas might attract the interest of socio-/ethno-linguists due to the bilingual or hybrid character of the texts where dramatic dialogue fluctuates between American English and Spanish, or 'Mex-Tex' and 'Spanglish', a patois spoken along the border with Mexico and the U.S.A.

The dramatist is also involved in writing Chicano youth drama based on improvisation and education. For instance, *At Risk* (1989) deals with the problem of AIDS. Relying

on an old morality play tradition, the author claims that theatre might be extremely effective in helping young people, especially teenagers not to fall into various traps.

In Kaunas, Carlos Morton also conducted a three-day seminar *I Paint What I See* with the BA and MA students of English Philology and Culture Management. The Professor and playwright tutored them in playwriting and performance. During the seminar *The American Drama of Carlos Morton* the participants also enjoyed watching several scenes from the plays that were performed by the author and students.

Juozo Jasaičio knygos aptarimas-mokslinis seminaras

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (Lietuva / Litwa)

2007 m. balandžio 24 d. Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete įvyko Juozo Jasaičio knygos aptarimas-mokslinis seminaras. Lietuvių filologijos katedros vedėjas doc. Aleksandras Krasnovas pristatė ilgamečio katedros darbuotojo doc. Juozo Jasaičio kūrybos psichologijos ir estetikos antologiją „Lietuvių rašytojai apie kūrybą“.

J. Jasaitis pabrėžė, kad džiaugiasi sudaręs knygą, kurios esmė – pačios svarbiausios, svariausios lietuvių rašytojų knygos. Tai XIX-XXI a. lietuvių rašytojų intelektualinio pobūdžio tekstai, surinkti iš knygų, periodikos, rankraštnų. Nelengva buvo rinkti medžiagą, nes nemažai rašytojų gyvena už Lietuvos ribų, dauguma jų kūrybos ir estetikos – užsienio šalių spaudiniuose. Medžiaga rinkta ilgai ir nelengvai, tarp knygų ir spaudinių užsidarius ilgoms dienoms. Sudarytojui teko perversti „Aidus“, „Metmenis“, „Akiračius“, „Literatūros lankus“, „Draugą“, „Dirvą“, „Tėviškės žiburius“ ir dar daugybę lietuvių išėivijos žurnalų ir laikraščių. Esminis medžiagos atrankos principas buvo kūrybos filosofijos problematika. Tekstai antologijoje pateikiami chronologine tvarka, išryškinant lietuvių literatūrinės savimonės brendimą, gilėjimą ir šakojimąsi. Kitas nelengvas aspektas – autorinės teisės, reikėjo kiekvieno autoriaus klausti, rašyti laiškus, ar neprieštarauja

jų nuomonių, minčių spausdinimui. Įdomu buvo gauti atsakymus.

„Nemuno“ savaitraščio bendradarbis Vidmantas Elmiškis, Kauno humanitarinį fakultetą laikantis savo *alma mater*, kadais diplominį darbą sėkmingai parašęs vadovaujant J. Jasaičiui, žavėjosi savo darbo vadovo jaunatviškumu bei jo jaunystės šaltiniu – parankine filologo knyga. Antologiją V. Kelmiškis įvertino kaip itin svarbią lietuvių literatūros istorijai.

J. Jasaičio studentė dr. Eglė Keturakienė pabrėžė antologijos modernumą, laiko dvasią atliepiantį jos aspektą, naujausių literatūrinių tendencijų ir praeities susitikimo ritualo svarbą. Kiekviena knyga turi savo likimą, veikia mūsų gyvenimą. Ir šios knygos pradžia simboliškai susitinka su pabaiga. Tą lemia literatūrinė tradicija, kanonas.

Knygos vertintojai kelė medžiagos atrankos ir paties sudarytojo kūrybos suvokimo klausimus. J. Jasaičiui artimiausia – XIX-XX a. pradžios laiko literatūra, tradicija. Jis žavisi kuklia J. Biliūno proza, jo humanizmo patosu. Ir pats kuria šios tonacijos vedamas (romanas „Servų vasara“). Docentui artimi sentimentai, jausmingoji kūrinio paskirtis. Kalbėdamas apie antologijos medžiagos atrankos principus, J. Jasaitis sakėsi atrinkęs pačius esmingiausius, prasmingiausius rašytojų teiginius, apibendrinimus ir išvalgas apie kūrybą.

Seminarų ciklas Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete

Daiva Aliūkaitė (Lietuva / Litwa)

2007 m. pavasario semestre Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete įvyko literatūrologijos ir kalbotyros tyrinėjimams skirtas seminarų ciklas.

Kovo 27 d. įvyko seminaras *Augalų semantika tautosakoje ir mitologijoje*. Pranešėja hum. m. dr. Daiva Šeškauskaitė, Lietuvos Žemės ūkio universiteto docentė, pristatė kai kurių lietuvių tautosakoje būdingiausių augalų etnobotaninę kvalifikaciją. Nemažai kalbėta apie „moteriškas“, „raganiškas“ žoles, pasaulio medžio žolinius atitikmenis. Ypač dėmesį pranešėja skyrė *rūtai*. Lietuvių botaninė sąvoka *rūta* turėjo kitą, bendresnę reikšmę – *šaka, puokštė, kas išrauta*. Kaip teigiama pranešime, rūtomis vadinami žolynai ir jų šakelės perėjo į vieno augalo *rūta* paveikslą ir įprasmino universalią meilės ir erotikos tautinę gėlę. Ir mėtomis, ir rožėmis, ir lelijomis, etc. įvardijami augalai prilygsta rūtos etnorūšies augalų signifikatinei sąvokai. Ilgainiui buvo užmirštos mitinės, religinės bei psichologinės sąvokų prasmės – jų rekonstrukcija pagal tautosakos tekstus, etnomedicinos tradicijas bei prietarus atskleidžia lietuvių pasaulėvaizdį, tikslina leksemų semantiką.

Gegužės 17 d. įvyko seminaras *Per kalnus ir slėnius vasaros karštyje: indoeuropiečių kalbų paminklų tyrinėjimas senojoje Anatolijoje*. Pranešėjas prof. hab. dr. Heineris Eichneris, Austrijos Vienos universiteto Kalbotyros instituto Indogermanistikos padalinio profesorius, tyrinėjantis istorinę kalbotyrą (sinchroninę ir diachroninę) bei indoeuropiečių prokalbę, pristatė jau keletą vasarų vykstančias kalbotyriminių ekspedicijas Anatolijos krašte. Profesorius su jaunesniais kolegomis keliauja ir fiksuoja architektūrinuose statiniuose, nekropoliuose, antkapinėse plokštėse, sarkofaguose išlikusių senųjų kalbų rašmenis: senųjų anatoliečių (hetitų, palaišų, luvijų, likų), senovės germanų (ir runologijos), indoiraniečių (ypač vedų, avestų, kurdų), klasikines – lotynų (oskų-umbrų) ir senovės graikų, baltų – slavų (ypač lietuvių, senovės slavų, rusų), senovės armėnų, keltų, balkanų kalbų. Tyrinėdamas senosiose kapavietėse bei išlikusiuose statiniuose užfiksuotus rašmenis, mokslininkas tiria indoeuropiečių prokalbei priklausančių kalbų santykius su šia prokalbe besiribojančiomis kalbomis. Čia itin praverčia profesoriaus žinios ir domėjimasis epigrafija, istorija, archeologija.

KNYGU RECENZIJOS / RECENZJE KSIĄŻEK

GREENBLATT, Stephen, 2006. Poetyka kulturowa. Pisma wybrane. Redakcja i wstęp Krystyna Kujawińska-Courtney. Kraków: Universitas, ss. LXXII, 453.

Wiesław Caban (Lenkija / Polska)

Nowy historycyzm, narodzony na Zachodzie, stosowany jest przez wybitnych naukowców. Widać także jego obecność w programach nauczania szkół wyższych w USA i Europie Zachodniej. W tym nurcie mieści się twórczość Stephena Greenblatta, która niestety w Polsce jest stosunkowo mało znana. Jest to poniekąd niezrozumiałe, bo S. Greenblatt w 1980 roku otrzymał prestiżową nagrodę British Council za książkę *Renaissance Self-Fashioning: from More to Shakespeare*. (*Renesansowa autokreacja: od More'a do Szekspira*). Ponadto trzeba dodać, że prowadził on wykłady w kilkunastu renomowanych uniwersytetach na świecie, poczynając od USA poprzez Europę Zachodnią, Afrykę, Azję i kończąc na Australii. Wreszcie w 2004 roku ukazała się jego obszerna monografia *Will in the Word: how Shakespeare became Shakespeare* (*Will na świecie: jak Szekspir stał się Szekspirem*). W tej sytuacji pomysł prof. dr hab. K. Kujawińskiej-Courtney przybliżenia twórczości profesora z Uniwersytetu Harvarda jest niezwykle cenny i z pewnością spotka się z właściwym odzewem w środowiskach akademickich. Chociaż nie należy

też wykluczać, że pojawią się głosy, jakoby nowy historycyzm utrudnia weryfikację faktów, że powoduje on dowolną interpretację przeszłości. I wreszcie, że jego stosowanie uniemożliwia właściwe rozliczenie z PRL-em. Niestety, z głosami dotyczącymi utrudnień w rozliczeniu z PRL-em już się spotkałem.

Publikacja składa się z dwu części. Pierwsza – to obszerne wprowadzenie przygotowane przez K. Kujawińską-Courtney, a dotyczące okoliczności narodzin nowego historycyzmu, jego odbioru w środowiskach akademickich w USA i na Zachodzie Europy. I wreszcie, znajdujemy tu ciekawe rozważania na temat roli i miejsca twórczości Greenblatta w naukach humanistycznych. Na część drugą składają się tłumaczenia najciekawszych tekstów Greenblatta. Zadanie to wykonali członkowie Interdyscyplinarnego Zespołu Badawczego *Szekspir w kulturze polskiej i światowej*, działającego przy Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego.

Uzupełnienie publikacji stanowi rys biograficzny Greenblatta i bibliografia jego prac.

We „Wprowadzeniu” prof. dr hab. K. Kujawińska-Courtney, prezentując różne

pojmowanie nowego historycyzmu, przedstawiła również swoją definicję. Według niej, nowy historycyzm, czyli poetyka kulturowa, to „synonim pojęć kulturowych formacji czy też podstawowych sformułowań w słownictwie strukturalistów i postrukturalistów, których używa wielu socjologów kultury i badaczy zajmujących się studiami kulturowymi”. I dalej Autorka powiada, że można też ten termin określić jako „system form, praktyk, procesów i mechanizmów znaczeń, zgodnie z którymi uznaje się, że kultura nie tylko kształtuje sama siebie, ale też nadaje znaczenie rzeczywistości, która z kolei też ją definiuje” (s. IX-X). Trzeba przyznać, że jest to inspirująca propozycja.

W dalszej części „Wprowadzenia” prof. K. Kujawińska przedstawia różne modele interpretacji autorów, którzy w swych pracach odwołują się do nowego historycyzmu. Oczywiście odpowiednie miejsce poświęca Greenblattowi. Ta część „Wprowadzenia” (s. V-XLVI) stanowi swoistego rodzaju odrębną rozprawę i – moim zdaniem – winna być opublikowana w czasopiśmie o profilu humanistycznym, które ma zarazem szerszy krąg odbiorców. W ten sposób z bardzo ciekawymi przemyśleniami prof. K. Kujawińskiej-Courtney mogłoby się zapoznać szersze grono czytelników.

W drugiej części „Wprowadzenia” (s. XLVI-LXX) Autorka omawia eseje Greenblatta, które składają na antologię. O wyborze tekstów zdecydowała chronologia, bo – jak słusznie zaznaczono – w ten sposób najlepiej można zilustrować rozwój myśli i zainteresowań Greenblatta.

Przy wyborze i opracowywaniu tekstów prof. K. Kujawińska-Courtney prowadziła konsultacje z samym S. Greenblattem. W sumie zostało przetłumaczonych 10 tekstów, dzięki którym czytelnik jest w stanie zapoznać się z założeniami krytyczno-metodologicznymi nowego historycyzmu Stephena Greenblatta.

Należy podkreślić, że każdy tłumaczony tekst został opatrzony wieloma objaśniającymi przypisami. To niewątpliwie ułatwia lekturę. Ale też należy dodać, że przypisy objaśniające dobrze świadczą o warsztacie naukowym członków Zespołu.

Omawiana publikacja niewątpliwie przyczyni się do zainteresowania w kręgach akademickich założeniami metodologicznymi nowego historycyzmu. Swoistego rodzaju promocją tej książki jest również to, że ukazała się ona w prestiżowej serii wydawniczej *Horyzont Nowoczesności*. Jest ona także promocją Zespołu Badawczego *Szekspir w kulturze polskiej i światowej*.

Kielce, 19 IV 2007 r.

О некоторых итогах изучения балтийского староверия

ПОТАШЕНКО, Григорий, 2006. *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв. Исследования, документы и материалы. Вильнюс: Aidai. 543 с., илл.*

Инна Кажуро (Lietuva / Litwa)

В 2006 году, через год после выхода в свет исторического и биографического словаря «Староверие Балтии и Польши», издательство „Aidai” выпускает вторую книгу Григория Поташенко – «Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв. Исследования, документы и материалы».

Сегодня русское староверие (древлеправославие, старообрядчество) как сложное явление русской истории интенсивно изучается целым комплексом гуманитарных наук: историей, социологией, религиоведением, философией, антропологией, искусствоведением и т. д. Целостное осмысление феномена староверия невозможно без исследования многочисленных староверческих обществ, по причине жестоких религиозных и социальных преследований оказавшихся вне пределов России. Как известно, староверы бежали из страны во все стороны света: на север (в Печерский край, Карелию) и на восток (в Сибирь, Китай), на юг (в Украину,

Молдавию, Турцию, на Кавказ) и на запад (в страны Центральной и Восточной Европы, в Австрию). Новая книга Г. Поташенко посвящена староверам, обосновавшимся за западными пределами России, а именно на территории Литвы. В исследовании ставится задача создать цельное представление о раннем периоде истории русского староверия в Литве. «Староверие в Литве» продолжает ряд книг со схожим названием: «Староверы Эстонии»¹, «Староверие Латвии»², «Староверие Балтии и Польши»³ и свидетельствует о наличии обобщающего этапа в балтийских старообрядческих студиях.

Столь объемной задаче исследования соответствует огромное количество используемых источников, которое для удобства обозрения можно выделить в несколько групп:

- 1) полемические, богословские и исторические сочинения староверов XVIII и XIX вв.;
- 2) постановления беспоповских соборов;

¹ ПОНОМАРЕВА, Г.; ШОР, Т., 2006. *Староверы Эстонии: краткий исторический справочник*. Таллинн.

² *Староверие Латвии: исторический опыт, культура и современные процессы в обществе*. 2005. Рига.

³ БАРАНОВСКИЙ, В.; ПОТАШЕНКО, Г., 2005. *Староверие Балтии и Польши: краткий исторический и биографический словарь*. Вильнюс.

- 3) обширная государственная документация (сюда входят указы российских царей и Сената, доклады и резолюции министров, донесения и записки Синода, губернаторов, воевод, послов, челобитные и донесения местных помещиков, описи канцелярии, акты и др.);
- 4) фиксированные устные рассказы местных староверов.

Особую ценность представляют архивные материалы Виленской губернии и устные рассказы староверов, в большинстве своем впервые вводимые в научный оборот, а также другие малоизученные источники, получающие в контексте данного исследования новую историческую интерпретацию.

Г. Поташенко предлагает собственную периодизацию истории литовского староверия. До сих пор полную периодизацию староверия в Литве предложил только Иван Прозоров в «Истории старообрядчества» (1933). В основу деления истории староверия на периоды у него положено отношение государства к староверию как к вероисповеданию. Арнольд Подмазов, разработавший периодизацию истории староверия Латвии и отчасти всей Балтии, излагает прошлое староверия в балтийских государствах как историю событий, связанных с судьбами соответствующих государств (с. 32). Для Г. Поташенко история староверия в Литве – это прежде всего часть истории христианской церкви. Свою периодизацию староверия в Литве автор основывает на событиях и процессах церковного развития с учетом изменения политической ситуации в России и Литве (с.

33). Вместе с тем необходимо учитывать, что старообрядческая община в Литве, с одной стороны, является социокультурной и конфессиональной группой русского этноса, а с другой стороны, составляет русское национальное и конфессиональное меньшинство в Литве. Г. Поташенко определяет староверие в Литве как религиозный и культурный феномен двух обществ: российского и польско-литовского. Чтобы целостно представить феномен староверия в Литве автор углубляется в политические и церковные события российской истории, начиная с периода правления Алексея Михайловича до царствования Александра I. Кроме того, так как в исследуемый период территория Великого княжества Литовского (далее ВКЛ – *И. К.*) простиралась далеко за пределы границ нынешней Литвы, в книге рассматриваются вопросы развития староверия в Белоруссии (Ветковский район) и Латвии (беспоповский приход в Лигинишках, ныне – Даугавпилс).

Итак, согласно периодизации Г. Поташенко, в истории русского староверия Литвы выделяется четыре периода:

- 1) **ранний период** (1660-1710 гг.) – время появления в Литве первых старообрядцев-эмигрантов, придерживавшихся общих положений учения раннего староверия, в основном беспоповства, и возникновения их первых общин.
- 2) собственно **феодосеевский период** (1710-1823 гг.) – период распространения церковного учения Феодосия Васильева (умер в 1711 г.) и формиро-

вания главных институтов церковного управления староверческих обществ за границей. В политическом аспекте этот период отмечен относительной религиозной терпимостью со стороны светских и церковных властей Речи Посполитой, а также российского правительства при Александре I (на троне 1801-1825 гг.).

- 3) **федосеевско-поморский**, или переходный период (1823-1918 гг.) – в это время происходит утверждение института брака (это ключевая проблема в различных направлениях беспоповства) и сближение с учением и практикой умеренного поморского направления беспоповства.
- 4) **поморский период** – с 1918 г. по настоящее время. Время утверждения вероучения и практики поморского общества, распространение самоназвания «поморцы»⁴, формирование полной структуры церковного управления. (Два последних периода остаются за пределами настоящего издания.)

Поставленная перед исследователем задача требовала отступления от хронологически-линейного описания истории по периодам. Автор книги выделяет несколько ключевых аспектов анализируемой проблемы, определяющих специфику исторического развития столь многосложного феномена, как раннее староверие в Литве.

Таковыми аспектами исследования литовского староверия в книге являются:

- мотивы и факторы **эмиграции** староверов из России в ВКЛ (в Речи Посполитой);
- **социально-правовое и религиозное положение** староверов в эмиграции (ВКЛ);
- время и место **возникновения** старообрядческих **приходов** на северо-западных землях ВКЛ;
- развитие **внутренней религиозной жизни** федосеевцев в ВКЛ и ход их полемики с поморцами и новоженами (с. 495).

Книга состоит из введения, пяти разделов, заключения, библиографии и указателя имен. Композиция всех пяти разделов единообразна:

- исследовательская часть,
- документы и материалы (в основном, в отрывках),
- комментарии.

В первом разделе изложены «**ближайшие поводы**» к **возникновению в Русской церкви раскола** в XVII в.: деятельность патриарха Никона, его отношения с царем Алексеем Михайловичем, участие в Московских соборах 1656, 1666 и 1667 гг. греческих патриархов и т. д.

Второй раздел раскрывает историю **репрессий** государства против староверов в XVII-XVIII вв. и их **эмиграцию** на запад. Подробно и всесторонне анализируется эмиграция староверов в ВКЛ: ее мотивы, масштабы, ход, а также меры российского государства по ее предотвращению.

⁴ Название и самоназвание «поморцы» пошло от староверов, основавших в Поморском крае (историческое название обширной территории на севере европейской части России) в XVIII в. Выговское общежитие – авторитетный религиозный и культурный центр беспоповства. Подробнее о термине см. на с. 10-11 рецензируемого издания.

На Большом церковном соборе 1682 г. была выработана целая система репрессий против старообрядцев. Проклятые церковью и преследуемые государством, староверы были обречены на уничтожение. Вожди старообрядцев были казнены, остальные изгнаны из городов. Началось систематическое насильственное разрушение староверческих скитов (монастырей) и центров. Как следствие в России получили распространение два трагических явления: *самоистребление* (самоожжение, самоуморение, самоутопление, «пощение до смерти» и т. д.) и *бегство* (за границу и в глухие места и непроходимые леса внутри страны)⁵. В сложившейся ситуации огромная часть приверженцев древнего православного благочестия выбрала участь изгнания. Появление первого старовера в Литве зафиксировано в одном из крупнейших памятников историографической мысли староверия XIX в. – Дегуцком летописце (полное название – «Хронограф, сиречь Летописец Курляндско-литовский»): «прииде в Литву от страны Московския муж именем Трофим Иванов». С этого момента и начинается более века длившийся процесс расселения русских беженцев в северо-западных землях ВКЛ. Его динамика и география зависели от политических действий российского государства, в которых чередовались периоды строгого неприятия и уничтожения «раскольников» как врагов государственной религии с периодами более прагматичного и мягкого подхода к проблеме. В рамках

исследуемой эпохи более гуманный для того времени взгляд на староверческий вопрос можно наблюдать в политике Петра I, Екатерины II и Александра I. В исследовании подробно, на большом количестве источников рассмотрены меры России по возврату беглецов. Из-за массового бегства населения за границу государство несло огромные экономические потери. Меры по предотвращению нежелательной эмиграции сводились как к дипломатическим увещаниям польско-литовской шляхты выдавать России «утеклецов» (при этом в различных ультиматумах и манифестах староверы, как правило, именовались «дезертирами», «изменниками», «ворами», «раскольниками»), так и к карательным операциям на территории ВКЛ, которые стали возможны по причине военно-политического ослабления ВКЛ в XVIII в. Фельдмаршал Петр Александрович Румянцев в 1782 г. предложил в русском Сенате в качестве меры к прекращению эмиграции «облегчить крестьянам их жизнь в стране» (с. 225), но его голос не был услышан. В целом, мы можем наблюдать, как тяжело было государству прийти к признанию за староверами права на свободу вероисповедания и права на жизнь по представлениям, отличным от общепринятых.

В следующих двух разделах рассматривается **религиозное и социально-правовое положение староверов** сначала на территории ВКЛ (вторая половина XVII в. – 1795 г.) (3 раздел книги), затем в

⁵ КАРТАШЕВ, А. В., 2000. История русской церкви. Т. 2. Москва. С. 337-338.

Виленской губернии в составе Российской империи в 1795-1825 г. (4 раздел).

Пятый раздел посвящен **внутренней жизни староверов в Литве: формированию учения федосеевцев** в среде беспоповства, дальнейшим переменам в религиозной жизни беспоповцев-федосеевцев во второй половине XVIII в. и постепенному их переходу к поморскому согласию беспоповства. Достаточно изученный в России вопрос о деятельности Феодосия Васильева и его сына Евстрата Васильева рассмотрен в исследовании в соответствии с темой литовского староверия. Особенно подробно Г. Поташенко останавливается на до сих пор мало изученной деятельности двух важных духовных центров федосеевства на территории этнической Литвы в XVIII-XIX вв. – Гудишкской⁶ и Дегуцкой (Дегучайской)⁷ обителей (монастырей).

Гудишкскую обитель основал «Евстрат Федосеевич⁸ с братиею», здесь были воспитаны известные духовные отцы, которые по примеру апостолов путешествовали по деревням, «укрепляя слабых и колеблющихся в благочестии» (с. 412). Именно здесь, как считает Г. Поташенко, в 1752 г. проходил так называемый Польский собор, на котором были составлены Польские статьи⁹ – важный документ по истории религиозных обычаев и норм федосеевского общества в середине XVIII в. По этому документу можно наблюдать также становление в литовском беспоповстве особого института «духовных отцов». На примере Гудишкской обители автор прослеживает локальные механизмы распространения федосеевства (с. 412).

С 1750-х гг. начинает свое существование Дегуцкая обитель, основанная «остальцами» разрушенного Гудишкского общежительства. Под руководством авторитетных духовных отцов Дегуцкий приход процветал, его влияние распространялось среди общин литовских староверов. Дегуцкие староверы поддерживали связи со своими единоверцами в соседних странах и России. Наконец, в Дегутях были созданы важные документы, обосновывающие переход на позиции беспоповского-поморского согласия.

Очень интересными представляются материалы об особенностях внутренней церковной организации староверческих приходов, о нормах поведения в церкви.

Автор предупреждает читателя, что заявленная тема не исчерпывается книгой, однако, читая книгу, мы убеждаемся, что уже в нынешнем объеме она представляет богатейший источник информации о «выживании» староверов в инорелигиозном и инонациональном окружении и может служить отправной точкой для дальнейших исследований по истории староверия в ВКЛ. Да простит нас широкий круг читателей за то, что отметим еще и нужность сего труда для самих староверов, утрачивающих при современных темпах и методах нивелировки культур память, традиции, веру.

Книга является достойным итогом более чем десятилетних изысканий автора в области староверия. На таком фундаменте открываются новые горизонты познания истории, мира и человека в нем.

⁶ 1728-1755гг. (окрестность Дукштаса), разорена российскими войсками.

⁷ 1756-1851гг. (ныне пос. Дегучай Зарасайского р-на Литвы), ликвидирована царскими властями.

⁸ В разных источниках также Евстрат Васильев – сын и последователь «дивного учителя» Феодосия Васильева, автор жития о нем.

⁹ Или «Устав Польский или «чин» как принимать в Феодосиянское согласие». В рецензируемом издании текст «Устава» приведен полностью (с. 466-470).

KIENIEWICZ, Stefan; ZAHORSKI, Andrzej; ZAJEWSKI, Władysław, 2006. Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe. Pod red. Władysława ZAJEWSKIEGO. Warszawa: wydawnictwo „Książka i Wiedza”, wyd. V, ss. 429.

Tomasz Chinciński (Lenkija / Polska)

Wiek XIX znacznie przekraczający swe chronologiczne, stuletnie granice, rzecz można, był klasyczną „epoką rewolucji”. Rozpoczął się on zburzeniem Bastylli, albo jeszcze wcześniej – niepodległościową rewolucją amerykańską, a zakończył wybuchem pierwszej wojny światowej i rewolucją bolszewicką w Rosji. Rewolucje stały się w XIX stuleciu wyrazem buntu, sprzeciwu wobec dogmatów starego porządku (*ancien régime*’u); chciały zmienić strukturę polityczną ówczesnej Europy. Ruchy rewolucyjne nie tylko dążyły do zmian ustrojowych, mających na celu podważenie istniejącego porządku prawnego, czyli obalenia panującego monarchy, bądź siłą narzucenia mu konstytucji, ale także walczyły o przeprowadzenie korekt granic na mapie Europy. Narody, które utraciły swoją niepodległość, na drodze rewolucji dążyły do jej odzyskania.

Dla Polski, która w latach 1772-1795 stopniowo dostała się pod panowanie mocarstw zaborczych, insurekcje stały się wyrazem dążeń do „wybicia się na niepodległość”. Co

więcej, powstania dla Polaków stały się w wieku XIX elementem tożsamości politycznej. Zrzućenie jarzma zaborów było „jednym z aksjomatów polskiej niepodległościowej myśli politycznej w XIX wieku”¹. Trzy powstania narodowe – kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe – choć nie doprowadziły do odzyskania niepodległości, to z pewnością przyczyniły się do ocalenia tożsamości narodu polskiego. Co nie mogło pozostać bez znaczenia w epoce formowania się w Europie nowoczesnych narodów.

Piąte wydanie w przeciągu 14 lat *Trzech powstań narodowych* niewątpliwie można uznać za sukces, a jednocześnie potraktować jako hołd złożony dwom zmarłym znakomitym historykom: prof. Stefanowi Kieniewiczowi i prof. Andrzejowi Zahorskiemu. Wszyscy trzej autorzy to bez wątpienia najwybitniejsi w bieżącej historiografii znawcy tematyki epoki powstań narodowych, legitymujący się bardzo bogatym dorobkiem naukowym. Dlatego książkę należy zaliczyć do klasyki polskiej historiografii. Bardzo piękne, na zna-

¹ KALEMBA, S., 1992. Spojrzenie na polskie drogi do wolności (1794-1870), „Studia z dziejów polskiej myśli politycznej”. T. V: Dążenia do niepodległości Polski a ocena rządów zaborczych w XIX wieku. Zbiór studiów pod red. S. KALEMBKI. Toruń. S. 10.

komitym papierze i bogato ilustrowane, półalbumowe wydanie podnosi walory estetyczne tej książki. Książki, w której każde zdanie jest na swoim miejscu, gdzie nie ma miejsca dla pustych, nic nieznaczących frazesów czy ogólników, a język jest na najwyższym poziomie wysublimowania i kultury literackiej.

Przedstawienie dziejów trzech powstań narodowych w jednym tomie ma ogromne znaczenie dla kształtowania świadomości historycznej szerokiego kręgu odbiorców. Jednak autorzy tego opracowania nie narzucają jedynej i „słusznej” interpretacji omawianych wydarzeń, pozostawiając czytelnikowi „pełną swobodę sądu dla poznania prawdy”. To sięgający po lekturę czytelnicy mają ocenić „motywy i pobudki tych przywódców narodu, którzy bądź podejmowali inicjatywę rozpoczęcia walki zbrojnej, bądź ją tylko akceptowali, udzielając moralnego i politycznego poparcia”. Autorzy w swoich zarysach trzech głównych powstań narodowych: kościuszkowskiego, listopadowego i styczniowego, narrację usuwają na dalszy plan, oddając bezpośredni głos uczestnikom tamtych wydarzeń. Przez to bliższa staje się czytelnikowi atmosfera tamtej epoki i łatwiej zrozumieć mu motywy, jakimi kierowali się powstańcy. Historycy ograniczają swoją wypowiedź do fragmentów stanowiących podsumowanie, zwracając uwagę na wzajemne zależności przyczyn i skutków oraz zadają pytania, na które nie zawsze udzielają odpowiedzi.

Istotą pomysłu powstania tej monografii było przedstawienie trzech polskich powstań narodowych na szerokim tle sytuacji międzynarodowej. Ukazanie wydarzeń powstańczych w międzynarodowym kontekście dziewiętnastowiecznej Europy zrywa z tradycyjnym

układem polskiej historiografii ograniczającym się do kwestii wewnątrz-militarnych. Autorzy *Trzech powstań narodowych* ukazują w sposób bardzo plastyczny wszystkie aspekty, które zdecydowały o klęskach zrywów niepodległościowych, podkreślając jednak, że to postawa mocarstw europejskich zdecydowała o niepowodzeniu powstań, a nie talenty przywódców wojskowych i politycznych. Izolowane Królestwo Polskie nie mogło przełamać własnymi siłami współdziałania na arenie międzynarodowej trzech mocarstw, uczestników rozbiorów Polski.

Polskie powstania narodowe autorzy tej pracy rozpatrują w powiązaniu z wydarzeniami rozgrywającymi się w Europie. Wybuchające na Zachodzie rewolucje nie mogły pozostać bez wpływu na postawy Polaków. Przygotowania oraz przebieg polskiego powstania pod wodzą Tadeusza Kościuszki zostały pokazane przez Andrzeja Zahorskiego w kontekście walki Europy monarchistycznej z rewolucyjną Francją. Z kolei początek lat dwudziestych XIX wieku przyniósł pierwszą w Europie falę rewolucji konstytucyjno-karbonarskich (Królestwo Obojga Sycylii, Piemont, Hiszpania, Portugalia), które przygotowały grunt dla buntu nocy listopadowej. Władysław Zajewski, analizując międzynarodowe znaczenie powstania listopadowego, nie ma wątpliwości, że przyczyniło się ono do ocalenia insurekcji belgijskiej i Monarchii Lipcowej we Francji przed groźbą interwencji Rosji Mikołaja I. Powstanie stało się też znaczącym bodźcem dla rewolucjonistów włoskich w Bolonii, Turynie, Parmie, czy Państwie Kościelnym,

a także inspirowało liberałów w Niemczech do walki o swobody konstytucyjne. Sytuacja międzynarodowa przyczyniła się również do podsycenia polskich nadziei niepodległościowych na krótko przed wybuchem powstania styczniowego. Wydawać się mogło, jak pisze Stefan Kieniewicz, że polityka zagraniczna Napoleona III, popierająca ruchy narodowościowe w Europie, jak i będące w pewnym stopniu jej skutkiem polityczne zjednoczenie Włoch oraz zjednoczenie i usamodzielnienie się Rumunii, otworzą również pomyślne horyzonty dla sprawy polskiej. Powstanie styczniowe mimo swojej klęski odbiło się silnym echem wśród uciśnionych narodów Europy: Czechów, Słowaków, Węgrów, Rumunów, Bułgarów i Serbów, wpływając na radykalizację działających tam ruchów rewolucyjnych. Powstanie przyczyniło się do odzyskania przez Finlandię swobód konstytucyjnych, gdyż Rosja zaangażowana w walkę z polską irredentą zmuszona została pójść na ustępstwa wobec Finów. Carskie represje wobec polskich powstańców wywołały oburzenie zachodniej opinii publicznej. W Europie organizowano wiece poparcia dla sprawy polskiej, na jednym z takich mitingów w Londynie powstała I Międzynarodówka.

Autorzy tej monografii podkreślają, że w każdej insurekcji czynnie uczestniczyli Litwini. Szczególnie w 1794 roku, odpowiadając na insurekcję warszawską i Raclawice, do walki poderwało się Wilno. W 1831 roku we wszystkich jedenastu powiatach guberni wileńskiej powstano z bronią w rękę. Choć powstańcom

nie udało się opanować samego Wilna, to jednak prowadzona przez nich wojna partyzancka zmusiła Rosjan do utrzymania poważnych sił na Litwie. Dzielnie walczyła młodzież polska z Wilna, ponosząc ciężkie straty.

Przedstawienie zarysu trzech głównych powstań narodowych: 1794, 1830 i 1863 roku, piórami trzech historyków, znakomitych znawców problematyki, w jednym tomie, okazało się bardzo trafnym pomysłem. Porównanie tej syntezy z trzema pracami napisanymi przez Kazimierza Bartoszewicza (*Dzieje insurekcji kościuszkowskiej*) i Augusta Sokołowskiego (*Dzieje Powstania Listopadowego* oraz *Powstanie styczniowe*), wydanych w Wiedniu w latach 1906-1911 nakładem Franciszka Bondego, przedstawiającymi zarys naszych powstań narodowych, pozwala zobaczyć, jak wyraźny rozwój nastąpił w badaniach powojennych i jak dalece zostały one osadzone w tematyce europejskiej. Właśnie ten postęp w badaniach archiwalnych pozwolił historykom na przedstawienie polskich insurekcji w powiązaniu z ruchami narodowowyzwoleńczymi Europy.

Ogromna wiedza i doświadczenie w zakresie znajomości dziejów epoki powstań narodowych, ale także ówczesnych stosunków międzynarodowych i europejskich ruchów rewolucyjnych, pozwoliły autorom omawianego opracowania na napisanie syntezy trzech najważniejszych polskich insurekcji, która ma charakter popularno-naukowy, a zarazem nie traci na rzetelności i precyzji opisu. Dzieje trzech głównych powstań narodowych zostały przedstawione zwięźle, jasno i przejrzyście.

ANONSAI / ZAPOWIEDZI

29 января – 1 февраля 2008 г. в Москве Факультет иностранных языков и регионоведения Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова организует ежегодный научно-практический семинар «**Оптимизация преподавания перевода в вузе**». В рамках семинара пройдут лекции, практические занятия и мастер-классы ведущих профессоров и преподавателей факультета иностранных языков и регионоведения МГУ по теоретическому и практическому переводу. Для участия в семинаре необходимо до **19 января 2008 г.** направить заявку по электронной почте: <fflex@ffl.msu.ru>, <fat-nelya@yandex.ru>

* * *

15-18 May, 2008. The fourth Lodz Symposium of Pragmatics “**New Developments in Linguistic Pragmatics**” will take place in University of Lodz, Poland. The conference comes as an answer to substantial intensification of pragmatics-oriented research in the past two decades, and provides forum for its essential systematization. The conference language is English. Participants intending to give a paper are requested to send a 200-300 word abstract by e-mail to the following address: <strus_pl@yahoo.com>. Deadline for submission of abstracts is **15 November, 2007**. More information here: Prof. Dr. Piotr Cap, Department of Pragmatics Institute of English, University of Lodz, e-mail: <strus_pl@yahoo.com>

20-25 июня 2008 г. в Москве Институт психологии РАН, Межрегиональная Ассоциация Когнитивных Исследований (МАКИ) и Центр Развития Русского Языка проводят **Третью международную конференцию по когнитивной науке (Биеннале когнитивной науки 2008)**. Цель конференции – междисциплинарное изучение познания, его эволюции, интеллекта, мышления, восприятия, сознания, представления и приобретения знаний, языка как средства познания и коммуникации. Центральными направлениями конференции 2008 года являются различные аспекты и методы изучения когнитивного развития: от возрастной пластичности мозга и проблем генетики и эволюционной антропологии до усвоения языка и культуры. В рамках конференции планируются секции и симпозиумы с устными докладами, однако предполагается, что преобладающая часть докладов будет сделана на обширных стендовых секциях, организации которых будет уделено особое внимание. Рабочие языки конференции – русский и английский. Принятые тезисы будут опубликованы к началу конференции. Заявки на участие в конференции и тезисы будут приниматься на сайте конференции с 1 сентября **по 1 декабря 2007 г.**, URL <http://www.cogsci2008.ru>

* * *

4-7 August, 2008. The international conference on **Language, Communication and Cognition** will take place on the Falmer campus of the University of **Brighton**, England. The

conference aims to promote an interdisciplinary, comparative, multi-methodological approach to the study of language, communication and cognition, informed by method and practice as developed in Cognitive Linguistics. The objective is to contribute to our understanding of language as a key aspect of human cognition, using converging and multi-disciplinary methodologies, based upon cross-linguistic, cross-cultural, cross-population comparisons. Deadline for submission of abstracts is **26 November, 2007**. More information here: <http://www.languageandcognition.net/>

* * *

24-26 October, 2008. 1st International Conference Discourse Approaches to Functional Linguistics, Translation and Foreign Language Teaching will take place in **Teacher Training College in Wloclawek&Department of Linguistic**

Pragmatics, University of Lodz, Wloclawek, Poland. The organizers encourage papers representing the current state of research in the status of discourse functional awareness in its source field of linguistic pragmatics, as well as its impact on the fields of translation and foreign language teaching (FLT). The conference language is English. Participants intending to give a paper are requested to send a 200-300 word abstract by e-mail to both of the following addresses: <violahale@autograf.pl> and <strus_pl@yahoo.com>. Deadline for the submission of abstracts is **30 April, 2008**. For further information please contact Viola Hale-Mucha: <violahale@autograf.pl>

Уважаемые коллеги! Информацию о конференциях, семинарах и других научных событиях Вашего вуза для публикации в Respectus Philologicus“ присылайте нам по адресу <ala.diomidova@vukhf.lt>.

VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAM

„Respectus Philologicus“ yra tarptautinis regioninis filologijos mokslo srities leidinys, skirtas gramatikos, semantikos ir semiotikos krypties (H 352) tyrinėjimams.

Pagrindinės „Respectus Philologicus“ kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

Leidinyje „Respectus Philologicus“ skelbiami Centrinės ir Rytų Europos regiono mokslininkų probleminiai straipsniai, vertimai, recenzijos, diskusijos, mokslinės veiklos apžvalgos. Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), apžvalgos, recenzijos – iki 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų būtina iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami atspausdinti dviem egzemplioriais, 12 punktų Times New Roman šriftu, 1,5 eilutės intervalu. Prie atspausdinto teksto turi būti pridėta ir elektroninė teksto rinkmena (teksto redaktorius – „Microsoft Word“, „Office’97“ arba naujesnė versija, rinkmeną galima atsiųsti elektroniniu paštu adresais <leonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. Tekstai turi būti parengti pagal toliau pateikiamus publikacijų struktūros reikalavimus. Straipsniai, parengti nesilaikant šių reikalavimų, redakcijos nesvarstomi. Redakcija pasilieka sau teisę, esant reikalui, redaguoti tekstą ir kartu nekeisti jo esmės.

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiamus mokslo straipsnius vertina mažiausiai du redaktorių kolegijos paskirti recenzentai. Iš jų bent vienas yra ne redaktorių kolegijos narys. Recenzentų pavardės neskelbiamos. Straipsnio pabaigoje redakcija nurodo datas, kada jis gautas ir kada priimtas publikuoti. Leidinyje skelbiami tik straipsniai, neskelbti nei viena iš pagrindinių leidinio kalbų.

„Respectus Philologicus“ publikacijų struktūra

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiami mokslo straipsniai turi atitikti tokius reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas bei metodologija, aptarta nagrinėjamos problemos tyrimų būklė, pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatai, padarytos išvados, nurodyta naudota literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio straipsnio turi būti pridėta anotacija lietuvių kalba, nurodyti reikšminiai žodžiai ir ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų santrauka anglų, o prie skelbiamo nelietuviškai – anotacija ir reikšminiai žodžiai straipsnio kalba bei ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų apimties santrauka anglų kalba.

Publikacijos pradžioje, kairėje puslapio pusėje, nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, įstaiga, kuriai ji(s) atstovauja (straipsnio kalba), autoriaus įstaigos (autoriaus pageidavimu – namų) adresas (autoriaus atstovaujamos šalies kalba), telefonas, elektroninio pašto adresas,

moksliniai interesai. Toliau puslapio centre spausdinama publikacijos antraštė. Straipsnio pavadinimas, autoriaus vardas ir pavardė, atstovaujama įstaiga kartojami prieš *Summary* straipsnio pabaigoje anglų kalba.

Nuorodos pateikiamos pagal tarptautinę Harvardo nuorodų sistemą (išsamiau apie šią sistemą žr.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Nuorodos pagrindiniame tekste pateikiamos pagal tokią schemą: skliausteliuose nurodoma šaltinio autoriaus pavardė, leidimo metai, puslapis ar puslapiai. Pvz.: Skaitytojas ar kalbėtojas „pasitelkia savo kultūrinę patirtį aiškindamasis kodus ir ženklus, kurie sudaro tekstą“ (Fiske 1998, p. 17). Autoriaus pavardės galima neminėti, jei iš konteksto visiškai aišku, kuriam autoriui priklauso nurodomas darbas. Jeigu šaltinis turi daugiau negu du autorius, nurodoma tik pirmojo autoriaus pavardė: (Kubilius *ir kt.* 1999, p. 131). Jei literatūros sąrašė du ar daugiau autorių yra bendrapavardžiai, autoriaus pavardė nuorodoje papildoma vardo inicialu: (Kubilius V. 1999, p. 15).

Paiškinimai ir pastabos pateikiamos pagrindinio teksto puslapio apačioje 10 p. šriftu. Jų numeracija ištisinė.

Literatūros sąrašas pateikiamas po pagrindinio teksto (arba po paiškinimų, jei jie yra). Šaltiniai sąrašė išdėstomi abėcėlės tvarka pagal autorių pavardes. Šaltiniai kirilica arba kitais netolytiškais šriftais pateikiami sąrašo pabaigoje. Šaltiniai nurodomi pagal šiuos pavyzdžius:

Nurodant knygą:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Knygos pavadinimas*. Leidimo numeris (jei ne pirmasis). Leidimo vieta: Leidėjas.

Nurodant grožinį kūrinį, straipsnį ar kitą smulkesnį tekstą iš knygos:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas. *In*: Knygos autoriaus ar sudarytojo (pastaruoju atveju prieš sudarytojo pavardę pridėdama santrumpa Sud.) Vardo inicialai. PAVARDĖ. *Knygos pavadinimas*. Leidimo vieta: Leidėjas, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito teksto pavadinimas. *Periodinio leidinio pavadinimas*, numeris, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš elektroninio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas*. Prieiga: Interneto puslapio adresas [Žiūr. data].

Jei tas pats autorius tais pačiais metais paskelbė daugiau negu vieną nurodomą šaltinį, jie skiriami raidėmis a, b, c ir t. t., rašomomis prie leidimo metų. Literatūros sąrašė šaltiniai pateikiami chronologiškai pagal išleidimo datą.

Lietuviškame tekste senesni lietuviški asmenvardžiai rašomi pagal dabartinės rašybos normas, o nelietuviški asmenvardžiai – originalo forma pagal leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (parengė SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. Vilnius: Mokslas, 81-89)

reikalavimus. Pirmą kartą tekste pateikiamas visas vardas (vardai) ir pavardė, o toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Nelietuviškame tekste asmenvardžiai rašomi pagal tos kalbos rašybos tradicijas. Nuorodose visi aprašai rašomi originalo forma.

Tekste minimus kitakalbius arba senesnius literatūros kūrinių, mokslo veikalų, periodinių leidinių pavadinimus rekomenduojama rašyti originalo forma. Jeigu jie verčiami arba trumpinami, skliaustuose arba išnašoje reikia nurodyti originalų pavadinimą. Nuorodose ir literatūros sąrašė visi pavadinimai rašomi originalo forma.

Knygų, žurnalų ir kitų atskirų leidinių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, o smulkesnių, atskiro leidinio nesudarančių, grožinės literatūros kūrinių, straipsnių ir kitų tekstų – kabutėse.

Grožinę literatūrą tekste rekomenduojama cituoti originalo kalba išlaikant autentišką rašybą ir skyrybą. Kitakalbės grožinės literatūros citatos gali būti išverstos išnašose. Kitakalbės mokslinės literatūros citatas rekomenduojama išversti.

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI

„Respectus Philologicus” – to międzynarodowe regionalne czasopismo naukowe z dziedziny nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem gramatyki, semiotyki i semantyki (H 352).

Podstawowymi językami „Respectus Philologicus” są języki polski, litewski, angielski i rosyjski.

W „Respectus Philologicus” publikowane są artykuły naukowe o charakterze problemowym, przekłady, recenzje, dyskusje uczonych regionu i przeglądy działalności naukowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wielkość artykułu – do 1 arkusza autorskiego (40 000 znaków drukarskich); przeglądy, recenzje – do 0,25 arkusza autorskiego (10 000 znaków drukarskich). Przekroczenie dopuszczalnej wielkości publikacji wymaga wcześniejszego uzgodnienia z redakcją. Przesłane do publikacji materiały powinny być wydrukowane przy zastosowaniu 1,5 odstępu między wierszami, czcionka: 12 Times New Roman w 2 egzemplarzach. Jednocześnie powinna być przedłożona wersja elektroniczna (edytor tekstów – Microsoft Word, Office’97 i późniejsze wersje; materiały można przysłać pocztą elektroniczną na adres: <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>). Teksty powinny odpowiadać wyszczególnionym poniżej wymogom odnośnie struktury publikacji. Prace nie spełniające wymogów stawianych przez redakcję nie będą przyjmowane. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian redaktorskich w nadesłanych publikacjach bez zmiany istoty treści.

Każdemu artykułowi naukowemu, który otrzymuje redakcja, kolegium wyznacza dwóch recenzentów, z których jeden nie jest członkiem kolegium redakcyjnego. Recenzja jest przeprowadzana anonimowo. Na końcu artykułu redakcja wpisuje datę otrzymania i przyjęcia artykułu do druku. Publikowane są jedynie oryginalne prace naukowe, które nie były publikowane w żadnym z podstawowych języków czasopisma.

Struktura publikacji w „Respectus Philologicus”

Do „Respectus Philologicus” przyjmowane są artykuły naukowe, odpowiadające wymogom dotyczącym takiego rodzaju publikacji. W artykule koniecznym jest sformułowanie i określenie metodologii badania naukowego, przeanalizowanie istniejących badań dotyczących danego zagadnienia, przedstawienie i uzasadnienie rezultatów analizy materiału, wyszczególnienie wykorzystanej literatury. Artykuł naukowy w języku polskim powinien mieć dołączoną adnotację (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich) w języku polskim, słowa kluczowe w języku

polskim i angielskim i streszczenie w języku angielskim (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich). Na początku artykułu, z lewej strony, podaje się imię i nazwisko autora, instytucję, którą reprezentuje autor, adres instytucji i adres domowy (wg życzenia autora), telefon i adres poczty elektronicznej, zainteresowania naukowe. Poniżej, pośrodku strony – tytuł artykułu. Tytuł artykułu, imię i nazwisko autora, instytucja, którą reprezentuje autor, należy powtórzyć w języku angielskim na końcu artykułu, przed *Summary*.

Odsyłacze bibliograficzne są cytowane według systemu harwardzkiego (więcej o systemie zob. http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Odsyłacze w tekście podstawowym zaznaczamy następująco: w nawiasie – nazwisko autora, rok wydania, po przecinku – strona lub strony.

Np. „Część ciała nie może występować w funkcji instrumentu” – pisał Grochowski (Grochowski 1974, s. 163).

Nazwisko autora można pominąć, jeżeli z kontekstu jednoznacznie wynika, że jest on autorem cytowanej pracy. Przy pracach zbiorowych podajemy nazwisko pierwszego autora (Kubilius *i in.* 1999, p. 131). Jeżeli w spisie wykorzystanych źródeł i opracowań dwóch lub więcej autorów ma to samo nazwisko, to w odsyłaczu przy nazwisku autora należy umieścić inicjał imienia (Kubilius *V.* 1999, p. 15).

Objaśnienia i uwagi należy umieszczać na dole strony i opracowań czcionką 10. Numeracja ciągła pozycji w całości spisu.

Spis wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy po tekście podstawowym (lub po objaśnieniach, o ile takowe są). Źródła w spisie podajemy w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów. Źródła zapisane cyrylicą lub innym, nie łacińskim alfabetem umieszczamy na końcu spisu. Źródła opisujemy następująco:

Dla monografii:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Nazwa książki*. Numer wydania (jeżeli nie pierwsze). Miejsce wydania: Wydawca.

Dla utworów literatury pięknej, artykułów lub innych, niedużych tekstów z książki:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki. *In:* Inicjały. NAZWISKO autora lub red./oprac./ed. książki (w takim wypadku przed nazwiskiem należy umieścić skrót red./oprac./ed.). *Tytuł książki*. Miejsce wydania: Wydawca, strony.

Dla artykułów z wydań periodycznych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu. *Tytuł wydania periodycznego*, numer, strony.

Dla artykułów z wydań internetowych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki*. Dostępne na stronie: Tytuł strony internetowej [od data].

Jeżeli ten sam autor w tym samym roku ogłosił więcej niż jedno cytowane źródło, należy je opatrzyć literami a, b, c itd., umieszczając przy roku wydania. W spisie wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy od najstarszego do najpóźniejszego.

Imiona własne pisze się zgodnie ze współczesnymi zasadami ortografii. W odsyłaczu, pojawiającym się w tekście po raz pierwszy, podaje się nazwisko i inicjały, dalej można ograniczyć się tylko do nazwiska tego autora.

Występujące w tekście zapożyczone i przestarzałe nazwy źródeł literackich, badań naukowych, wydań periodycznych zaleca się podawać zgodnie z oryginałem. W przypadku, kiedy są one tłumaczone lub skracane, w nawiasie lub w odsyłaczu trzeba koniecznie podać nazwę w oryginale. W odsyłaczach i spisie wykorzystanych źródeł i opracowań wszystkie nazwy i tytuły należy podawać w oryginale.

Tytuły książek i innych publikacji oddzielnych w tekście pisze się za pomocą kursywy, a tytuły niedużych utworów literackich, artykułów i innych tekstów nie będących publikacją samodzielną – w cudzosłowie.

Literaturę piękną zaleca się cytować w języku oryginału, zachowując zasady pisowni i interpunkcji źródła. Tłumaczenie cytatu z utworu literackiego w języku obcym można przytoczyć w przypisie. Cytaty z literatury naukowej w języku obcym zaleca się przytaczać w tłumaczeniu.

GENERAL REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS

“Respectus Philologicus” is a philological periodical dealing with the problems of grammar, semiotics and semantics (H 352).

The main languages of the journal are English, Lithuanian, Polish and Russian.

“Respectus Philologicus” publishes scholarly articles, translations, reviews, overviews, and discussions of the philological research in the region. The size of articles is up to 40 000 printed characters; the size of reviews and overviews is up to 10 000 printed characters. In case the paper exceeds the normal length the editors’ consent for its publication is needed. Texts for publication should be submitted in two hard copies printed in Font 12 Times New Roman with 1,5 space between the lines. A copy on a floppy disc (Microsoft Word, Office’97 or newer version) should be added to the hard copy. Contributions can also be sent by e-mail: the address is <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. The authors of the manuscripts are expected to conform to the format and documentation requirements that are given below.

All articles submitted for publication in “Respectus Philologicus” are reviewed by at least two academics appointed by the Editors’ Board: one of the reviewers is not a member of the Editorial Board. Reviewers stay anonymous. The dates of submission and acceptance for publication of the paper are indicated by the editors at the end of the manuscript.

Format and Documentation Requirements

Articles submitted for publication in „Respectus Philologicus“ should include the aim(s) and methodology of the research, give an overview of the work previously done on the investigated problem, substantiate the achieved results of the research and have a list of references. The manuscript should also contain an abstract of at least 1 000 printed characters in volume in English, key words in English and Lithuanian, and a summary of at least 1 000 printed characters in Lithuanian.

The author’s full name, academic affiliation, office (or home) address, telephone, e-mail address and research interests should be typed in the top left-hand corner of the first page, and the title of the article should be given below in the centre of the page.

References should be presented according to the international Harvard System (comprehensive explanation in: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Citations in the text are referred to in the text by giving the author’s surname, the year of publication and the page numbers.

e.g. As Harvey (1992, p. 21) said, “good practices must be taught” and so we...

The author's surname is not given in parentheses if it naturally occurs in the context. If there are more than two authors, the surname of the first author should be given followed by et al. e.g. Office costs amount to 20% of total costs in most business (Wilson *et al.* 1997)

If there are several authors with the same surname, the author's name is supplemented with initials.

Explanations and notes should be given as footnotes and should be printed in Font 10. The numeration is continuous.

References to documents cited in the text should be listed at the end of a piece of work (or after the notes). They are arranged in alphabetical order by author's surnames. References in Cyrillic and other non Latin type should be given at the end of the list. They are referred according to the examples:

Reference to a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. *Title*. Edition (if not the first). Place of publication: Publisher.

Reference to a work of artistic literature, article or short texts from a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of a fictional work, article or short texts. *In*: INITIALS. SURNAME, of author or editor of publication followed by ed. or eds. if relevant. *Title of book*. Place of publication: Publisher, Page number(s).

Reference to an article in a journal:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of article. *Title of journal*, Volume number and (part number), Page numbers.

Reference to an article from web recourses:

Author's SURNAME, INITIALS., Year. *Title* [online]. (Edition). Place of publication, Publisher (if ascertainable). Available from: URL [Accessed date].

When an author has published more than one cited document in the same year, these are distinguished by adding lower case letters (a, b, c, etc.) after the year. In References they should be listed chronologically (earliest first).

Proper names should be spelt in accordance with the latest orthographical norms. When mentioned for the first time, a personal name should include both first and last names, but when repeated the family name is sufficient. If the work is written in another language, proper names should be written according to the spelling rules of that language.

When books or periodicals published in foreign languages are mentioned in the paper, their titles are to be put in the original language. If their titles are translated or abbreviated, their original title should be indicated in brackets or in footnotes. All titles in footnotes are to be written in their original language.

Titles of books, journals and other periodicals should be italicized. Titles of other works that are not separate publications are to be given in quotation marks.

Quotations from the fictions should be written in their original language and their original spelling and punctuation should be preserved. Citations from the fictions in foreign languages may be translated in footnotes, while quotations from scholarly works are expected to be translated.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

“Respectus Philologicus” – филологический журнал, посвященный исследованиям в области грамматики, семиотики и семантики (Н 352).

Основные языки “Respectus Philologicus” – литовский, польский, английский, русский.

В журнале “Respectus Philologicus” публикуются проблемные научные статьи, переводы, рецензии, дискуссии ученых региона и обзоры научной деятельности в регионе. Объем статей – до 1 авторского листа (40 000 печатных знаков), обзоры, рецензии – до 0,25 авторского листа (10 000 печатных знаков). Превышение объема публикации следует заблаговременно оговаривать с редакцией. Присылаемые для публикации материалы должны быть отпечатаны через 1,5 интервала, шрифт 12 Times New Roman в 2 экземплярах. Одновременно должна быть представлена электронная версия (текстовый редактор – Microsoft Word Office’97 и выше). Материалы можно присылать электронной почтой по адресам: <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>.

Тексты должны соответствовать приводимым ниже требованиям к структуре и оформлению публикации. Статьи, оформленные с нарушением настоящих «Требований», редакция к рассмотрению не принимает. Редакция оставляет за собой право в случае необходимости вносить в текст редакционные изменения, не искажающие основное содержание статьи.

Для каждой поступающей в редакцию “Respectus Philologicus” научной статьи редакционная коллегия назначает двух рецензентов, один из которых не является членом редакционной коллегии. Рецензирование проводится анонимно. В конце статьи редакция указывает даты поступления и принятия статьи к печати.

“Respectus Philologicus” публикует только статьи, не выходявшие ранее на языках журнала.

Структура публикаций в “Respectus Philologicus”

В “Respectus Philologicus” принимаются научные статьи, соответствующие требованиям, предъявляемым к публикациям такого рода. В статье необходимо сформулировать цель и определить методологию научного исследования, рассмотреть соответствующие исследования по данной проблеме, представить и обосновать результаты анализа материала, указать использованную литературу. Научная статья на русском языке должна быть снабжена аннотацией (не менее 1 000 печатных знаков) на русском языке,

ключевыми словами на русском и английском языках и резюме на английском языке (не менее 1 000 печатных знаков).

В начале статьи, слева, указываются имя и фамилия автора, учреждение, представляемое автором (на языке статьи), адрес учреждения (на языке представляемой автором страны), контактный телефон, адрес электронной почты, область научных интересов автора. Ниже, в центре страницы, располагается название статьи. Название статьи, имя и фамилия автора, аффилиация повторяются перед *Summary* – на английском языке.

Библиографические отсылки оформляются по международной гарвардской системе (подробнее см.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Библиографические отсылки в тексте оформляются следующим образом: в круглых скобках указывается фамилия автора, год издания, страница (или страницы).

Напр.: В середине прошлого века прозвучал знаменитый призыв разобраться в сущности явления, называемого «разрушительным залпом словесной артиллерии по крепости рассудка» (Болинджер 1987, с. 24).

Фамилию автора можно не упоминать, если авторство указываемой работы понятно из контекста. Если отсылка дается на работу нескольких авторов, указывается фамилия первого автора, напр.: (Баранов *и др.* 2004, с. 15). Если в списке литературы есть однофамильцы, в таком случае фамилия автора в отсылке сопровождается инициалом, напр.: (Баранов А. 1990).

Пояснения и замечания располагаются в конце страницы в виде постраничных сносок (шрифт 10, нумерация сносок сплошная).

Список литературы располагается в конце текста. Источники приводятся в алфавитном порядке по фамилиям авторов. В начале списка указываются источники на латинице, затем – на кириллице и иных графических системах. Источники оформляются следующим образом:

Для книг:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название книги*. Номер издания (если это не первое издание). Место издания: Издательство.

Для произведений художественной литературы, статей или других небольших текстов из книги:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста из книги. *In:* Инициалы автора или составителя. (В последнем случае перед инициалами составителя добавляется сокращение «Сост.») ФАМИЛИЯ. *Название книги*. Место издания: Издательство, страницы.

Для текстов из периодических изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста. *Название периодического издания*, номер, страницы.

Для текстов из электронных изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста.* Режим доступа: адрес страницы в Интернете [См. дата].

Если в тексте упоминаются опубликованные в том же году труды одного автора, в таком случае в библиографической отсылке и списке литературы год издания сопровождается буквой а, б, в и т. д. (в хронологическом порядке, если это возможно).

В тексте на литовском языке литовские **антропонимы** пишутся в соответствии с современными нормами правописания, остальные антропонимы – в оригинальной форме согласно правилам, изложенным в «Орфографии и пунктуации литовского языка» (Сост. SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Vilnius: Mokslas, 81-89). В тексте на других языках антропонимы пишутся в соответствии с традициями правописания в тех языках. При первом упоминании в тексте указываются полностью имя и фамилия, в дальнейшем тексте можно указывать лишь фамилию того же лица.

Упоминаемые в тексте иностранные или старинные названия литературных произведений, научных трудов, периодических изданий рекомендуется писать в оригинальной форме. Если подобные названия даются в переводе, в скобках или сноске следует указать оригинальное название. В сносках, библиографических отсылках и списке литературы все названия пишутся в оригинальной форме.

Художественную литературу рекомендуется цитировать на языке оригинала, сохраняя правописание и пунктуацию источника. В сносках можно приводить перевод цитаты из художественной литературы на иностранном языке. Цитаты из научной литературы на иностранном языке рекомендуется давать в переводе.